

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: X

Sayı: 22

Yıl: 2011/Bahar

İZMİR, 2012

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: X

Sayı: 22

Yıl: 2011 / Bahar

Yayın No:

ISSN NO:

1. Baskı

Derginin Sahibi: D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Adına

Prof. Dr. Kemal ARI

Sorumlu Müdür: Prof. Dr. Kemal ARI

Yönetim Yeri: Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Buca - İZMİR

Yayının Türü: Akademik Hakemli - Altı Ayda Bir Yayınlanır.

Yönetim ve Yazışma Adresi:

Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Tınaztepe Yerleşkesi, Buca - İzmir

Telefon: (0 232) 301 79 28 - 301 79 37

Faks: (0 232) 463 83 70

E-mail: ata.dergi@deu.edu.tr

<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.htm>

Kapak Tasarımı: Tarık Taşçı (tariktasci@gmail.com)

Sayfa Tasarımı: Ahmet Yılmaz (ahmet.deu@hotmail.com)

Basım Yeri ve Tarih: Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası

Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Sahibi

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Prof. Dr. Kemal **ARI**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Kemal **ARI**
Yrd. Doç. Dr. Kenan **KIRKPINAR**
Yrd. Doç. Dr. Ahmet **MEHMETEFENDİOĞLU**
Yrd. Doç. Dr. Türkan **BAŞYİĞİT**

Sayı Editörü

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin **ELMACI**

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Fatma ACUN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nükhet ADIYEKE	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Seçil AKGÜN	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ARIKAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ARSLAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün AYBARS	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tülay Alim BARAN	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Engin BERBER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi DEMİR	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz ERCAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali SARIKOYUNLU	Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mete TUNÇOKU	Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Ünsal YAVUZ	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şerife YORULMAZ	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Şaime YÜCEER	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ayten SEZER ARIĞ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Kutan KAHRAMANTÜRK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Muzaffer TEPEKAYA	Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Sadiye TUTSAK	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esra ÇOKER	Dokuz Eylül Üniversitesi

Hakem Kurulu

Yrd. Doç. Dr. Tanju DEMİR	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salhadin GÖK	Adıyaman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Umut KARABÜLUT	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat KORALTÜRK	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Leyla KIRKPINAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuray ÖNDER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Melih TINAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Necdet AYSAL	Ankara Üniversitesi
Dr. Fevzi ÇAKMAK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Sadık ERDAŞ	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Alev GÖZCÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Mustafa ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Süleyman TÜZÜN	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Mithat Kadri VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Gürhan YELLİCE	Dokuz Eylül Üniversitesi

Dergi Sekreteryası

Okt. Ahmet **YILMAZ** Araş. Gör. Mustafa **KIRIŞMAN**
Araş. Gör. Ferah **AYYILMAZ**

Cilt: X

Sayı: 22

Yıl: 2011 / Bahar

İÇİNDEKİLER

	<u>SAYFA</u>
Editörden	1
<u>MAKALELER</u>	
Necdet AYSAL	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri 3
Mustafa ŞAHİN Cemile ŞAHİN	Osmanlı'nın Son Döneminde Partizanlık ve İç Çekişmeler Sebebiyle Azledilen Tahsin (Uzer) Bey'in -İşgal Öncesi- 20 Günlük İzmir Valiliği 33
Arda ODABAŞI	Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü / Köycü Gazetesi: Vatandaş 47
Muhammet GÜÇLÜ	İzmir'in İşgaline Tanık Bir Zatın Kaleminden: "İzmir'de Neler Oldu? 1336/1920" Kitapçığı Üzerine 65
Mustafa KIRIŞMAN	Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler 77
Gurbet GÖKGÖZ	Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı 95
Ercan YALÇIN	Kurtuluş Savaşı Komutanları Ekseninde Cumhuriyet Rejimi Tartışmaları 115
Ahmet YILMAZ	1930-Belediye Seçimleri Sürecinde Kamuoyu'nda "Kadın" a Yönelik Söylemler 141
Hüsnü ÖZLÜ	Afetinan'ın Cenevre Günleri ve Tarih Çalışmaları 165
Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	Bir Kutup Yıldızının Hikâyesi Savaşta Asker, Barışta Elçi 189
<u>KİTAPİYAT</u>	
Umur KARABULUT	Vamık D. VOLKAN - Norman ITZKOWITZ, Atatürk / Atatürk, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, 576 sf. 211

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: X

SAYI: 22

YIL: 2011 / Bahar

EDİTÖRDEN

Enstitümüz tarafından 1991 yılından beri çıkartılan Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları dergisinin 22. sayısını okuyucularla buluşturmuş bulunuyoruz. Dergimiz 20 yıldır Cumhuriyet tarihimizin siyasal ve sosyoekonomik tarihi üzerine özgün bilimsel araştırma makaleleri ile katkıda bulunmaktadır.

Bu sayıda da önemli makaleler ile bu katkımızı devam ettirmekteyiz. Yazılarıyla dergimizin bilimsel düzeyini yükselten araştırmacılara, büyük bir özveri ile hiçbir karşılık beklemeden makalelerin bilimsel yeterliliklerini inceleyip, bilimsel düzeylerinin artırılması hususunda katkılarda bulunan hakemlerimize ve derginin hazırlık aşamasında arka planda görev yapan tüm arkadaşlara enstitümüz adına teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. M. Emin ELMACI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E GIYİM VE KUŞAMDA ÇAĞDAŞLAŞMA HAREKETLERİ

Necdet AYSAL*

Özet

Giyim ve kuşam, bir toplumun içinde yaşadığı coğrafi koşulların, kültürel ve ekonomik özelliklerinin, sahip olduğu değer yargılarının, gelenek ve göreneklerinin en önemli ve doğal göstergelerinden biridir. Osmanlı Devleti giyim ve kuşamı, çok uluslu yapısının doğal bir sonucu olarak sosyal, ekonomik, dini bir ayrıştırma aracı ve kimlik belirleyici bir unsur olarak ele almıştır. Dolayısıyla kılık ve kıyafet, kişinin dinini, mesleğini, sahip olduğu statü ve hatta ait olduğu sosyal grubu gösteren bir araç haline gelmiştir.

Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devletin modernleşme politikasına hız vermesi ve Batılı yaşam tarzının Türk toplumsal hayatını etkisi altına almaya başlaması ile giyim ve kuşamda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Türk toplumunda çağdaşlaşmayı her şeyden evvel bir "hayat davası" , bir "var olma" mücadelesi kabul eden Atatürk, her şeyin bittiği sanılan umutsuz ve karanlık bir ortamda cesaretle, kahramanca ortaya atılmış ve inanılmazı gerçekleştirerek bağımsız yeni Türk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. O'nun temel amacı, Türkiye'nin bir daha eski durumuna düşmemesi ve her zaman için milli bağımsızlığını koruyabilmesidir. Bu ise ancak çağdaş uygarlığı bütünüyle almakla gerçekleşebilirdi: Türk toplumu, Cumhuriyetin ilk yıllarında eski kıyafetlerinden kurtularak modern bir görünüme kavuşmuştur. Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen devrimlerle, toplumsal hayata düzen ve disiplin getirilmiş, çağdaş uygarlık yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Bu çalışmada, Tanzimat'tan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen süre içerisinde giyim ve kuşamda yaşanan değişiklikler, karşılaşılan zorluklar ve tartışmalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Cumhuriyet, Çağdaşlaşma, Giyim ve Kuşam, Kılık-Kıyafet, Mustafa Kemal Paşa.

MODERNIZATION MOVEMENTS AT CLOTHING AND FINERY FROM ADMINISTRATION REFORMS TO REPUBLIC

Abstract

Clothing and finery, are the most important and natural indicators in a society where the geographical conditions, cultural and economic characteristics, owned value judgments, about their traditions and customs. Clothing and finery have been considered as a natural consequence of the structure of multi-national social, economic, religious analyzer

* Öğr. Gör. Dr, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Md. Yrd.
(aysal@ankara.edu.tr)

and identifier factor of Ottoman Empire. Therefore, costume and clothing have become the determining factor that shows one's religion, occupation, status, and even to belong to a which social group.

Until the early years of the Republic from the period of Reforms, speed up the modernization policy by the state and western life style began to have influence on the Turkish social life, significant changes have occurred in clothing and finery. Modernization of Turkish society first of all a "living case", an "existence" struggle accepted by Atatürk, believed that everything ends in a dark and hopeless case he made an attack with courage and heroically thus he established the new Independent Turkish Republic thus he actualized the incredible. His main objective is always Turkey never return to old situation and to keep up the national independency. This can be happen only to take the whole of contemporary civilization: Turkish society, in the early years of the republic by to set aside from the old fashion customs and attained a modern appearance. Which is led by Atatürk the revolutions, brought order and discipline to the social life, significant steps were taken towards to modern civilization.

In this study, until the early years of the Republic, from period of the Reforms, the changes in the clothing and finery, difficulties and arguments were discussed.

Key Words: *Reforms, Republic, Modernization, Clothing and Finery, Attire-Dress, Mustafa Kemal Pasha.*

Giriş

Toplumsal ya da ulusal kültürü yansıtan en belirgin ölçütlerden birisi¹ şüphesiz giyim ve kuşamdır. Giyim ve kuşam, bir taraftan bireyin yaptığı işi ve statüsünü, diğer taraftan da ekonomik durumunu ve cinsiyetini ortaya koymaktadır. Bu arada iklim, coğrafya ve tabiat şartları kadar dinî inanışlar ile kültürel değerler de giyim ve kuşamı belirlemektedir.

Türk kültür tarihine bakıldığında çağın ve çok hızlı değişim gösteren çevrenin özelliklerine göre kıyafetler giyen Türklerin, İslamiyeti kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmeleriyle giyim ve kuşamları yeni bir içerik ve biçim kazanmıştır. Türkler gerek göçebe hayatın gereği gerekse hayvancılıkla uğraşmalarından dolayı Orta Asya'da daha çok deriden yapılmış rahat kıyafetleri tercih etmişlerdir². Yerleşik hayata geçişle birlikte gündelik yaşamda dokuma ve kumaş giysiler tercih edilmiştir. Bu dönemde en büyük değişiklik başlıklarda yaşanmış, kalpak yerine kavuk, külah ve sarıklar çok değişik adlarla çoğalırken, bu farklılıklar, ilmiye, tarikat ve ordu mensuplarıyla resmi görevlilerin rütbe ve derecelerini belirleyen birer simge niteliğine bürünmüştür³. Ölülerin mezar taşlarına bile onların hayatta

1 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, I. B., Bilgi Yay., Ankara, 1995, s.180.

2 Bir iç don, üste giyilen kaftan, çapan ya da çarpıt denilen bir çeşit hurka, ceket ya da palto ve ayağa giyilen çizme ve çarık bozkır kültürün dış giysileriydi. Kadınların giysileri ise şalvar, cepken ve ayakkabı ile başlıklardan oluşmuştur. Bkz., Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Giyecek ve Süslenme*, C.5, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s.s.2-3; Ayten Sezer Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s.9.

3 Türk modasına uygun olarak geliştirilen Türk sarıkları arasında Horasâni, Selimi, Hartavi, Kalafat, Kafesi, Mu'akkat, Örf, Yusüfi, Mücevveze, Kallavi ve Katibi gibi kişi isimleriyle anılan düz ve burma sarıklar bulunmaktadır. Bkz.: Nurettin Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir*

iken giydikleri sarıgın şekli kazınmaya başlanmıştır. Müslüman din adamları sarıklı olarak dinsel kıyafetleriyle dolaşır, devlet görevlileri, rütbelerini belirten çok çeşitli cüppeler, kürkleri ve başlarına da rütbelerin simgesi olan kavuklar giyerlerdi. Öteki dinlerin görevlileri papazlar, hahamlar ve patrikler ise kendi özel elbiseleriyle her yerde göze çarparken, çeşitli tarikat mensupları da tipik kıyafetleriyle rahatça dolaşırlardı⁴.

Osmanlı toplumunda bir kıyafet birliğinden söz etmek imkânsızdır. Osmanlı Sarayında Sultanlar giyim kuşamlarına çok önem vermişler, pahalı ve lüks kumaşlardan dikilmiş kaftanlar giymişlerdir⁵. Hem erkek hem kadın giysisi olan feraceler⁶ ile kaftan ve her padişahın farklı isimlerle anılan başlıkları vardı. Bayramlarda, cenaze ve tahta çıkma törenlerinde, elçi kabullerinde, savaşta, giyilen giysiler ve renkleri değişirdi. Dinen “*elbisenin hayırlısı beyazdır*” hadisi gereği Selçuklu ve Osmanlıda beyaz renge önem verilmiştir. Ferace, Fatih dönemine kadar Osmanlı Sultanlarının kıyafeti olmuştur. Osmanlılarda ayakkabılar da rengine göre farklılık göstermekte olup, subaylar sarı, erler kırmızı, ulema ise mavi renkte ayakkabılar giymişlerdir⁷.

Osmanlı kadın giyiminde zaman içinde entari, şalvar ve gömlek ile ceket ve etek olarak üç tip kıyafet kullanılmıştır. Sokağa çıkan kadınlar kıyafetlerini ferace veya çarşafı tamamlamışlar ve yüzlerini de “*yaşamak*” denilen bir örtü ile örtmüşlerdir. Feraceler tozpembe, havai mavi, açık yeşil gibi uçuk renkte yapılan bol bir giysidir. Evde modası pek değişmeyen şalvar giyilmiştir. Devlet ve din görevlisi olmayan halkın dilediği biçimde giyindiği bu ortamda Müslüman kadınlar çarşaf ve peçe altında iken⁸, başka dinlere mensup kadınların rahat elbiseler giydikleri görülmektedir⁹.

Osmanlı Devleti'nde her kesimin değişik şekillerde belirlenmiş kıyafetleri vardı. Herkesin hangi sınıf memur ya da asker olduğu başındaki kavuğundan, sırtındaki kürk ve cübbesinden anlaşılırdı. Sakal mülkiye ve ilmiye sınıfına özgü olup asker sakal bırakmazdı. Özel kanunlarla her askerin kıyafeti belirlenmişti¹⁰. Vezirler ve üst rütbeli subayların giyim ve kuşamı, iç çamaşırı üzerine entari, kaftan ve en üstte de cübbe şeklinde bir giysiden oluşmaktadır. Kaftanın üzerinden ve altından bele kuşak sarılır, altta ise “*çakşır*” denilen bir cins şalvar bulunurdu. Küçük

Bakış, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s.26; .XVIII. Asırda Türk Askeri Kıyafetleri, (Çev.: Muharrem Feyzi), Zaman Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s.33.

4 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Metin Kıratlı), 2.B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s.s.100-103.

5 Sultanlar günlük yaşamlarında altta şalvar, üstte gömlek veya iç entarisi üzerine de kısa veya uzun kaftan giyerlerdi. Bkz.: Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Giyecek ve Süslenme*, C.5, s.s.5-7; XVIII. Asırda Türk Askeri Kıyafetleri, (Çev.: Muharrem Feyzi), Zaman Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s.14.

6 Arapça ‘açmak, ferahlamak’ anlamında ‘ferc’ kökünden gelmekte olup, önü açık ferah elbise demektir. Bkz., Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967, s.s.107-108.

7 Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1325, s.s.5-22.

8 Peçe ve çarşafın kısa tarihçesi için bkz., Turhan Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, 8. B., Ajans Türk Basın ve Basm A.Ş., Ankara, 1998, s.s.69-72.

9 Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, s.14.

10 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.101.

rütbeli subaylar ise, benzer kıyafetleri cübbesiz olarak giyerlerdi. Ancak bele sarılan bu kuşaklar ve içinde taşınan silahların cinsi, boyu ve süslemeleri sınıf ve rütbeye göre değişirdi¹¹. Subaylar sarı, erler kırmızı renk ayakkabı giyerlerdi. Ökçesiz yemeni türünde olan bu ayakkabıların konçlu tipte olanları da vardır. Süvariler ise çizme giyerlerdi¹².

Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanların yaşayış biçimleri Müslümanlardan ayrılmış ve bunların kendilerine benzememeleri konusunda dinî bir titizlik gösterilmiştir. Gayrimüslimler yaşayışlarında ve giyimlerinde birçok kayıtlara tabi tutulmuşlardır. Giyebilecekleri kıyafetler divandan çıkan hükümlerle belirlenir, onlar bu hükümlerin belirlediği kıyafet dışında elbise giyemezler, aksi halde cezalandırılırlardı. Müslüman kesim ile Gayrimüslimler arasındaki farkın belli olması ve Gayrimüslimlerin giyimlerinin daha gösterişli olmasını önlemek için padişahlar yayınladıkları fermanlarda şu konulara dikkat çekmişlerdir¹³:

“Tüm Gayrimüslimler gibi İslam dininde kutsal olan yeşil renk Yahudilerde yasaktı. Beyaz özellikle Müslümanlar tarafından başlıklar için kullanılırdı. Yahudilerin özellikle dış sokak giysileri genelde koyu renk veya siyahtı. Ayakkabılara da aynı kısıtlama getirilmekteydi. Müslümanlar sarı, Yahudiler siyah renk ayakkabı giyiyorlardı. Yahudiler tarafından kullanılan kumaşlar Müslümanların kullandıkları kumaşlardan daha lüks veya kaliteli olamazdı. Başlıklarda kullanılan kumaş uzunluğu ve cübbenin genişliği belli ölçülere uymak zorundaydı.”

Kuruluşunu takiben yaklaşık üç yüzyıl genişleme devri yaşayan ve o dönemler içinde dünyanın en güçlü devletlerinden birisi olan Osmanlı Devleti, 17.yüzyıl başlarında önce duraklama ve aynı yüzyılın sonlarına doğru ise başlayan toprak kayıplarıyla parçalanma sürecine girmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu bozulma süreci devam ederken Batı Dünyası da aynı yüzyılda “Rönesans” diye tanımlanan kültür, sanat, edebiyat akımlarıyla atılım yapmış ve özellikle bilim ve teknikte yeni buluşlar insanoğluna yeni ufuklar kazandırmıştır. Osmanlı toplumunun Batı ile asıl yüzleşmesi 1699 Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasından sonra başlamıştır¹⁴. Bu tarihten itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü ve kuzeyde Rusya'nın güçlenmeye başlaması kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhinde bozmuş ve devlet adamları kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardır¹⁵.

1. Tanzimat'tan Meşrutiyete Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma

18. yüzyılın başlarında Batının üstünlüğünü kabul eden Osmanlı Devleti, içine düştüğü bu olumsuz durumdan bir an önce kurtulmak için askeri alanda Batılılaşma çabalarına hız vermiştir. Lale Devri (1718-1730) ile başlayan ve iki yüzyıl devam edecek olan bu süreçte zamanla Batılılaşmanın boyutları genişlemiş, eğitim,

11 Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s.s.24-27.

12 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Giyecek ve Süslenme*, C.5, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 115-116; Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, s.s.33-34.

13 Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, s.17.

14 Genelkurmay Başkanlığı, *TBMM. Hükümeti Dönemi*, C.IV, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.s.33-34.

15 Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu*, 5. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s.s.2-3.

hukuk, siyaset, dış görünüş ve askeri kıyafete de yansımıştır. Bu dönemde ilk defa geçici olarak Avrupa başkentlerine gönderilen Osmanlı elçileri, Avrupa kültürü hakkında bilgi toplamaya başlamışlardır¹⁶. III. Selim (1789-1807) döneminden itibaren gerçekleştirilen çağdaşlaşma hareketleri içinde askeri kıyafetlerde büyük değişiklikler olmuştur. Bu dönemde önce Bostancılara ve arkasından yeni kurulan *Nizam-ı Cedit* askerlerine, *şubara* adı verilen dar paçalı, üstü bol pantolonlar ve uzun mintanlar giydirilmiştir. Anadolu'da yeni bir içerik ve biçim kazanan özellikle erkek giyim ve kuşamı, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde II. Mahmut'un yeni kurduğu askeri birliğe ve memurlara, yeni bir kıyafet ve başlık giydirmesi ile büyük bir değişikliğe uğramıştır¹⁷. 1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağının yerine Avrupaî tarzda kurulan "*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*" isimli ordunun kıyafeti, Batı tarzında ceket, pantolon, fes ve potin olarak düzenlenmiştir. Dönem içerisinde kavuk taşıma zorunluluğunun kaldırılması, tamamen vücuda oturan bir ceket, topuklara kadar inen geniş bir pantolon ve potin giyilmesi ve başlık olarak fesin kabul edilmesi, başta Şeyhülislam ve ulema tarafından hoş karşılanmamıştır¹⁸. Bazı çevreler, yeni kıyafet değişikliğinin İslam dinine aykırı olduğunu ileri sürmüştü¹⁹ ve bu değişimi sağlayan II. Mahmut'a "*Gâvur Padişah*" ismini vermişlerdir. II. Mahmut'un kıyafet konusundaki çabalarını o tarihte İstanbul'da yaşamış olan bir İngiliz gazeteci şöyle değerlendirmektedir²⁰:

"Kıyafette islahı meydana getirebilmek için fazla enerji sarf edildi. Çünkü kıyafet halkı Avrupalılardan ayıran büyük bir mâniyaydı. II. Mahmut Batı kıyafetini önce kendisi benimseyen ve isteyenlerin de sakallarını kesebileceklerini irade eden ve yeni kurduğu ordusunu tam bir Avrupa ordusu olarak görmek isteyen bir padişahı. Başa kavuk yerine fesin geçirilmesi, şalvar, cepken setre, pantolon giyilmesini sağlamak istemişti. Yenileşme hareketlerinde çok ileri gittiği için muhafazakâr çevreler tarafından gâvur padişah olarak anılmıştır".

Vakanüvis Lütfi Efendi, 1828'de Padişahın, kıyafet değişikliğinin halk üzerindeki etkisini öğrenebilmek amacıyla Hüsnü ve Avni Beyleri setre pantolonla halk içine soktuğunu, bir ramazan günü halkın bu iki zamane yenilikçisini bir hayli hırpaladığını, yazmaktadır²¹.

16 1720'lerde Paris'e gönderilen Yirmi Sekizinci Çelebi Mehmet Efendi'ye, dönemin Padişahı III. Ahmet tarafından, faydalı olabilecek şeyleri arayıp bulmak ve getirmek talimatı verilmiştir. Bkz.: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.s.46-47.

17 Giyim malzemesi olarak kullanılan derinin yerini değişik dokumalar almaya başlamış, kadın ve erkek giyimleri farklılaşmış ve örtünme (tesettür) denilen yeni bir etken ortaya çıkmıştır. Erkeklerin giysilerinde özellikle başa giyilen başlıklarda börk varlığını sürdürürken, Orta Asya döneminin simgesi olan kalpak unutulmuş ve onun yerine Araplardan alınan sarık giderek Müslüman erkeğin simgesi olmuştur. Bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.182-183; Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, (Çev. Fethi Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983, s.s.83-92.

18 Turhan Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, 8.B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998, s.66.

19 Padişah II. Mahmut vermiş olduğu kararı uygulamak için Şeyhülislam Mehmet Tahir Efendi'yi azletmekten bile çekinmemiş ve ilk aşamada kullanılmak üzere Tunus'tan 50.000 fes getirtmiştir. Bkz.: Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.183; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.102.

20 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "II. Mahmut ve Kıyafet İnkılabı", *Akşam*, 14 Eylül 1952.

21 Falih Rıfki Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*-, Kural Matbaası, İstanbul, 1984, s.430.

II. Mahmut döneminde hız kazanan çağdaşlaşma hareketlerinde, dini kurumlarda herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Tanzimat döneminde konu ile ilgili olarak 1844'te Hariciye Nazırı Sadık Rifat Paşa İstanbul'da İngiliz Büyükelçi Stratford Canning'e şunları söylemektedir²²:

"...Siyasal sorunlarda tamamen Avrupa'nın tavsiyesine uyacağız. Dini sorunlarda tam hürriyet isteriz. Din bizim kanunlarımızın temelidir. Hükümetimizin ilkesidir. Zat-ı Şahane ona, bizden daha fazla dokunamaz..."

Osmanlı Devleti'nde bu dönem içerisinde Avrupa modasını ilk takip edenler saraya ve üst sınıfa mensup Müslüman kadınlar olmuştur. Dolayısıyla kıyafetteki değişim, ilk önce sarayda başlamış, sonra mali durumu iyi olan ailelere ve halka yansımıştır. Bu değişim önce aksesuarlarda (eldiven, çorap vs.) kendini göstermiş ve zamanla dış giyimi de etkisi altına almıştır. Bu kıyafetleri, ekonomik durumu iyi olan belirli bir kesimin Avrupa'ya giderek ya da orada yaşayan yakınları aracılığıyla temin ettikleri görülmektedir²³. Yaşanan bu hızlı modernleşme sürecinde 19. yüzyılın sonlarında kadın kıyafetleri arasında yer alan ferace ve yaşmak zamanla kaybolmaya yüz yutmuş ve II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde feracenin yerini peçe ve çarşaf almaya başlamıştır²⁴.

2. Meşrutiyetten Cumhuriyete Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma

20. yüzyılın başlarında Osmanlı ordusu içerisinde askeri kıyafetler konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. 1909 yılında yayınlanarak yürürlüğe giren "*Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*"nde subay ve erlerin kıyafetlerinde değişikliklere gidilmiştir. Bu nizamnamede, subaylar için haki renkte şayak kumaştan sınıf renginde devrik yakalı ceket ve pantolondan oluşan üniformalar, erler için ise aynı renkte aba kumaştan düz yakalı ceket ve pantolondan oluşan üniformaların giyilmesi öngörülmektedir²⁵. Ayrıca haki renkte olmak üzere bütün sınıflar için resmi başlık olarak "*kalpak*" kabul edilmiştir²⁶. Askeri kılık ve kıyafette yapılan bu düzenlemeler zamanla sivillere de uygulanmış ve çeşitli memur sınıflarının kıyafetlerini belirleyen yeni nizamnameler yayınlanmıştır. Bu nizamnamelerde cübbe ve sarık yalnız ulemanın giysisi olarak kalacak, diğer siviller ise tek başlık olarak sadece fes giyeceklerdir. Ancak ne fesin, ne diğer kıyafet unsurlarının din

22 Stratford Canning'in İstanbul'da en uzun süreli ve Osmanlı dış siyasetinde en büyük rolü oynadığı büyükelçilik dönemi 1842-1857 yılları arasında olmuştur. Tanzimat Dönemi'ne rastlayan bu yıllarda Birleşik Krallık Osmanlı Devleti üzerinde büyük bir güç sahibi olmuş, Stratford Canning de bu krallığın büyükelçisi olarak İstanbul'daki en güçlü yabancı devlet adamı durumuna gelmiştir. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa ile yakın bir arkadaşlık kuran Canning, Osmanlı Devleti'nin içişlerine de karışmaya başlamıştır. Bkz.: Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.103.

23 İstanbul hanımları arasında en çok Paris modası revaçta olmakla beraber İngilizlerin Weldons ve Fashions for All gibi moda mecmualarına abone olanların sayısı oldukça fazladır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.139.

24 Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, s.23.

25 Nurettin Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s.s.137-138.

26 Yalnızca Bahriye ve Musika-i Hümayun sınıflarında fes giymeye devam edilecektir. Bkz.: Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.137.

ve milliyetle hiçbir ilgisi yoktu. Bazı çıkarıcı din adamları yeniliklerden korktuğu için halkın dini inancını istismar ederek, bu değişimi dini menfaatlerine alet etmek istemişlerdir²⁷. Şöyle ki 1903 yılında II. Abdülhamit, topçu ve süvari askerlerine *fes yerine kalpak giydirmek istediğinde*, daha önce fesi dine aykırı bulup karşı çıkanlar, bu kez de fesi savunup, kalpağa karşı çıkmışlardır²⁸. XIX. yüzyılın sonlarında devlet gücüyle giydirilen fesin köylere kadar yayıldığı ve artık dinin bir simgesi haline geldiği görülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir türlü şapka giyilmesine müsaade edilmemiş, ancak XX. başlarında Osmanlı aydınları, yurt dışında giymeye başlamışlardır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın saltanat döneminde şapka giyenler arasına katıldığını vurgulamak, gelecekteki devrimleri yönünden önem taşımaktadır²⁹: "*Şapka giymenin caiz olmayacağını söyleyenler vardır. Onlara diyeyim ki, çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim: Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz?*" diyen Mustafa Kemal, Batı giyinişine karşı daima sempati duymuştur. 1910 yılında Fransa'daki "*Picardie Manevraları*" na katılmak üzere Paris'e giderken, Belgrat İstasyonu'nda arkadaşı Binbaşı Selahattin Bey'in başındaki fesle alay edilmesi, Mustafa Kemal'de ulusal hiçbir yönü olmayıp II. Mahmut döneminde zorla giydirilmiş olan fese karşı olumsuz bir tutum yaratmış ve ayrıca bu olay Cumhuriyet döneminde şapka giyilmesinin psikolojik temelini oluşturacaktır³⁰.

İkinci Meşrutiyet'in ilânıyla özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirleri önem kazanmıştı. Bu dönemde Avrupaî giyim tarzı, dinî ve millî değerlerle birlikte ele alınmış ve kadın dergilerinde giyim, iffetle ve millileşme ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Avrupa kadın modasına örnek olan Türk kadınının kıyafetleri, özellikle başına sardığı örtülerin "*Türk türbanı*" diye resimlerde yer alması, onun Avrupalı kadınlara giyimde etkisi olduğunun kanıtı olarak gösterilebilir³¹. Bu arada basından sansürün kaldırılması ve fikirlerin özgürce ifade edilmesi Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık düşünce akımlarının temsilcilerini harekete geçirmiştir. Bu akımların temsilcileri çıkardıkları gazete ve mecmualarda Batı karşısında geri kalan ve çözülen devletin kurtuluşu için çözüm önerileri ileri sürmüşlerdir.

Abdullah Cevdet başta olmak üzere Batıcılık akımının temsilcileri, toplumun gelişmesi ve içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulması için savundukları fikirlerini "*İçtihat*" isimli yayın organında dile getirmişlerdir. Kadın konusunda tek eşle evliliği, Avrupa medenî kanununu, kadınların tıp tahsili yapmalarını ve adâb-ı muâşeret kuralları çerçevesinde dilediği gibi giyinmesi gerektiğini; fesin yerine yeni bir serpuş giyilmesini, sarık ve cübbenin yalnızca din adamları tarafından giyilmesi

27 Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, I. B., Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s.284; Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*-, s.s.194-200.

28 Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*-, s.431; Muhittin Gül, *Türk İnkılap Tarihi*, 4. B., Barış Kitabevi, Ankara, 1998, s.259.

29 *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri*, (Der. Mustafa Selim İmece), Türk Tarih Kurumu Kitabevi, Ankara, 1959, s.64.

30 Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 3. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.4; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam-Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.s.234-235.

31 Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.140; Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, s.s.25-26.

gerektiğini savunmuşlardır. 1912 yılında Kılıçzade Hakkı, “*Pek Uyanık Bir Uyku*” başlıklı yazısında, Türkiye’de Batılılaşmanın geleceği hakkında görülen bir rüyayı şöyle dile getirmektedir³²:

“*Sultanın bir karısı olacak, hiç cariyesi olmayacak, fes kaldırılarak yeni bir başlık kabul edilecek, kadınlar israfa kaçmamak üzere diledikleri gibi giyinecekler, ...sarı, cübbe vs. giymek hakkı yalnız şahadetnameli din adamlarına verilecek ve diğerlerine yasaklanacaktı...*”

İslamcılık akımının savunucuları, dinî ve manevî değerlerin korunmasını ve kadının tesettüre riayet ederek istediği eğitimi alabileceğini ve istediği işte çalışabileceğini ileri sürmüşlerdir³³. Türkçüler ise dil, tarih ve kültürde büyük Türk birliğini, kadının kıyafeti konusunda ise, onun giysisinden ziyade aile ve toplum içindeki eğitim, çalışma ve sosyal hakları üzerinde durmuşlardır³⁴. Bu dönemde İstanbul’da ve diğer büyük şehirlerde çarşaf ve peçeli kadına rastlanmakla beraber, Avrupa modasının hâkim olduğu bazı kadın dergilerinde elbise, manto ve tuvalet modelleri de yer almaktaydı. Artık peçe ve çarşaf terk edilmeye başlanmış ve 1912’de Amerikan Elçiliği’nde verilen resmî davete bir Türk kadını peçesiz olarak katılmıştır³⁵.

1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında göçmen olarak Kafkaslar, adalar ve Balkanlardan Anadolu’ya gelenlerin kıyafetlerinin farklı olması, giyim ve kuşamda tartışmaları yeniden alevlendirmiştir. Özellikle bu dönem içerisinde kadınların çalışma hayatına atılmalarıyla birlikte, eski giysiler yerine daha pratik ve rahat kullanımlı giysiler benimsenmiş, çarşaf ve peçe kullanımı giderek azalmıştır. Nitekim İttihat ve Terakki Partisi, Türk Ocakları ile kadın kıyafetini yeniden düzenlemeye çalışmıştır³⁶. Kadın kıyafeti konusunda tesettürden yana olan Enver Paşa, 1916 Ekim’inde kuruluş hazırlıklarına başlanılan Birinci Ordu Kadın İşçi Taburu için düzenlenen talimatnamede, kadın işçilerin şalvar, ceket ve başörtüsü taşımaları ve uzunca bir elbise giymelerini şart koşmuştur. Bu arada Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı’nda özellikle Güney Cephelerine sevk edilen askeri birliklerin “*kabalak*” isimli başlığı giymelerini zorunlu tutmuş ve bu serpuşun adına “*Enveri*” adı verilmiştir³⁷.

Giyim ve kuşam konusunda başlayan tartışmalara Kılıç-zâde Hakkı Bey, “*Akvenü’s Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendiye Tahsisen Softa Efendilere Tamimem Son Cevap*” isimli risale ile katılmıştır. 1915 yılında yazılan bu risalede giyim ve

32 Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s.235. Lewis’in kitabında “*Pek Uyanık Bir Uyku*” isimli yazı Abdullah Cevdet’e ait verilmekle birlikte bu yazı Batı bir düşünür olan Kılıçzade Hakkı’ya aittir. Bkz.: Celal Doğan, “*Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzade Hakkı (1872-1960)*”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.

33 Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1988, s.s.37-38.

34 Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, s.44.

35 Bu dönemde çıkan kadın dergileri için bkz.: Ek-1,2,3,4; Fatma Barbarosoğlu, “*Modernleşme Sürecinde Moda-Zihniyet İlişkisi*”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1994, s.140.

36 Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.140.

37 Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sander), 10.B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1964, s.s.494-495, s.497; Sadık Sarısan, “*Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIII, S.39, (Kasım 1997), s.700; Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.s.143-144.

kuşamın milli olmadığı, şapka giymenin İslamiyet açısından hiçbir sakınca arz etmediği şu şekilde dile getirilmektedir³⁸:

“... Müslümanlığın kıyafet-i mahsûsası olmadığına nazaran şapka giyilmesinde hiç bir zarar yoktur. Ecdadımızın giydiği kavuklar hiç olmazsa memleketimizde imal olunuyordu. Hâlbuki feslerimiz Avrupa'dan geliyor. Kendi metâmız olmadıktan sonra serpuş olarak herhangi bir şapkayı kabul etmeliydik. Bu suretle herkes başına daha süslü ve daha dayanaklı ve bilhassa daha fâideli bir serpuş koymuş olurdu...”

Osmanlı Devleti, giyim ve kuşam tartışmasının yaşandığı bu ortam içerisinde girmiş olduğu Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve bu savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile ağır bir yenilgiyi kabul etmiştir.³⁹ Osmanlı Devleti için bir ölüm fermanı olan bu mütarekenin⁴⁰, İtilaf Devletleri tarafından hiç vakit kaybetmeksizin uygulamaya konulmasıyla birlikte Anadolu hızlı bir şekilde işgal edilmeye başlanmıştır⁴¹. Türk halkının, Hükümetin ve Padişahın umutsuzluk içinde bulunduğu bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki zayıf kadro ile vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağını anlamıştı. Artık kendisini, milli kurtuluş hareketini başlatacak ve yönetecek bir önder olarak görüyordu. Sonunda beklenen kararını vermiştir⁴²: “Anadolu'ya geçecek, orada milli bir teşkilat kurup mücadeleye başlayacak ve bu mücadelesini millete mal ederek milli egemenliğe dayalı bir devlet kuracaktı.” Bu sağlam mantıkla Anadolu'ya adım atan Mustafa Kemal Paşa, umudun yitirildiği, direnme gücünün tükendiği zannedilen bir ortamda, Türk milletinin bağımsız yaşama iradesine ve vatan sevgisine güvenerek, Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi'ni başlatmış, üstün sevk ve idare yetenekleriyle yönetmiştir. Ulusal Bağımsızlık Savaşı, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılmasıyla hukuki bir boyut kazanmıştır⁴³.

“Ulus Devlet” modeli üzerine kurulan yeni Türk Devleti'nde “ulusal” bir başlık bulunmuyordu. 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basan IX. Ordu Müfettişi Mirliya (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını karşılamaya gelen kalabalık halkın giyim ve kuşamı hakkında, bir İngiliz subayı şu değerlendirmeyi yapmıştır⁴⁴:

38 1911 Trablusgarp Savaşı'na katılan subaylar, kalpakla Afrika güneşine dayanamamışlar ve Karadenizlilerin başlıkları biçiminde kesilmiş haki renkte başlıkları katlayıp giymeye başlamışlardır. 1912 yılında başlayan Balkan Savaşlarında ise bütün subaylar, “Enveriye” adını verdikleri başlıkları giymişlerdir. Bkz., Sevin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, s.s.143-144; Kılıçzade Hakkı, *Son Cevap*, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaası, 1331 (1915), s.s.49-50; Selami Kılıç, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, *Atatürk Yolu*, C.4, No: 16 (Kasım 1995), s.531.

39 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s.1; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1987, s.s.105-107; Ali Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1987, s.s.62-69.

40 Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1977, s.19.

41 Seha L. Meray - Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*, AÜ. SBF Yay., Ankara, 1977, s.s.1-5.

42 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s.49.

43 Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi - III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi, Türkiye İş Bankası Yay.*, İstanbul, 2010, s.167; Kılıç Ali *Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yay., İstanbul, 1955, s.s.30-32.

44 Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çımarı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.s.456-457.

“... Karşılama gelen halkın kiminin başında fes, kimininkinde kalpak, kimininkinde sarık, kimi başına bir bez parçası bağlamış; kiminin sırtında aba, kiminde cepken, kiminde yelek; kiminin bacağına şalvar, kiminde pantolon, kiminde uzun beyaz külot; kiminin ayağında çarık, kiminde yemeni, kiminde iskarpin, kiminde potin... Demek ki bunlar henüz ulus değil!...”

Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında sarığını, fesini dini ile bütünleştiren toplumun bu konu ile ilgili düşüncesini Falih Rıfki Bey şu şekilde değerlendirmektedir⁴⁵:

“...*Kuva-yı Milliye kalpaklı idi. Ordunun İzmir'e girdiğinin haftasında bütün iç sokaklar, Rum askerlerin başlarından attıkları şapkalarla kaldırım gibi döşeli iken, halkın Anadolu'dan gelen kalpağa selam verdiğini görmüştüm. Oysa Sultan Hamit devrinde kalpağı caiz görmeyen ulema, softalar ve dolayısıyla toplum şimdi kalpağı alkışlıyordu. Olay toplumda dini kaidelerden çok cehaletten kaynaklanıyordu...*”

Mustafa Kemal Paşa, yapacağı kılık ve kıyafet inkılabını çok önceleri tasarlamış ve bunu gerçekleştirmek için uygun zamanı beklemiştir. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın örgütlenme aşamalarından birisi olan Erzurum Kongresi'nin, açılış hazırlıklarının devam ettiği günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın Mazhar Müfit (Kansu) ve İbrahim Süreyya (Yiğit) Beyler ile yapmış olduğu mülakatta şapka konusu gündeme gelmiştir. Bu mülakatta İbrahim Süreyya Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle bir soru yöneltmiştir; “*Paşam, başarıya ulaştıktan sonra da iş bitmiyor. Memleketin sonsuza dek çalışmaya ve devrimler yapmaya ihtiyacı var. Neler yapmayı düşünüyorsunuz?*” Mustafa Kemal Paşa, bu soru üzerine Mazhar Müfit Bey'e, gidip odasından not defterini getirmesini ve söyleyeceklerini not etmesini istemiştir⁴⁶:

“... Ama defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar gizli kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir sen bileceksin. Şartım bu. Önce tarih koy: 7-8 Temmuz 1919. Sabaha karşı. Şimdi yaz. Bir: Zaferden sonra hükümet biçimi Cumhuriyet olacaktır. İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gereken muamele yapılacaktır. Üç: Tesettür (örtünme) kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, uyar milletler gibi şapka giyilecektir...”

Mustafa Kemal Paşa, Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında sivil giyindiğinde çoğu kez başlık olarak kalpağı tercih etmiştir. Bu arada Kuvayı Milliye taraftarlarının da kendisini takip etmeleriyle kalpak, Anadolu'dan ve Ulusal Mücadele'den yana olanların bir tür simgesi olmuştur. Bununla birlikte, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde “*İkinci Grup*” olarak anılan milletvekilleri arasında fes ve sarık da oldukça yaygındı⁴⁷. Bu arada Büyük Millet Meclisi'nin 29 Nisan 1920 tarihli VII. Toplantısında, Bursa Milletvekili Operatör Emin ve Sinop Milletvekili Şevket Beylerin, fes yerine kalpak giyilmesi hakkında Meclis Başkanlığı'na şu önergeyi verdikleri görülmektedir⁴⁸:

45 Falih Rıfki Atay, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*-, Kıral Matbaası, İstanbul, 1984, s.431.

46 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I*, TTK yay., Ankara, 2009, s.131., ayrıca bkz.: Hıfzı Topuz, *Gazi ve Fikriye*, 6. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s.s.141-142

47 Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, 8. B., Der Yay., İstanbul, 1999, s.342 .

48 TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Kasım 1336 (1920), C.I, Devre: I, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.149.

"Riyaseti Celileye,

Uzun harb senelerinin tevlid eylediği birçok buhranlar meyanında memleketimiz için bir de fes buhranı tahaddüs etti. Harbden evvelki senelerde yalnız Avustralya'dan senede ithal eylediğimiz feslerin bedeli altın olarak beş milyon liraya baliğ olmakta idi. Sair ecnebi memalikten ithal olunan fes bedellerini de dahili hesap edersek her sene yedi, sekiz milyon liralık bir servetin harice gittiği tezahür eder ki, bunun evrakı nakdiye mukabili takriben kırk milyon lira demektir. İşte, fakir memleketimiz için pek azım miktar demek olan bu paranın dahili memlekette kalmasını temin etmek ve esasen Cennetmekân Sultan Mahmud-u Sani zamanında Adalı Rumlarını takliden serpuş olmak üzere kabul edilmiş olan fesin bir serpuşu millî mahiyetinde bulunmadığı nazarı itibara alınarak ekseri Şark ve Müslüman milletlerinin öteden beri bir serpuş olarak taşıdıkları ve şu son günlerde herkesin seve seve giymeye başladığı kalpağın bir serpuş-u millî olarak kabul ve ilânını teklif ederiz."

Takrir, Meclis'te okunduğunda alkış sesleri duyulmuş fakat büyük çoğunluk özellikle Çorum Milletvekili Haşım Bey, Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Sivas Milletvekili Mustafa Taki Bey yaptıkları konuşmalarda önergeyi şiddetle reddetmişlerdir. Önergeyi Meclise getirenler, konunun mali yönünü ileri sürmelerine rağmen bu konu üzerinde kimse durmamıştır. Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Oturumu'na başkanlık yapan Celalettin Arif Bey'in yaptığı açık oylama sonucu önerge oy çokluğu ile reddedilmiştir. Celalettin Arif Bey, "...*Takrir nazarı itibara alınmıyor. Rica ederim bugün fes ve kalpak zamanı değil, herkes istediğini giysin.*" diyerek konuyu kapatmıştır⁴⁹.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın silahlı eylem aşaması, Mudanya Ateşkes Antlaşması ile sona ermiş⁵⁰ ve silahlı mücadeleye hukuki ve siyasi yön veren, yeni kurulan Türk Devleti'ni uluslararası toplulukta tanıtan Lozan Barış Antlaşması ile aksiyon aşaması tamamlanmıştır⁵¹. Osmanlı Devleti'nden alınan olumsuz mirasın kötü izlerini silmek için ilk günden itibaren yoğun bir çalışma dönemine giren Mustafa Kemal Paşa, çağın gerisinde kalmış olan ve kendini yenileyemeyen ülkelerin ve toplumların nasıl sömürüldüklerine ve yok edildiklerine tanık olduğu için, var olmak ve yaşamak için modernleşmeyi ve kalkınmayı temel çözüm olarak görmüştür⁵². Bundan sonra bozulan, yıkılan eski düzenin yerine yenisi kurulmaya başlanacak, sosyal hayatın icaplarına uygun olarak topluma ve yeni kurulan devlete şekil ve düzen verilmeye çalışılacaktır. "*Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkararak, yerlerine milletin en yüksek medeni icablara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmak...*", şeklindeki ifade, Atatürk'e göre devrimi (inkılâbı) ifade etmektedir.⁵³

49 TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Kasım 1336 (1920), C.I, s.150.

50 İsmet İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi yay., İstanbul, 1987, s.27.

51 Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, TİTE yay., İstanbul, 1943, s.79; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1983, s.s.67-245.

52 A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997, s.s.1-2; A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 2.B., Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1989, s.s.14-15.

53 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 5. B., C. I, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997, s.398.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gerçekleştirilen devrimlerle, Batı Medeniyetinin bir bütün olarak ele alınması ve dünyanın kabul ettiği medeni kıyafetin de benimsenmesini gerekli kılıyordu. Bu yoldaki ilk adım, 3 Mart 1924'te Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin kaldırılmasından sonra hukukçuların giysileri ile atılmıştır⁵⁴. 3 Nisan 1924'de kabul edilen "*Hâkimler ve Adliye Mensuplarının Resmi Kıyafetleri*" hakkındaki yasa ile hukukçuların görevleri sırasında giyecekleri üniforma belirlenmişti⁵⁵. Artık sıranın öteki görevlilere geldiğini gören Mustafa Kemal Paşa, 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya yaptığı gezide, şapka devriminin ilk parolasını başında taşıdığı "*Panama Şapka*"yı halka göstererek vermiş ve 25 Ağustos 1925 Salı günü Kastamonu Belediye binasında şu konuşmayı gerçekleştirmişti⁵⁶:

"Biz her nokta-i nazardan medenî insan olmalıyız... Fikrimiz, zihniyetimiz, medenî olacaktır. Şunun, bunun sözüne ehemmiyet vermeyeceğiz... Bütün Türk ve İslâm âlemine bakınız, zihinleri medeniyetin emrettiği şümül ve tealiye uyamadıklarından ne büyük felaketler ne ıstıraplar içindedirler. Bizim de şimdiki kadar geri kalmamız ve nihayet son felaket çamuruna batışımız bundandır..."

Mustafa Kemal Paşa, 27 Ağustos 1925 Perşembe günü İnebolu Türk Ocağı'nda giyim ve şapka üzerine ikinci konuşmasını gerçekleştirmiş ve uygar olma kavramına açıklık getirerek şunları söylemiştir⁵⁷:

"Bizim kıyafetimiz milli midir? (hayır sesleri)... Size iştirak ediyorum. Tabirimi mazur görünüz. Altı kaval üstü şişhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet ne millidir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? (hayır, hayır katiyen sesleri). Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak enzarı âleme göstermekte mana var mıdır?... Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye mahal yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâıyk bir kıyafettir. Onu iktisâ edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, caket, ve bittabi bunların mütemimmimi olmak üzere başta siperi şemsi serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi frak gibi... İşte şapkamız diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz..."

Atatürk'ün bu gezileri hemen etkisini göstermiş ve devlet görevlilerinden olduğu kadar, halktan da belirli bir kesim fesi çıkarıp şapka giymeye başlamıştır. Öyle ki bir süre önce şapka giyen bir gazeteciyi tutuklamaya kalkışan İstiklal

54 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. VIII, s.355; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, s.412.

55 TBMM Zabıt Ceridesi, 3 Nisan 1340 (1924), C.VIII, Devre: II, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.s.293-296.

56 Atatürk'ün 25 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da Belediye Dairesi önünde toplanan halka hitaben yapmış olduğu konuşma için bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 5. B., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 216; Bige Sükan Yavuz, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri", *Atatürk Yolu*, C. 4. No. 15 (Mayıs 1995), s. 306; *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri*, Der. Mustafa Selim İmece, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s. 15-16; Kinross, *Atatürk Bir Milletlin Yeniden Doğuşu*, s. 494-491, s. 492.

57 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.s.220-221; *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri*, s. 15-16; Mehmet Saray ve Hüseyin Tosun, *Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeler ve Görüşler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s.s.132-133.

Mahkemesi Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey'in dahi şapka giydiği görülmüştür⁵⁸.

Giyim ve kuşamda başlayan modernleşme hareketi, toplumda bazı tepkileri ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde en ağır tepkiyi, Fatih Camii hocalarından İskilipli Mehmet Atif Efendi göstermiş ve kaleme aldığı "*Frenk Mukallitliği ve Şapka*" isimli risalede şapkanın küfür alâmeti olduğu ve giyilmesinin İslamiyet açısından sakıncalı olduğunu ileri sürmüştür⁵⁹. Bu arada İskilipli Mehmet Atif Efendi'ye en sert eleştirinin Süleyman Nazif Bey'den geldiği görülmektedir. Onun Son Telgraf gazetesinden derleyerek broşür halinde yayınladığı, "*İmana Tasallut Şapka Meselesi*" isimli risalede şu hususları vurguladığı görülmektedir⁶⁰:

"...Yeni intişâr eden bir risaleye göre, muharriri ders-i âmm efendi ile kendi kıyafetindeki hoca efendilerden başka, her mümin, hepimiz -hâşâ sümme hâşâ-kâfirmişiz. Heyet-i mecmûasının zihinlerde bırakmak istediği fikir ve kanaat şudur: Biz dinimize kalbimizin tasdiğiyle, lisanımızın ikrârı kadar, feslerimizin sarığı ve püskülü ile de merbutuz. El-iyazübillah... Şapkayı diline ve kalemine dolayan muharrir, niçin frengin gömleği ile boyunbağını hatıra getirmiyor? Hatta frengin bir kisvesini Frenk gömleği şekline soktuktan sonra sırtımıza geçiriyoruz. Sarıklı birçok efendi, Frenk gömleğini cübbesinin altında ve iman evi addettiği sinisinin üstünde bîpervâ taşıyor... Şapkada alâmet-i küfr olacak bir şey yoktur. Bu risalenin dar düşünceli muharriri ne hak ile beni ve benimle beraber, la-akall yirmi milyon Müslümanı küfr ile şâibedar göstermeye çalışıyor... Şapka küfür değil, mekruh değil, fes gibi, taç gibi külah gibi bi-günah bir serpuştur... Şapka, fes, sarık: Efrâd-ı ümmeti böyle şeylerle din-i İslâma rabt etmek o dine hakarettir. Ben dinime ne başımdaki eşya-yı hasise ile merbutum, ne ayağımdaki şeylerle. Müslüman doğduğum gibi Müslüman öleceğim. Kendi ayağındaki frenk kundurasını mübah ve müstehabb gören Hoca Efendi, başka bir kimsenin başındaki şapkaya ne hakla ve ne haddle küfr ve dinsizlik damgasını yapıyor... Medresedeki çömezlik devrini itmâm etmeden Anadolu'da vaaz ve irşâda çıkan bir sarıklı 'ruh-ı ecdâda mugayir kanunlara isyan etmeli' sözleriyle iğrenç cehaletini kasaba kasaba, köy köy kusuyor... Din büyük, din mukaddestir. Biz onu başımızda, sırtımızda, ayağımızda değil, dimağımızda, kalbimizde, vicdan ve imanımızda taşımamızdır. Ümmet-i Muhammedi düşünen ve ümmetin hâlâsı için ömrünü son nefesine kadar itâb eden merhum Pierre Loti'nin masum şapkası, Bursa'yı çiğneyen Yunan ordusuna en şenî temelluklarda bulunmaktan ve Eskişehir'in sükût ettiği gün Kral Yorgi'yi telgrafla tebrik etmeden hayâ etmeyen Bursa Müftüsü Ders-i âmm Ömer Fevzi Efendi'nin yeşil sarığından daha muhterem ve daha mübarektir..."

Abdullah Cevdet Bey ise 1 Eylül 1924'te İctihâd'da yayınlanan "*Şapka ve Fes*" isimli makalesinde, Hayrettin Bey isimli bir Müslüman'ın başındaki şapkası ile İstanbul'da gezerken zabıta tarafından tutuklandığını ve bu olaydan önce Adliye

58 Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.186.

59 12 Temmuz 1340 (1924) tarihli risalede şapkayı gayyar, zünnar, küstic, gasli ve salibi küfür alâmeti ve gayr-ı Müslim milletlerin en meşhur işaretleri olarak gösterip, şapkayı örfte küfür alâmeti, yani gayr-ı Müslimlerin Müslümanlardan ayrılmalarna alâmet olan baş kisve olarak tarif etmekte, giyinmek kuşanmak ve takı takma gibi hususların şer'an yasak ve haram olduğunu belirtmektedir Bkz., İskilipli Mehmet Atif, *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, İstanbul, 1340 (1924), s.s.22-31.

60 Süleyman Nazif, *İmana Tasallut: Şapka Meselesi*, Matbaa-i Tefekkür, İstanbul, 1342 (1926), s.s.3-32.

Vekili Necati Bey'e, "Hükkânımızın serpuşlarından evvel serlerinin değişmesi lâzımdır" dediğini hatırlattıktan sonra şapka ve fes hakkında şu bilgileri vermektedir⁶¹:

"Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'de elhâkk, bir istiklâl-i siyasi temin etti... Ecnebler memleketimizde Türk kanunlarına tâbî, onlar artık hem misafirimiz hem zorbamız olamıyorlar... Fakat kafalarımızın içindeki müstebid yılanları ne yapalım? Bugün Allah'ın Panama vadilerinde yetiştirdiği nazik ve hafif bir nebattan yapılmış bir serpuşu giyindiği için bir gencin cumhuriyetimiz zabıtası tarafından tevkiif olunduğuna şahid-i dilhûn oluyoruz... Askeri serpuşlarımız bir şeye benzedi... Canım bu fes ne ecdadımızın ne de Müslümanlık itibari ile peygamberimizin serpuşu değildi... Fes Rumların serpuşudur, elyevm Yunanistan halkı ekseriyetle fes giyerler. Bir de farz edelim ki, hakikaten Türk kavmi Hz. Âdem'in evlatlarından ayrılarak bir şube-i kavmiye teşkil ettiği gündün beri fes giyiyor. Ecdadımız fes giyiyordu diye bugün aynı serpuşu taşımayan bir vatandaşı mecbur edecek bir kanun mevcut olabilir mi?"

Görülebileceği üzere şapka giymenin yasak olduğu bir devirde kaleme alınan bu iki makalede, şapka giyilmesi desteklenmektedir. Toplumda şapka devrimi ile ilgili tartışmalar devam ederken, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, bu konu ile ilgili olarak 24 Ağustos 1925'te başlattığı Kastamonu, İnebolu, Daday ve Çankırı seyahati 1 Eylülde Ankara'da sona ermiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı'nın Ankara'ya dönüşünün hemen ertesi günü, günlerce tartışılan konu hükümetçe ele alınmış ve 2 Eylül 1925'te yayımlanan bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile devlet memurlarına, "halkın kendiliğinden giymeye başladığı şapkayı giymeleri zorunluluğu" getirilmiştir⁶². Kıyafeti düzenleyen bu kararname ile resmi görevlilerin giyimdeki çağdaşlaşmaya öncülük etmeleri düşünülmüştür⁶³:

"Ordu ve donanma mensuplarıyla ilmiye (Din işleriyle uğraşanlar) sınıfına mensup olanlardan ve yargıçlar gibi kıyafetleri devletçe özel olarak belirtilmiş bulunanlardan gayri bütün devlet memurlarının dünya yüzünde uygar ulusların müşterek ve genel kıyafetlerinin aynıdır. Yani gündüz ve gecenin çeşitli durumlarına ve resmi törenlere göre giyilmek üzere çeşitli elbiseler ve şapkalarıdır. Binalar içinde baş açık bulunmak kaidedir. Selamlama baş işaretiyle olur. Binalar dışında selamlama şapka ile olur. Genel olarak halk, ordu, donanma ve din görevlilerine mahsus veya yargıçlar için olduğu gibi, özel kanunu ile tayin edilmiş, elbiseleri giyemez. Fakat devlet memurlarının kıyafetleri genel olarak halk tarafından aynen veya çalışmalarına uygun surette kabul olunabilir."

Din görevlilerinin kıyafetini düzenleyen kararnamede ise şu hususlar dikkati çekmektedir⁶⁴:

"1-Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki ilmiye sınıfına mensup olanlar aşağıdaki makam ve vazife sahipleridir; (dini kıyafetleri ancak bunlar giyebilir)

61 Abdullah Cevdet, "Şapka-Fes", *İçtihâd*, No:169 (1 Eylül 1924), s.s.3413-3414.

62 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'ndan tekke ve zaviyelerin kapatılması, ilmiye sınıfı ve devlet memurlarının kılık ve kıyafetlerine ilişkin üç kararname çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, s.441; Bkz., B.C.A, Sayı. 2546, Dos. 14-32, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. 15. 61..2. 1, (20. 9.1925).

63 Adı geçen kararname için bkz.: Turhan Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, 8. B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998, s.66.

64 Olcaytu, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, s.s.66-67.

Diyanet İşleri Başkanı, Diyanet İşleri Başkanlığı Danışma Kurulu, İl ve İlçe Merkezlerinde bulunan Müftüler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca atanan hatipler, vazifeli vaizler, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atanmış olan köy hocaları. 2-Din görevlilerinin kıyafetinde alâmetifarika (simge) beyaz sarık ve siyah latadan ibarettir. Orduda görev yapan imamlar sarığın ve latanın rengi hususunda askeri icaba tabidir... Birinci maddeye göre din görevlileri dışında bulunanlar, bu kıyafeti giyemezler.”

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, bütün bu gelişmelerden sonra halkın tepkisini saptayabilmek amacıyla Eylül sonunda İzmit, Bursa, Balıkesir, Manisa, İzmir, Konya ve Afyon'u kapsayan bir yurt gezisine daha çıkmıştır. Gittiği her yerde halkın sevinç gösterileriyle karşılanan Mustafa Kemal Paşa⁶⁵, bu gezisinde ülke sorunlarını ve yapılacak olan devrim hareketlerini halka anlatma fırsatını bulmuştur.

“Şapka iktisası” hakkındaki kanun teklifi, 16 Ekim'de Konya Milletvekili Refik Bey ve arkadaşlarınınca Meclis Başkanlığı'na verilmiştir. Teklif, ilgili komisyonlardan geçerek Genel Kurul'a gelmiş ve 25 Kasım'da görüşülmeye başlanmıştır⁶⁶. Genel serpuşun şapka olmasında ve bu kanunun oybirliğince kabul edilmesinde Meclis birlik yapmış iken, bağımsız Bursa Milletvekili Nurettin Paşa, bu kanunun aleyhinde uzun bir konuşma yaparak kanun ve hükümet kararlarınınin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na muhalif olduğunu iddiaya kalkışmış ve bu iddiası Meclis tarafından şiddetle karşılanmıştır⁶⁷.

Sert tartışmaların yaşandığı Meclis Genel Kurulu'nda, Nurettin Paşa'ya ilk eleştiri Konya Milletvekili Refik Bey'den gelmiştir. Yaptığı konuşmada milletin kabul ettiği ve bütün medeni milletlerin giydiği şapkaya karşı çıkmanın Nurettin Paşa'nın seçim bölgesi olan Bursa halkının eğilimini yansıtmayacağını dile getiren Refik Bey, Meclis'ten çıkan kanunların milletin varlığını korumak esasına dayandığını ifade etmiştir⁶⁸. Refik Bey'den sonra sözü Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey ve İzmir Milletvekili Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey almıştır. Mahmut Esat Bey konuşmasında, “Kanunun Anayasaya aykırı olmadığını, Japonya'da mebusların kendi Meclislerinde silindiri şapka giymek zorunda olduklarını” dile getirerek “Nurettin Paşa niçin redingot giyilmesi hakkında bir Heyet-i Vekile kararına itiraz etmiyor da şapka giyilmesini Teşkilat-ı Esasiye ve kanunlara muhalif görüyor... Bu noktayı da anlayamadığımı itiraf ederim.” şeklinde sert tepki göstermiştir⁶⁹. Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet

65 Cumhurbaşkanı'nın Balıkesir'e gelmesinden önce Müftü Esat Efendi bir bildiri yayınlarak, uyar giysileri kabul etmede din açısından bir sakınca bulunmadığını aşağıdaki sözle ifade etmiştir: “Dini, dünya işlerine karıştıranlar, kendi hırslı yararlarına tapanlardır. İslamiyeti biçim ile görenler puta tapıcılar. Bunların söylediklerini doğrulayacak ne bir ayet ne de bir hadis vardır. Kutsal dinimize bühân edenler, sarık, fes, şapka arasında karşılaştırma yapanlardır. Hâlbuki Yunanlılardan alınan fes, hiçbir zaman din için bir simge olamaz!” Bkz.:Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s.s.186-187.

66 Konya Mebusu Refik Bey ve rüfekasınının 2/479 numaralı teklif-i kanunisi ve Adliye ve Dahiliye mazbataları için bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre: II, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.s.220-232.

67 Bursa Milletvekili Nurettin Paşa'nın tavrı hakkında bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre:II, s.222.

68 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Kasım 1341 (1925), C.XIX, Devre:II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s.223.

69 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Kasım 1341 (1925), s.s.223-224.

Bey ise "... Şapka meselesinin Anayasa ile ilgili olduğunu iştirken utandım. Şapkanın, gömleğin, redingotun, mendilin anayasa ile ne ilgisi vardır? Bu ne anlayıştır?" sözleriyle, Antalya Milletvekili Rasih Bey de Peygamberin bile Şam'daki Roma Valisi tarafından kendisine hediye edilen ceketini giydiğini hatırlatarak, "... Şapka giymekle insan Hıristiyan olmaz. Yahudiler şapka giymişlerdir diye Hıristiyan mı olmuşlardır? Hindistan Mecusileri sarık sarıyorlar diye Müslüman mı olmuşlardır?" diyerek kıyafetin din ile bağdaştırılamayacağını ileri sürmüştür. Daha sonra Mentеше (Muğla) Milletvekili Şükrü (Kaya), "... Bir milletin istiklâlini ve istikbalini kurtaran kıyafeti değil kanıdır. Kıyafete her şeyden evvel hâkim olacak şey hissiyattır, hissiyat-ı millîye meselesidir..." sözleriyle Nurettin Paşa'yı eleştirmiştir⁷⁰.

Kütahya Milletvekili Ragıp, İzmir Milletvekili Mustafa Necati, Afyonkarahisar Milletvekili İzzet Ulvi ve Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Beylerin konuşmalarının ardından oylamaya geçilmiş ve öneri Bursa Milletvekili Nurettin Paşa ile Siverek Milletvekili İhsan Ergani Bey'in olumsuz oylarına karşılık büyük çoğunlukla kabul edilmiştir⁷¹:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idare-i umumiye ve mahalliyeye (genel ve yerel idare) ve bilumum müessesata (kurumlara) mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisat etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını (buna aykırı bir alışkanlığın devamını) Hükümet men eder."

25 Kasım 1925 tarih ve 671 sayılı bu kanun, kadın giyimine ilişkin bir hüküm içermemekte, erkek giyiminde de yalnızca şapkayı kapsamına almaktadır. Şapka giyilmesi hakkındaki kanunun kabul edilmesinden önce yurdun çeşitli yerlerinde bu girişime karşı tepkiler doğmuş ve yer yer ayaklanmalar baş göstermişti⁷². Fesin ve sarığın İslam'a özgü ya da Müslüman'ın giymesi gereken bir başlık sanıldığı, şapkanın da gâvur işi kabul edildiği bir ortamda yayınlanan makale ve risalelerden de güç alan karşıt gruplar⁷³, yapılacak değişikliği "Hıristiyanlaşma" olarak suçlamaktadır. Bu amaçla "din elden gidiyor" sloganıyla başlayan suçlamalar tepkiye dönüşmüş ve Sivas, Erzurum, Rize, Maraş, Giresun, Kayseri ve Malatya'da şapka aleyhinde birtakım olayların çıkmasına neden olmuştur⁷⁴.

14 Kasım'da Sivas'ta, şapka nedeniyle hükümete hakaretlerle dolu olan çeşitli bildirimler her tarafta dağıtılmış ve Nakşibendî şeyhlerinden Mekkeli Ahmet Hamdi ile 4 arkadaşı, halkı şapka yerine sarık sarmak için kışkırtmışlardır. Aynı

70 Nurettin Paşa'nın bu teklifine verilen sert cevaplar için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Kasım 1341 (1925), s.s.224-230; Aybars, C.II, s. 400; Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, 4. B., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s.s.183-184.

71 671 sayılı "Şapka İktisası Hakkında Kanun"la ilgili olarak bkz.; *Sicil-i Kavanin*, C. 2, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 15; TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Kasım 1341 (1925), s.s.231-232.

72 Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, Çev.: Zeki Çelikkol, 2.B., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.124.

73 Şapka Kanunu'na şiddetle karşı çıkan İskilipli Atıf Hoca'nın "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı broşürü ortamı daha da gerginleştirmiştir. Bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s.190.

74 B.C.A, Dos.9022, Fon.30.10.0.0, Yer.102.667.23, (8. 5. 1928); Şapka Kanunu ile meydana gelen olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, C.II, s.s.406-418; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s.s.151-159; Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1964, s.s.494-495.

zamanda kadınların yüzlerinin açtırılacağı ve Kuran'ın kaldırılacağı söylentilerini de yaymaya koyulmuşlardır. Bunun üzerine sarık saran 40-50 kişi kentte gösterilere başlamış, ancak hükümet görevlilerince tutuklanmışlardır⁷⁵.

Şapka Kanunu'nun Meclis'ten çıktığı gün, Erzurum'da, Gâvur İmam ve Hoca Osman Efendi isimli iki kişi tarafından çıkarılan olaylarda 3.000 kişilik grup, Valinin evi önünde "Biz gâvur memur istemeyiz" diyerek ayaklanmışlardır. Bu olay, 26 Kasım tarihli gazetelerde "Erzurum'da bazı mutaassıpların mürteciyâne bir nümayiş teşebbüsünde buldukları" şeklinde manşet olmuştur. Olaya zamanında müdahale eden güvenlik güçleri, kıskırtıcılardan 27 kişiyi tutuklamış ve bu arada meydana gelen çatışmalarda ise bir jandarma subayı ağır yaralanmış ve halktan da üç kişi ölmüştür. Olay üzerine hükümet Erzurum'da bir ay süreyle sıkıyönetim ilan etmiş ve yakalananların kurulan sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmasına başlanmıştır. Erzurum'da meydana gelen bu olaylar, basında da büyük yankı yaratmış özellikle dönemin Cumhuriyet gazetesi olaylara geniş yer vermiştir: Nitekim 26 Kasım 1925 tarihli gazete olay hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır⁷⁶: "Kara kuvvetin uyumadığını gösteren bu hareket derhal bastırılmış ve mütecâsirlere yakalanmıştır. Erzurum'da düünden itibaren bir ay müddetle idare-i örfiye ilan edilmiştir..." Olayın üçüncü günü yine aynı gazete, Sıkıyönetim Mahkemesi'nin ilk hükmünü verdiğini şöyle duyurmaktadır⁷⁷: "...114 mevküftan 3 kişi idama, iki kişi onar seneye mahkûm edilmiştir."

22 Kasım'da Kayseri'de, Mekkeli ve Şeyh Sait gibi Nakşibendî olduğunu söyleyerek kıskırtıcılıkta bulunmak isteyen Ahmet Hamdi adında biri, herhangi bir olay çıkartmadan yakalanarak mahkemeye verilmiştir⁷⁸.

25 Kasım'da Rize'de baş gösteren olayların elebaşları ise köy imamları olmuştur. Botaniye bölgesinde İmam Şaban ile Muhtar Yakup ve arkadaşları, halkı Ulu Cami'de toplayarak şapka aleyhinde kıskırtmışlardır. Bu arada İskilipli Atıf Hoca'nın broşürünün de etkisi olmuş ve kendilerine katılan silahlı kişilerle yöredeki karakolu basıp, 6 jandarma erini tutsak almışlardır. Bundan sonra Rize'yi basacaklarını ilan eden isyancılar, Ankara'daki dindar paşaların ihtilal yapıp hükümeti ele geçirdikleri, Mustafa Kemal'in de yaralandığı haberini yayarak halk arasında panik yaratmışlardır. Ancak köylülerin kendilerinden ayrılması ile sayıları azalan isyancılar, güvenlik güçleri ile yapılan çatışmalarda ele geçirilmiş ve tutuklanmışlardır. Rize'ye giden İstiklâl Mahkemesi olaylara el koymuştur⁷⁹.

26 Kasım'da Maraş'ta gerici olaylar sabah namazında başlamış, Cami-i Kebir (Ulu Camii) müezzini Hafız Mehmet, Molla İbrahim, Muhtar Hamdi ve arkadaşları cami kapısına bir bildiri asarak, halkı şapka giyilmesine karşı ayaklanmaya çağırılmışlardır. Arkasından toplanan halkla, hapishaneyi basıp tutukluları boşaltmak girişiminde bulunan isyancıların hepsi tutuklanarak Ankara'daki İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmişlerdir.

75 Olaya karışanlardan 32 kişi mahkûm olmuş ve 2 kişi de sürgünle cezalandırılmışlardır. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, II.Devre, C.XX, 12 Aralık 1341 (1925), s.s.109-110; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.s.156-157; B.C.A, Dos.89 B.65, Fon.30.10.0.0, Yer.101.654.15, (16. 11. 1925).

76 *Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1341 (26 Kasım 1925), No. 557, s.1.

77 *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1341 (29 Kasım 1925), No. 560, s.1.

78 B.C.A, Dos.93-70, Fon.30.18.1.1, Yer.16.71.4(1).

79 Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.191, Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.157.

4 Aralık 1925'te Giresun'da da diğer olayların bir benzeri yaşanmıştır. Şeyh Muharrem ile Abdullah ve Hüseyin hocaların kıskırtmasıyla toplanan kalabalık, hükümet karşıtı gösterilerde bulunmuş, ancak olay kısa süre içinde bastırılmış, göstericilerden 60 kadarı tutuklanmıştır⁸⁰. Şapka inkılâbı aleyhinde 1925-1926 yılları arasında çıkan olaylarda, İstiklal Mahkemelerinde yaklaşık 808 kişi sanık olarak yargılanmış ve 57 kişi hakkında idam kararı verilmiştir. Şapka giyilmesine tepki niteliğinde başlayan ama aslında Cumhuriyete karşı olan bu ayaklanma girişimleri, İstiklâl Mahkemesi'nin devreye sokulmasıyla kısa süre içinde bastırılmıştır⁸¹. Fakat görünen odur ki, çıkan bu olaylar yöre halkı tarafından benimsenmemiş ve desteklenmemiştir. Nitekim İstiklâl Mahkemesi tutanaklarında özellikle Erzurum'daki elebaşı Hacı Osman'ın, Kayseri'deki Ahmet Hamdi'nin Giresun'daki Şeyh Muharrem'in buralara yeni gelmiş kimseler olduklarının anlaşılması, bu gerçeği açık ve kesin olarak pekiştirmektedir. Halk, bu tür olayları nefretle karşılamış ve bu duygularını Ankara'ya gönderdiği telgraflarda açıkça belirtmiştir⁸². Mustafa Kemal Paşa, ülkede çıkan bu gerici olaylara Nutuk'ta oldukça geniş bir yer vererek değerlendirmiş ve tepkisini şöyle dile getirmiştir⁸³:

“Efendiler, milletimizin başında cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının alâmeti fârikası gibi telakki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin medeni hayat-ı içtimaîyeden, zihniyet itibariyle de hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lâzıme idi... Fakat Nurettin Paşa'nın, millet Kürsüsü'nden galeyana getirmeye muvaffak olduğu taassup ve irticâ hisleri, nihayet birkaç yerde, yalnız birkaç mürtecinin, İstiklâl Mahkemelerinde hesap vermeleriyle söndü.”

Böylece Ulu Önder Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle fese bir kutsallık veren, onu çıkarıp atmaya mukaddesata hakaret sayan bir zihniyet ortadan kaldırılıyor ve 28 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren Şapka kanunuyla milletlerarası kılık-kıyafet kabul edilmiş oluyordu. Bu arada 30 Kasım 1925'te *“Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun”* Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir⁸⁴. 3 Aralık 1934 yılında ise *“Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun”* adını taşıyan

80 TBMM Zabıt Ceridesi, II. Devre, C. XX. 12 Aralık 1341 (1925), s. 109-110; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, s.s.156-157; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, s.s.192-199; Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s.s.312-314.

81 İstiklal Mahkemeleri istatistiklerine bakıldığında Aralık 1925'te açılan 75 davada 163 sanık yargılanmış ve 3 idam cezası verilmiştir. Ocak 1926'da açılan 78 davada 582 sanığının yargılanması yapılmış ve 41 idam kararı verilmiş; Şubat 1926'da ise 63 sanığın yargılanması sonucunda suçlu görülen 13 sanık idam cezasına çarptırılmıştır. Bkz., Orhan Koloğlu, *İslâm da Başlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978, s. 116; Şapka Devrimi aleyhinde faaliyette bulunan Mehmet Fahri'nin İstiklal Mahkemesi'ne verilmesi için bkz., B.C.A, Sayı.3110, Dos.93-94, Fon.30.18.1.1, Yer.H.89.5, (31. 1. 1926).

82 Şapkayı bahane ederek dini kıskırtıcılık aracı yapıp, şeriati ve halifeliliği geri getirmek için silahlı isyan ve isyanı kışkırtma suçlarından dönem içinde 26 kişi idam edilmiştir. Şapka giymediği için idam edilen olmamıştır. Bkz., Ergün Aybars, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, 1. B., İleri Kitabevi Yayınları, İzmir, 1994, s.180; TBMM Zabıt Ceridesi, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre: II, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.s.219-220.

83 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s.s.895-896.

84 TBMM Zabıt Ceridesi, 30 Kasım 1341 (1925), C.XIX, Devre:II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s.312.

2596 sayılı yasa ile bu kez din adamlarının kıyafetleri düzenlenmiştir⁸⁵. Bu kanunla hangi din ve mezhepten olursa olsun din adamlarının yalnızca ibadet sırasında ve törenlerde özel kıyafet taşımalarına izin veriliyor, bunun dışında dinsel kıyafetlerin giyilemeyeceğini hükme bağlıyordu.

Sonuç

Türk Devrim sürecinde gerçekleştirilen yenilikler aslında birer araçtı. Siyaset, hukuk, eğitim-kültür, ekonomik ve gündelik hayatta yapılan düzenlemelerle, Türk toplumunun çağdaş uygarlıklar düzeyine yükseltilmesine çalışılmıştır. Eski köhnemiş kurumların yerini yenilerinin alması ve çağın gereklerine uygun bir hayat tarzının kurulması bu anlamda elzemdi. Ama asıl amaç Türk Devleti'nin varlığını ve bağımsızlığını korumaktı.

Çağdaş giyim ve kuşam uygar ulusların en doğal simgeleridir. Cumhuriyetin ilanından önce kılık kıyafet ve başlıkla ilgili çok çeşitli islahat girişimleri olmuş fakat eski ve yeninin bir arada kullanılması ve taassubun yenilikler üzerindeki gölgesi nedeniyle Türk halkı modern bir dış görünüme kavuşmamıştır. Atatürk, çağın gerisinde kalmış olan ve kendini yenileyemeyen ülkelerin ve toplumların nasıl sömürüldüklerine ve yok edildiklerine tanık olduğu için, var olmak ve yaşamak için modernleşmeyi ve kalkınmayı temel çözüm olarak görmüştür. Bu nedenle 1925 şapka ve 1934 kılık kıyafet inkılabları ile Türk toplumu, eski kıyafetlerinden kurtularak modern bir görünüme kavuşmuştur. Şapka bir başlık olarak değil, hür fikir ve düşüncenin sembolü olarak kabul edilmiştir. Atatürk bu devrimle kafanın içindeki batıl inanışları söküp atmak istemiştir. Bununla birlikte toplumun kendini keşfetmesi ve kimliğini kaybetmemesi için de özen gösterilmiş ve ulusun tarihi ve dili temel dinamikler olarak kullanılmıştır.

Atatürk döneminde gerçekleştirilen inkılablarla Türk ulusunun kendi kimliğini koruyarak, çağdaş uygarlığın bir parçası olması hedeflenmiştir.

85 Ayrıntılı bilgi için bkz., EK-11, *Milliyet*, 27 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1934, Salı, No. 3162, s. 1; 3 Aralık 1934 tarih ve 2596 sayılı kanun için bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, 3 Aralık 1934, C.XXV, Devre:IV, Ankara, TBMM Matbaası, 1960, s.22; Peçe, çarşaf ve peştamal yasağı hakkında tamim için bkz., *Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler*, Emniyet Genel Müdürlüğü Dergisi, Özel Sayı, Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Yay., Ankara, 1998, s.s.91-92; Bkz., EK-12, *Milliyet*, 4 Kanun-u Evvel (Aralık) 1934, Salı, No.3169, s.1.

EK 1: Hale Dergisi

EK 2: Yirminci Asırda Zeka Dergisi

EK 3: Yıldız Dergisi

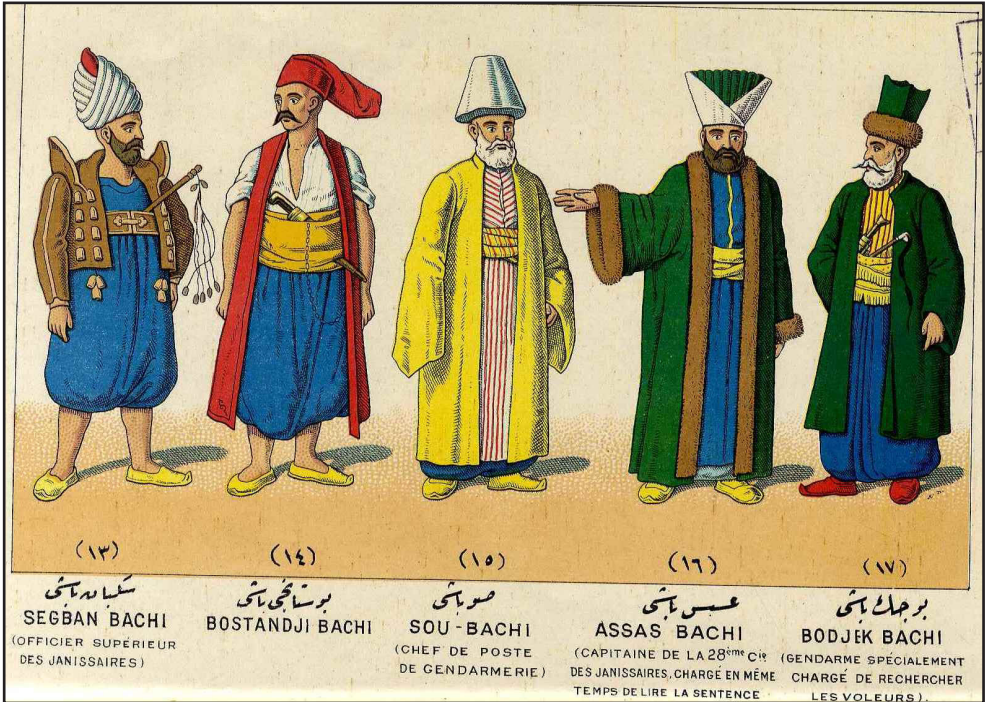

EK 4: Kadınlar Dünyası Dergisi

EK 5:

Falakacı Baş, Ağa Yamağı, Yeniçeri Ağası, Baş Çavuş, Tekkeli, Kuloğlu Baş Çavuşu

EK 6: Sekban Baş, Bostancı baş, Su Baş, Ases Baş, Böcek Baş

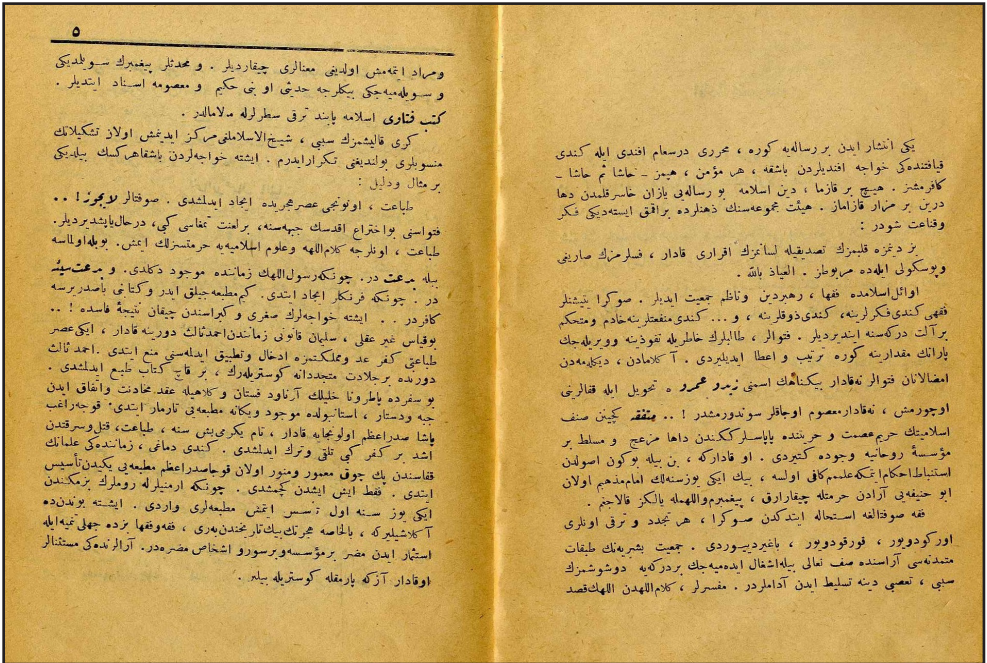
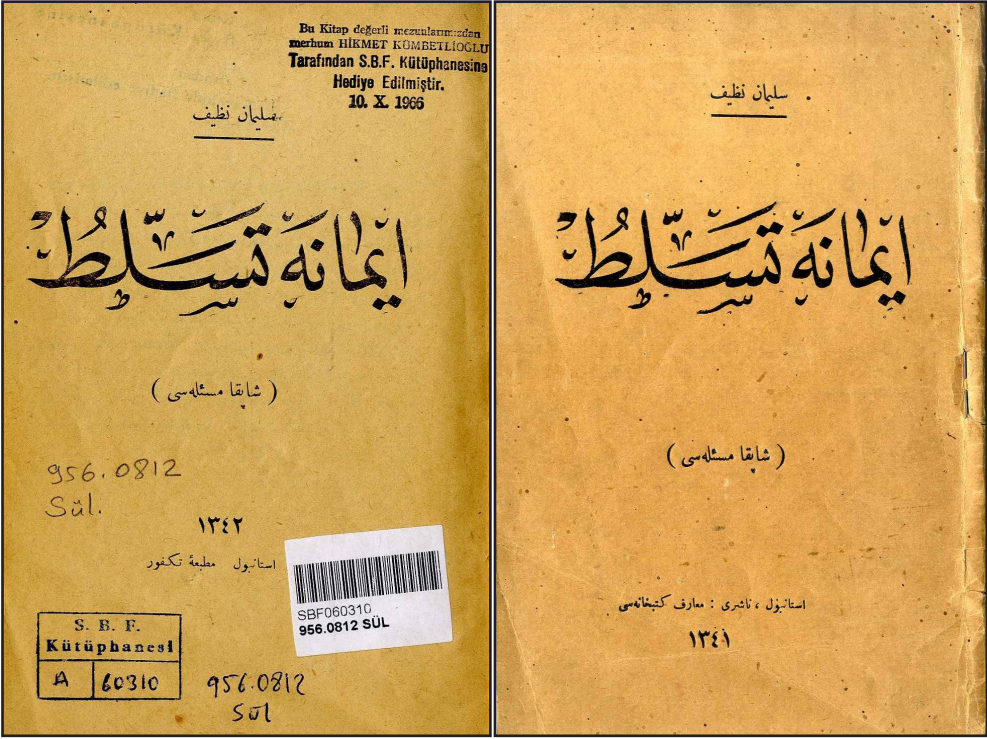

EK 7: Çorbacı, Oda Başî, Kethüda Bey, Orta Çavuş, Salma Çukâdarî, Zirhlî Nefer

EK 8: Tımarlı Sipahî, Lağımçı, Cebeciler Kethüdası, Topçu Başî, Humbaracı*

* Sevin, Nurettin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.

EK 9: İmāna Tasallut (Şapka Meselesi)*

* Süleyman Nazif, *İmāna Tasallut: Şapka Meselesi, Matbaa-i Tefekkür*, İstanbul, 1342 (1926).

مقدمه

طوبخانه نامره بحیره و سابنه تاریمی ریاست وکلتهده بولدیقم ائشاده کونده بر ائکی ساعث قدر مشاغل و معاملات خصوصی ايله اشتغاله وقت بولمیلور ایدم . بر ائکی سنه ظرفنده اولمشو اشتغاله تخصیص ایلدیکم زمانلرده عثمانی اردوستک تاسیفات و قیافت عسکرینه دایر کورک ترکیه و کرکسه السنه اجیبیه ايله نئروندون اولان کتب ، مترجمک مطالعه سندن ایتدیکم اقتباساته تدقیقات خصوصاً اجزائهم نتایجکده علاوه بیه ۱۳۱۸ سنه رومیسنده تحریری ائکال ایلدیکم شورو سالی عتبه پادشاهی عرض و تقدیم ايله طبع و نشرینه مساعده بیورلسنی استرام ایلش ایدم . رساله مذکوره منظورخاصه حضرت پادشاهی بیوریلورق مظهر تقدیر عالی اولانله بر قطعه مرصع عیجیده نئای ذی شانی و صنایع مدالیسی ايله تالطیف و رساله تک برمدت سکره نشرینه مساعده بیوریلورجی و عیدیهده تسریر بیورلدینم کئی ییلدی سرای هاپونئنده اولرک کوی اولسدئم قصدده عثمانی اسلحه شتیقه سندن برموزه تأسینسنده بویجیه ايله مأمور بولدم .

مروضات واقعه اجزائهم اولزرنه بعضی ارباب اقتداردن تشکیل بیوریلان قومیسون هیئتک ماوتیه اسلحه موزمی تأسیس اولش طرف پادشاهی دن صورت مخصوصه زیارت بیوریلورق تقدیرآده مظهر اولش ایسنده رساله تک طبعی ایسون وقوع یولان مراجعات واستقرحات اجزائهم عرض عتبه علیا قلماش اولمیلورک رساله مذکوره مکمل طبع و نشرینه بردر اولمشو حال مساعده ایدم . ۱۳۲۱ سنه رومیسنه اولانئنده قوسوه و ایلیکنه تعیین اولماقم حسیله درسامدن اشکاک وقوع بولیندن آرتق رساله تک طبعی امیدی بدتون زائل اولماقم مسوداتک کتبخانه مده حفظنه مجبوریت حاصل اولمشد .

اداره مشروطه تک بخش ایتدیق فولاد و محسنات چله سندن اولورق اله الحمد مرصع مطبوغاه نائل اولدیضرن شومت جایله دن لاستفاده بوکره رساله مذکوره تک طبع و نشرینه مسارعت ایتدم .

رساله تکرار کوزدن کیچورک مندرجاتی تصحیح و تعدیل و سربسئ حاضره متناسب برلسان ايله ازسرتوخجیر ایتک ایسترایسنده ایوم مرتب عیده مأموریت اجزائهم اولان امور و مصالح مهمه بوکا مساعد اولمایدیندن رساله آتی بدی

T. S. F. A. S.
MİLLÎ KİTAPLIĞI
No: 55.14
M. 235

تشکیلات و قیافت عسکریه

(عثمانی اردوستک بدلت تأسسندن زمانلره قدر)

قسم اول - برنجی جلد

(عثمانی اردوستک بدلت تأسسندن ۱۳۲۱ سنه بحیره سنه قدر)

[۲۴۷ قطعه بولمک رسمی مابور]

D. T. C. F.
T. T. C. S. Sp.
No. A. 2651

محرری :

رؤم ایل و لایق مفتش عمومی و کلی
اولوچجی اردوی عثمانی قوماندانی
برنجی فریق

محمود شوکت

هر حق منبوطلد

مکتب حربیه معلیه سنده طبع اولمشد . سنه ۱۳۲۵

بخشی فصل

تشکیلات عسکریه

پادشاهان عظام حضاری . اولمذیری اردوی هاپونلرینک باش قوماندانق و نظیفه مهمه سی ایضا بیورمشورلد .

قانونی سلطان سیان خان حضرت اولرک زمان سلطنتینه کتجه قدر و وزیر اول و عنوانیه یاد اولنشان صدر اعظم امور ملکیده طرف پادشاهیدن احسان بیوریلان و کات مطلقه حاکم اولدیق کجی قدیبا قوای عسکریه تک دخی آسری اولوب وقت حربیه و سردار اکرم و عنوانیه اردوی هاپون مستصحب اعزام سمت سفر اولور ایدی .

امور بحیره نظارت خصوصی ، قودان پاشایه محول اولوب مشارالیه وقت سفرده دوختای هاپون قوماندانلری درعهده ایدر ایدی .

اردوی هاپون اساساً قیو قولی و ایلات عسکریه ناملریه باشلوجه ایکی قسمه منقسم و عساکر بحیره دخی برقم آخر اولوب بو قسملرک هریری متمدد اولماقندن ترک ایدر ایدی .

براهم مخصوص ايله یاد اولان و بار و نظیفه خصوصی ايله مؤنلف یولان عساکرک هیئت عمومی سنه « اوجاق » دینور و بونک لک بونک شایطنه « اوجاق آغاسی » نامی ورنیلور ایدی .

اندرون هاپون خدایه دخی اولماقاره منقسم اولوب بو اولماقار میتانده صنوف عسکریه دن معدود اولیله چکوره بولنور ایدی .

« بوستان باشی » نامده برذاک قومانداننده اولورق سرای هاپونلرله حدائق شاهانه تک محافظه سنه و سکرمارری بوغاز ایچیکده امور انضباطیه سنه مأمور اولان

سه اول نصل باریش ایلشه اولوجه انظارقارین گرامه عرض ایچیکه مجبور اولدم . بدی یوزه قریب بویان رسم و شکلله تزیین اولورق « عثمانی تشکیلات و قیافت عسکریه » نامیه توسیم اولان رساله مذکوره اوج قسم اولزرنه مرتب اولوب برنجی قسمی عثمانی اردوستک بدلت تأسسندن ۱۳۲۱ سنه بحیره سنه قدر دوام ایدن یکچیری دورینه و ایکچیری قسمی سامان سلیم خان ناک و سلطان محمود خان تاقی ايله سلطان عبدالحمید و عبدالعزیز خان حضرت آنک زمان سلطنتلرینه دور پادشاهی به ۳۱۸ سنه رومی سنه قدر امتداد ایدن زمانه عاقد اولدیق کجی قسم ناک دخی سنه مذکورده اجرا قاتان تعدیلانن سوکره البیسه عسکریه مرکز اولدیق اشکالی مسود و تاریخ مذکورده کجی تشیبات عسکریه حاکم اولدیندن بعضی تعدیلات جزئی سنه صرف نظر ایلدیق حالده قسم مذکورکوز زمان حاضره مخصوصدر . رساله تک بلاد بیان اولان اقسام ثلث سنه هر هر جلد تشکیل ایدوب بوکره ایچکالک کتیر اولان اشبو برنجی جلدن مکره دیکر ایکی جلدک دخی پیدری قنری مقرر بولمشد .

تسبیحات و قیافت عسکریه مرکز بر حال مکلیته افرائی اخیراً قرار کیر اولسیله تسبیحات و قیافت حاضره عسکریه مزن بدلت اولان اولوچجی جلدک یکین تحریری مقتضی بولمقدده ایسنه جلد مذکورکوزونک اهمیت تاریخی سنه مبنی علی حاله ترکیه ایلریده صورت معلیهده تقرر ایلدیجک تسبیحات و قیافت عسکریه مزه دائر برودرخجی جلدک دها ترتیب و نشریه دها مناسب کورمشد .

هر جلدک مندرجاته دائر بر فطرس ترتیب و علاوه ایلش اولدیندن قبل الماطله فهرست رساله تک نظردن کجرامی شایق توصیهدر .

سلاطین قی ۱۲ شباط ۱۳۲۴

رؤم ایل و لایق مفتش عمومی و کلی
اولوچجی اردوی عثمانی قوماندانی
برنجی فریق
محمود شوکت

EK 10: Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*

* Mahmut Şevket, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1325 (1909).

KAYNAKÇA

I. Arşiv

- B.C.A, Dos. 89 B 65, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 101. 654. 15, (16. 11. 1925).
_____, Dos. 9022, Fon. 30. 10. 0. 0, Yer. 102. 667. 23, (8. 5. 1928).
_____, Dos. 93-70, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. 16. 71. 4 (1).
_____, Dos. 14-32, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. 15. 61. 2. 1, (20. 9. 1925).
_____, Dos. 93-94, Fon. 30. 18. 1. 1, Yer. H. 89. 5, (31. 1. 1926).

II. Gazeteler

- Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1341 (26 Kasım 1925), No. 557, s. 1.
_____, 29 Teşrinisani 1341 (29 Kasım 1925), No. 560, s. 1.
Milliyet, 27 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1934, Salı, No. 3162, s. 1.
_____, 4 Kanun-u Evvel (Aralık) 1934, Salı, No. 3169, s. 1.

III. Kitap ve Makaleler

- Abdullah Cevdet, “Şapka-Fes”, *İçtihâd*, No. 169 (1 Eylül 1924).
AFETİNAN, A., İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, 4. B., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.
KILIÇ, ALİ, *Kılıç Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
ARIĞ, Ayten Sezer, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık ve Kıyafette Çağdaşlaşma*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.
ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 5. B., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri, Der. Mustafa Selim İmece, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-*, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1984.

- ATEŞ, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, 8. B., Der Yay., İstanbul, 1999.
- AYBARS, Ergün, *Atatürk Çağdaşlaşma ve Laik Demokrasi*, 1. B., İleri Kitabevi Yayınları, İzmir, 1994.
- _____, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1987.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam-Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.
- BARBAROSOĞLU, Fatma, *“Modernleşme Sürecinde Moda-Zihniyet İlişkisi”*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1994.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler*, Emniyet Genel Müdürlüğü Dergisi, Özel Sayı, Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- DUMONT, Paul, *Mustafa Kemal*, Çev. Zeki Çelikkol, 2. B., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- EROĞLU, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, I. B., Savaş Yayınları, Ankara, 1990.
- XVIII. Asırda Türk Askeri Kıyafetleri*, Çev. Muharrem Feyzi, Zaman Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi*, C. IV, I. Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.
- GENTİZON, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev. Fethi Ülkü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi – III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- GÖZLER, Fethi, *Atatürk İnkılapları-Türk İnkılabı*, 2. B., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983.
- GÜL, Muhittin, *Türk İnkılap Tarihi*, 4. B., Barış Kitabevi, Ankara, 1998.
- İNAN, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1987.
- İskilipli Mehmet Atıf, *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, İstanbul, 1340 (1924).
- JAESCHKE, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.

- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Yayınları, İstanbul, 1943.
- KILIÇ, Selami, "Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı", *Atatürk Yolu*, C. 4, No: 16 (Kasım 1995).
- Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevap*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331 (1915).
- KİNROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. B., Altın Kitaplar, İstanbul, 1964.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967.
- KOLOĞLU, Orhan, *İslam'da Başlık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 2. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
- MERAY, Seha L. - OLCAY, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)*, AÜ. SBF Yayınları, Ankara, 1977.
- OLCAYTU, Turhan, *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı? Devrimimiz İlkelerimiz*, 8. B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998.
- XVIII. *Asırda Türk Askeri Kıyafetleri*, Çev. Muharrem Feyzi, Zaman Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- OZANKAYA, Özer, *Cumhuriyet Çınarı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Giyecek ve Süslenme*, C. 5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997.
- SARAY, Mehmet ve Tosun, Hüseyin, *Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeler ve Görüşler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- SAFA, Peyami, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1988.
- SARISAMAN, Sadık, "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIII, Sayı 39, (Kasım 1997).
- SEVİN, Nurettin, *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.
- Sicil-i Kavanin*, C. 2, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926.

- SOYSAL, İsmail *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Süleyman Nazif, *İmana Tasallut: Şapka Meselesi*, Matbaa-i Tefekkür, İstanbul, 1342 (1926).
- ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu*, 5. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.
- DOĞAN, Celal, "*Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzade Hakkı (1872-1960)*", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,(Basılmamış Doktora Tezi), Ankara,1999.
- ŞEHSUVAROĞLU, Haluk Y., "II. Mahmut ve Kıyafet İnkılâbı", *Akşam*, 14 Eylül 1952.
- ŞEVKET, Mahmut, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul, 1325 (1909).
- TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Kasım 1336 (1920), C. I, Devre: I, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- _____, 3 Nisan 1340 (1924), C. VIII, Devre: II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- _____, 25 Kasım 1341 (1925), C. XIX, Devre: II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- _____, 12 Aralık 1341 (1925), C. XX, Devre, II, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- _____, 3 Aralık 1934, C. XXV, Devre: IV, Ankara, TBMM Matbaası, 1960.
- TOPUZ, Hıfzı, *Gazi ve Fikriye*, 6. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- TURAN, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, 3. B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- _____, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, I. B., Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.
- TÜRKGELDİ, Ali, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- YAVUZ, Bige Sükan, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri", *Atatürk Yolu*, C. 4. No. 15 (Mayıs 1995).

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE PARTİZANLIK VE İÇ ÇEKİŞMELER SEBEBİYLE AZLEDİLEN TAHSİN (UZER) BEY'İN -İŞGAL ÖNCESİ- 20 GÜNLÜK İZMİR VALİLİĞİ

Dr. Mustafa ŞAHİN*

Dr. Cemile ŞAHİN**

Özet

30 Ekim 1918 sonrası vatanın birçok yerinde işgaller başlamış, ancak Osmanlı Hükümetlerinde partizanlık, iç çekişmeler olanca hızıyla sürmüştür.

O dönemde İzmir, Aydın Vilayeti'nin merkez sancağı (livası) dır. Suriye'nin işgali sonrası, Suriye'den ayrılmak zorunda kalan; Osmanlı'nın son Suriye Valisi Tahsin Bey, İzmir Valiliği görevine 9 Kasım 1918'de başlamıştır.

Tahsin Bey, Rahmi Bey'den İzmir Valiliği görevini devralmış, 20 gün sonra görevini, Ethem Bey'e bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak çok aktif bir kişilik olan Tahsin Bey, İzmir'de bu 20 günde önemli işlere imza atmıştır.

Tahsin Bey'in İzmir Valiliği öncesi ve sonrasında henüz işgal başlamamıştır. Ancak, muhtemel bir işgalin yaklaştığı birçok deneyimli devlet adamı tarafından sesli bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu kritik dönemde, valinin sık sık değiştirilmesi, şehrin ileri gelenleri tarafından İzmir'in işgale ve kaderine terk edilmesi olarak değerlendirilmiştir.

Tahsin Bey de dâhil bu dönemde atanan tüm valiler, bir önceki valinin icraatlarını didikleyerek işe başlamıştır. Atanan valiler; partizanlığın bir sonucu olarak, atayan irade tarafından yönlendirilerek bu tutuma itilmiştir. Bu durum da muhtemel bir işgalin göz ardı edilmesine sebebiyet vermiş, hükümetler ve valiler günlük işlerle, kısır çekişmelerle meşgul olmuşlardır.

Tahsin Bey'i Aydın Valiliği'ne tayin eden Hükümet'in istifası sonrası, işbaşına gelen Hükümet, ilk iş olarak ittihatçı bürokratları görevlerinden almıştır. Vali Tahsin Bey'de bu İttihatçı avından etkilenecek 29 Kasım 1918'de görevinden azledilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tahsin Uzer, İzmir Valileri, Aydın Vilayeti, İşgal, Osmanlı Hükümetleri.

* Dr., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Per.Bnb., Kilis As.Ş.Bşk.lığı, 79000 Kilis, (msahin44m@yahoo.com).

** Dr., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, MEB. Uzman Öğretmen, Kilis Mehmet Uluğ Can İlköğretim Okulu, 79000 Kilis, (drcemilesahin@yahoo.com).

20 DAY İZMİR GOVERNORSHIP -BEFORE INVASION- OF TAHSİN UZER WHO WAS DISMISSED BECAUSE OF PARTISANSHIP AND CONFLICT DURING OTTOMAN'S LAST PERİOD

Abstract

After the 18th of October 1918, too many invasions began in most parts of the country but partisanship and conflict went on as fast as it could during the period of the Ottoman Government.

At that period İzmir was the main sanjak of Aydın Province. After invasion of Syria, Ottoman's last Syrian governor Tahsin Bey who had leave Syria began his duty as the governor of İzmir on the 19th of November, 1908.

Tahsin Uzer took over İzmir governorship from Rahmi Bey, after twenty days he had to leave his duty to Ethem Bey but Tahsin Uzer who was a very active person put signature to many important works.

Before and after Tahsin Uzer's governorship, invasions didn't take place but that an invasion was approaching was told loudly by many experienced statesmen. At that critical period changing the governor so often was regarded as leaving İzmir to invasion and its destiny by the notables of the city.

All the governors, including Tahsin Uzer, who were assigned at that period started their duty with inverstigating the previous governor's works throughly. Assigned governors, as a result of partisanship, were made to do so by the assigning authorities. This situation caused a possible invasion to be ignored as governments and governors were busy whit the daily concerns and unproductive debates.

After the resignation of the Government which assigned Tahsin Uzer as İzmir governor, the new government dismissed the bureaucrats of the "Party of Union and Progress" as its first duty. Affected by that dismissal Governor Tahsin Uzer was dismissed on the 29th of November 1918.

Keywords: *Tahsin Uzer, The Governors of İzmir, The Province of Aydın, Occupation, The Governments of Ottoman*

Giriş

Tahsin (Uzer) Bey, yakın tarihimizin değerli ve ender şahsiyetlerinden birisidir.

Tahsin Bey, 29 Ağustos 1877'de Selanik'te Hacı İbrahim Efendi ve Hatice Hanım'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 23 Eylül 1897'de Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuş, henüz 19 yaşında iken Pürsican Nahiye Müdürlüğü'ne atanmıştır.

Sırasıyla, Pürsican, Çiç, ikinci defa Pürsican, Ağustos nahiyeleri müdürlüklerinde bulunduktan sonra sırasıyla; Yenicevardar Kaymakam Vekilliği, Razlık, Gevgili, Florina, Kesendire ve Selanik Merkez kaymakamlıklarında bulunmuştur. 1910'da atandığı Drama Mutasarrıflığı görevinden 1912'de azledilmiş, yine aynı yıl Beyoğlu Mutasarrıflığı'na tayin edilmiştir. Bursa Vali Vekilliği'nde bulunan Tahsin Bey, 1913'de Van Valiliği'ne tayin edilmiştir. Ardından tayin edildiği

Erzurum Valiliği'nde, 3'üncü Ordu'nun iase hizmetini yürütmüş bu dönemde Ermeni tehcirinde Ermenilere oldukça insancıl muameleler yapmıştır.

Daha sonra merkezi Şam'da olan Suriye Valiliği'ne tayin edilen Tahsin Bey, 1918 yılında merkezi İzmir olan Aydın Valiliği'ne atanmış, aynı yıl valilikten azledilmiştir.

1919'da Osmanlı Meclisi Meb'usanı'na İzmir Milletvekili olarak seçilmiştir. 1920'de Malta'ya sürgüne gönderilen Tahsin Bey, Malta dönüşünde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Birinci Dönem İzmir Milletvekili olarak girmiştir. İkinci Dönem'de Ardahan, Üçüncü Dönem'de Erzurum, Dördüncü Dönem'de Konya, Beşinci Dönem'de Erzurum Milletvekili olarak Meclis'te bulunmuştur.

1935 yılında Üçüncü Umumi Müfettişlik görevine atanan Tahsin Bey, 1939 yılında ölünceye kadar bu görevde kalmıştır.

Fransızca ve Bulgarca da bilen Tahsin Bey, görevleri esnasında başarılarından dolayı birçok madalya, nişan ve rütbe ile ödüllendirilmiştir. Hatice Mediha Hanım'la evlenmiş, iki oğlu ve iki kızı olmuştur. 5 Aralık 1939'da hayatını kaybetmiştir¹.

1. Tahsin Bey'in -Merkezi İzmir Sancağı Olan- Aydın Valiliği'ne Atanması

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nde mütarekeyi imzalamak üzere bir hükümet kurulması düşüncesi hâkim olmuştur. Bu maksatla 14 Ekim 1918'de -Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifası sonrası- kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur². Bu hükümet; -8 Kasım 1918'de istifa etmeden önce- Tahsin Bey'i 30 Ekim 1918'de 15.000 kuruş maaşla, Aydın Valiliği'ne tayin etmiştir³. Bu kabine, Tahsin Bey'i Aydın Valiliği'ne tayin ettiği gün, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Mütareke'yi Hükümet ve Devlet adına Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında bir heyet imzalamıştır⁴.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Şahin, *Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s.s.VII,1, 11; Ayrıca bkz.: Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1979.

2 Bu hükümetin kurulması için Suriye'de bulunan Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal Paşa ve Suriye Valisi Tahsin Bey, katkıda bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa; Ahmet İzzet Paşa Başkanlığında kendisinin de içerisinde bulunduğu, Fethi (Okyar), Tahsin (Uzer), Hüseyin Rauf (Orbay), İsmail Canbulat, Azmi, Şeyhülislam Hayri (Ürgüplü)'den oluşan bir hükümet kurulmasını önermiştir. Ancak kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ne Mustafa Kemal Paşa'nın önerdiği Rauf ve Fethi Beyler ile Hayri Efendi girmiş, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Tahsin Bey de hükümette yer almamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Şahin, Cemile Şahin, "Suriye'nin Son Osmanlı Valisi Tahsin (Uzer) Bey'in Suriye Valiliği ve Mustafa Kemal Paşa İle Buradaki Çalışmaları", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Dergisi*, C. 1, S. 2, Aralık 2011, s.14

3 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, *Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası*, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 42; Nu. 40; Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, *50 Ünlü Vali*, Meşhur Valiler, İç İşleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yay., Ankara, 1969, s.516.

4 Abdurrahman Çaycı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s.s.55-56; Rauf Bey, Mondros Mütarekesi'ni imzalamanın duygusallığını, ömür boyu unutamamıştır. Hatta sırf bu yüzden Lozan'a baş delege olarak gidip, Mondros Mütarekesi ile Millet'e verdiği zararı telafi etmek istemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: "Arkadaşlarının Atatürk'ten Kopuşuna İsmet Paşa, 'Rauf'un Öfke Anı' Demişti", *Yakın Tarihimiz Dergisi*, 16, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1962, s.s.154-155.

Mütareke döneminin ilk kabinesi olan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Dâhiliye Nazırı Fethi (Ali Fethi Okyar) Bey, görevden aldığı Rahmi Bey⁵'in yerine Aydın'a⁶ Tahsin Bey'i Vali olarak atamıştır⁷.

Aydın Valiliği'ne Suriye Valisi Tahsin Bey'i naklen tayin etmek için; Dâhiliye Nezareti tezkeresi 26 Ekim 1918'de, Sadaret irade layihası ve mazbatası 29 Ekim 1918'de hazırlanmıştır⁸. Bu atamaya ilişkin Padişah iradesi ise, 30 Ekim 1918'de çıkmıştır. Söz konusu irade-i seniyye, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin üyelerince imzalanmış ve Padişah Mehmet Vahidettin tarafından onaylanmıştır⁹.

Atama emirleri sonrası Tahsin Bey, 9 Kasım 1918'de¹⁰ Aydın Valiliği görevine başlamıştır. Göreve başladığı, aynı tarihli telgraf ile Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir¹¹.

9 Kasım 1918'de göreve başlayan Tahsin Bey, 28 Kasım 1918'de görevinden azledilmiştir¹². Ertesi gün 29 Kasım'da görevinden ayrılan Tahsin Bey'in Aydın Valiliği, yaklaşık 20 gün¹³ sürmüştür¹⁴.

Tahsin Bey'in bu tayini ile ilgili aşağıdaki olay, dönemin partizanlığının hangi boyuta geldiğini göstermesi bakımından önemlidir.

İstanbul'da çıkan Atı Gazetesi muhabiri, Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Hamit Bey'e soruyor: "Tahsin Bey, İttihatçı olduğu halde nasıl oldu da Aydın'a Vali tayin olundu?". Buna karşılık Hamit Bey¹⁵: "Nezaret'in tayin ettiği vali veya

5 Rahmi Arslan; Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından, İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden birisi olarak tanınmıştır. 1873'de Selanik'te doğmuştur. Evranosoğulları'na mensup bir aileden gelmiştir. Hukuk eğitimi almıştır. Abdulhamit'i devirip Mehmet Reşat'ı padişahlığa geçirmek üzere gizli cemiyet kurmuş, bunun açığa çıkmasıyla Paris'e kaçmıştır. Yurda dönüşü sonrası; 1908-1912 arasında Selanik Meb'usluğu yapmıştır. 1913 Bab-ı Ali Baskını sonrası Aydın Valiliği'ne atanmıştır. Beş yıllık Aydın Valiliği sonrası 24 Ekim 1918'de görevden alınmış, yerine Suriye Valisi Tahsin Bey tayin edilmiştir. 1920'de Malta'ya sürülmüş, Malta dönüşü Milli Mücadele'nin yanında yer almamıştır. İzmir suikastına, isminin karışması üzerine yurt dışına kaçmıştır. 1933'de yurda dönmüş, 7 Temmuz 1947'de İstanbul'da ölmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., İzmir, 1993, s.s.347-370.

6 Aydın Valiliği'nin merkezi İzmir Livası'dır. Aydın Valileri, Aydın'da değil Vilayet'in merkezi olan İzmir'de oturmakta, Vilayet'i buradan idare etmektedirler.

7 Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.s.374-376.

8 BOA, Dosya No: 249, Gömlek No: 214, Fon Kodu: MV. 5/4.

9 BOA, Dosya No:41, Gömlek No:72, Fon Kodu: İ.DUİT 4/15.

10 Ataması ile katılış süresi arasındaki süre, mehil müddeti olarak değerlendirilebilir.

11 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 40.

12 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 43.

13 Bu süre; Tahsin Bey'in anılarında, yanlış belirlenmiştir: "İzzet Paşa Kabinesi iktidara geldiği sırada Tahsin Bey, Aydın valiliğine atanmıştır. İki ay karışıklık ve zor koşullar içinde çalışmıştır" Uzer, *a.g.e.*, s.346.

14 Erdeha, *a.g.e.*, s.s.374-376.

15 Kapancıade Deli Hamit, İttihat ve Terakki üyesidir. Karacaabat ve Köprülü Kaymakamlıkları, Tokat ve Çanakkale Mutasarrıflıkları yapmıştır. 14 Ekim 1918'de yukarıda sözü edilen Ahmet İzzet Paşa Kabinesi iktidara geldiğinde Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığı'na getirilmiş, 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti'nce görevden alınmıştır. 28 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa tarafından Samsun (Canik) Mutasarrıflığına getirilmiştir. 25 Ocak 1920'de Trabzon Valiliği'ne atanmış, bu görevi sırasında, Birinci Dönem TBMM'de Trabzon Meb'usu olarak görev yapmıştır. Milletvekilliği ile Valilik arasında seçim yaparak 15 Eylül 1920'de Trabzon Valiliği'ne

sair memurlardan mensup oldukları parti değil, idare kaabiliyeti aradığını, Tahsin Bey'in Suriye'de, Van ve Erzurum'da daima ahali tarafından aranıldığını, kendini her yerde sevdirmiş olan bu valinin, hakikaten bu görev için yeterli olduğunu" söylemiştir¹⁶.

2. Kısa Zamanın Önemli Faaliyetleri

Aydın Valisi Tahsin Bey, 9 Kasım 1918'de İzmir'e gelerek görevine başlamıştır. Tahsin Bey, İzmir'e -Nezaret'ten görevlendirilmiş- kalabalık bir müfettiş grubu ile gelmiştir. Dâhiliye Nazırı Fethi Bey ve Nezaret Müsteşarı Hamit Bey'den Eski Vali Rahni Bey dönemini ayrıntılı olarak araştırmak üzere talimat almışlardır¹⁷.

Tahsin Bey, Eski Vali Rahmi Bey hakkında araştırma yapmak üzere; İttihat ve Terakki İzmir Sorumlusu Sekreteri Celal (Bayar) Bey'i çağırmıştır. Celal Bey, durumu anlamıştır ancak bu zıtlaşmalarla vakit geçirecek zaman değildir. Celal Bey, Vali Tahsin Bey'e bu meramını şöyle anlatmıştır: "Günün dedikoduları üzerinde durmaktan ziyade yarının büyük tehlikesini görmek, önlemek vazifemizdir. Yakında İzmir Limanı milletler arası münasebete açılacaktır. Bütün Ege'nin kan ve ateş içinde kalacağından endişe ederim. Sizin Rumeli'den, Drama'dan tanıdığınız 'Hrisostomos'¹⁸ bugün dahi İzmir'in resmen Metropolit'i'dir. Yakında vazifesi başına

geri dönmüştür. Daha sonra 4 Ekim 1920'de Erzurum Valiliği'ne tayin edilmiştir. Bu görevde iken 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nı imzalayan heyette üye olarak bulunmuştur. 11 Haziran 1921'de Mamuratülaziz (Elaziz, Elazığ) Valiliği'ne, 3 Ağustos 1921'de Kastamonu Valiliği'ne, 20 Ağustos 1921'de ikinci defa Dâhiliye Nezareti Müsteşarlığı'na getirilmiştir. Bu süreçte Adana'nın Fransızlardan geri alınması görüşmelerine katılmıştır. 8 Ocak 1922'de Adana Valiliği'ne atanmış, 10 Mayıs 1923'te bu görevden ve memuriyetten istifa etmiş, Trabzon'a giderek orada yerleşmiştir. 24 Ocak 1926'da Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefetten tutuklanmış, Ankara İstiklâl Mahkemesinde yapılan yargılaması sonunda 2 Mart 1926'da beraat etmiştir. 1926 Mayıs'ında Petrol ve Benzin Tekel İdaresi Teftiş Kurulu Başkanlığı'na atanmış, bu görevde iken 11 Haziran 1928 günü vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919 - 1923 III. Cilt I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:6*, Ankara, 1993, s.s.929-930; Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988, s.480.

16 Orhun vd. *a.g.e.*, s.516; Eserde, bu metnin 6 Kasım 1918 tarihli, İstanbul Zaman gazetesinden alındığı ifade edilmektedir. Ayrıca, Erdeha, *a.g.e.*, s.374.

17 Erdeha, *a.g.e.*, s.375; Tahsin Bey ile birlikte gelen müfettişler; Mustafa Arif Bey, Nedim Bey, Abdullah Naci Bey, Sülayman Bey'ler; Eski Vali Rahmi bey hakkında "Bulvar Şirketi, Ermeni Tehciri, tütün alımı, vagon-koli yosuzkukları" hakkında soruşturma yapmışlardır. Soruşturma; Kasım 1918'de başlamış, Aralık 1918 sonuna kadar devam etmiştir. Hakkında birkaç mahkeme açılca da Malta'ya sürülmesi sebebiyle soruşturma tamamlanamamıştır. Bakınız. Mehmetefendioğlu, *a.g.m.*, s.s.369-370.

18 İzmir Rum Ortodoks Kilisesi Metropolit'i Hrisostomos; Tahsin Bey'in Drama Mutasarrıfı olduğu dönemde Drama'da piskoposluk yapmıştır. İzmir'in işgali'nde Yunan askerlerini kutsayarak altın tepesilerle karşılamıştır. Osmanlı vatandaşı olan Metropolit'in yaptığı bu "takdis merasımı" Türk halkı arasında çok ciddi rahatsızlıklara sebebiyet vermiş, bu olay unutulmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Yalazan, E.Kur.Alb. *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s.44; Hrisostomos, Kurtuluş Savaşı esnasında Türkler'e karşı öldürme politikasının elebaşısı olduğundan dolayı Türkler'in öfke odağı haline gelmiştir. 9 Eylül 1922 günü Türk Ordusu'nun İzmir'de yönetimi eline almasıyla halk tarafından Konak Meydanı'nda linç edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri Sürgevil, "Türk-Yunan İlişkileri İçinde İzmir'in İşgali Sorunu", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., İzmir, 1993, s.25; Hrisostomos anısına Yunanistan'ın Drama Valiliği'nce bir de

döneceğinden şüphe etmem. Memleketin hali fena, çok fena olacaktır. İzmir için bana kaygı veren hal, şimdiki halde bunlardır”¹⁹ diyerek, durumu özetlemiş ve Tahsin Bey’in dikkatini, gelişen düşman tehlikesine çekmeye çalışmıştır. Ancak Vali Tahsin Bey’in görev süresi, bu tehlikelere karşı tedbir alacak kadar uzun olmamıştır.

Tahsin Bey’in görevinin ilk günlerinde, Harbiye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne; 13 Kasım 1918’de İzmir (Aydın) Valisi Tahsin Bey ile yapılan görüşmeler sonrasında yazılan tezkerede; “İzmir’de Alman, Avusturya-Macaristan ve Bulgar konsolosluklarına asılan (Türk) bayraklarının İngilizlerin müracaatı üzerine indirildiği” yazılmıştır²⁰. Bazıları müttefikimiz olan yukarıdaki ülkeler Mondros Mütarekesi’nin üzerinden bir ay bile geçmeden İngilizlerin baskısına boyun eğerek Türk Bayrağı’nı indirmeyi tercih etmişlerdir. Vali Tahsin Bey, bu duruma seyirci kalmamış durumu derhal Harbiye Nezareti’ne bildirmiştir.

Tahsin Bey’in yirmi gün süren valiliği sırasında İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti’nin resmen kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Ancak, Tahsin Bey’in azlinden sonra 1 Aralık’ta valilik görevine göreve başlayan Ethem Bey, cemiyete sıcak bakmamıştır²¹.

Cemiyetin kuruluşu, Vali Tahsin Bey zamanında gerçekleşen önemli bir olaydır. Bu dernek, İngiliz Monitoru’un²² gelmesi üzerine 6 Kasım günü Rumların yaptıkları taşkınlıklar karşısında o tarihte İzmir’in ileri gelen genç Türk aydınları tarafından bir tedbir olarak düşünülmüştür. Cemiyet’in amacı: “Memleketin maddeten ve manen gelişmesini ve yükselmesini sağlamaya çalışmak, memleketin düşünce ve duygularını uygarlık dünyasına iletmek, bu amacın elde edilmesini engelleyecek her türlü girişimlere karşı meşru ve bilimsel savunmada bulunmak ve bu memlekette çoğunluk olan unsurların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtlarla uygar dünyaya karşı ispat etmektir” şeklinde belirlenmiştir. İleride, Ege Bölgesi Büyük Kongresi’ni (17-19 Mart 1919) ve Maşatlık Mitingi’ni (14 Mayıs 1919) düzenleyecek olan bu derneğin resmen kuruluşu ve tüzüğüünün Vilayet Makamı’na sunulması, Vali Tahsin Bey zamanında olmuştur²³.

anıt yapılmıştır. Adı: “İzmir’li Şehit Hrisostomo Anıt Mezarı”dır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <http://www.drama.gr/indextr.php>, 06 Şubat 2010.

- 19 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.5, Sabah Kitapları Yay., İstanbul, 1997, s.s. 79-80; Tahsin Bey, yıllar sonra Celal Bayar ile karşılaştıklarında bu konu üzerinde şu açıklamalarda bulunmuştur: “Sizden ayrıldıktan sonra, tüccarların bir toplantısına reislik etmişim. Günün iktisadi meselelerini müzakere ediyorduk. Ben adeta kendimi kaybetmişim. Mütemediyen, ‘fena, çok fena olacak’ sözleriniz, bütün düşünceme hâkim oluyordu” demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayar, *a.g.e.*, s.80.
- 20 ATASE Arşivi, İŞH-2, Sıra No:93, Kutu Nu.:65, Gömlek No:193.
- 21 Meltem Özkemer, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.24.
- 22 İzmir’in işgali maksadıyla gelen İngiliz M-29 Monitoru, 6 Kasım 1918’de İzmir’e gelmiştir. Monitor, Kordon’a sıralanmış İzmir’li Rumlar tarafından “zito” çılgınlıkları arasında karşılanmıştır. Monitor, Pasaport’a yallaşınca Metropolit Hristomos ile birlikte birçok papaz, Rum zenginleri sevinç içinde Monitor’a doğru koşmuşlardır. Hristomos, İngiliz Bayrağı önünde istavroz çıkarmış, Monitor Komutanı’ni öperek, O’na tuz ve ekmeğe sunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, “Mütareke Döneminde İzmir”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., İzmir, 1991, s.263.
- 23 Bayar, *a.g.e.*, 140; Erdeha, *a.g.e.*, s.375.

Cemiyet'in kuruluş beyanamesi, Vali Tahsin (Uzer) Bey zamanında 23 Kasım 1918'de İzmir Valiliği'ne verilmiştir²⁴. Cemiyet'in ilk kurucu üyeleri; Moralizade Halit Bey, kardeşi Nail Bey, Maliye Müfettişi Menemenlizade Muvaffak Bey, Emekli Binbaşı Abdurrahman Bey'den oluşmuştur²⁵.

Her türlü işlemleri tamamlanan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin açılması daha önce planlanmasına rağmen, Tahsin Bey'den önceki Vali ve yönetim, bu girişimi "İttihatçılık ve bir çeşit bolşeviklik" şeklinde yorumladıklarından kuruluşuna, izin vermemişlerdir²⁶. Bu sebepten, Cemiyet'in resmen kuruluşu ancak Vali Tahsin Bey zamanında gerçekleşebilmiştir. Tahsin Bey'in kısa bir süre sonra valilikten ayrılıp, yerine Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na mensup Ethem Bey'in atanmasıyla birlikte, Cemiyet'in çalışmalarında bir durgunluk devresi başlamıştır²⁷.

Bu kısa görevi sırasında Tahsin Bey, her görev yerinde olduğu gibi yine bayındırlık ve inşaat girişimlerinden geri kalmamıştır. İzmir Basmane Tren Garı yapıldıktan sonra, gar ile Hükümet Konağı ve Kışla arasına bir yol yapılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla, eski Vali Rahmi Bey zamanında girişimlere başlansa da çalışmalar bitirilememiştir. Vali Tahsin Bey zamanında, bu yolun yaklaşık 900 metrelik bir kısmının kamulaştırması ve bunun da büyük bölümünün de yıkımı tamamlanmıştır²⁸. Bu yolun inşaatı, çeşitli sebeplerle gecikmiş ve nihayet 30 Ekim 1941'de "Fevzi Paşa Bulvarı" adıyla tamamlanarak açılmıştır²⁹.

Tahsin Bey, kısa valiliği sırasında idari mekanizmayı yeniden düzenlemeye, rüşvetle mücadeleyle önem vermiş, devlet dairelerinin halka açık olmasını sağlamıştır³⁰.

3. Dönemin Hastalığı: Partizanlık ve Tahsin Bey'in Valilikten Azledilmesi

Vali Tahsin Bey'i Aydın Valiliği'ne atayan Kabine, 8 Kasım 1918'de görevden çekilmiştir. Yeni Hükümet'i kuran Tevfik Paşa, Hükümet'in İttihatçıları koruduğu yolunda ağır eleştirilerde bulunan çevreleri susturabilmek için, İttihatçılıklarıyla tanınmış olan memurları görevinden uzaklaştırmaya başlamıştır. Bu arada Tahsin Bey, azledilerek yerine de Hürriyet ve İtilafçı olarak bilinen Ethem (Dirvana) Bey atanmıştır³¹.

24 Özkemer, *a.g.e.*, s.18; Tahsin Bey, azledilmeden beş gün önce.

25 Arıkan, *a.g.m.* s.275.

26 Bayar, *a.g.e.*, 140.

27 Mesut Çapa, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.21, C.VII, Temmuz 1991, s.554.

28 Bu yolun tamamının 1.300 metre olacağı tasarlandığına göre Vali Tahsin Bey'in katkısının büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Diğer yandan şirketin Vali Tahsin Bey'den ve Vilayet yönetiminden gördüğü destek ile kamulaştırma konusunda büyük avantaj sağlamıştır. Hatta bu konuda vatandaşlar tarafından Cumhuriyet döneminde davalar açılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erkan Serçe, "Fevzipaşa Bulvarı'nın Öyküsü", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S.4, Eylül 2001, s.228

29 "Fevzipaşa Bulvarı", <http://wovturkey.com/forum/viewtopic.php?p=746420>, 18.05.2008, s.1.

30 <http://www.okimdir.com/hasan-tahsin-uzer-biyografi.html> 13.04.2004 s.1.

31 Erdeha, *a.g.e.*, s.s.375-376; Uzer, *a.g.e.*, s.346; Tahsin Bey'in yerine atanan Vali Ethem Bey, Valilik Fermanı'nı okuduktan sonra, yanındakilere "pot kırdım mı?" diye sorduğundan gazetecilerin ve halkın diline düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bayar, *a.g.e.*, s.139.

Bu dönemde, Aydın valileri partizanlık sebebiyle çok fazla değiştirilmiştir. Kasım 1918 ile Mart 1919 arasındaki dönemde; kısa sürelerle Rahmi (Arslan), Hasan Tahsin (Uzer), İbrahim Ethem (Dirvana) ve Vali Vekili sıfatıyla Nurettin (Sakallı) Paşa, görev yapmışlardır. Valilerin sık sık değiştirilmesi, işgalci güçlerin işlerini kolaylaştırmaktan öte bir işe yaramamıştır³².

Tahsin Bey'in azline ilişkin mazbata; 21 Kasım 1918'de düzenlenmiştir. Bu mazbata ile Aydın Valisi Tahsin Bey'in dışında; Sivas Valisi Sabit, Konya Valisi Muammer, Bursa Valisi Mustafa Abdülhalik Beyler, Meclis-i Vükela kararıyla azl edilmişlerdir. Aydın Valiliği'ne Eski Beyrut Valisi Ethem Bey atanmıştır. Bu düzenlemeyi yapan, Tevfik Paşa Hükümeti ve onun Dâhiliye Nazırı Mustafa Ali Rıza Paşa'dır³³.

Bu emirname ile Tahsin Bey azledilmiştir. Dâhiliye Nezareti Tahsin Bey'in görevden ayrılış tarihini sormuş³⁴, Aydın Valiliği'nce 28 Kasım 1918'de İzmir'den ve görevinden ayrıldığı bildirmiştir³⁵.

Tahsin Bey, artık azledilmiş başka bir göreve de atanmamıştır. Fakat hayatını sürdürebilmesi için Emeklilik ve Görevden El Çektirilenler Sandığı'ndan kendisine maaş bağlanmasını istemiştir.

Bu maksatla 18 Temmuz 1919'da Dâhiliye Nezaretine yazdığı "azil maaşı" dilekçesinde "Bir vilayete tayinim ve mümkün olmadığı takdirde, mazuliyet maaşı tahsisi... istirham olunur" demektedir³⁶.

Verdiği dilekçenin arkasından Tahsin Bey'e, 29 Kasım 1918'den geçerli olmak üzere 5.000 kuruş "mezuliyet maaşı" bağlanmıştır³⁷.

Bu maaş, Malta'da sürgünde iken Ocak 1921'den itibaren kesilmiş³⁸ ve daha sonra 11 Mayıs 1923'den itibaren tekrar iade edilmiştir³⁹.

Memurin Kanunu gereği azl edilenlerden "caizülistihdam"⁴⁰ şeklinde azl edilenlere "mezuliyet maaşı" verilmektedir. İki defa tayin edilip de görevinden istifa edenler ile cinayet ve namus sebebiyle mahkûm olanlardan maaş kesilmekte ve tekrar verilmemektedir⁴¹.

Bu kanun, Tahsin Bey'e de uygulanmış; Cumhuriyet döneminde Dâhiliye Vekâleti'nce Diyarbakır ve Aydın Valilikleri teklif edilmiş, kabul etmeyince "mezuliyet maaşı" 10 Mayıs 1925'den itibaren tamamen kesilmiştir⁴².

32 Oğuz Gülcan, *Batı Anadolu'da Kuva'yı Milliyenin Oluşumu (1919-1920)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.24.

33 BOA, Dosya No: 249, Gömlek No: 218, Fon Kodu: MV. 3/8.

34 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/32.

35 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/34; Çoker, a.g.e., s.s.517-518.

36 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, 6/8.

37 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, 6/9.

38 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, 6/14.

39 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, 6/13.

40 Tekrar istihdam edilebilir, tekrar atanmasında sakınca yoktur.

41 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, 6/9.

42 İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Hasan Tahsin Uzer'in Özlük Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, 6/16;

Tahsin Bey, azledilerek görevinden ayrılışının ertesi günü; 29 Kasım 1918'den itibaren aldığı "mezuliyet maaşını" 10 Mayıs 1925'e kadar -arada kesintiler olsa da -almaya devam etmiştir.

Tahsin Bey, 1919'da Milletvekili seçilmiş, 12 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katılmıştır. Bu dönemden itibaren 10 Mayıs 1925'e kadar hem Milletvekilliği maaşı hem de "mezuliyet maaşı" almıştır⁴³.

Azledildiği dönemde, Tahsin Bey'in başını fazlaca ağrıtan bir olay yaşanmıştır. Tahsin Bey, Erzurum Valisi iken Polis ambarından aldığı bir tabanca ile 50 adet mermiyi Erzurum Valiliği geri istemektedir⁴⁴. İstanbul Polis Müdürlüğü'nce o sırada İstanbul'da oturan Tahsin Bey'den tabanca ve mermilerin bir kısmı teslim alınmış ve Erzurum Valiliği'ne gönderilmiştir⁴⁵. Ancak Erzurum Valiliği bununla yetinmemiş teslim alınamayan diğer mermileri de istemiştir. Eğer veremiyorsa mermilerin bedelinin Tahsin Bey'e ödetilmesini istemiştir⁴⁶. Nihayet İstanbul Polis Müdürlüğü'nce, 1 Mayıs 1919'da yazılan bir yazı ile Tahsin Bey'den paranın alındığı ve Vezne'ye yatırıldığı bildirilmiş⁴⁷, "tahsilât kuponu" da Erzurum Valiliği'ne gönderilmiştir⁴⁸.

Bu durum böylece atlatılmış gözükmemektedir ancak bu olay sonucunda Tahsin Bey'e "Silahçı Tahsin" lakabı takılmıştır. Bu lakap, Tahsin Bey'i tarif etmek için epeyce kullanılmıştır⁴⁹.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrası vatanın birçok parçası gibi güzel İzmir'de işgal edilmiştir. Osmanlı'nın son dönemindeki partizanlık ve grupçuluk gibi hastalıklar sebebiyle gerek merkezi idarede gerekse taşrada birçok bürokrat sık sık görevden alınmıştır. Bu atamalar ve aziller sebebiyle boşalan yerlere bazen birisi atanmış, bazen atanamayarak boş bırakılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu değişikliklerden ve siyaseten atamalardan -bazen atanamadan- İzmir de nasibini almıştır.

İzmir'in muhtemel bir işgal ile karşı karşıya olduğu düşünen bütün kafalar tarafından dile getirilse de merkezi idare tarafından bu sesler kulak arkası edilmiştir. Partizanca bir tutumla İttihatçılar İtilafçı valileri, İtilafçılar İttihatçı valileri görevden almışlar, üstelik bir başka vilayete tayin etmemişlerdir. Mütareke sonrası yaşanan "İttihatçı avı"ndan Tahsin Bey'de payına düşeni almıştır. Bu kavga ve kargaşa arasında olan vatanımızın güzel beldesi İzmir'e olmuştur. Bu geldi-gittiler işgalcilerin işine yaramış, adeta onların ekmeğine yağ sürülmüştür.

6/11; 6/12; Nu. 43.

43 Zamanın mevzuatına göre; her iki maaşı da alması yasal hakkıdır. Muvazzaf askeri şahısların aynı anda hem Milletvekili hem Ordu Komutanı maaşı alması şeklinde, olduğu gibi değerlendirilebilir.

44 BOA, Dosya Nu.: 41, Gömlek No:6, Fon Kodu: DH.EUM.LVZ. 1/24.

45 BOA, Dosya Nu.:47, Gömlek No:5, Fon Kodu: DH.EUM.LVZ. 2/10; BOA, Dosya Nu.: 47, Gömlek Nu.: 40, Fon Kodu: DH.EUM.LVZ. 2/11.

46 BOA, Dosya Nu.: 259, Gömlek No:51, Fon Kodu: DH:EUM:MH.. 1/5.

47 BOA, Dosya Nu.: 42, Gömlek No: 141, Fon Kodu: DH.EUM.LVZ. 1/25.

48 BOA, Dosya Nu.: 192, Gömlek No:44, Fon Kodu: DH:EUM:MH..1/4.

49 Örneğin "Selanik'ten tanıdığınız Silahçı Tahsin..." Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz.:Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul, 1980, s.s.204-205.

İzmir valiliğinden azledilen Tahsin Bey, İstanbul'a gelmiş, 1919 seçimlerinde son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na İzmir Mebusu seçilmiştir. Bu seçim de hayli olaylı geçmiş, İzmir işgal altında olduğu için Kuşadası Liva haline getirilerek; İzmir seçimleri orada yapılabilmıştır. Tahsin Bey, İzmir Mebusu iken Meclis-i Mebusan'dan alınarak Malta'ya sürülmüştür. Malta'dan Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri sonrası kurtulmuş ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İzmir Mebusu olarak katılmıştır.

Partizanca ve hizipçilikle yapılan tüm uygulamalar, hüsrarla sonuçlanmıştır. "Bizden olsun çamurdan olsun" anlayışından Milletçe geçmişte çok çektik. Bu anlayış, günümüzde de gelecekte de çökmeye mahkumdur.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA, Dosya No: 192, Gömlek No:44, Fon Kodu: DH:EUM:MH..1/4.
BOA, Dosya No: 259, Gömlek No:51, Fon Kodu: DH:EUM:MH.. 1/5.
BOA, Dosya No: 41, Gömlek No:6, Fon Kodu: DH.EUM.LVZ. 1/24.
BOA, Dosya No: 42, Gömlek No:141, Fon Kodu: DH.EUM.LVZ. 1/25.
BOA, Dosya No:47, Gömlek No:5, Fon Kodu: DH.EUM.LVZ. 2/10.
BOA, Dosya No:47, Gömlek No:5, Fon Kodu: DH.EUM.LVZ. 2/11.
BOA, Dosya No:249, Gömlek No:218, Fon Kodu: MV. 3/8.
BOA, Dosya No:41, Gömlek No:72, Fon Kodu: İ..DUİT 4/15.
BOA, Dosya No: 249, Gömlek No: 214, Fon Kodu: MV. 5/4.

1.2. İç İşleri Bakanlığı Arşivi

- İç İşleri Bakanlığı Arşivi*, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/8.
İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/9.
İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/11.
İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/12.
İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/13.
İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/14.
İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/16.
İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 6/32.
İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu.6/34.

İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 40.

İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 42.

İç İşleri Bakanlığı Arşivi, Vali Tahsin Uzer'in Şahsi Dosyası, Dosya (Sicil) No: 1222, Nu. 43.

1.3. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi

ATASE Arşivi, İSH-2, Sıra Nu.:93, Kutu Nu.:65, Gömlek Nu.:193.

2. Diğer Kaynaklar

ARIKAN, Zeki, "Mütareke Döneminde İzmir", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., İzmir, 1991.

Arkadaşlarının Atatürk'ten Kopuşuna İsmet Paşa, 'Rauf'un Öfke Anı' Demişti. *Yakın Tarihimiz Dergisi*, 16, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1962.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım*, C.5, Sabah Kitapları Yay., İstanbul, 1997.

ÇAPA, Mesut, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.21, C.VII, Temmuz 1991.

ÇAYCI, Abdurrahman, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919 – 1923 III. C.I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:6, Ankara, 1993.

ERDEHA, Kamil, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

"Fevzipaşa Bulvarı", <http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?p=746420>, 18.05.2008.

GÜLCAN, Oğuz, *Batı Anadolu'da Kuvayı Milliyenin Oluşumu (1919-1920)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., İzmir, 1993.

OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz.: Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul, 1980.

- ORHUN, Hayri - KASAROĞLU, Celal - BELEK, Mehmet - ATAKUL, Kazım, *50 Ünlü Vali, Meşhur Valiler*, İç İşleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yay., Ankara, 1969.
- ÖZKEMER, Meltem, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.
- SERÇE, Erkan, "Fevzipaşa Bulvarı'nın Öyküsü", *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S.4, Eylül 2001.
- SÜRGEVİL, Sabri, "Türk-Yunan İlişkileri İçinde İzmir'in İşgali Sorunu", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.1, S. 3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., İzmir, 1993.
- ŞAHİN, Mustafa, *Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010.
- ŞAHİN, Mustafa - ŞAHİN, Cemile, "Suriye'nin Son Osmanlı Valisi Tahsin (Uzer) Bey'in Suriye Valiliği ve Mustafa Kemal Paşa İle Buradaki Çalışmaları", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Dergisi*, C.1, S.2, Aralık 2011.
- UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1979.
- YALAZAN, Talat, E.Kur.Alb. *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1994.

<http://www.drama.gr/indextr.php>, 06 Şubat 2010.

<http://www.okimdir.com/hasan-tahsin-uzer-biyografi.html> 13.04.2004.

SELANİK İTTİHAT VE TERAKKİ ÜÇÜNCÜ KULÜBÜ'NÜN KÖYLÜ / KÖYCÜ GAZETESİ: VATANDAŞ

İ. Arda ODABAŞI

Özet

Halkçılığın ve köycülüğün belirgin bir gelişme gösterdiği II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında Selanik'te İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü tarafından köylüler için Vatandaş isimli bir gazete çıkarılmıştır. Dönemin halkçı ve köycü söylemine, İttihat ve Terakki kulüplerine ışık tutmak üzere bu makalede, adı geçen gazete değişik boyutlarıyla incelenecektir. Vatandaş gazetesi ile yakından ilişkili olduğu için, yine Selanik'te yayımlanan Tenvir-i Efkâr dergisi de bu incelemeye dâhil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Vatandaş gazetesi, Tenvir-i Efkâr dergisi, İttihat ve Terakki kulüpleri, halkçılık / köycülük, II. Meşrutiyet, Selanik.*

VATANDAŞ: RURALIST NEWSPAPER OF SALONICA THIRD CLUB OF COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS

Abstract

The newspaper called *Vatandaş* (Citizen) was issued in Salonica by the Third Club of The Committee of Union and Progress during the early years of the II. Constitutional Era (Ottoman Empire), when ruralism and populism were making notable progress. With an aim to set light on the discourse of populism and ruralism about that period, and to Committee of Union and Progress clubs, the mentioned newspaper will be analysed in varied dimensions. The journal *Tenvir-i Efkâr* published in Salonica is also incorporated into this article due to its close relation to the newspaper *Vatandaş*.

Key words: *Vatandaş (newspaper), Tenvir-i Efkâr (journal), Committee of Union and Progress clubs, populism / ruralism, II. Constitutional Era, Salonica.*

* Dr., (i.a.odabasi@gmail.com).

Giriş

1908 Hürriyet Devrimi ile açılan II. Meşrutiyet döneminde, halkçı ve köycü düşünce ve akımlar dikkat çekici bir gelişme göstereceklerdir. 1908 Devrimi aynı zamanda, matbuat alanında yarattığı ve Türkiye tarihinde daha evvel görülmemiş çap ve derinlikteki sıçrama ile siyasi, kültürel ve ideolojik akımlar için geniş kitlelere ulaşma imkânları da sağlamıştır. Devrim'in önderi İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ve hem Cemiyet'in hem de Devrim'in merkezi Rumeli / Selanik, bu minvalde de öncü roller üstlenmişlerdir.

İTC'ye bağlı kulüpler, örgütün taban (halk) ile temasında aktif rol oynamışlardır. Kültür ve etkinlik merkezleri olarak halk içinde önemli işlevler üstlenmişlerdir. Buna karşın, İTC kulüplerinin yapıları ve faaliyetleri henüz yeterince aydınlığa kavuşturulabilmiş değildir. Aşağıda ise, bir İTC kulübünün, esas itibarıyla basın kanalıyla yürüttüğü ve halkçı / köycü nitelikteki bir faaliyeti, bu kulübün yayın organı bağlamında ele alınacaktır.

II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında Rumeli'de, Selanik İTC Üçüncü Kulübü tarafından köylüler için *Vatandaş* isimli bir gazete çıkarılmıştır. Elimizde çok az nüshası bulunmasına karşın, bu gazetenin pek çok açıdan dönemin en dikkat çekici yayınlarından biri olduğu söylenebilir. *Vatandaş* gazetesinin, aynı zamanda yayın hayatına giren *Tenvir-i Efkâr* dergisiyle yakından ilişkili olduğu belirtilmelidir. O nedenle, aşağıda *Tenvir-i Efkâr* da mevzu bahis edilmiştir.

1. *Tenvir-i Efkâr*

Selanik'in günlük gazetelerinden *Zaman*'ın 18 Haziran 1909 günü çıkan sayısında, Abdi İsmet (Ulukut) Bey tarafından bugünlerde öğrenciler için *Tenvir-i Efkâr* isimli haftalık ve edebî bir dergi çıkarılacağı bildirilir¹. 2 Temmuz'da ise, *Tenvir-i Efkâr*'ın bu hafta çıkacağı duyurulmuştur².

11 Temmuz'da daha kapsamlı bir habere rastlanır: "Hasılatının bir kısmı köylerde tamim-i maarife hasredilmek üzere şehrimizde intişar edeceğini evvelce yazmış olduğumuz (*Tenvir-i Efkâr*) risalesinin birinci nüsha"sı çıkmıştır. Bu derginin hasılatıyla "köylülerin anlayabileceği bir surette açık Türkçe olarak (*Vatandaş*) risalesi tab edilip İttihat ve Terakki cemiyet-i muhteremesi tarafından köylere gönderilmiştir." *Tenvir-i Efkâr*, öğrencilerin, taze dimağların malumatlarının genişletilmesi, ahlaken düzeltilmelerine hizmet eden sade konular üzerine edibane yazılmış güzel makaleler içermektedir. Velilerin bu dergiyi düzenli olarak çocuklarına okutmalarını *Zaman* bilhassa tavsiye etmektedir³.

Tenvir-i Efkâr'ın elimizde bulunan ilk ve tek sayısı 25 Haziran (8 Temmuz 1909) tarihlidir. Derginin imtiyaz sahibi Mustafa Faik, müdürü ve başyazarı Abdi İsmet (Ulukut) Bey'dir. Yeni Asır Matbaası'nda basılan derginin idarehanesi de

1 "Küçük Havadis", *Zaman*, Numara: 221 (5 Haziran 1325 / 18 Haziran 1909), s.3.

2 "Küçük Havadis", *Zaman*, Numara: 235 (19 Haziran 1325 / 2 Temmuz 1909), s.3.

3 "Tenvir-i Efkâr Risalesi", *Zaman*, Numara: 244 (28 Haziran 1325 / 11 Temmuz 1909), s.2.

"Selanik'te Sabri Paşa Caddesi Yeni Asır Matbaası'nda"dır. Fiyatı 20 paradır. Abonelik bedelleri; hariçte senelik 23, 6 aylık 17.5 kuruş; Selanik için senelik 26, 6 aylık 14 kuruştur.

İptidailere ve rüştiyelere yönelik bir okul / eğitim dergisi olan *Tenvir-i Efkâr*'ın bu ilk sayısının yazarları; Abdi İsmet (Ulukut), Muallim Necip Necati (Özeren), Ali Osman ve Mustafa Nermi Beylerdir.

Derginin künyesinde şu ibare görülür: "Hasılatının bir kısmı köylerde tamim-i maarife hasredilmiştir." İçinde ise şu açıklama yer almaktadır: "Bu hafta Tenvir-i Efkâr hasılatıyla üç bin nüsha Vatandaş tab edilip meccanen tevzi edilmek üzere İttihat ve Terakki cemiyet-i muhteremesi tarafından köylere gönderilmiştir"⁴.

Tenvir-i Efkâr'ın, kütüphanelerde başka nüshası bulunmadığı için, sadece ilk sayısı görülebilmektedir. Bununla birlikte, derginin yayımının sürdüğü tespit edilebilmektedir. Nitekim 16 Eylül 1909'da Yeni Asır Matbaası'nda çıkan yangın sonucunda⁵, aynı yerde olduğu için, *Tenvir-i Efkâr* idarehanesinden hiçbir şey kurtarılamadığı, dergi yakında yeniden çıkacağından abonelerin makbuzlarını göndermeleri, derginin müdürü Abdi İsmet Bey tarafından rica olunmuştur⁶.

7 Kasım 1909 tarihli bir başka haberde de *Tenvir-i Efkâr*'ın idarehanesinden söz edilmektedir ama artık adresi değişmiştir. Derginin idarehanesi, Sabri Paşa Caddesi'nde Kara Hane Sokağı'nda İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü içindedir⁷.

2. Vatandaş'ın Özellikleri, Kadrosu, Amacı ve Hedef Kitlesi

Tenvir-i Efkâr'la birlikte yayın hayatına giren *Vatandaş*'ın birinci sayısında tarih bulunmamaktadır. Bununla birlikte, yukarıda aktarılanlardan, ilk sayısının 1909 yılı Temmuz ayı başında çıktığı anlaşılmaktadır. Yeni Asır Matbaası'nda basılmış, iki sütun üzerine tertip edilmiş 4 sayfalık küçük boy bir gazetedir. Başyazarı, *Bahçe* dergisinin de yöneticilerinden olan öğretmen Necip Necati (Özeren) Bey'dir.

Daha ilk bakışta *Vatandaş*'ın bazı özellikleri dikkat çeker. Öncelikle, bu gazete "parasızdır". İkinci olarak, künye bilgilerinde kullanılan sade Türkçe kelimeler göze çarpar. Mesela Necip Necati Bey "başmuharrir" olarak değil, "yazıcı başı" olarak sunulmuştur. "Umur-ı tahririyye" yerine "yazı işleri", "matbaa" yerine "basmahane" kelimeleri kullanılır: "Yazı işleri için Selanik'te Yeni Asır Basmahanesi'nden sorulur"⁸.

4 (Başlıksız), *Tenvir-i Efkâr*, Birinci Sene Numara: 1 (25 Haziran 1325), s.7.

5 "Hânk ve Teessüf", *Zaman*, Numara: 311 (4 Eylül 1325 / 17 Eylül 1909), s.s.1-2.

6 Tenvir-i Efkâr Müdürü A. İsmet, "Tenvir-i Efkâr Abonelerine", *Zaman*, Numara: 311 (4 Eylül 1325 / 17 Eylül 1909), s.2.

7 "Küçük Havadis", *Zaman*, Numara: 359 (25 Teşrinievvel 1325 / 17 Kasım 1909), s.3.

8 *Vatandaş*, İzmir'de Ağustos 1908'de yayın hayatına giren Köylü gazetesi ile başta dili olmak üzere, benzerlikler gösterir. Köylü için bkz. Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006, s.s.79-103. Köylü ayrıca, *Vatandaş*'taki kimi yazıları kendi sayfalarına aktarmıştır ve bunlardan bazıları da *Vatandaş*'ın elimizde bulunmayan nüshalarındandır. Örneğin bkz. Ahmet Nuri, "Çalışım", *Köylü*, Üçüncü Sene Numara: 710 (23 Kanunuevvel 1326), s.3; Bir Kardeşiniz, "Çalışmak", *Köylü*, Üçüncü Sene Numara: 711 (24 Kanunuevvel 1326), s.s.3-4. *Vatandaş* ile belki daha büyük bir benzerlik gösteren yayın organı ise, İstanbul'da İTC Süleymaniye Kulübü'nün çıkardığı *Işık* dergisidir.

Yine künyede şu uyarı yer alır: “Vatanını seven okuma bilenler gazeteyi köylüye okusun ve anlatsın.” *Vatandaş*, “Köylü kardeşlerimizin iyiliğine çalışır gazetedir” şeklinde nitelenmiştir.

Vatandaş’ın ilerleyen sayılarında bazı değişiklikler olacaktır. Gazetenin birinci yılını tamamladığı 10 Temmuz 1326 (23 Temmuz 1910) tarihli 41 numaralı nüsha bir özel sayıdır: “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinin himayesinde Selanik Üçüncü Kulübü tarafından tertip olunan ‘Rumeli Tenezzüh Katarı’ hatırası olmak üzere İstanbul’da neşredilen nüsha-i mümtaze.”

Bu sayıda gazetenin müdürü Abdi İsmet Bey, sahibi Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti’dir. “Yazı işleri için Selanik’te Vatandaş idaresinde sorulur.” Gazete Mithat Paşa Mektep-i Sanayi Matbaası’nda basılmıştır. Mizanpaj da değişmiştir. Artık 4 sütun ve daha büyük ebattadır. Bu görünümüyle dönem gazetelerine, ilk nüshaya göre daha çok benzer. Künyesinde “Vatanını seven okuma bilenler gazeteyi köylüye okusun ve anlatsın” uyarısı sürer. Gazetenin niteliği “Köylü kardeşlerimizin iyiliğine çalışır ve parasız verilir” şekline dönüşmüştür. Ayrıca yine künyede, “Köylülerin iyiliği için gönderilen yazıları sevine sevine basarız” açıklaması yer alır.

Vatandaş, 41. sayıdan sonra 4 ay kadar çıkmamış, Kasım 1910’da 42. sayısıyla yeniden yayın hayatına dönmüştür⁹.

Rumeli Matbaası’nda basılan¹⁰ 29 Teşrinievvel (11 Kasım 1910) tarihli 42 ve 24 Teşrinisani (7 Aralık 1910) tarihli 45. sayılarda sahip belirtilmez ama gazetenin müdürü yine Abdi İsmet Bey’dir. Bu nüshalarda “Köylülere parasızdır” kaydı yer alırken, niteleme de yeniden “Köylü kardeşlerimizin iyiliğine çalışır gazetedir” şekline dönüşmüştür. Bu nüshalarda yer alan yeni açıklama ise, “Şehirlerden isteyen olursa yalnız masrafı alınır” şeklindedir.

Başka gazete haberlerinden *Vatandaş*’ın yönetiminde daha sonra da değişiklikler olduğu tespit edilmektedir. Nisan-Ekim 1911’de gazetenin başyazarı ve müdürü Abdullah Feyzi Bey’dir. Abdullah Feyzi Bey aynı zamanda *Muhit-i Mesai* dergisinin müdürü ve *Rumeli* gazetesinin yazı heyeti üyesidir¹¹. Ekim 1911’de Kesendire Kazası savcı yardımcılığına tayin edilince, *Vatandaş*’ın yönetimini bırakacaktır. Onun yerine, Nebizade Ahmet Hamdi (Ülkümen) Bey tayin edilmiştir¹².

9 Bu durum, 42. sayıdaki pek çok yazıdan anlaşılmaktadır. Bir örnek için bkz.: “Teşekkür Ederiz”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.3.

10 42. sayıda bildirildiğine göre, Rumeli Matbaası *Vatandaş*’tan baskı bedeli almamıştır. Bundan sonra da gazete orada basılacak ve matbaa hiç kâr etmeyecek, sadece masrafı alacaktır. Bkz. “Hamiyetliler”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.1. 42 ve 45. sayılarda Rumeli Matbaası’nın reklamları bulunmaktadır. Rumeli gazetesinin de basıldığı bu matbaa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne aittir. Bkz.: Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s.42.

11 “Küçük Havadisler”, *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 418 (7 Nisan 1327 / 20 Nisan 1911), s.3; “Müdavimin-i Hukuk Mahfilinden”, *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 419 (8 Nisan 1327 / 21 Nisan 1911), s.3; “Padişahımızın Maarifperverliği ve Muhit-i Mesai Gazetesi”, *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 435 (27 Nisan 1327 / 10 Mayıs 1911), s.2 (Gazete üzerinde “10 Nisan” şeklinde geçen miladi tarih “10 Mayıs” olmalıdır); “Vatandaş Gazetesi”, *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 458 (25 Mayıs 1327 / 7 Haziran 1911), s.3; “10 Temmuz Mezunları”, *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 497 (10 Temmuz 1327 / 23 Temmuz 1911), s.2.

12 “Abdullah Feyzi Bey”, *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 559 (29 Eylül 1327 / 12 Teşrinievvel 1911), s.3; “Vatandaş Gazetesi”, *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 570 (10 Teşrinievvel 1327 / 23 Teşrinievvel

Ahmet Hamdi Bey de Selanik'te çıkan *Muhit-i Mesai* ve *Yeni Felsefe Mecmuası* dergilerinin kurucularından biri ve *Rumeli* gazetesi yazarıdır.

Demek ki *Vatandaş*'ın başında sırasıyla Necip Necati (Özeren), Abdi İsmet (Ulukut), Abdullah Feyzi ve Nebizade Ahmet Hamdi (Ülkümen) Beyler bulunmuşlardır.

Vatandaş'ın yazarları arasında Necip Necati (Özeren), Abdi İsmet (Ulukut), Kazım Nami (Duru), Rasim Haşmet, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Müderris Yusuf Ziyaeddin Efendi, Fraşerli Ayın. Hikmet, o sırada Serez mutasarrıfı olan Hüseyin Kazım Kadri, Meclis-i Âyan üyesi Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Tahsin¹³ ve belki Mustafa Nermi¹⁴ gibi isimler vardır.

Nisan 1911'de, "geçen sene olduğu gibi bu sene de köylülere meccanen tevzi edilmekte olan *Vatandaş* gazetesinin masarif-i zaruriyyesine medar olmak üzere Suriye, Beyrut vesair merâkiz-i meşhureye bir seyahat tertip olunmaktadır. Seyahate iştirak edecek zevat Üçüncü Kulüp'te açılan deftere isimlerini şimdiden kaydettirmelidirler"¹⁵.

Mayıs 1911'de gazeteye eleman aranmaktadır. Bunun için *Rumeli* gazetesine ilan verilmiştir¹⁶.

Haziran 1911'de, köylülerin aydınlanması ve manevi olarak yükselmeleri için büyük fedakarlıklarla çıkarılarak her tarafa gönderilen *Vatandaş* gazetesinin, Padişah'ın Rumeli gezisi nedeniyle özel bir sayısının çıkarılacağı ve bu sayının Meclis-i Mebusan reis vekili Ahmet Mahir, *Rumeli* gazetesi yazı işleri müdürü Yunus Nadi (Abaloğlu), muktedir yazar Kazım Nami (Duru), *Vatandaş*'ın başyazarı Abdullah Feyzi ve diğer birtakım zevatın kıymetli eserlerini içereceği bildirilmiştir¹⁷.

Kasım 1911'de *Vatandaş* hakkında kapsamlı bir habere rastlanmaktadır. Buna göre; epeyce bir zamandan beri İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün idaresi altında yayımlanmakta olan *Vatandaş* gazetesinin 68. sayısı geçende çıkmıştır. Hiçbir menfaat karşılığında olmayarak sırf köylü vatandaşlarımızın seviyelerini yükseltmek maksadıyla çıkmakta olan bu gazete, hedefine gerçekten ulaşmaktadır. Gazetenin köylülerden almakta olduğu mektuplar bunu açıkça ispat etmektedir. *Vatandaş*'ın muharrirliğini yürüten Hamdi Bey'in kendi ifadesine göre, gazete fevkalade güzel sonuçlar almaktadır. Hamdi Bey köylü vatandaşlardan gelmiş birkaç mektup göstermiştir. Bu mektuplar gazetenin köylüler arasında ne büyük bir heves ve arzu ile takip edilmekte olduğunu pek samimi yazılarıyla açıkça göstermektedir. *Rumeli* gazetesi, bütün bu güzelliklere bakarak, *Vatandaş* için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen Kulüp yönetimini tebrik etmiştir¹⁸.

1911), s.3.

13 Gazetesinin ismiyle "Silahçı Tahsin" olarak tanınan Hasan Tahsin Bey olabilir.

14 "M. N." rumuzlu bir yazı ona ait olabilir.

15 "Suriye Seyahati", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 412 (31 Mart 1327 / 13 Nisan 1911), s.3.

16 "Namuslu ve azıcık okumak yazmak bilen birisi aranıyor. Yedi mecdiye aylık verilecektir. Karaâne Sokağı'nda *Vatandaş* müdüriyetine müracaat edilmelidir." "Adam Aranıyor", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 434 (26 Nisan 1327 / 9 Mayıs 1911), s.3. (Nüshanın numarası "435" olarak geçse de doğrusu "434" olmalıdır. "9 Nisan" olarak geçen miladi tarih de "9 Mayıs" olmalıdır.)

17 "Vatandaş Gazetesi", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 458 (25 Mayıs 1327 / 7 Haziran 1911), s.3.

18 "Vatandaş Gazetesi", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 591 (4 Teşrinisani 1327 / 17 Teşrinisani 1911),

Vatandaş'ın 1912 yılının Şubat ayında İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü idaresinde çıkmaya devam ettiği tespit edilebilmektedir¹⁹. Gazeteye ilişkin son veri, 1912 yılının Nisan ayındadır: "Üçüncü İttihat ve Terakki Kulübü tarafından neşredilerek köylülere meccanen tevzi edilmekte olan 'Vatandaş' gazetesi menfaatine olmak üzere Nisan'ın onuncu Salı günü için bir sinematograf tertip olunmuştur" ...²⁰

24 Ağustos 1912'de *Türk Dili* gazetesi²¹ *Vatandaş* başlığıyla çıkmıştır. Anlaşılan, *Türk Dili* yasaklanmış ve gazete, o dönemde sık görüldüğü üzere, başlık değiştirerek yayımlanmıştır. "92" numarasını taşıyan bu sayıda "Vatandaş" klişesi üzerine küçük puntoyla "Türk Dili yerine" ibaresi yerleştirilmiştir. Bu nüshanın başlığı "Vatandaş" olmakla birlikte, içeriği, mizanpajı ve kadrosuyla bir *Türk Dili* nüshasıdır.

Görüldüğü üzere, *Vatandaş*, Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübü tarafından çıkarılmaktadır. Bu gazetenin ve *Tenvir-i Efkâr*'ın yöneticilerinden Abdi İsmet Bey Üçüncü Kulüp ihvanındandır²². Selanik'te sekiz İttihat ve Terakki kulübü bulunmaktadır²³. Cemiyet'in tüzüğüne (1909 Nizamnamesinin 45, 1910 Nizamnamesinin 56 ve 1911 Nizamnamesinin 68. maddesine) göre, kulüpler fırsat düştükçe köylülerin Meşrutiyet'e muhabbetini ve istibdada nefretini çekecek surette telkinlerde ve uyarılarda bulunmaya gayret edecek ve hatta vatanın selametiyle ilgili olan bu husus için ara sıra köylere heyetler göndereceklerdir²⁴.

Vatandaş'ın hedef kitlesi köylülüktür. Köylülere parasız olarak dağıtılmaktadır. Gazeteyi finanse etmek için değişik etkinlikler düzenlenmekte, *Tenvir-i Efkâr* gibi başka yayınların gelirlerinden ve Rumeli Matbaası'nunki gibi dolaylı desteklerden yararlanılmaktadır.

Köylerden mektuplar gelmektedir ve anlaşılan, *Vatandaş* rağbet görmüştür²⁵. Nitekim yapılan bir açıklamada, birçok yerlerden *Vatandaş* talep edildiği, bunun için hükümete yazmaya hiç gerek olmadığı, doğrudan gazete idarehanesine yazılması gerektiği belirtilmiş, ancak, gazetenin köylüler için çıkarıldığı hatırlatılarak, şehirlerde okumak için isteyenler olursa onlardan yalnız masrafının alınacağı belirtilmiştir²⁶.

s.3.

19 "İttihat ve Terakki Cemiyeti Üçüncü Kulübü idaresi altında intişar etmekte olan *Vatandaş* gazetesinin son numarası köylü vatandaşlarımızın tenvir-i efkârlarına hadim birçok güzel makaleleri havi olduğu hâlde intişar etmiştir." "*Vatandaş Gazetesi*", *Rumeli*, Üçüncü Sene Numara: 651 (26 Kanunusani 1327 / 8 Şubat 1912), s.3. (Nüsha üzerindeki tarihler yanlış şekilde bir evvelki günün tarihleridir. Burada doğrusu verilmiştir.)

20 "Olimpiya Sinematografında", *Rumeli*, Üçüncü Sene Numara: 715 (10 Nisan 1328 / 23 Nisan 1912), s.3.

21 Bu gazete, *Rumeli* gazetesinin ardıdır.

22 "Küçük Havadisler", *Rumeli*, Birinci Sene Numara: 245 (20 Eylül 1326), s.3.

23 Bu tespiti dönem gazetelerinde yer alan çok sayıda haber, duyuru ve yazıdan yapıyoruz. *Vatandaş* yazarlarından Kazım Nami (Duru) Bey, Birinci Kulüp'ün başkanıdır; Duru, a.g.e., s.36.

24 *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi*, *Rumeli Matbaası*, Selanik, 1326, s.s.17-18; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.s.105, 125.

25 Bir örnek için bkz. "Mektuplara Cevap", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.3.

26 "Yalvarınız", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.4.

Haftalık olarak çıkarılması tasarlanan *Vatandaş*'ın toplam kaç sayı çıktığı ve yayın hayatından ne zaman çekildiği belirsizdir. İlk sayısı Temmuz 1909'da çıkan gazetenin birinci yılını 41. sayıda doldurduğu ve 68. sayısının Kasım 1911'de çıktığı yukarıda görülmüştü. Demek ki birinci yılında ayda 3 - 4 sayı kadar çıkmıştır. Daha sonra bu oran biraz düşmüştür. Kasım 1911'e kadar 28 ayda 68 sayı çıktığına göre, bir dergi gibi, ayda ortalama 2 - 3 sayı çıktığı söylenebilir. Zaten içeriğine bakıldığında da gazete formatında bir dergi izlenimi doğurmaktadır. Eğer Balkan Savaşı'na dek (aşağı yukarı 40 ay) aynı performansta çıkmışsa, *Vatandaş*'ın toplam 100-120 civarında nüshası olması gerekir. Hâlbuki Türkiye kütüphanelerinde (*Türk Dili* yerine çıkan nüsha sayılmazsa) sadece dört sayısı bulunmaktadır.

3. Köylülük Üzerine Halkçı / Köycü Bir Değerlendirme

Vatandaş'ın yayın hayatının yeni başladığı günlerde, 18 Ağustos 1909'da genç İttihatçılardan Enis Avni (Aka Gündüz) Bey'in bu gazete ve köylülük üzerine dikkat çekici bir makalesi yayımlanmıştır²⁷.

"Köylünün Hakkı" başlıklı makalesine Enis Avni Bey, İttihat ve Terakki Cemiyet-i muhteremesi tarafından, çocuklara mahsus *Tenvir-i Efkâr* dergisinin bir kısım hasılatıyla "*Vatandaş*" isminde, köylülere mahsus haftalık bir gazetenin yayımlanarak ücretsiz dağıtıldığını belirterek başlar. Gerek doğrudan doğruya Cemiyet'e ve gerekse *Vatandaş* idarehanesine gelen yüzlerce mektup ve teşekkür yazısı, bu girişimin ahali üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Anadolu'dan Rumeli'ye bu mektupların her satırında yakıcı bir çığlık vardır ve her kelimesinde ateşli bir inilti dolmaktadır. Hepsi tek ruh hâlinde esaretten, ihmalden, kahır ve unutulmuşluktan usanmış ve şikayetçidir.

Enis Avni Bey'e göre, "Memalik-i Osmaniye" denince, "millet-i Osmaniye" akla gelince; İstanbul yalnız kendisini, vilayetler yalnız merkezlerini anlarlar. Köylüler ve onların hakkı büyük bir ambarın karanlık köşesinde kalmış çürük bir ceviz değersizliğiyle unutulmuş ve meçhuldür. Yalnız kendini görenlerin gözünde köylüler esir ve mahkûmdur. Buna karşın, Enis Avni köylülerin esir olmayacağına, mahkûm ve unutulmuş kalmayacaklarının altını çizer çünkü (Enis Avni gibiler) buna izin vermeyeceklerdir. "Dört züppenin keyif ve arzusu, bir melek kadar saf, bir kamer kadar bakir ve berrak olan köylünün hakkını mahvedemeyecektir!" diye yemin verir.

Enis Avni Bey'e göre "köylü demek millet demektir. Köylü demek kuvvet demektir." Osmanlı milleti, köylülerden oluşmuştur ve Osmanlı vatani köylülerden ibarettir. Şehirlerin çoğunun da köyden farkı yoktur. "Memleketimiz çiftçi, amele memleketidir. Öyle çiftçiler, öyle ameleler ki payitaht ve tevabii ondan ekmek dilenir." "Bir dakikalık bir istifası hepimizi [şehirlileri] aç bırakmaya kâfidir. Neye inkar edelim ki çalışmayan, uyuyan, tembel ve müstahkir [küçümseyen] şehirlileriz."

Bir şehirlili düğünü vatana bir çift cılız, sıska çocuk vaat ederken; bir köylü gelini vatana, topraktan altın çıkaran gürbüz aslan yavrucukları vaat eder...

27 Enis Avni, "Köylünün Hakkı", *Zaman*, Numara: 281 (5 Ağustos 1325 / 18 Ağustos 1909), s.1.

“Peki bir senelik Meşrutiyet devrinde köylüler ne olmuştur?” sorusunu soran Enis Avni Bey, alınacak cevabın bir sürü saçma söz olacağını şimdiden temin eder ve kanıt olarak da Maliye Nazırı Cavit Bey’in en evvel köylüleri düşünmesini gösterir.

Enis Avni Bey’e göre, bir seneden beri Meşrutiyet vardır fakat köylünün hakkı, hürriyeti yerini bulmamıştır. İstibdat ile Meşrutiyet arasındaki büyük farkı, köylüler, evvelkinin zalim icraatları ve ikincinin savsaklanan vaatlerini mukayese ederek bir şeyler anlamak istemektedirler. Ve ikinciye inanmalarının sebebi, yine kendileri gibi olan millet efradının ciddi vaatleri olduğu içindir. Yoksa hükümet, yine evvelki hükümettir: Reji, delikanlılarını kılıçtan geçirir. Zenginler, malını gasp eder. Memur süre süre vergi alır. Mütegalibe, hükümdar kesilir. Sonra hükümet hâlen, rızkını ve işlerini bağlamak için nizamnameler yapar, mekteplerine bakmaz. Canlarının yanması umurunda değildir. Hükümet dört kuruş tahammüllük vermek için dört ay köylüyle girtlaklaşır.

Enis Avni Bey, 29 Temmuz 325 tarihiyle Drama’nın Kozlu Köyü ahalisinden gelen bir mektubu aynen aktarır. O biçare köylülerin, o zavallı esirlerin durumları ve yardım istekleri Enis Avni Bey’i ağlatmıştır. Mektubu aktardıktan sonra makalesini şöyle sonlandırır: “Benden onlara yalnız, ebedî ve hakiki bir damla göz yaşı...”

4. Vatandaş’ın İçeriği

Genel hatları itibariyle değerlendirilecek olursa, *Vatandaş* öncelikle, köylü yanlısı ve aydınlanmacı bir yayındır. Akılcılığı, köylülerin uyanmasını, çağdaşlaşmayı, köylünün teknolojik yeniliklerden yararlanmasını, çok çalışmayı (emeği) savunmuştur. Köylülüğün özgürleşmesini, kendisini ezenlere ve sömürönlere direnmesini, kul-köle olmamasını, birlik içinde hareket etmesini, vatandaş ve insan olarak hak sahibi olduğunu ve hakkını savunması gerektiğini vurgulamış ve bu yönde yoğun telkinde bulunmuştur²⁸. Köylünün eğitim-öğretimi üzerinde hassasiyetle durmuştur.

Vatandaş’ta, Eski Rejim’in (II. Abdülhamit döneminin) hem genel hem de köylülük özelinde sert bir eleştirisi yapılmış, 1908 Devrimi ve yeni rejim hararetle desteklenmiş ve bunun mimarı olarak da İttihat ve Terakki Cemiyeti ve ikinci sırada da Ordu yüceltilmiştir. Cemiyet’in açık propagandası yapılmış, yeni rejimin korunması ve sağlamlaştırılması noktasında hassasiyet gösterilmiştir. Denebilir ki *Vatandaş*, köylüyü “tebaa” veya “kul” olmaktan çıkarıp “vatandaş” hâline getirmek ve bu yurttaşlık bilinciyle de Hürriyet’in temellerini sağlamlaştırmak istemiştir. Aynı zamanda ve aynı sonuca çıkacak şekilde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kitle tabanını genişletmeyi hedeflemiştir. Tersten bakılacak olursa, *Vatandaş’ı* çıkaranların, karşıdevrim tehlikesinin de köylülükten geleceği veya karşıdevrimin köylülükte

28 Gazetede görülen bir haber-yorum, bu ilginin sadece köylüye değil, tüm emekçilere veya fakirlere yönelik olduğunu gösterir: Selanik’te kış gelince kömür pahalalanmıştır. Üstelik bu kömür kaliteli de değildir. “Zavallı fakirlerin” canı yanmaktadır çünkü zenginler daha yazın kömürlerini almışlardır. Savcı, böyle bataklık eden kömürönlere hapse tkmıştır. Bunlar cezalarını bulacaklardır. Hürriyet zamanında halkı aldatmak kolay değildir. O, eski zamanlarda olabilen bir şeydir. “Kömürönlere”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.2.

taban bulacağı kaygısını taşıdıkları söylenebilir²⁹. O nedenle, Eski Rejim'in eleştirisi gazetede fazlasıyla yer bulabilmiştir.

Vatandaş, Osmanlı ve yurtsever bir yayındır. Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı unsurları arasında kardeşliği, birliği ve vatan sevgisini geliştirmeye büyük önem vermiş, bu yönde yoğun telkinde bulunmuştur. Ayrıca, büyük devletlere karşı antiemperyalist olarak nitelenebilecek bir tavır almıştır.

Köylülere yönelik olarak "Vatandaşlar!" hitabıyla başlayan "Vatandaş Niçin Çıkıyor?" başlıklı çıkış yazısı, bu gazeteyi çıkaranların ülkenin ve köylülüğün durumunu nasıl gördüklerini, gazeteyi çıkarmakla neyi amaçladıklarını, kullanacakları dil ve üslubu, hedef-kitlelerini, tutacakları yayım çizgisini, siyasi ve ideolojik pozisyonlarını özlü bir şekilde ortaya koymaktadır. O nedenle öncelikle bu yazının çevriyazısını sunacak, ardından da gazetenin içeriğini eldeki nüshalar nispetinde değerlendireceğiz.

"Vatandaşlar!"

Mini mini gazetemiz sizin için, yalnız iyiliğinize yardım etmek için çıkıyor. Bu sözleri yazanlar, sizi seven, size çok acıyanlardır. Zira biliriz ki size çok fenalık ettiler, sizi pek çok ezdiler, canlarınızı yaktılar.

Sizin kızgın, yakıcı güneşlerde; dondurucu soğuklarda terleyerek kazandığınız ekmeğin en çoğunu haram yiyici, harami gidişli birtakım hainler elinizden zorla alıyordu. Köylerinize gelen tahsildarlar, yalnız borcunuzu almakla kalmıyorlardı; zaptiyeler, işlerini bitirmekle gitmiyorlardı. Odonla, kırbaçla, hapis ile sizi köle gibi kullanıyor, acımadan dövüyordu. Bulduklarını almıyor, köyü haydutlardan ziyade soyuyorlardı. Haksızlığa engel olmaları lazım gelen hükümet adamları, şikayetlerinizi dinlemiyorlardı. Arzuhâllerinize bakmıyor, hâlinizden sızlanacak olsanız, kovuyor, tekmeletiyorlardı.

Zavallı temiz yürekli, pak özlü kardeşlerimiz! Gelinlerinizin boynundan altın dizisini koparıp alan, tahammüllük için dişinizden, tırnağınızdan arttırdığınız beş on parayı ellerinizden kapan, öküzlerinizi satarak çiftinizi bozan, bakırınızı, tarlalarınızı satan, sattıran, ocaklarınızı söndüren canavar yürekli memurlar, bu aşırıydıkları paraları bol bol içkiye, eğlenceye sarf ediyorlardı.

Sizi boğazlanacak koyun gibi kullanıyor, evet! Sizi kuzu gibi itaatli gördükçe, onlar kudurmuş kurtlar gibi davranıyorlardı.

Bu, çiğerleri kanatacak hâlinizi görüp de ses çıkarmak isteyen şehirlileri de ya denizlerde boğuyor, yahut dünya cehennemi olan Trablus, Fizan çöllerine sürüyorlardı. Eolatları analarının kucaklarından, babalarının ellerinden kapıp zindanlarda, cehennem zebanilerinden daha şiddetli işkencelerle, eziyetlerle öldürüyorlardı.

29 Troçki, 3 Ocak 1909'da yayımlanan "Jön Türkler" başlıklı yazısında, Türkiye'deki "sosyal sorun" a ve köylülüğe işaret eder. Yeni rejimin, içinde köylülüğün de bulunduğu destekçilerinin beklentilerini karşılamak zorunda olduğunu, aksi takdirde bu desteği kaybedeceğini yazar. Bu, özellikle köylüler açısından geçerlidir. Taşranın hoşnutsuzluğu kaçınılmaz olarak, köylülerden oluşan orduda yansımaları bulacaktır. Leon Trotsky, "The Young Turks", (<http://www.marxists.org/archive/trotsky/1909/01/1909-turks.htm>). Troçki bu tespitleri 31 Mart Vakası'ndan üç ay kadar önce yapmıştır. 31 Mart, İttihatçılara, köylülüğe daha çok önem vermeleri gerektiğini göstermiş olmalıdır.

Alçaklar, bununla da kalmıyorlardı. Yıldız Sarayı'nda toplanan haydutbaşılar İslamları, Hıristiyanları birbirleriyle çarpıştırarak Türkleri, Arnavutları, Kürtleri, Arapları, bu din ve vatan kardeşlerini yekdiğeri üzerine saldır[t]arak evlatlarınızı şehit, gelinlerinizi dul, torunlarınızı öksüz bırakıyorlardı. Bu kanlı, acıklı oyunlar karşısında göz yaşlarımızı bile serbest aksın bırakmıyorlardı. Kollarımızı, dillerimizi bağlamışlar, kalemlerimizi, silahlarımızı kırmışlardı.

Gemiler yapılmak için, askerlerin rubaları, yiyecekleri, cephaneleri için verilen paraları; zelzelelerden, yangınlardan canı yananlarla, aç ve çıplaklar için toplanan ianeleri konaklarında cariyelere, çalgılara, işretlere, zinalara sarf ediyorlardı. Herkesten aldıkları rüşvetler, milyonlar hep bu vatan hainlerinin, millet düşmanlarının eğlencelerine gidiyordu. Biçare evlatlarınız, kahraman askerlerimizin çoğu, düşman kurşunundan ziyade, dağ başlarında açlıktan, yoksulluktan; topraklar, kumlar üstünde çıplaklıktan, yorgunluktan ölüyorlardı.

Yabancı devletler bizdeki bu yolsuzlukları, zayıflığı anladılar. Her karış toprağı büyükbabalarımızın şehit kanıyla yoğrulmuş mukaddes vatanımızı parçalamak, aralarında üleşmek için birleştiler. Büyük büyük birçok memleketlerimizi, bereketli topraklarımızı aldılar.

Biz vermemek için düşmanla aslanca dövüştük. Eyvah ki kanlarımız boş yere akıtılmış oldu. O hainler bu yüzden daha ziyade çalmak için yol buldular. Bir şey kazanmış olmadık; zira kazandıklarımızı geriye verdirdiler.

Hıristiyan köylülerimizi aldattılar. Kendi memleketlerini kendi elleriyle düşmana vermek için uğraştırmaya başladılar. Vatandaşlar birbirine girişti. Her taraftan kanlar dökülmeye, ocaklar sönmeye başladı. Kimse tarlasına çıkamaz, işine gidemez oldu. Yabancı devletler hükümetimize karıştı. Yaptıklarının çoğu zararımıza oluyordu. Nihayet, Allah korusun, milyonlarca şehit kanı pahasına olan bütün Rumeli elden gidiyordu. (En son Bosna Hersek de onların yolsuzlukları yüzünden gitti.)

İşte bu sırada "İttihat ve Terakki" Cemiyeti ortaya atıldı. Vatanını seven, vatandaşlarına acıyan bu Osmanlı evlatları çoktan beri bu fenalıkları görüyor, yürekleri yana yana memleketi kurtarmak için çareler arıyordu. Cemiyet, namuslu ve ar oğlu ar ordumuzla birlik idi. Ya ölmek, ya vatanı kurtarmak zamanı gelmişti. Allah'a sığınarak, eski zalim hükümetten memleketi kurtardılar. Vatanı bu hainlerden temizlemek için uğraştılar, hâlâ da uğraşıyorlar. Gördükleri işe dünya şaştı, Avrupalıların bile parmakları ağzlarında kaldı.

Bununla beraber, bazı vatandaşlarımızı bizden soğutmak, aramıza ayrılık sokmakla uğraşanlar hâlâ vardır. Onları elbirliğiyle elbette terbiye edeceğiz. Bu toprakta yaşayanlar bilmelidirler ki Arap, Türk, Arnavut, Rum, Bulgar, Ulah, Ermeni, Kürt, Laz, Çerkez hepimiz bir vatan yoldaşız. Atalarımız hep birlikte bu toprakta doğdular, bu toprakta öldüler. Biz de bu toprakta yaşayacak, bu toprakta öleceğiz. Ve bu mukaddes topraklara kirli düşman ayaklarının basmamasına bütün vatandaşlar hep birlikte, son nefesimize kadar çalışacağız.

Gazeteniz, size yavaş yavaş hükümet, millet, vatan, vergi, meşrutiyet, vatandaşlık ne demek olduğunu daha iyi öğretecek; daha kolay kazanmak, daha rahat yaşamak yollarını gösterecek; hakkınızı korumak için neler yapmak lazım geldiğini anlatacak, sözün kısası, yalnız sizin iyiliğiniz için düşünecek, sizin için yatacak, size akıl yoldaşı olacaktır.

Yalnız vatanını seven imamlara, hâcelere [hocalara], okumak bilen bütün öz Osmanlılara yalvarınız ki gazetenizi size okusunlar ve anlatsınlar. Bu küçük zahmete vatandaşlık için katlanmaktan elbette çekinmezler. Çünkü bu, hem sevap hem de borçtur”³⁰.

4.1. Milletin Efendisi

Köylüler için çıkarılan *Vatandaş* köylüye büyük değer verir ve hatta yer yer onu idealize eder. Şehirliyi ise hor görür. *Vatandaş* yazarlarının söyleminden şu sonuç çıkmaktadır: köylü, milletin efendisidir veya efendisi olmalıdır.

Vatandaş'a göre, köylü ne kadar rahat yaşarsa, ne kadar zengin olursa millet de o kadar rahat yaşar ve öylece zengin olur. Çünkü üç beş şehir halkı ile iş bitmez; asıl milleti oluşturan köylülerdir. Köylü, aynı şehirli gibi insan olduğunu bilmelidir³¹. Köylüye hizmet etmek millete hizmet etmek demektir³². Şehirli kendilerini Allah'ın en akıllı ve en kurnaz kulları zannetmekte, kendilerini çok büyük görmekteyler. Şehirli beyler ve kurnaz ağalar köylüyü aldatırlar. Hâlbuki köylü ekmeşe şehirli aç kalacaktır. Köylü özgürdür, kimsenin kulu, kölesi değildir. Birlik hâlinde hareket edip çıkarını kollarsa, o büyük beyler köylünün de insan olduğunu öğrenir. Köylü özgürleşip kendi malının sahibi olduğunda, beyler köylüye yalvarmaya başlayacaktır. “Şehirli hizmetçi, köylüler efendi olmalıdır.” Köylü, ekmeği verendir. Çalışmalı, beylerin kölesi olmaktan kurtulmalı, insan olduğunu herkese göstermelidir³³. Köylü, milletin gövdesi, yüreğidir. Vatana, millete ekme vereni, onu zengin eden, çocuklarını vatan için şehit verendir. Memleketin anası, babasıdır³⁴.

4.2. Köylünün Özgürleşmesi

Vatandaş, köylünün Eski Rejim'de insafsızca ezildiğini, soyulduğunu, sömürüldüğünü, zulüm gördüğünü tespit eder. O dönemde köylü yarınından, malından, canından, namusundan emin değildir. Esir ve sefildir. Köylüyü ezen, sömüren, soyan ve ona büyük zulümler edenler, Eski Rejim'in hâkim sınıfları, seçkinleri, hükümetleri ve memurlarıdır: Padişah II. Abdülhamit, onun Yıldız Sarayı'na topladığı kafadarları, hükümet, hükümet adamları, paşalar, ağalar, beyler, muhtarlar, imamlar, tahsildarlar ve jandarmalar... *Vatandaş* yazarlarınınca bunlar “haram yiyici, haydutbaşı, alçak, hain, batakçı, canavar yürekli, yırtıcı, zalim, baykuş, Allah'tan korkmaz, hilekâr, hırsız, dinsiz, mürtet, vatan haini, millet düşmanı” şeklinde nitelenmişlerdir.

Vatandaş, köylünün özgürleşmesini, ezenlere ve sömürenlere direnmesini savunur. O nedenle gazetede köylülüğün durumuna ilişkin tespitler ile II. Abdülhamit rejiminin sert eleştirisi iç içe geçmiştir. *Vatandaş'a* göre, 1908 Devrimi bu zulmü bitirmiş, köylünün özgürleşmesini getirmiş ve getirmektedir. Artık herkes “bu toprağın yoldaşı”, yani “vatandaş” olmuştur. “Millet Meclisi” açılmıştır. Bu iyilik,

30 “Vatandaş Niçin Çıkıyor?”, *Vatandaş*, Birinci Sene Numara: 1, s.s.1-3.

31 A. İsmet, “Köylü Kardeşlerim”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.4.

32 “Nasıl Gelmiş Neler Yapmışız”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.3.

33 A. İsmet, “Serbest Olalım”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.1.

34 Tahsin, “Köylülere”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.2.

köylüyü ezen ve öldüren istibdadı yıkmaya, onun kanlı tacını, tahtını parçalayıp devirmeye karar veren İttihat ve Terakki Cemiyeti sayesinde gerçekleşmiştir. Vatanını seven ve köylüye güvenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, köylünün kurtarıcısı ve destekçisidir. Köylü yakında belini doğrultacak, gelişecek, mutlu olacaktır. Gözünü açmalı, kendisinin de şehirliler gibi insan olduğunu anlamalı, kimseye kölelik etmemelidir. Köylünün Hürriyet Devrimi'nden sonraki durumu İstibdat dönemiyle kıyaslanamayacak da olsa, köylünün bugünkü duruma rıza göstermeyip daha fazlasını istemeye hakkı da vardır³⁵.

Vatandaş'ta köylünün durumunun eleştirisi, daha çok Eski Rejim dönemiyle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla *Vatandaş*'ın bu noktadaki tavrı, Enis Aveni Bey'in yukarıda aktarılan – ve Parvus'un birkaç yıl sonraki yazılarını andıran – eleştirel duruşundan farklılık gösterir.

4.3. Pratik Bilgi ve Eğitim

Köylünün sadece dünya görüşü itibarıyla değil, yaşam ve üretim tarzıyla da çağdaşlaşmasını, teknolojik yeniliklerden yararlanmasını, üretimi geliştirmesini savunan *Vatandaş*, pratik ve teknik yayımlarda bulunmuştur. Mesela kolera salgınına karşı koruyucu tedbirler³⁶; toprağın nasıl ve hangi tür saban ile sürülüp hazırlanacağı, gerekli araçların ucuza nereden temin edileceği³⁷; köy düğünlerinin gereksiz / fazla masrafla yapılması, bu düğünlerde içki içilip silah atılması gibi alışkanlıkların zararları³⁸; tarlaya tohum ekmenin doğru zamanlaması ve verimli çalışabilmek için sabanda hangi uzunlukta boyunduruk kullanılması gerektiği³⁹ gibi konularda köylüye pratik bilgiler verilmiş, tavsiyelerde bulunulmuştur.

Vatandaş'ın, üzerinde büyük hassasiyetle durduğu konu, köylünün eğitim-öğretimi, köy okulları ve köy öğretmenleridir. Köylerde okullar açılması, bu okullarda imamların değil öğretmenlerin ders vermesi, köylülerin çocuklarını okula göndermesi gerektiği sürekli vurgulanmıştır⁴⁰.

35 Son iki paragraf için bkz. "Vatandaş Niçin Çıkıyor?", *Vatandaş*, Birinci Sene Numara: 1, s.s.1-3; "Şanlı Bayrağımız", *Vatandaş*, Birinci Sene Numara: 1, s.s.3-4; Serez Mutasarrıfı Hüseyin Kazım, "Vatandaş", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.s.2-3; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.3; Kazım Nami, "Askerliği Seviniz", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.3; "10 Temmuz", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.4; A. İsmet, "Köylü Kardeşlerim", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.4; "Şimendifer Yolları", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel), s.3; "Neler Var, Neler Yok!", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel), s.4; Tahsin, "Köylülere", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.2; Rasim Haşmet, (başlıksız), *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.s.2-3.

36 "Hastalık", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.3.

37 Elif, "Topraklarımızı Güzel İşleyelim", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.4.

38 "Köy Düğünü", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.3. Bu yazı, *Vatandaş*'tan aktarılarak Köylü gazetesi tarafından da yayımlanmıştır. Bkz. "Köylü Düğünü", *Köylü*, Üçüncü Sene Numara: 702 (14 Kanunuevvel 1326), s.2.

39 Elif, "Ekincilik", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.4. Yazar burada, geçende tohumları ilaçlama yolunu anlattığını ifade eder. Sözünü ettiği yazı görülemedi.

40 Bir Köylü, "Köylü Kardeşlerimizden Bir Mektup - *Vatandaş* Gazetesine", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.1; A. İsmet, "Köylerde Mektepler", *Vatandaş*, İkinci Sene

Gazetede yazılarda, geçmişte çok parlak devirler geçiren İslam âleminin ve Türklerin bugünkü düşkün durumuna ve cahilliğine, Avrupa'nın gelişmişliğine dikkat çekilmiş; dalmış olunan uykudan uyanma, çok çalışma, birlik olma, ilerleme, gelişme, eskiden sahip olunan iyi özellikleri yeniden edinme ve böylece eskisi gibi parlak bir gelecek kurma temennisi dillendirilmiştir⁴¹. Eğitim-öğretimden başka, ilerlemek için yapılması gereken, "fikri serbest bırakmayan murdar engelleri parçaladıktan sonra yorulmayarak çalışmak"tır. İnsan, akli ile her şeyi değiştirebilir. İnsan hep çalışmalıdır⁴².

Bir yandan Avrupa'nın gelişmişliğinin örnek gösterilmesi, diğer yandan "kardeşlik" gibi "bize ait" eski yüksek değerleri ve iyi özellikleri yeniden canlandırma düşüncesi⁴³, o iyi bilindik ve sadece Türkiye'ye özgü olmayıp, Batılı olmayan ülkelerde sıkça gözlemlenen "uygarlık-kültür ikilemi"ni yansıtmaktadır.

Vatandaş, köylüye yurttaşlık görevlerini öğretmeye çalışmıştır: vergi vermenin (köylünün yararına olduğu gerekçesiyle) gerekliliği, askerliği sevmek, donanmaya yardım gibi konularda telkinlerde bulunmuştur⁴⁴.

4.4. Osmanlı Vatanseverliği ve Antiemperyalizm

Vatandaş, Osmanlı ve yurtsever bir yayındır. Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı unsurları arasında kardeşliği, birliği ve ayrıca vatan sevgisini geliştirmeye büyük önem vermiş, bu yönde yoğun telkinde bulunmuştur⁴⁵. Bu minvaldeki ilginç örneklerden biri, Yunanistan'ın Osmanlı Rumlarını kışkırtmasına karşılık Müslüman köylülere, Rum vatandaşlarla iyi geçinme uyarısında bulunulmasıdır. *Vatandaş*'a göre, böylece bir vatanın evladı olduğumuzu anlamayanlar da anlayacaklardır⁴⁶.

Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.1; Müderris Yusuf Ziyaeddin, "Çocuklarımızı Mektebe Verelim", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.1; Tahsin, "Köylülere", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.2; Necip Necati, "Köy Hâceleri – Muallimler", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.3; "Köy Düğünü", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.3.

41 Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı, "Kuran-ı Kerim'den Büyük Mürşit Olamaz", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.s.1-2; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.3; Müderris Yusuf Ziyaeddin, "Çocuklarımızı Mektebe Verelim", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.1.

42 M. N., "İlerlemek İçin Ne Lazımdır?", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.3.

43 Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.3.

44 "Vatandaş Niçin Çıkıyor?", *Vatandaş*, Birinci Sene Numara: 1, s.s.1-3; Kazım Nami, "Askerliği Seviniz", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.3; Fraşerli Ayın. Hikmet, "Musahabe 1 Köylü Kardeşlerime", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.2; "Kurban Bayramı", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.2.

45 "Vatandaş Niçin Çıkıyor?", *Vatandaş*, Birinci Sene Numara: 1, s.s.1-3; "Şanlı Bayrağımız", *Vatandaş*, Birinci Sene Numara: 1, s.s.3-4; "Köylü Şarkısı", *Vatandaş*, Birinci Sene Numara: 1, s.4; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.3; Kazım Nami, "Askerliği Seviniz", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.3; "Kurban Bayramı", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.2.

46 (Başlıksız), *Vatandaş*, Birinci Sene Numara: 1, s.4.

Bilindiği üzere, II. Meşrutiyet döneminde halkçılık ve köycülük esas itibarıyla Türk milliyetçiliği ile el ele gitmiştir. Hâlbuki *Vatandaş*, milliyetçi (Türkçü) olmayan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu açıdan dikkat çekicidir.

Vatandaş'ta büyük devletlere karşı "antiemperyalist" denebilecek bir tavır sergilenmiştir. *Vatandaş*'a göre, İstibdat rejiminin zaafalarını gören yabancı devletler mukaddes vatanımızı parçalamak, aralarında paylaşmak için birleşmiş ve bu yolda ilerlemişlerdir. Hıristiyan köylülerimizi aldatmış, kendi memleketlerini kendi elleriyle düşmana vermeleri için onları uğraştırmaya başlamışlardır. Vatandaşlar birbirine girmiş, kan dökülmüştür. Yabancı devletler hükümetimize karışmış, çoğu kez zararımıza çalışmışlardır⁴⁷. Bize "ölü adam" diyen Frenkler, milleti soymaya dalan II. Abdülhamit rejimi uyurken, memleketimizi elimizden almaya karar vermişlerdir⁴⁸. 1908 Devrimi sayesinde nail olunan hürriyet ve istiklal nimetinin hakkı çalışarak verilmelidir⁴⁹. Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit döneminin aksine, artık büyük devletlere karşı başı dik bir duruş sergilemeye başlamıştır⁵⁰.

5. Köylüye Doğru

Hedef-kitle olarak köylüyü belirleyen *Vatandaş* bu hedefine ulaşmak için, köylünün anlayabileceği düzeyde gayet sade bir dil kullanmıştır⁵¹. Yazılar hemen tamamen söyleşi tarzındadır ve doğrudan doğruya köylüye hitaben kaleme alınmıştır. Köylülüğün büyük oranda okuma-yazma bilmediği dikkate alınarak, okuma-yazma bilenlerin bilmeyenlere okuması, okuma bilmeyen köylünün gazeteyi bilenlere okutması ricalarında bulunulmuştur⁵².

Köylüyle iletişim kurabilmek için dinî enstrümanlar (ayet, hadis veya dinsel atıf) kullanılmaktan⁵³ başka, samimi bir üslubun benimsendiği görülmektedir. Bu samimiyetin boyutlarından biri, gazete idarecilerinin (erkekler tarafından çıkarılan kadın dergilerinde görüldüğü gibi) kimliklerini ("şehirli" olduklarını) gizlememesidir. İkinci olarak, *Vatandaş* hem şehirlilerin köylüler için çıkardığı bir gazete olarak kendine (şehirlilere) yönelik özeleştirilerde bulunmuş hem de sıkça medhüsenâ ettiği köylüleri yer yer eleştirmekten çekinmemiştir⁵⁴. Bu sınırlı eleştiriyen

47 "Vatandaş Niçin Çıkıyor?", *Vatandaş*, Birinci Sene Numara: 1, s.s.1-3.

48 Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.3.

49 Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı, "Kuran-ı Kerim'den Büyük Mürşit Olamaz", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.s.1-2.

50 "Neler Var, Neler Yok!", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.4.

51 Bunun tek istisnası, Meclis-i Âyan üyesi Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin makalesidir; bkz. Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı, "Kuran-ı Kerim'den Büyük Mürşit Olamaz", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.s.1-2.

52 Künyedeki uyarılar yanında, çıkış yazısına bkz.

53 Örneğin bkz. Âyandan Manastırlı İsmail Hakkı, "Kuran-ı Kerim'den Büyük Mürşit Olamaz", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.s.1-2; Serez Mutasarrıfı Hüseyin Kazım, "Vatandaş", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.s.2-3; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, "Türklerde Kardeşlik Duygusu", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.3; "Hastalık", *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.3; Rasim Haşmet, (başlıksız), *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.s.2-3.

54 Bu eleştirel söylemin en belirgin örneğini, o dönemde Serez mutasarrıfı olan Hüseyin Kazım Kadri Bey vermiştir. Ona göre, perişanlığında ve sefaletinde köylünün kendisinin de suçu vardır. Köylünün bir kabahati olmuş ise bu; şimdiye kadar köylüyü ezen, kendisi yaşamak için köylüyü

rağmen, gazetede köylünün kısmen idealize edildiği ve sıkça pohpohlandığı görülmektedir. Bunların yanında, bir köylünün, *Vatandaş* yazarlarının köyleryi iyi bilmediği ve hükümetin köylüyü unuttuğu şeklindeki eleştirilerini içeren mektubuna gazetede yer verilmiştir⁵⁵.

II. Meşrutiyet döneminde “halka doğru” gitmenin somut örnekleri görülmüştür⁵⁶. *Vatandaş* bu bağlamda iki açıdan dikkat çeker. Öncelikle, köylüye ulaşma gayesiyle çıkarılan gazetenin bizzat kendisi (köylerde bedava dağıtılması) başlı başına bir “halka doğru” faaliyeti olarak değerlendirilebilir. İkinci olarak, bu gazetenin bazı yazarları, kendilerinin verdikleri bilgiye göre, köylere gitmektedirler. Mesela Rasim Haşmet Bey ve “mektepe görmüş bir çiftçi” olduğunu ifade eden “Elif.” imzalı yazar, köylere gittiklerini dile getirmekte ve orada gördüklerini, yaşadıklarını anlatmaktadırlar⁵⁷. Tanıdığı köylülerden söz eden Necip Necati Bey, okurda köyleryi ziyaret ettiği izlenimi uyandırmaktadır⁵⁸.

Sonuç

Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif Bey'in ünlü Anadolu gezileri, ilk “halka doğru” pratiklerinden sayılabilir⁵⁹. Ahmet Şerif Bey'in bu uzun geziye 1909'da başladığı, *Tanin*'de ilk tefrikaların (*Vatandaş*'ın yayın hayatına girdiği) Temmuz 1909'da yayımlandığı, bu gezinin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından teşvik edildiği, Cemiyet'in nizamnamelerinde yer alan ilgili (kulüpler / köylülüğe ilişkin) maddeler hatırlandığında, Selanik Üçüncü Kulübü'nün çıkardığı *Vatandaş*'ın bir “tesadüf” veya “bireysel / yerel inisiyatif” olduğunu düşünmek güçleşmektedir. Üstelik 1909'da halkçı / sosyalist düşüncenin Selanik ve çevresinde revaçta olduğunu da kaydetmek gerekir⁶⁰.

Ama herhâlde daha belirleyici olan, 31 Mart Vakası deneyimidir. Daha yukarıda da belirtildiği gibi, 31 Mart, İttihatçılara, köylülüğe daha çok önem vermeleri gerektiğini göstermiş olmalıdır. *Vatandaş*, 31 Mart'tan (Nisan 1909) sadece iki ay kadar sonra, “karşıdevrim” girişiminin anısı henüz gayet taze iken

öldüren, köylünün fakirliğiyle servet edinen, köylünün aczi ve zaafıyla kuvvetlenen adamları görmemesi ve yakayı onlardan kurtaracak kadar azim ve fikir sahibi olmamasıdır. Köylünün taptığı Allah'ın dini bu hainlere lanet eder ama köylü bu gerçeklerden habersizdir. Kendisinin de yaşamak ve mutlu olmak için büyük bir hakkı bulunduğunu bilmemektedir. Bu nedenle de her fenalığa tahammül etmiştir; bkz. Serez Mutasarrıfı Hüseyin Kazım, “*Vatandaş*”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 41 (10 Temmuz 1326), s.s.2-3.

55 Bir Köylü, “Köylü Kardeşlerimizden Bir Mektup – *Vatandaş* Gazetesine”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 42 (29 Teşrinievvel 1326), s.1.

56 Konuyla ilgili olarak bkz. Arda Odabaşı, “İlk Türk ‘Halka Doğru Gitme’ Eylemi ve İlk ‘Halka Doğru Gidenler’”, *Teori*, S.204 (Ocak 2007), s.s.40-55; İ. Arda Odabaşı, “Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Mecmuası”, *Müteferrika*, Sayı: 38 (Güz 2010), s.s.105-117.

57 Rasim Haşmet, (başlıksız), *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.s.2-3; Elif., “Ekincilik”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.4.

58 Necip Necati, “Köy Hâceleri – Muallimler”, *Vatandaş*, İkinci Sene Numara: 45 (24 Teşrinisani 1326), s.3.

59 Odabaşı (2007), s.42.

60 İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık – Rasim Haşmet Bey*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2011, s.s.15-45.

yayın hayatına sokulmuştur. *Vatandaş*'ın sosyalist yazarı Rasim Haşmet Bey, daha o günlerde 31 Mart'ı "sınıfsal bir çatışma" olarak açıklama eğilimindedir⁶¹.

Gerçekten de İTC'nin 31 Mart Vakası'ndan sonra köylülüğe yöneldiğinin göstergeleri bunlarla sınırlı değildir. İstanbul'da İTC Süleymaniye Kulübü'nün 1909-1910'da çıkardığı *Işık* dergisi bir diğer belirgin örnektir. *Işık*, *Vatandaş* gibi gazete değil, dergidir ama bir İTC kulübü tarafından çıkarılmasıyla, 1909 yılının sonlarında yayın hayatına girmesiyle, hedef-kitlesinin köylülük olmasıyla, Anadolu köylerine parasız dağıtılmasıyla, gayet sade diliyle ve yayın çizgisiyle *Vatandaş*'ı fazlasıyla andırmaktadır. 1909 yılının Aralık ayında yayın hayatına giren⁶² *Işık*'ın çıkış yazısı, "Sevgili Köylü Kardeşlerimize" başlığını taşımaktadır⁶³.

Rasim Haşmet gibi ilk Türk sosyalistlerinin de yazdığı İttihatçı *Vatandaş* gazetesi, sadece Türk halkçılığının ve köycü söylemin ilk, "erken" (milliyetçi olmayan) ve tipik örneklerinden biri olmak bakımından değil, aynı zamanda, İttihatçıların, (uygulamada ne kadar başarılı oldukları tartışmalı olmakla birlikte⁶⁴) yeni rejimi nasıl ayakta tutacaklarını kavramış olmalarını göstermesi bakımından da önemlidir.

61 Rasim Haşmet, "Mutlakıyet-i İdare ve İmtiyâzât-ı Sunûf", *Bahçe*, Birinci Sene İkinci Cilt Numara: 39 (5 Mayıs 1325), s.193. Ayrıca bkz.: Odabaşı, s.s.199-200, 253.

62 Türkiye kütüphanelerinde ilk üç sayısı bulunan dergide gün ve ay belirtilmemiştir. İlk sayıda "1325", son iki sayıda ise "1326" yılı görülmektedir. Tanin gazetesindeki bir duyuru sayesinde ilk sayısının Aralık 1909'da yayımlandığı anlaşılmaktadır. Bkz.: "Işık", *Tanin*, İkinci Sene Numara: 464 (4 Kanunuevvel 1325 / 17 Kanunuevvel 1909), s.s.2-3. İkinci sayısı ise, 1910 yılının Nisan ayında çıkmıştır. Bkz.: "Işık", *Tanin*, İkinci Sene Numara: 591 (12 Nisan 1326 / 25 Nisan 1910), s.s.3-4.

63 "Sevgili Köylü Kardeşlerimize", *Işık*, Numara: 1 (1325), s.s.2-4.

64 Bu konuda bkz.: Feroz Ahmad, "Genç Türklerin Tarım Politikası", *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1996, s.s.61-83.

KAYNAKÇA

I. Gazete ve Dergiler

<i>Bahçe</i>	(Selanik)
<i>Işık</i>	(İstanbul)
<i>Köylü</i>	(İzmir)
<i>Rumeli</i>	(Selanik)
<i>Tanin</i>	(İstanbul)
<i>Tenvir-i Efkâr</i>	(Selanik)
<i>Vatandaş</i>	(Selanik)
<i>Zaman</i>	(Selanik)

II. Kitap ve Makaleler

- AHMAD, Feroz, "Genç Türklerin Tarım Politikası", *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1996
- ARIKAN, Zeki, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006.
- DURU, Kâzım Nami, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957.
- ODABAŞI, Arda, "İlk Türk 'Halka Doğru Gitme' Eylemi ve İlk 'Halka Doğru Gidenler'", *Teori*, S.204, Ocak 2007.
- _____, *Osmanlı'da Sosyalizm Türkcülük ve İttihatçılık - Rasim Haşmet Bey*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ekim 2011.
- _____, "Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti ve Mecmuası", *Müteferrika*, S.38, Güz 2010.
- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi*, Rumeli Matbaası, Selanik, 1326.
- TROTSKY, Leon, "The Young Turks", (<http://www.marxists.org/archive/trotsky/1909/01/1909-turks.htm>).
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler* Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

İZMİR'İN İŞGALİNE TANIK BİR ZATIN KALEMİNDEN: "İZMİR'DE NELER OLDU? 1336/1920" KİTAPÇIĞI ÜZERİNE

Muhammet GÜÇLÜ*

Özet

Bu çalışmamızda İzmir'in işgaline tanık bir zatın yazdığı kitapçığı değerlendirdim. Kitapçık "*İzmir'de Neler Oldu?*" adını taşımaktadır. Kitapçıkta İzmir'in işgalinin ilk günü hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Ayrıca işgali müteakip günlerde yaşananlar ile Menemen ve Bergama'nın işgali üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Antalya, Anadolu Matbaası, Albay Süleyman Fethi Bey.

ACCORDING TO BOOKLET OF ONE PERSON WHO WITNESS TO OCCUPATION OF IZMIR: "WHAT HAPPENED IN IZMIR? 1336/1920"

Abstract

In this study, I examined the booklet written by a person who witness to occupation of Izmir. The title of booklet is "What happened in Izmir". Booklet provides details on the first day of the occupation of Izmir. In addition, in the days following the occupation, are emphasized on the occupation of Menemen and Bergama.

Key Words: Izmir, Antalya, Anatolia Printing Office, Colonel Suleiman Fethi.

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
(mguclu@akdeniz.edu.tr)

Giriş

15 Mayıs 1919 tarihinde sabahın erken saatlerinde İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilince, deniz yolu bağlantısının da etkisiyle zamanla birçok İzmirli Antalya'ya geldi. 1920 Haziran'ında Yunan genel saldırısı ile Batı Anadolu ve Bursa'dan, İstanbul'un işgali üzerine de başkentten birçok kimse Antalya'yı sığınılacak bir yer olarak gördü. Gerçi bazı İstanbulluların Antalya'ya gelmesinin altında güvenli fakat daha uzun yol ile Ankara'ya gitme düşüncesi de vardı.

İzmir'den gelenler arasında İzmirli Mahmut Hıfzı Bey, Moralızade Nail Bey¹, Anadolu gazetesi sahibi Haydar Rüştü Bey² gibi birçok isim bulunuyordu. Haydar Rüştü Bey Antalya'ya geldikten sonra Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 21 Kasım 1920 tarihli kararı ile İzmir'deki matbaasını getirmek amacıyla sağladığı 1000 lira maddi destek³ ile bir matbaa tedarik edip, 19 Aralık 1920 tarihinde gazetesini Antalya'da Anadolu adıyla yayınlamaya başladı.⁴ Antalyalı İhtiyat Mülazım-ı Sani İbrahim Ethem Sorguç'un⁵ "*Harp Sandığı*"ndan çıkan belgelerden anlaşıldığına göre aynı yıl içinde Antalya'da yayınlanan Anadolu matbaasında Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından "*İzmir'de Neler Oldu? Antalya, 1336*" adlı on sayfalık bir kitapçık basıldığını görüyoruz. Kitapçığın üzerindeki ifadelerden meccanen olduğunu, her Müslüman'ın okuması gerektiğini ve "*okuyan okumayana versin ve*

1 Nail Morali, *Mütareke'de İzmir Önceleri ve Sonraları*, (Yay. Haz.: Erkan Serçe), İzmir, 2002, Çşt. Syf.109, 174.

2 Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Haz.: Zeki Arıkan), Ankara, 1991, 15 vd.

3 Süleyman Fikri Erten, *Milli Mücadelede Antalya*, Antalya, 1996, Antalya Müzesi yayını, s.32.

4 *Antalya'da Anadolu*, 19 Kanun-u Evvel 1336.

5 1897 yılında Antalya'nın Kızılsaray Mahallesi Şarampol mevkiinde doğan İbrahim Ethem (Sorguç) Efendi, 1913 yılında beş yıllık Antalya İdadisi'ni bitirdi. Daha sonra abisi Muharrem Akif'e öykünüp İstanbul Kuleli Askeri Lisesi'ne gitmek istediye de yaşının büyük olmasından dolayı girememişti. Ama 1915 yılında Kadıköy'de Saint Joseph Okulu'nun binasında bulunan Darülmuaallimin okulunun üçüncü sınıfına parasız yatılı olarak kaydoldu. Bir yıl sonra mezuniyet imtihanlarına girecekleri sırada Harb-i Umumi yüzünden Kadıköy Askerlik Şubesi tarafından 30 Ekim 1916 tarihinde Erenköy İhtiyat Zabıt Namzetleri Talimhâhı'na sevk edildi. Bir yıl kadar eğitim gördükten sonra 3 Eylül 1917 tarihinde İhtiyat Zabıt namzedi olarak mezun oldu ve Filistin cephesinde Cevat Paşa (Çobanlı) komutasındaki 8. Ordu emrine verildi. İbrahim Ethem Efendi, 16. Tümen 48. Alay, 2. Tabur 6. Bölükte 8. Takım Komutanı olarak savaşırken 20/21 Eylül 1918 tarihinde Nablus civarında Zülkarneyn tepelerinde İngilizlere esir düştü. Mısır'ın İskenderi'ye şehrinde bulunan Seydibeşir Kuveysna Dört Numaralı Osmanlı Üsera-yı Harbiye Kampı'nda yaklaşık iki sene kaldıktan sonra Haziran 1920'de serbest bırakıldı. Panama vapuru ile İskenderiye'den İstanbul'a geldikten üç gün sonra 15 Haziran 1920 tarihinde terhis edildi. Memleketi Antalya'ya geldi ve Vakıflar Müdüriyeti'nde kâtip olarak çalışmaya başladı. Bu sefer de Sakarya zaferi sırasında Antalya Askerlik Şubesi (26 Ağustos 1921) tarafından cepheye sevk edildi. Garp cephesinde Birinci Ordu (Kom. Nurettin Paşa) bünyesinde 4. Kolorduya (Kom. Kemalettin Sami Paşa) bağlı 5. Kafkas Fırkası 9. Alay, 1. Tabur, 3. Bölük 3. Takım Komutanı olarak Büyük Taarruz'a katıldı. Ama 30 Ağustos 1922 tarihinde aynı taburun birinci bölümüne geçti. Zaferden sonra 5 Ağustos 1923 tarihinde Adapazarı'nda İhtiyat Mülazım-ı Sani (Teğmen) olarak ikinci kez terhis edilerek İstanbul üzerinden memleketi Antalya'ya geldi. Bundan sonra Ziraat Bankası'nda çeşitli kademelerde görev yaptı ve 1974 yılında vefat etti. İbrahim Sorguç, *İstiklal Harbi Hatıratı-Kayıbolan Filistin*, Yay. Haz. Erdoğan Sorguç, İzmir, 1996, 2. Bs. .s. 15-18; İbrahim Sorguç, *Bu Defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum-Filistin Cephesi ve İstiklal Savaşı Anıları*, Ed. Emre Yalçın, İstanbul, 2010, çşt. syf.3-29, 235, 251-256.

herkes bunu birbirine anlatsın” uyarısının bulunduğunu görmekteyiz. Kitapçığın yazarı olarak da “İzmir’e giren Yunanlıların yaptığı zulümleri gören bir zat tarafından yazılan şu ibretli yazıları okuyub uyanalım” ifadesi bulunmaktadır. (bkz.: ekler)

Yazar olarak söz edilen zatın kim olduğunu ne kitapçığın kapağından ne de içindeki ifadelerden anlamak mümkün gözüküyor. Ancak İzmir’in işgalini yaşayan yukarda ismini belirttiğimiz vatanseverler arasında Haydar Rüştü Bey’in bu kitapçığı yazdığını sanıyoruz. Kitapçığın, onun matbaasının Antalya’da faaliyete geçmesinden sonraki birkaç gün içinde basılması ve dağıtılması bu düşüncemizi daha da güçlendirmektedir. İzmir’in işgali konusuna yoğun bir mesai harcayan tarih sever Erdoğan Sorguç da Haydar Rüştü’nün yazdığını düşünmektedir⁶.

Ancak Haydar Rüştü Bey’in 1927 yılında Anadolu gazetesinde dizi halinde yayınladığı ve Prof. Dr. Zeki Arıkan’ın günümüz harflerine aktararak yeniden yayınladığı hatıratında işgal gününü, sabah erkenden Göztepe’deki evine vedalaşmak için gitmesi hariç, Karataş’ta Mustafa Necati Bey’in evinde geçirdiğini, şehirde ne olup bittiğinden haberdar olmadıklarını, Kordon ve hükümet tarafından silah sesleri işittiklerini, yarım saat geçtiği halde silah seslerinin kesilmediğini ve o saatte Kordon’da bulunanların sonra anlattıklarına göre şiddetli bir yağmur yağdığını belirtmektedir. Mustafa Necati’nin babası vasıtasıyla kaldıkları evin önünden geçen Akarcılızade Vehbi Bey’den idare heyetinde buldukları Türk Ocağı’nın Yunanlılar tarafından basıldığını, evraklarının alındığını ve tahrip edildiğini öğrendiler. Ayrıca Haydar Rüştü Bey, öğleden sonra yukarı mahallelerin işgaline başlayan Yunan askerlerinin buldukları evin karşısında bulunan karakola yerleştiğini, arada sırada aldığımız malumatın birçok canın yakıldığı, birçok kimsenin tevkif edildiği şeklinde olduğunu belirtiyor ve beş gün boyunca kapanıp kaldıkları evden Mustafa Necati Bey’in ecnebi bir dostunun yardımıyla İzmir dışına çıktığını, kendisinin ise iki ay 28 gün daha kıyafet değiştirerek İzmir’de gizlendiğini yazmaktadır⁷. Bu durumda Haydar Rüştü Bey’in şehir merkezindeki işgalin tanığı olmadığını, olsa olsa tanıklardan işgali dinlemiş olabileceğini kendi ifadelerinden anlıyoruz. Yukarda sözünü ettiğimiz işgal anılarında Antalya’da Anadolu matbaasında basılan bu kitapçıktan ve içindeki bilgilerden söz etmemesi ayrıca göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Haydar Rüştü Bey’in hatırası ile yayınladığımız metin arasındaki neredeyse tek benzerlik işgal öncesinde yaşanan ve Seydiköy’de kilisede verilen nutukta gözüküyor. Bu konu Haydar Rüştü Bey’in hatırasında “Hatta mahut (Hirisostomos)’un (Seydiköy)’de bir kilisede irad-ı nutuk ederek: “Yakında Türklerin leşleriyle kuyuları dolduracağız” dediğini de yine (Duygu) ve (Anadolu)’da yazdığımız halde...” derken⁸ yayınladığımız metinde aynı konu “... İzmir’de (Seydiköy) nahiyesinde Papas’ın biri:” Müslümanlardan bahisle “...Yakında kuyuları bu mundarların leşleriyle dolduracağız.” dediği, “...bunu o zaman haber alan bir iki Müslüman gazeteci ispatla, şahitle gazetelerinde yazarak her tarafa ilan etmişlerdi.” diyordu⁹. Bu iki metinde konu aynı olsa da ifadeler farklı gözükmektedir. Çünkü

6 Erdoğan Sorguç, *Milli Mücadele Tarihine Düşülen Notlar*, İzmir, 2011, s.55.

7 Haydar Rüştü Öktem, *a.g.e.*, s.78 vd.

8 *A.g.e.*, s.70.

9 *İzmir’de Neler Oldu ?* Antalya, 1336 metnine bakınız.

yayınladığımız kitapçığı Haydar Rüştü Bey yazmış olsaydı hatıratında olduğu gibi Duygu ve Anadolu gazetelerinde yazdığımız gibi diyeceğini “*bir iki Müslüman gazeteci yazarak*” ifadesini kullanmayacağını düşünürüz.

Ama bu kitapçığı Mahmut Hıfzı Bey ve Moralızade Nail Bey’in yazmaması için de hiç bir sebep göremiyoruz. Belki de kitapçık, ön göremediğimiz işgali yaşayan başka bir İzmirli tarafından yazılmıştır. İşgali bizzat yaşayan bir tanığın kaleminden çıkan bu kitapçıkta daha çok işgalin ilk günü üzerinde durularak Albay Süleyman Fethi Bey’in şehit edilmesi uzunca anlatılırken, ne bilinen adıyla Gazeteci Hasan Tahsin Bey’den ne de ilk kurşundan söz edilmemesine dikkat çekmeden geçemeyeceğim. Biz burada daha fazla yorum yapmadan Milli Mücadele dönemi İzmir çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla kitapçığın günümüz alfabesine aktarımını yaparak aynen vermeyi tercih ediyoruz ve bu konudaki yorumları okuyucuya bırakıyoruz. Metindeki anlam bütünlüğünü sağlamak için sadece birkaç tane kelime ve harfi köşeli parantez içinde eklediğimizi bildiririz.

Bu kitapçığın tam metninin yayınlanıp yayınlanmadığı konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu kitapçığı bize veren Sayın Erdoğan Sorguç’un “*Milli Mücadele Tarihine Düşülen Notlar*” adlı eserinde Topçu Kurmay Albay Nejat Kumuşoğlu’nun günümüz alfabesine aktardığı metin özet olarak yayınlanmıştır. Ayrıca İzmir’in işgali, Albay Süleyman Fethi Bey’in şehit edilmesi konusu değerlendirilirken bazı bilgilerin kullanıldığını görmekteyiz¹⁰.

Bu kitapçığın Milli Mücadele’de İzmir çalışmaları açısından büyük bir öneme sahip olduğunu düşünüyoruz. Çünkü işgal günü yaşananları ve Albay Süleyman Fethi Bey’in şehit edilmesini ayrıntılarıyla anlattığı gibi Menemen ve Bergama gibi kasabaların işgali hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Antalya çalışmaları ve özellikle de basın çalışması açısından ise Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin böyle bir yayın yapması, Anadolu gazetesinin Antalya’da çıkması için verdiği destek kadar önemlidir. Burada son olarak tarihi vesikalara ilgisi ve bunları korumada gösterdiği titizlikten dolayı İhtiyat Mülazım-ı Sani İbrahim Ethem Sorguç ile ailesine ve özellikle de Erdoğan Sorguç Beyefendi’ye teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

1. İzmir’de Neler Oldu ?

Tarih kitapları Dünya’da birçok milletlere pek fena zulümler yapıldığını yazar. Bunlar eski zamanlara ait olduğu için bugün ancak birer hikaye olarak ağızdan ağıza dolaşır. Belki de yarın bu kanlı hikayeler unutulacaktır. Fakat Dünya’daki bütün insanlarca unutulamayacak pek yeni ve hemen dünkü iş denecek kadar yeni ve büyük bir dava vardır ki bu hiçbir zaman unutulamayacak ve ağızdan ağıza, kulaktan kulağa söylendikçe kalplerinde bir parçacık insaniyet hissi taşıyan en katı yürekli insanların bile tüyleri ürperecek gözlerinden sıcak kanlı yaşlar akacaktır. O dava da son seneler içinde Yunan’ın İzmir’de ve İzmir’in yakınlarındaki köylerde ve kasabalarda yaptığı fenalıklardır.

Yunanlılar daha İzmir’e girmeden Rumlar hazırlığa başladılar. Birkaç

10 Erdoğan Sorguç, *a.g.e.*, s.s.55-59, 272.

yüz seneden beridir hiç incitmeyerek, kendilerinden asker almıyarak, bütün ticareti ellerine bırakarak, memleketlerimizin en güzel yerlerine yerleşmelerine, en iyi hayat geçirmelerine, zengin olmalarına müsaade ederek koynumuzda beslediğimiz bu yılanlar Yunan'ın İzmir'e bir gün olub geleceğini duyunca bir taraftan gazeteleriyle Müslümanlar için iftiralara diğer taraftan İzmir'in ve sair kasaba ve köylerin haritalarını çizüb Müslüman evlerini ve Müslüman mallarını işaretlemeğe başladılar. Rum çocukları, Rum delikanlıları (izci) kıyafetine girerek bütün Müslüman evlerinin ve dükkanlarının yerlerini öğrendiler, Papaslar, mekteb hocaları bütün kuvvetleriyle mekteplerde, kiliselerde, Rumlara:

-Artık bu pis Müslümanlardan çektiğimiz yetiştir. Yarın Yunan orduları gelecek, bizi bunlardan kurtaracak, bizim intikamımızı alacak.

Yolunda vaaz ve teşviklerde bulundular. Hatta bu teşvikde o kadar ileri vardılar ki İzmir'de (Seydiköy) nahiyesinde Papas'ın biri:

-Ey Allah'ın sevgili kulları olan Rumlar. Kuyuları daha derin kazınız, kollarınızı daha kuvvetlendiriniz, bıçaklarınızı daha çok bileyiniz, iplerinizi daha iyi bağlayınız. Çünkü Müslümanların ecelleri geldi. Onların Azrail'i siz olacaksınız. Yakında kuyuları bu mundarların leşleriyle dolduracağız,

Demiş ve bunu o zaman haber alan bir iki Müslüman gazeteci ispatla, şahitle gazetelerinde yazarak her tarafa ilan etmişlerdi. Fakat o zaman böyle işlere kulak asan kimse yok. Müfsitlik o kadar çok, hakkımızda iftira edenler o kadar fazla ve Müslümanlar arasında türeyen ayrılık ve gayrılık o derece fena bir halde idi ki, hiçbir taraf ayaklanub da o zamanki hükümete ve İzmir'de bulunan ecnebi sefirlerine karşı:

-Yahu! Rumlar, Yunanlılar geldiği vakit bizi kuyulara dolduracaklarmış, kesüb öldüreceklermiş, bunu gazeteler yazıyor, böyle iş olur mu? Diye bir sual sormadı. Yalnız Mağnisalılar birkaç telgraf çekerek İzmir'in valisinden sordular. O da sudan bir cevap ile işi örtbas etti.

İşte böylece Rumlar her yerde hazırlıklarını yaptılar ve bitirdiler ve tam bu zamanda da Yunan vapurları İngiliz, Fransız, Amerikan, İtalyan zırhlıların gözü önünde İzmir limanına demir atarak askerlerini, daha doğrusu süngülü cellatlarını Kordon'a çıkarmağa başladı.

Bir gün evvel bütün ecnebi sefirleri hükümete gelerek Yunanlıların sadece ve iğreti olarak İzmir'e geleceğini, hiçbir şeye karışmayacağını, kimsenin kılına dokunmayacaklarını, hükümetin yine bizde olduğunu söyleyerek valiyi, kumandanı kandırdılar. Onlar da her günkü gibi işlerinin başına gelmelerini, Yunanlıların kendilerine fenalık yapmayacağını ve eğer bu tenbih üzerine de işlerinin başına gelmezlerse Divan-ı Harbe vereceklerini memurlara söylediler. Bunun için İzmir'e bir taraftan akın akın Yunan haydutları girerken bir taraftan da büyük küçük bütün memurlar hükümete işlerinin başına gidiyorlar, ahali ve esnaf dükkanlarını açıyor, alışverişlerine devam ediyorlardı.

Yunan orduları İzmir'in (Punta) ve (Pasaport) mevkilerinden Kordon'a ayak basınca sekiz on kol oldular, ortada hiçbir şey yok iken heman askerler süngülerini taktılar, zabitler tabancalarını ele aldılar ve evvelce Rumların hazırladıkları haritaları

alarak, Rum izci çocuklarından ve Papaslarından birer beşer önlerine katarak şehrin dört tarafına birden ilerlemeğe başladılar. Bu zamana kadar Kordonboyu Papas, kadın, çocuk, erkek bütün Rumlarla doldu. Yüzbinlerce Yunan bayrağı açıldı, bütün mağazalar, dükkanlar donandı.

-Yaşasın Yunanlılar, gebersin Müslümanlar, intikam alınız kahramanlar.

Diye koparılan alkış sesleri göklere direklendi. Papaslar, kadınlar, Yunan askerini kucaklıyor, öpüyor ve aynı zamanda artık Müslümanlardan intikam almanın sırası geldiğini de oracıkta bu kana susamış askerlerin kulaklarına bağıra bağıra söylüyorlardı.

İslamlar bu manzara karşısında telaş içerisinde idiler. Vapurla Karşıyaka'dan, Kokaryalı'dan gelenler iskeleden öteye geçemiyor ve büyük bir tevekkül ve korku içinde olan biten şeylere bakıyorlardı. Birçokları aralıklar bularak Kordon'un üzerine geçip mağazalarına, işlerine gitmeğe başladılar. Ve işte o ara bütün manasıyla kızıl ve kanlı kıyametler başladı. Yunan askerleri buldukları yerlerden ileriye doğru yürümeğe başlayınca Kordon üzerinde işine gücüne giden Müslümanların evvela fesleri alınarak parçalandı ve:

-Kaldır ellerini kerata.

Namesleriyle beraber dipçikler bigünah İslamların kafalarına ve bellerine inmeğe başladı. Bir kol asker Gümrük'e doğru ilerliyor ve her attığı adım başında Dünya'nın en kaba küfürlerini savurarak dipçik ve süngü ile Müslümanları öldürüyor, diğer bir kol da İskele üzerinde yığılan ahali arasına girerek aynı işi yapıyordu. Şimdi Kordon üzeri bir kasaphaneye dönmüş idi. Şurada bir zavallı ihtiyarın sekiz on yerinden süngülenmiş şehit naşı bir Yunan çizmesiyle tekmelendikçe on binlerce Rum,

-Yaşa!

Diye bağıyor, biri de tütün mağazasında çalışmağa giden çocuğunu arkasına bağlı bir kadın kanlar içinde saçlarından sürüklene sürüklene getirilüb sokakları dolduran Rum kümelerinin gözü önünde karnı yarılmak, gözü çıkarılmak suretiyle parçalanıyor. Ve bu böylece her Müslüman şehit edildikçe gözleri çanaklarından fırlamış katiller, dişleri hırsıyla kilitlenmiş mel'unlar:

-Yaşa!

Diye bağıyorlardı.

Derken Gümrük önünden Pasaport önüne kadar Kordon üzerinde inleyen, kanlar içinde boğulan Müslüman naaşları arasından gelen büyük bir katile göründü. Bu kafilenin içinde üstleri başları temiz, saçlı sakallı iki üç yüz kadar insan vardı. Bunların başları açık, üstleri başları yırtılmış, elleri daima havaya kaldırılmış idi. Hepsinin yüzlerinden alınlarından yaş, kan akıyor, vücutları yara ve bere içinde idi. Etraflarını iki dizi Yunan süngülüsü çevirmiş getiriyorlar, Kordon üzerinden tam yarım saatlik bir mesafe olan Punta'ya, Yunan vapurlarına götürüyorlardı. Bunlar İzmir'in en namuslu, en bilgili memurları, eşrafı, tüccarı, asilzadeleri, mekteb muallimleri idi. Bunlar hükümetden, gümrükden, mekteplerden toplanmış, sürü haline getirilmiş, başları gözleri dipçik ve süngüden, yumruk ve taştan kana

boyanmış, üstleri başları dilim dilim olmuş, fesleri başlarından alınub ayak altında ezilmiş, ceplerindeki paraları çalınmış Müslümanlar idi. Şimdi bunlar kabile halinde Kordon'u dolduran Müslüman feryad ve figanı, Müslüman naaşları arasından geçiriliyordu. Etrafı dolduran Rumlar bunları görünce.

-Zito, Zito!

Feryadlarını ayyuka çıkarıyorlar ve Yunan askerleri de boyna dipçikleriyle:

-Yürüyün be pezevenkler!

-Kaldırın ellerinizi be keratalar!

Nağmesiyle bu zavallıları yerlere kapatırcasına döğüyorlardı. Hele içlerinden birisi bir şey söylesin, bir merhamet dilesin derhal o kudurmuş halkın zitoları içinde yetmiş seksen süngü ile parçalanırdı. Hele biri dipçikden yere düşsün de derhal toparlanub kalkmasın derhal sekiz on çizme ve tekme kafatasını Kordon'un taşlarıyla yamyassı bir hale getirirdi.

Şurada sekiz on zabitimizin uniformaları parçalanub kendileri kan ve çamurlar içinde döğüle döğüle sevk ediliyordu, burada on beş yirmi Müslüman birbirine bağlanarak (Zito) [diye] bağırtdırılıyor, daha ötede birisi denize atılıyor, daha beride bir kadın, diğeri bir ihtiyar, bir malul boğazlanıyordu. Kordon bu haliyle kan dökülen, can sökülen bir kasaphane idi.

Hükümet önüne vasıl olan diğeri bir kol asker evvela kışlanın önünde, hükümetin kapısında nöbet bekleyen askerlerimizi şehit etdiler. Kana susamış bir vahşetle kışlanın dairelerine giren Yunan müfrezeleri rast geldikleri zabitin uniformalarını sökerek onlara cebren ve süngü tehditleriyle (Zito) [diye] bağırtdırarak topladılar. Ve yine evvelki memurin kafilesi gibi onları da yüzbinlerce halkın gözü önünde yuhalar, küfürler içinde baş açık elbise yırtık, üst baş kan içinde geçirüb bir kısmını Punta'da bekleyen Yunan beğlik gemilerine, bir kısmını da ikinci Kordon'daki büyük hanlara habs eylediler. Bir taraftan kışladaki zabitan toplanıyor, hükümetdeki memurlar devşiriliyor, diğeri taraftan da Kemeraltı caddesinde ne dükkan bırakılıyor, ne mal, ne ırz... Silah seslerini takip eden ah ve of sadaları ile şurada burada Müslümanlar şehit ediliyor, evler basılıb ihtiyar ve genç kadınların ırzlarına tasallut ediliyordu. Artık vahşet bütün dehşetiyle İzmir'in Müslümanlarını yakub kavuruyordu. Öğlene doğru Kordon üzerinden başı açık, formaları söküük, göğsünün sekiz yerinden süngülenmiş kan içinde Ahz-ı Asker Heyeti Reisi Miralay (Süleyman Fethi) Bey bir alay canavar sürüsünün ortasında dipçikler altında yürüdülüyordu.

İstanbul'daki Salkım Söğüd dergah-ı şerifinin şeyhi Pir-i Fani İzzeddin Efendi Hazretleri'nin oğlu olan Süleyman Fethi Bey merhum Yunan'ın İzmir'e çıktığı gün Kışla'da Kuran-ı Kerim okurken Yunanlıların hücumuna maruz kalmış ve elinden Kur'an-ı Kerim'i alub (haşa) ayaklarıyla çiğnemeğe başlayan bir Yunan zabatine vurduğu bir tokatdan dolayı ilk şehadet süngüsünü omuzu üzerinden almışdır. İlk süngü yarasını alan bu arslan, yarasının kanlarına bakmaksızın eğilerek o mübarek Kur'an-ı azimü's-şanı yerden almış ve omzundan akan kanlara karıştırdığı gözyaşlarıyla ıslatarak öpüp başına koymuş ve bu sırada etrafını alan yirmi kadar Yunan asker ve zabitlerinin ikinci bir hücumuna maruz kalmışdır.

Odaya giren askerler merhuma ellerini kaldırmalarını emr eylemişler. Buna cevaben demişdir ki:

-Ben bir kumandan ve Miralayım. Amirimden başkasına kendimi muayene etdiremem.

Bu söz merhuma ikinci bir süngünün daha yara açmasına sebep olmuştur.

Üçüncü teklif!

-Üniformalarını çıkar!

Buna o mübarek şehit şu cevabı vermiştir!

-O üniformayı bana Padişahım takdı onu ancak onun emri çıkardır.

Bu cevabı alan Yunanlılar azgın birer canavar gibi merhumun üzerine çullanarak üniformalarını parçalamış ve belinden çıkardıkları kayışla kafasını gözünü birkaç yerinden yarmışlardır.

Dördüncü teklif şu idi:

-Zito Venizelos diye bağıracaksın!

Bilhassa bu son teklife merhumun:

-Yaşasın Osmanlılık, benim kanımın döküldüğü bu topraklar inşallah size mezar olur.

Bu cevap merhuma üçüncü bir süngünün daha vurulması[na] mucib olmuştur. Artık kudurmuş Yunanlılar o hal ve heyetle Süleyman Fethi Bey'i Kışla'dan çıkartub Kordon'a doğru sevkette ve her adım başında (Zito) bağır diye tehdit eylemeğe koyulmuşlardır. Yüzbinlerce halkın arasında dipçiklenen bu yaralı arslan her teklife,

-Yaşasın Müslümanlık.

Cevabını ve her defasında bir dipçik, bir süngü yarası ala alakanlar ve çamurlar içinde tam yarım saat Kordon'un kaldırımlarını mübarek kanıyla sulaya sulaya Vapur iskelesine kadar gelmiştir. Burada sekizinci yarayı almış ve takatı kesilerek Kible'ye dönmüş ve:

-Allahım sen Müslümanları bu cellatlardan kurtar!

Duasını müteakib yüzü koyun secdeye kapanmıştır. Bu manzara karşısında (Rumlar Zito) diye muttasıl bağırıyor ve

-Geberdin melunu!

Diye teşvik eyliyorlardı. Bu teşvik üzerine askerle karışık ahali merhumun mübarek yaralı naşı üzerine atılmışlarsa da o aralık yetişen Amerikalı ecnebiler başlatılan bu kızıl cinayeti ikmal için meydan vermemişler ve Süleyman Fethi Bey'i al kanlar içinde bir arabaya alarak hastahaneye götürmüşlerdir. O şehid-i muazzam bir gün sonra orada gözyaşları dökerek ve ehl-i İslam'ın selameti için dualar ederek Allahı'na temiz ve muhterem ruhunu teslim eylemiştir. (Rahmetullah-u Aleyh) Kordon üzerinde bu haller ceryan ede dursun. Beri tarafda İslam mahalleleri de

cayır cayır aranub taranıyor, evlere girilerek feryad-ı figan içinde ırza namusa dokunuluyor, Müslümanların paraları alınarak köşede kenarda genç ve ihtiyar demeden öldürülüyordu.

Hisar Camii-i şerifine murdar ayaklarıyla giren sekiz on Yunanlı Kur'an'ları ta sokaklara kadar fırlatub atarak:

-Burayı yine kilisa yapacağız.

Diyerek yetmişlik bir Pir-i Fani olan imam efendiyi başındaki sarıkla bağlayub hapishaneye kadar döğerek gönderiyorlardı. Akşam üzerine kadar zulüm bu minval üzere devam etdi. Gece de evlerde silah aranmağa çıkıldı. O gece soyulan evlerin, bozulan namusların, mahvedilen insanların had ve hesabını Allah bilir.

On, on beş gün denizden zabıt naaşları çıkarıldı. Punta civarındaki yirmi iki kadın, yedi masum ile beraber çalışdıkları bir fabrikanın tamına habs edilerek bir hafta aç bırakılarak öldürüldü. Geceleri bölüklerle Yunan vahşileri bu zavallılar[a] ın ekmek vereceklerini söyliyerek zorla ırzlarına tecavüz eder, ve bu biçarelerin ah ve feryadlarını bütün oradaki Rum mahallelerinden işidildikçe her pencereden şarkılar söylenerek bu insanın yüzünü kızartacak namuzsuzluk ile eğlenilirdi. Bu zavallı fakir kadınlar ancak on gün sonra haber alınarak oradan çıkarılmış ve defn edilmişdir. Yine Punta'da kolları bağlı on iki zabıt süngülenmiş halde bir kuyudan çıkarılmış ve resimleri Amerikalılar tarafından alınmışdır.

Ehl-i İslam Bergama ve Menemen'de de İzmir'dekinden daha kanlı bir surette hücumlara uğramışdır. Menemen'de Kaimmakam hükümetdeki odasından boğazına ip takılarak yerlerde sürüklene sürüklene istasyona kadar getirilmiş ve orada ayrıca onun parçalanmış delik deşik olmuş naşına (necaset) sürülmek suretiyle hakaret yapılarak şehit edilmişdir.

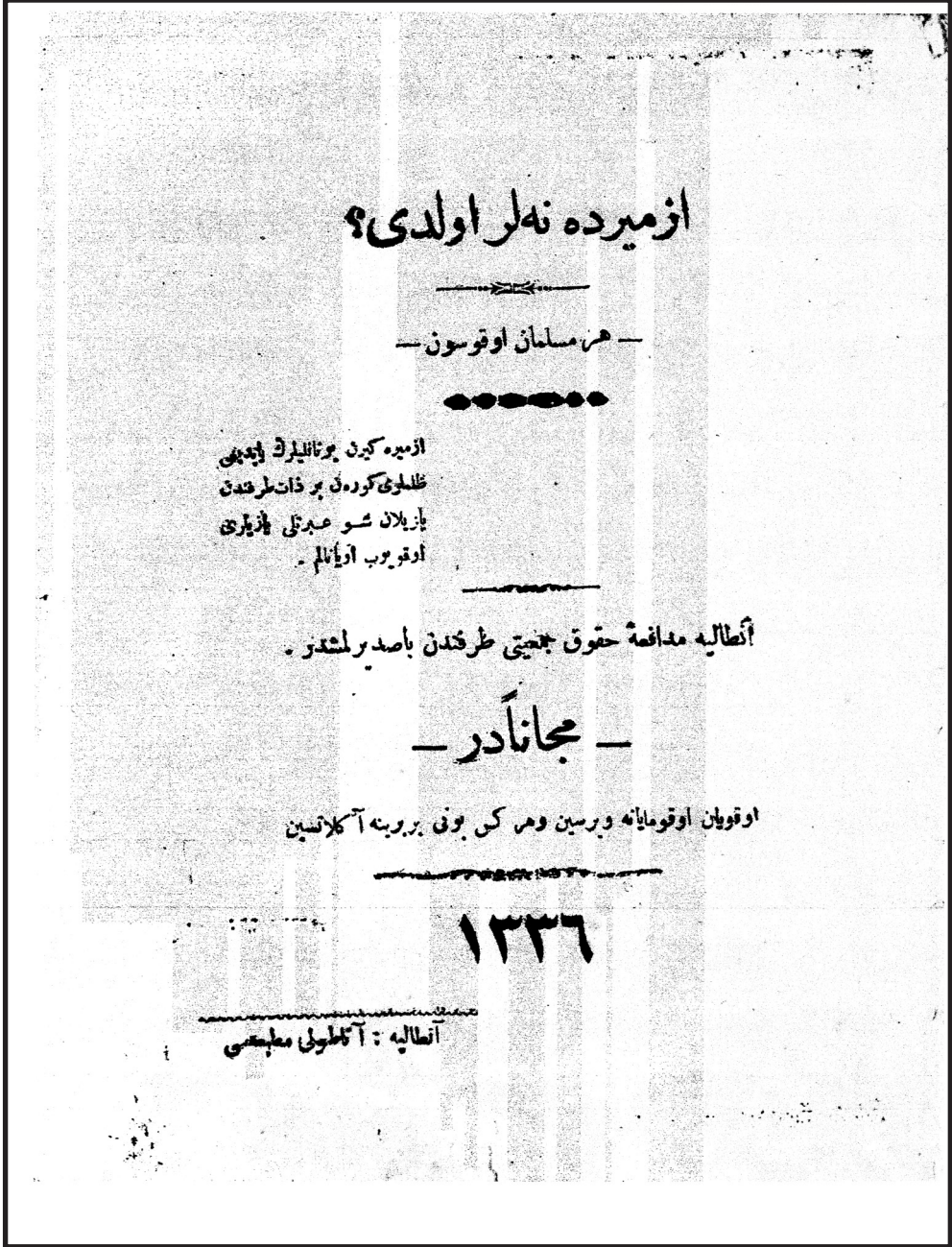
Sokaktaki bi-günah kadınlar, evlerin eşiginde oturan masumların, camilere sığınan ve saklanan ihtiyar babaların kimi gözü çıkarılarak, kimi kafası parçalanarak, kiminin karnı yarılarak, kimi saçlarından ateşe verilerek mahv edilmiş ve Menemen'de üçyüzü müteceviz Müslüman kızının namusu berbat edilerek bunların bir çoğu da boğazlarına ve sair na-mahrem yerlerine süngüler ve sair sokularak şehit edilmişlerdir.

Bergama'da zulüm o kadar vahşiyane olmuşdur ki kadınlar öldürüldükden sonra naaşları yakılmışdır. Bin ikiyüz kadar Müslüman'ın enva-i azab ve işkence altında şehit edilmesiyle neticelenen Bergama yağması, Bergama katliamları Müslüman'ların unudamayacağı kanlı birer cinayettir. Şimdi bu zulümlerine bu İslam kanı dökmeğe, İslam malı yağma etmeğe, İslam ırz ve namusu çiğnemeğe Yunanlılar her ileriledikleri yerlerin arkasında kalan memleketlerimizde, köylerimizde devam ediyorlar. Hiç şüphe edilmesin ki İzmir'de ve sair yerlerde geçen sene yapılan zulümler şimdi de Bursa'da, Uşak'da, Salihli'de hem de daha kanlı, daha dehşetli bir surette yapılmaktadır. O güzel yurtlarımız dahi şimdi Yunan zulmünün altında inim inim iniyor, oralarda da Kur'an ayaklar altında, İslam ırz ve namusu Yunan hürsünün azgınlığı karşısında, İslam malı ve mülkü Yunan'ın kanlı ve katil trnakları arasında eziliyor, iniyor, yok oluyor. (Hay Ya Alel-felah)

Hitam

EKLER

İzmir'de Neler Oldu?, Antalya, 1336, Kitapçığının Kapak Sayfası

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Antalya'da Anadolu, 19 Kanun-u Evvel 1336.

II. Kitaplar

ERTEN, Süleyman Fikri, *Milli Mücadelede Antalya*, Antalya, 1996, Antalya Müzesi yayını.

İzmir'de Neler Oldu?, Antalya, 1336, Anadolu Matbaası.

MORALI, Nail, *Mütareke'de İzmir Önceleri ve Sonraları*, (Yay. Haz. Erkan Serçe), İzmir, 2002.

ÖKTEM, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Haz.: Zeki Arıkan), Ankara, 1991.

SORGUÇ, Erdoğan, *Milli Mücadele Tarihine Düşülen Notlar*, İzmir, 2011.

SORGUÇ, İbrahim, *Bu Defa Niçin Harp Edeceğimi Biliyorum-Filistin Cephesi ve İstiklal Savaşı Anıları*, (Ed.: Emre Yalçın), İstanbul, 2010.

_____, *İstiklal Harbi Hatıratı-Kaybolan Filistin*, (Yay. Haz.:) Erdoğan Sorguç, 2. Basım, İzmir, 1996.

FRANSIZ BASININDA İZMİR YANGINI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER*

Mustafa KIRIŞMAN**

Özet

13 Eylül 1922’de başlayıp şehrin büyük bir kısmına sirayet eden İzmir Yangını uzun yıllardan beri tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Yangını kimlerin çıkardığıyla ilgili çeşitli iddialar kimi araştırmacılar ve akademisyenler tarafından ortaya konmuştur. Bu makale, Fransız basınının İzmir Yangını algısıyla ilgili bilgiler vermekte olup, konuyla ilgili çeşitli raporlar ve eserlere de değinilmiştir. Bunun yanında, çalışmada, yangınla birlikte ortaya çıkan mülteci ve göç sorunuyla ilgili bilgiler de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Yangın, *Le Figaro, Le Matin, La Croix, Le Temps, L’Humanité, Journal Des Debats, Le Petit Journal, Le Petit Parisien, L’Echo de Paris.*

SOME ASSESSMENTS ON SMYRNA FIRE IN THE FRENCH PRESS

Abstract

Izmir Fire which had begun on September 13th 1922, spread to the significant part of city has been an issue of debate among historians. Various claims about who started the fire had been laid out by some researchers and academicians. This article gives informations about the French Press’ perception of Smyrna Fire, and mentioned various reports and works related with the issue. Furthermore, in the work, informations related with the refugee and migration question which arised with the fire take place.

Keywords: Izmir, Fire, *Le Figaro, Le Matin, La Croix, Le Temps, L’Humanité, Journal Des Debats, Le Petit Journal, Le Petit Parisien.*

* Yapmış olduğum bu çalışmaya katkı ve önerilerinden dolayı, Prof. Dr. Kemal Arı’ya teşekkür etmeyi borç bilirim.

** Araş. Gör., DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (mustafa.kirisman@deu.edu.tr).

Giriş

Yangınlar, tarihin seyrini değiştiren felaketlerden biri sayılabilir. Pek çok yangın olayının, tarihsel sürecin akışına etki ettiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra; eğer yangın, bir savaş sırasında ya da sonrasında, savaşan iki taraftan birinin bilinçli olarak çıkardığı bir yangınsa; savaşın bitmesinin ardından karşılıklı olarak tezler ortaya sunulmasına ve sonu gelmez tartışmalara kaynaklık etmeye dayanak oluşturabilmektedir. İzmir'in, 15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922 tarihleri arasında Yunanlılar tarafından işgalinin ardından, 13 Eylül 1922'de başlayıp beş gün şehrin önemli kısmının kül olmasıyla sonuçlanan İzmir Yangını, tarihimizin en tartışmalı olaylarından birisidir. Yangın, Yunan Ordusu'nun İzmir'den ayrılmasından ve Türk ordusunun kenti teslim almasından dört gün sonra, 13 Eylül 1922 günü başlamıştır. Tam beş gün boyunca kent bu yangının etkisi altında kalmış ve bu beş günün sonunda kentin önemli bir kısmı bir kül yığınına dönüşmüştür. İzmir yangını ile ilgili Türkiye'de ve yurt dışında yeterli bilimsel araştırma yapıldığı söylenemez. Konuyla ilgili çalışmaların pek çoğunda olayı gerçekçi bir zemin üzerinde ele alıp irdelemek yerine, daha çok siyasi nitelikli savlar ve tezler ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların uzadığı nokta ise Türk-Yunan Savaşı'nın çıkmasına kimin neden olduğu sorusuna kadar gitmektedir. Dolayısıyla, karşılıklı bir körler diyalogu ister istemez bu tartışma çevresinde oluşmaktadır. Yangının kimler tarafından, ne amaçla çıkarıldığı konusundaki tartışmalar, gün geçtikçe yoğunlaşmakta; ancak bu tartışmalar, konuyu değişik yönleriyle incelemeyi olanaklı kılacak kaynaklar yerine, spekülasyon görüşler öne sürmek biçiminde gerçekleştirilmektedir.

Bu olayın en önemli tanıklarından birisi hiç kuşkusuz, o günleri canlı gözlerden bizlere aktaran dönemin gazeteleridir.¹ Özellikle batılı gazetelerin bu konudaki tespitleri son derece önemlidir. Bunlar arasında Fransız basınının özel bir anlamı olduğu söylenebilir. İşgal döneminde, Fransa'nın gerek Suriye, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'da karşılaştığı zorluklar, gerekse İngiltere ile düştüğü düşünce ayrılıkları, Ankara Hükümeti ile Fransa arasında diplomatik girişimlerin başlamasına sebep olmuştur². Fransa, uzun süren savaşın kamuoyunda yarattığı tepkinin de etkisiyle, 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmiştir. Böylelikle Fransa, büyük ölçüde savaşın başındaki konumundan başka bir noktaya gelmiş; siyasi olarak bağımsız denilebilecek bir yerde yerini almıştır. Ülke basını ise, Fransa'nın çıkarlarından ötürü Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmeye devam etmiştir. Bu makalenin ele alınış nedeni, yangının Fransız basını tarafından nasıl ele alındığını ortaya koyarak, olayla ilgili genel bir kanıya varmaktır.

İzmir Yangını sadece Türk veya Yunan taraflarınca değil, İzmir'le ilgili çıkarları bulunan yabancı ülkeler tarafından da dikkatle izlenmiş ve konuyla ilgili haberler sürekli olarak Batı basınında yer almıştır. Küçük Asya'da tarihsel çıkarlarının bulunması Fransız kamuoyunun ve hükümetinin İzmir'de yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamasına ve bu olayın Fransız gazetelerinde detaylı bir

1 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Orhan Koloğlu, "İzmir Yangını'nın Ardındaki Gerçek", *Popüler Tarih*, Sayı: 37, Eylül 2003, s.s.52-57.

2 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s.167.

şekilde işlenmesine sebep olmuştur. Tarihsel bir belge özelliği taşıyan bu döneme ait Fransız gazetelerine genel olarak bakıldığında, İzmir yangınıyla ilgili olarak Türk görüşünü destekler nitelikte yayın yaptıkları görülmektedir. *Beş Büyükle* diye tabir edilen *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*, *Le Matin*, *L'Echo de Paris* ve *Le Journal* (bu gazeteye ulaşılammıştır) gazeteleri ülkenin en yüksek tirajlı gazeteleri olduklarından siyasi çekişmelerin dışında kalarak tarafsız yayın yapmaya özen göstermişlerdir. *Le Temps* ise diplomatik konularda en iyi haberi alan gazete olarak hükümetin bir anlamda yayın organı gibi çalışmıştır. *Le Figaro*, yüksek tiraja sahip bir gazete olarak muhafazakar bir çizgideydi. *Journal des Debats*, diğerlerine oranla daha düşük tiraja sahip bir burjuvazi gazetesi olarak yayın yapmıştır. *La Croix*, Fransız Katoliklerinin yayın organıydı. *L'Humanité*, gazetesi ise komünist partisinin yayın organıydı³. Bu makalede, dönemin, Fransa'nın en yüksek tirajlı gazeteleri olarak nitelendirilen *Le Petit Journal*, *Le Petit Parisien*, *Journal Des Debats*, *Le Matin*, *La Croix*, *L'Echo de Paris*, *Le Temps*, *Le Figaro* ve *L'Humanité*'den edinilen bilgiler ışığında, İzmir Yangını konusu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

1. Yangın Öncesi Durum: İzmir'in Kurtuluşu

Milli Mücadele dönemini yakından takip eden Fransız basını, Büyük Taarruz'la birlikte cephede olup bitenlere her zamankinden daha fazla ilgili duymaya başlamıştı. Konuyla ilgili birçok haber, gazete manşetlerini süslemekte, hızla gelişen olaylar bilgi silsilesinin oluşmasını beraberinde getirmekteydi. *L'impartial De L'est* isimli Fransız gazetesi, "daha dün bir Paris gazetesindeki asker bir yorumcu, İzmir'in yüz kilometre kadar doğusunda Yunanlıların son bir direniş göstereceğini kuvvetle muhtemel görürken, hemen o esnada gelen telgraflar, Türklerin şehrin sirtlarına kadar geldiğini bildirmekteydi" diyerek, olayların gerçekleşme hızını ve bununla birlikte oluşan bilgi karmaşasını ortaya koymaktaydı⁴.

Fransa için, gerek sömürgeleri, gerekse izlemiş olduğu dış siyasa bakımından büyük önem taşıyan Ankara Hükümeti'nin attığı her adım, Fransız basını tarafından dikkatle takip edilmekteydi. Fransız gazeteleri Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle ilgili "Türkler İzmir'e girdi"⁵, "Türkler İzmir'i aldı"⁶, "Doğu'daki olaylar"⁷, "Türk ordusu İzmir'e girdi"⁸, "İzmir'in ele geçirilişi"⁹, "İzmir teslim oldu"¹⁰, "Yunanistan, O'nun ordusundan korkuyor"¹¹, "Türklerin başarısı"¹² şeklinde başlıklar atmışlardı.

Albay Zeki Bey'in tümeninde görev yapan Yüzbaşı Şerafettin, emrindeki müfrezeyle 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmişti¹³. Türk ordusunun İzmir'e girmesini

3 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.s.14-16.

4 *L'impartial De L'est*, 10 Eylül 1922'den aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.292.

5 *L'Echo de Paris*, 10 Eylül 1922, s.1.

6 *Le Petit Journal*, 10 Eylül 1922, s.1.

7 *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922, s.1.

8 *Le Petit Parisien*, 10 Eylül 1922, s.1.

9 *Le Figaro*, 10 Eylül 1922, s.1.

10 *Le Matin*, 10 Eylül 1922, s.1.

11 *L'Humanité*, 10 Eylül 1922, s.1.

12 *La Croix*, 10 Eylül 1922, s.1.

13 Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s.194.

ayrıntılı bir şekilde işleyip manşetlerine taşıyan Fransız gazeteleri, ajanstan aldıkları ortak haberi okuyucularına şu şekilde aktarmışlardır: “General Zeki Bey komutasındaki 2. Süvari sabah İzmir’e girdi. İşgal sırasında kazanan tarafın abartılı zaferi söz konusu olmadı. Adana’dan gelen telgrafa göre Yunan orduları herhangi bir direniş göstermedi. Yunan güçlerinin şu an itibarıyla başka bir yere tahliyesi tamamlandı. Fakat İzmir ve çevresindeki 500.000 mülteci her şeyden yoksun durumdadır. Barıksız ve gıdasız bir şekilde dolanıyorlar. Bankaların ve Avrupa menşeli kuruluşların, müttefiklerin deniz kuvvetleri tarafından korunduğu olası bir ihtimaldir”¹⁴.

Infanterie kémaliste en marche sur Smyrne

Le Petit Journal gazetesinin 11.09.1922 tarihli nüshası:
 “Kemalist Piyadeler İzmir Üzerinde Yürüyüşler”

11 Eylül 1922 tarihli *La Croix* gazetesinde, “Küçük Asya’daki Savaş” başlıklı haberde, Türk ordusunun saldırısı karşısında Yunan ordusunun durumu ele alınmıştır. Habere göre Yunan ordusu, Türk ordusu karşısında yetersiz kalmıştı. Küçük Asya’daki Yunan askerleriyle birlikte, İzmir’deki askeri üste bulunan 9 Yunan savaş uçağının Atina’ya gitmek üzere havalandığı haberi veriliyordu. Polis, müzikhollerin ve dans edilen tüm eğlence yerlerinin kapatılması için emir vermişti. Bu tür haberler, birkaç gün sonra değişmeye başlamış; artık İzmir’e giren Türk askerleriyle ilgili bilgiler, gazete sayfalarında yer almaya başlamıştı.

Türk ordusunun İzmir’e girmesiyle birlikte, Fransız gazeteleri Ankara Hükümeti ile Müttefikler arasında gerçekleşmesi öngörülen ateşkes şartlarını

14 *La Croix*, 12 Eylül 1922; *L’Humanite*, 11 Eylül 1922; *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922; *Le Petit Journal*, 11 Eylül 1922; *Le Temps*, 10 Eylül 1922.

sütunlarına taşımaya başlamıştı. 10 Eylül 1922 tarihinde yayınlanan *Le Journal Des Debats* isimli gazete ateşkes konusuyla ilgili şu bilgileri okuyucularıyla paylaşmıştır: “Müttefiklerin yüksek komiserleri, Yunanlıların ateşkes isteğini bir telgrafla Kemalistlere bildirdi. Ankara hükümeti Atina’ya, kendileriyle, müttefikler olmadan ateşkes şartlarını müzakere edebileceğini teklif edecek. Müzakere edilecek konular:

- Misak-ı Milli’nin kesin kabulü,
- Anadolu’daki tahribat ve vahşet için tazminat,
- Görüşmelerin sadece Türkler ve Yunanlılar arasında olması,
- 12 Adalar için özerklik,
- Makedonya’daki Osmanlı azınlıklarının güvenliği için garanti.

Misak-ı Milli’nin kesin kabulü, Edirne’nin Türklere geri verilmesi anlamını taşıyor. 12 Adalar konusundaki sorun ise adaların İtalyanların elinde olması”¹⁵.

Aynı tarihli gazetede, yakalananların sayısının iki general, 94 komutan, 3000 memur ile birlikte 40.000 kişiyi bulduğu, bununla birlikte 910 tabanca, 1200 kamyon, 5000’den fazla mitralyöz, 80 tank, 20 savaş uçağı ve 70000 üniformanın Türkler’in eline geçtiği belirtilmiştir¹⁶.

Photo spéciale *Daily Mail et Matin*

LA RETRAITE DES GRECS

Troupes helléniques en débandade sous le feu des Turcs

Le Matin gazetesinin 19.09.1922 tarihli nüshası:

YUNANLILARIN GERİ ÇEKİLİŞİ

“Bozguna Uğrayan Helen Askerleri Türk Ateşi Altında”

Yine aynı gazete, Lloyd George’un 5 Ocak 1918 tarihinde yapmış olduğu konuşmayı sütunlarına taşıyarak, İngiltere’nin düşmüş olduğu zor durumu okuyucularına şöyle açıklamıştır: “Yakın Doğu’daki son durum M. Lord George için

15 *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922, s.1.

16 *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922, s.1.

son derece zor bir hal aldı. Kendisinin bu konuyla ilgili henüz bir karar almadığı görünüyör. Lord George'un Ocak 1918'deki deklarasyonu ne Türkiye'de ne de Müslüman dünyasında henüz unutulmadı.

Biz savaşmayız... Ne Türkleri başkentinden mahrum etmek için, ne de Küçük Asya'nın zengin ve şöhretli yerlerinden ve Türk ırkının dominant olduğu Trakya'dan mahrum etmek için. Türklerin, imparatorluk içinde, ırklarının dominant olduğu bölgeleri ve İstanbul'u korumasını reddetmiyoruz.

5 Ocak 1918'de verilen bu sözler ve akabinde gelişen olaylardan sonra İngilizler Mısır'da, Filistin'de, Mezopotamya'da ve Hindistan'da ciddi bir Müslüman ayaklanmasını karşı karşıya kaldı¹⁷.

2. Yangınla İlgili İddialar

İzmir Yangını'nın nerede ve nasıl çıktığına dair pek çok iddia mevcuttur. Konuyla ilgili araştırmaların yer aldığı eserlerin büyük bir çoğunluğunda, Yangın'ın 13 Eylül 1922 Çarşamba günü, saat 14.00 civarında, Ermeni mahallesinde çıktığı ortaya koyulmaktadır¹⁸. Yakın Doğu'ya Yardım isimli Amerikan kuruluşunun temsilcisi olan Prentiss'in *The New York Times* gazetesine yangına ilişkin çektiği telgraflardan yola çıkılarak, saat 11.20'de yarım düzine yangının aynı anda ve Türklerin korumak isteyecekleri yerlerde çıktığı iddia edilmiştir¹⁹. Diğer yandan yangının, bugünkü Kültürpark'ın bulunduğu yerdeki Ermeni mahallesinde, ancak saat 14.15'te çıktığı da söylenmektedir²⁰. Türk Genelkurmay'ının resmi görüşü olarak sayılabilecek yangının nerede ve saat kaçta çıktığına ilişkin saptaması, yangının saat 12.30 sıralarında, Ermeni kilisesine 80 metre uzaklıktaki bir Ermeni evinde başladığı ve oradan da kiliseye sıçradığıdır²¹. Bir başka çalışmada ise yangının nerede ve ne zaman çıktığına dair daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bugünkü Kültürpark'ın bulunduğu Frenk mahallesinin Basmane tarafındaki Suzan Sokağı'nda, iki katlı bir Ermeni evinde saat 10.30 sıralarında çıktığı iddia edilmektedir²². Yangın, şiddetli rüzgârın da yardımıyla Çalgıcıbaşı, Aya Dimitri, Aya Katerina, Aya Trikona, Aya Nikola, Kurtkaya, Hacı Franko mahallelerine yayılmıştır.²³ İzmir Tiyatrosu, Kramer Oteli, İzmir Palas, Posta ve Telgraf Dairesi, Sporting Kulüp, Paris Kahvesi, Fransız, İngiliz ve İtalyan Konsoloslukları; Tütün Rejisi, Frenk mahallesindeki bütün mağazalar, Ektayolo, Şerme, Bonmarşe, Stein, Luvr ticaretevleri; birçok han, otel; Anadolu, İtibar-ı Milli, Atina, Selanik, Tunus, Cezayir, Osmanlı ve Roma Bankaları; Pasaport Dairesi ve Peştemalcıbaşı yanıp kül olmuştur²⁴.

17 *Journal Des Debats*, 10 Eylül 1922, s.1.

18 Mehmet Coral, *Ateşin Gelini*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.32.

19 Türkkiye Ataöv, *Ermeni Belge Düzmeçiliği*, İleri Yayınları, İstanbul, 2006, s.142.

20 İzmir Gazeteciler Cemiyeti, *Atatürk ve İzmir*, Anıt Matbaası, İzmir, 1981, s.98.

21 *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt: Batı Cephesi, VI. Kısım, 3. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1963, s.s.126-127'den akt.: Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, Derlem Yay., İstanbul, 2010, s.496.

22 Türkmen Parlak, *Yunan Ege'den Nasıl Gitti*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yay., İzmir, 1983, s.460.

23 İzmir Gazeteciler Cemiyeti, a.g.e., s.98; Parlak, a.g.e., s.460; Coral, a.g.e., s.36.

24 İzmir Gazeteciler Cemiyeti, a.g.e., s.98; Parlak, a.g.e., s.460.

İzmir Yangını ile ilgili Rum ve Ermeni tezi, yangını Türklerin çıkardığına dayanmaktadır. Yaklaşık 3,5 yıl süren işgal döneminin öcünü almak amacıyla Rum ve Ermeni mahallelerinin Türk askerleri tarafından kasıtlı olarak ateşe verilmesi, bu tezi savunanlar tarafından ortaya atılan en yaygın görüş olarak değerlendirilmektedir²⁵. Türk askerlerinin, şehirdeki gayrimüslimleri öldürerek İzmir'i Müslüman bir şehir haline getirmeyi amaçlaması, Rum ve Ermeni tezinin bir başka sebebi olarak ortaya konmaktadır²⁶. Fransız Amiral Dumesnil'in, Yangın'ın sorumluluğunu Rumlara ve Ermenilere yüklediği raporu, Türklerin etkisi altında hazırlanmış olduğu görüşü, bu tezi savunanlar tarafından öne sürülmektedir²⁷. Rum ve Ermeni tezini savunan yazarlar konuyu genellikle görgü tanıkları olduğu iddia edilen kimselerin anlatımıyla değerlendirilmiştir²⁸. Anılardan yola çıkarak Yangın'ın sorumluluğunu Türklere yükleyen kimi yazarlar, konuyla ilgili sadece gayrimüslimlerin anılarından yola çıkmışlar ve hiçbir resmi belge veyahut rapora yer vermemişlerdir.²⁹ Bu noktada anıların, tarihin aydınlatılması hususunda araştırmacıya farklı bakış açıları sunmasıyla birlikte, ihtiyatla yaklaşılması gereken bir kaynak türü olduğu karşımıza çıkmaktadır.

İzmir Yangını ile ilgili Türk tezi ise yangını çıkaranların, şehri Türklere bırakmak istemeyen şehirde yaşayan Ermeni ve Rum yerleşimciler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tezi savunanlar, İzmir Sigortaları İtfaiyesi Komutanı Greskoviç'in³⁰ ve Fransız Amiral Dumesnil'in yangınla ilgili hazırladıkları resmi raporlar ile Yakın Doğu Komitesi'nin İzmir temsilcisi olan Mark Prentiss'in kaleme alıp ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri olan Amiral Bristol'e yolladığı raporu³¹ esas almaktadırlar.

3. Fransız Basınına Göre Yangının Sorumluları

Fransız gazeteleri, genellikle Reuter ve Stefani haber ajanslarından aldıkları bilgilerle, İzmir yangınına dönemin teknolojik imkânsızlıklarından dolayı ancak 15-16 Eylül tarihlerinde okuyucularına duyurabilmişlerdir. İzmir ile olan ekonomik bağlardan ve şehirde yaşayan Fransız vatandaşların varlığından dolayı bu konu, bir süre Fransız gazetelerinin sütunlarından inmemiştir.

Fransız gazeteleri İzmir Yangını'yla ilgili "İzmir'de Büyük Bir Yangın"³², "İzmir'in Rum ve Ermeni Mahalleleri Alevler İçinde"³³, "İzmir Yangını"³⁴, "Ateşler

25 Ayrıntılı bilgi için bkz.: George Horton, *The Blight of Asia*, The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1926, s.40; Hervé Georgelin, *Smyrna'nın Sonu*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.s.255-286; Margaret H. Dobkin, *Smyrna 1922: Destruction of a City*, The Kent Press University Press, 1988, s.155.

26 Horton, *a.g.e.*, s.40.

27 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Georgelin, *a.g.e.*, s.s.255-286.

28 Bkz.: Giles Milton, *Paradise Lost*, Basic Books, New York, 2008.

29 Örnek için bkz.: Milton, *a.g.e.*, s.s.306-307.

30 Bkz.: Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973, s.324

31 Bkz.: Coral, *a.g.e.*, s.272.

32 *Le Figaro*, 15 Eylül 1922, s.1.

33 *L'Echo de Paris*, 15 Eylül 1922, s.3.

34 *Journal des Debats*, 17 Eylül 1922, s.1.

İçinde İzmir"³⁵, "Alevler İçindeki İzmir Yıkım Tehdidi Altında"³⁶, "Alevler İçinde İzmir"³⁷, "İzmir'de Felaket"³⁸, "Kazım Paşa Ermenileri Yangını Çıkarmakla Suçluyor"³⁹, "İzmir'de Büyük Yangın"⁴⁰ şeklinde başlıklar atmışlardı.

DEVANT SMYRNE EN FEU

Photo prise pour le "Matin" et le "Daily Mail" par M. Ward Price, à bord de l'"Iron Duck"

Le Matin gazetesinin 22.09.1922 tarihi nüshası:

"Alevler İçinde İzmir"

Dönemin Fransız gazeteleri İzmir'de çıkan yangının haberini alır almaz okuyucularına şöyle aktarmıştır: "İzmir'den, 14 Eylül öğleden sonra gelen telgrafa göre, şehirde feci bir yangın çıktı. Yunan ve Ermeni mahalleleri tahrip edildi. Yangın şehrin diğer kısımlarına da yayıldı"⁴¹.

Yangının şehirde yarattığı kargaşayı ve İtalyan Hükümeti'nin aldığı önlemleri Le Matin gazetesi "Şehir sakinleri panik içindeydi ve limanda demirli olan İtalyan gemisi kendi koloni üyelerinin tahliyesine çalışıyordu. Bu haberin alınması üzerine, İtalyan Hükümeti yiyecek ve ilaç yüklü geminin İzmir'e gönderimini hızlandırmak için acil adımlar attı. Dün öğleden sonra saat 4'te İzmir'de çıkan yangın, Amerikan Enstitüsünün yakınlarındaki Ermeni mahallesinin kalbinde, 60.000 Ermeni ve Yunanlıyı evsiz bıraktı. Yangın, kentin bütün batı kısmını mahvetti ve Avrupa mahallesini tamamen tahrip etti"⁴² sözleriyle tasvir etmiştir.

İzmir yangınının bilançosuna ilişkin haberlerden birisi de Le Petit Journal gazetesinde yer almaktaydı. Gazetede 60,000 Ermeni ve Rum'un evsiz kaldığı, 1000'den fazla insanın öldüğü ve şehirde meydana gelen hasarın 60 milyon dolar

35 L'Humanité, 15 Eylül 1922, s.3.

36 Le Petit Parisien, 16 Eylül 1922, s.1.

37 Le Temps, 16 Eylül 1922, s.1.

38 Le Petit Journal, 16 Eylül 1922, s.3.

39 Le Matin, 17 Eylül 1922, s.1.

40 La Croix, 16 Eylül 1922, s.2.

41 Journal Des Debats, 16 Eylül 1922, s.1; La Croix, 16 Eylül 1922, s.2; Le Figaro, 15 Eylül 1922, s.3; L'Humanité 15 Eylül 1922, s.3; Le Matin, 15 Eylül 1922, s.3; Le Temps, 16 Eylül 1922, s.1.

42 Le Matin, 15 Eylül 1922, s.3.

civarında olduğu yazılmıştır⁴³. Yine aynı gazete, ertesi günkü nüshasında Fransız Konsolosluğu da dâhil olmak üzere, şehrin yarısının yandığını okuyucularına aktarmıştır.

Le Temps gazetesi, 17 Eylül 1922 tarihli nüshasında, *Daily Mail* gazetesinin İzmir'deki özel temsilcisi olan M. Ward Prece'in yangınla ilgili, kendi gazetesinde yazdığı bir makalesine yer vermiştir. Prece makalesinde, yangının ilk nerede çıktığına dair saptamalarda bulunmuş, yangın esnasında neler yaşadığını anlatmış ve genel kanı olarak İzmir'i Ermenilerin yaktığını net bir biçimde ortaya koymuştur⁴⁴.

LE PORT DE SMYRNE ENCOMBRÉ DE RÉFUGIÉS

Photo spéciale Daily Mail et Matin

Le Matin gazetesinin 18.09.1922 tarihli nüshası:
"İzmir Limanı Mültecilerle Doldu"

İzmir'den Rodos'a giden sığınmacıların dahi, yangını Türklerin çıkarmadığını belirtmeleri, *Le Figaro* gazetesi tarafından şu ifadelerle belirtilmiştir: "Yangın konusunda Fransız Hükümetine ulaşan bilgilerden hiçbiri, bu felaketin sorumluluğunu Türklere yüklemiyor. Rodos'tan çekilen bir telgrafta da, İzmir'den gelmiş sayısız sığınmacılardan hiçbirisinin yangını Türklere mal etmediği kaydediliyor"⁴⁵.

Yangına ilişkin haberler basın aracılığıyla peş peşe gelirken, Fransız resmi makamları konuyla ilgili incelemede bulunmak üzere harekete geçmişti. Fransız hükümeti İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'i İzmir'e göndererek konuyla ilgili bir rapor hazırlamasını istemişti. General Pelle'in hazırladığı rapor, Fransızların yangınla ilgili hazırladığı ilk resmi rapor olma niteliğini taşımaktadır. Ne var ki, hazırlanan raporda yangının failleriyle ilgili herhangi bir saptama yapılmamış, sadece yanan yerlerin tespiti yapılmıştır⁴⁶.

43 *Le Petit Journal*, 15 Eylül 1922, s.3.

44 *Le Temps*, 17 Eylül 1922, s.1.

45 *Le Figaro*, 20 Eylül 1922, s.1.

46 Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Le Petit Journal*, 20 Eylül 1922, s.3.

Yangınla ilgili, Fransız basını tespitleri bu kadarıyla sınırlı değildi. Günler ilerledikçe şehirde bulunan gazete temsilcileri, olayla ilgili edindikleri bilgileri gazetelerine aktarmaktaydılar. *Le Matin* gazetesinin özel temsilcisinin bizzat İzmir’de kaleme alıp yolladığı makalesinde, yangını kimlerin çıkardığına dair çarpıcı ifadeler yer almaktaydı: “13 Eylül’de başlayan İzmir yangını, 11 saat sonunda kontrol altına alındı. Yangın, güney batıdan esen rüzgârla birlikte aktif hale geldi. 280 hektarlık alandaki binalar tahrip edilmişti. Şehrin üçte ikilik bölümü kül oldu. Denizin kenarında, insanlar panik içindeydi. Çok sayıda insan denize düştü veya korkudan kendilerini attılar. Dün, yine çok sayıda ceset liman civarında yüzüyordu. İçinde cesetlerin olduğu uzun enkaz yığını arasında yürüdüm. Korkunç bir şekilde kokuyordu. Şahsi olarak yaptığım anket kesin olarak doğruladı ki, yangın, ayrılmadan önce, Ermeniler tarafından kendi mahallelerinde çıkarılmıştır. Bunu izleyen yağma, millet ve ırk ayrımı yapılmaksızın, Türk ordusunu takip eden Kürtlerin ve İzmir’deki ayak takımının işidir”⁴⁷. Aynı gazetede, “Yıkıntı İçinde İzmir” başlığıyla verilen bu haber, alevler içindeki İzmir fotoğrafıyla, manşette yerini almıştı.

Olayla ilgili Türk kolluk kuvvetlerinin harekete geçtiği ve tutuklamaların gerçekleştiği Fransız basınında dile getirilmeye başlanmıştı. *Le Temps* gazetesi, 100 kadar Ermeni ve Yunanlının, Türk polisleri tarafından komşularının binalarına petrol dökerken yakalandığını belirtmiştir⁴⁸. 17 Eylül 1922 tarihli *La Croix* gazetesi ise dokuz farklı yerde yangın çıkaranlardan 22’sinin yakalandığını yazmıştır⁴⁹. *Le Temps* gazetesi Adana’daki bir söylentiyle ilgili şu ifadeye yer vermiştir: “Birkaç kişi, Türk otoriteleri tarafından yangına sebep olmak suçuyla tutuklandı. Ermeni ve Yunan olan bu zanlılar yangını çıkardıklarını itiraf ettiler”⁵⁰.

4. Mülteci Sorunu

Türk ordusunun İzmir’e girmesi, İzmir’de yaşayan Rum ve Ermeni vatandaşlarda büyük bir paniğe yol açmıştı. Rum ve Ermeniler arasında, Türk ordusunun işgal döneminin öcünü zalimce alacağına dair bir kanaat oluşmuştu. Bu duruma bir de yangının eklenmesi şehirde ciddi karmaşaya yol açmıştı. Liman ve Kordon boyu, şehri terk etmeyi bekleyen binlerce gayrimüslimle dolmuştu. Fransız basınında, mültecilerin İzmir’den ayrılana dek yaşadıkları süreçle ilgili pek çok haber yer almıştır.

Şehirde gayrimüslimleri temsil eden bürokratlar ve din adamları, üst makamlara telgraflar çekip ortaya çıkan mülteci sorununa çare bulunmasını talep etmekteydiler. İzmir’deki Başpiskopos Mgr. Vallega da bu doğrultuda, Papa’ya bir telgraf çekerek mülteciler için yardım istemişti⁵¹.

Le Temps gazetesi şehirde meydana gelen mülteci sorunuyla ilgili yapılan girişimleri şöyle özetlemiştir: “Muhrip gemi Simpson, Amerikalıları aldı. Yabancı muhrip gemiler bütün gece boyunca projektörlerini rıhtımlara doğrultarak yardıma ihtiyacı olanlara yardım ettiler. Yarım milyon mülteciye yapılması planlanan yardımdan söz ediliyordu. Barınaklar hazırlandı; tıbbi malzemeler ve erzaklar İngiliz Hükümeti tarafından yollandı”⁵².

47 *Le Matin*, 22 Eylül 1922, s.1.

48 *Le Temps*, 20 Eylül 1922, s.2.

49 *La Croix*, 17 Eylül 1922, s.1.

50 *Le Temps*, 18 Eylül 1922, s.2.

51 *Le Temps*, 14 Eylül 1922, s.2.

52 *Le Temps*, 16 Eylül 1922, s.1.

Le Temps gazetesinin Malta'dan edindiği habere göre, bir hastane gemisi İzmir'e ulaşmış; 207'si İngiliz tebaası, geri kalanı Fransız, Yunan ve komşu ülkelerden olan 407 mülteci bu gemiye bindirilmiş; içlerinde Asyalıya benzeyen mülteciler yanlarına paralarını ve eşyalarını alamamışlardı⁵³.

RÉFUGIES QUITTANT SMYRNE EN FEU

Photographie prise exclusivement pour le Daily Mail et le Matin par M. WARD-PRICE.

Le-Matin gazetesinin 17.09.1922 tarihli nüshası:

"Mülteciler Alevler İçindeki İzmir'i Terkediyor"

Batılı devletler İzmir'de meydana gelen bu mülteci sorununa daha etkili bir çözüm getirebilmek için koordineli bir şekilde hareket etmeye başlamışlardı. Aynı tarihli gazetenin Washington'dan aktardığı bir haber bu durumu doğrular nitelikteydi: "Amerikan Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri olan Amiral Bristol'u İzmir'e yapılacak olan yardım hakkında, kolektif bir plan hazırlaması için görevlendirmişti ve ABD, Amiral Bristol'un, diğer devletlerin amiralleriyle bir işbirliği içine girmesini istemişti"⁵⁴.

Mültecilerin nakliyesiyle ilgili haberler Fransız gazetelerinin sütunlarını işgal etmeye devam ederken, şehirden top seslerinin geldiğine dair bir haber *L'Humanité* ve *Le Petit Parisien* gazetelerinde yer almıştı. Yayınlanan haberde, 16 Eylül 1922 tarihinde, öğleden sonra, Yunan kruvazörü *Kilkis*'in Türk mahallelerini bombaladığı belirtilmiştir⁵⁵.

Le Temps gazetesi İzmir şehrinde bulunan mültecilerin, Türk askeri otoriteleri tarafından iç bölgelere transfer edildiğini belirtti⁵⁶. 19 Eylül 1922 tarihli *Le Temps*

53 *Le Temps*, 17 Eylül 1922, s.1.

54 *Le Temps*, 17 Eylül 1922, s.1.

55 *L'Humanité*, 16 Eylül 1922, s.3; *Le Petit Parisien*, 17 Eylül 1922, s.3.

56 *Le Temps*, 18 Eylül 1922, s.2.

gazetesi okuyucularına aktardığı "17 Eylül'de Malta'dan gelen haberde 470 mülteciyi taşıyan Bavarian isimli vapurun limana yanaştığı bildirildi. Atina'dan deklare edilen telgrafta, geçen Salı, bir Amerikan, bir Japon, iki Fransız ve iki İtalyan vapur mültecileri taşımak için İzmir'e doğru hareket etti. Fransız gazetesi *Le Progres*, yoksul Yunanlıların yararına, abonelik üzerinden yardım kampanyası başlattı"⁵⁷ şeklindeki haberde, İzmir'de kalan mültecilerin taşınmasıyla ilgili gelişmelerin takip edildiği görülmektedir.

Yangınla birlikte müttefiklerin resmi çalışanları da şehri terk etmeye başlamışlardı. Bu konuyla ilgili çeşitli haberler gazetelerde yer almaktaydı. *Le Temps* gazetesi, bazı İngilizlerin şehirden ayrılmayı reddettiklerini, İngiliz Başkonsolosu'nun şehri terk ettiğini, konsolos muavininin ise gayri resmi İngiliz çarları ile ilgilenmek üzere şehirde kaldığını yazmıştır⁵⁸.

Le Petit Journal gazetesinin 17.09.1922 tarihli nüshasında, Hıristiyan Mültecilerin gemilere binmesini anlatan bir fotoğraf.

Bu sırada, İzmir'de bazı Fransızların öldürüldüğü hakkında sık sık spekülasyonlar çıkmakta, resmi makamlardan herhangi bir doğrulama veyahut tekzip gelmemekteydi. 26 Eylül 1922 tarihinde, *La Figaro* gazetesi aracılığıyla Fransız halkının beklediği haber geldi: "İzmir'deki Fransız Konsoloslugu, şehirde yaşayan Fransızlar hakkında bilgi talep eden her telgrafa cevap vermelerinin mümkün olmadığını, fakat herhangi bir Fransız koloni üyesinin öldüğüne dair bir bilginin kendilerine ulaşmadığını ve Avrupalı vatandaşlarının savaş ve ticari gemilere bindirilip, Avrupa'ya yollandığını belirtmiştir"⁵⁹. Bu konuyla ilgili, *Le Petit Journal* gazetesinde çıkan bir haberde Somme isimli destroyerin Fransız vatandaşlarını almak üzere, İzmir'e doğru hareket ettiği ifade edilmiştir⁶⁰.

Batılı ülkelerin gemileri, mültecileri almak için akın akın İzmir'e gelirken, 450'si Fransız, 110'u Ermeni, 80'i Rum, geri kalanları farklı milletlerden olmak

57 *Le Temps*, 19 Eylül 1922, s.2.

58 *Le Temps*, 19 Eylül 1922, s.2.

59 *Le Figaro*, 20 Eylül 1922, s.2.

60 *Le Petit Journal*, 15 Eylül 1922, s.3.

üzere, toplam 950 mülteci Phrygie isimli gemiyle Marsilya limanına ulaşmıştı⁶¹. Geminin kaptanı Got, yangının 13 Eylül günü öğleden sonra, saat 14.00'de, Ermeni mahallesinde çıktığını, ertesi günün sabahına dek alabildikleri kadar mülteciyi alarak şehirden ayrıldıklarını raporuna yazmıştır⁶².

Mültecilerin, Avrupa'ya taşınmasında önemli rol oynayan ülkelerden birisi de Fransa'ydı. İşgal döneminde İzmir'e konuşlanmış olan savaş gemileri vasıtasıyla birçok vatandaşını taşıyan Fransa, şehre gönderdiği diğer gemileriyle farklı uyruklu mültecileri de taşımıştır. *Le Matin* gazetesi, Fransız donanmasının mültecilere nasıl yardım ettiğini sütunlarına taşımıştı: "Yangın esnasında denizcilerimizin, mültecileri kurtarmak için bütün olanakları vardı. Yorulmadan takdire şayan bir özveri ile çalışan gemicilerimiz, mültecileri Jean-Bart, Edgar-Quinet ve diğer savaş gemilerine naklettiler. 1200 mülteci, bugün, Tourville'e bindirildi. Le Pierre-Loti 300 hastayı İstanbul'a taşıdı. Toplama kamplarından gelen tüm Ermeniler ve Yunanlılar Amerikan Kızıl Haç'ı tarafından ziyaret edildi"⁶³.

5. Yangınla İlgili Resmi Görüşler

Fransız gazeteleri, genellikle yangının sorumlusu olarak Türkleri değil, Ermenileri ve Rumları göstermekteydi. O dönemde hazırlanan resmi raporlar da Fransız basınının haberlerini doğrular nitelikteydi⁶⁴. Fransız Amiral Dumesnil'in raporu, İzmir yangının nasıl ve kimler tarafından çıkarıldığını açıklayan en önemli belgelerden birisidir. Dumesnil raporunda, Türk ordusunun son derece disiplinli olduğunu; işgalin ilk gününde herhangi bir yangın girişiminin gerçekleşmediğini; mahallelerinde çok sayıda patlayıcı ve yanıcı madde bulunduran Ermenilerin ve Rumların şehri tahrip etmeden bırakmayacakları söylemlerinin Fransız resmi makamların kulağına kadar geldiğini; kundakçı Ermeni ve Rumların, yangını söndürmeye çalışan Hristiyan itfaiyecilere dahi saldırdığını; yangını Türklerin çıkardığını iddia eden görgü tanıklarının, felaketin aniliğinden ve ciddiyetinden ötürü şoka girmeleri sonucu hayal ürünü hikâyeler anlattıklarını belirtmiştir⁶⁵. Dumesnil'in raporundaki en can alıcı ayrıntılardan birisi de İngiliz Başkonsolosluğu'nun 3 Eylül'de, ABD Başkonsolosluğu'nun 12 Eylül'de kendi vatandaşlarının şehirden ayrılmalarını emrettiği ve ABD Başkonsolosu'nun 12 Eylül'de şehri terk ettiği gerçeğidir⁶⁶. Amiral Dumesnil bu saptamasıyla, yangının faillerinin, İngiliz ve Amerikan resmi makamlarını önceden haberdar ettiğini ima etmiştir.

Yangınla ilgili bir diğer kaynak da, İzmir Sigortaları İtfaiyesi Komutanı Greskoviç'in raporudur. Alevlerin çıktığı hemen her yere gidip müdahale eden Greskoviç, yazdığı raporda, Ermeni mahallesinde başlayan yangının faillerinin

61 *Le Petit Journal*, 21 Eylül 1922, s.3.

62 *Le Petit Journal*, 21 Eylül 1922, s.3.

63 *Le Matin*, 22 Eylül 1922, s.1.

64 Ayrıntı için bkz.: Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynaklarının Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VI, S.15, 2007/Güz, s.s. 19-38.

65 *Documents Français Sur L'Occupation Grecoque Anatole*, (Der.: Enis Tulça), Center For Strategic Research, SAM Papers No:4/2002, Ankara, Aralık 2002, s.s.171-173.

66 Amiral Dumesnil Raporu'nun Türkçe tercümesini görmek için bkz.: Coral, *a.g.e.*, s.s.288-289.

Ermeniler olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “11/12 Eylül gece yarısından bir saat sonra Ermeni mahallesinde yangın çıktığını haber verdiler. İtfaiye erleriyle yangın yerine hareket edip, Rum Hastanesini geçerken 130-150 kadar çoluk, çocuk ve kadın acı acı bağıryorlardı. Ne bağıryorsunuz diye sordum. Ermeniler bizi yaktılar; Sayes Hamı içerisinde oturuyoruz dediler. Bunlar Rum idiler”⁶⁷... 13 Eylül günü saat 10.30’da, Ermeni mahallesinde yangın çıktığı haberini alan Greskoviç, derhal olay mahalline gitmiş, hemen arkasından Ermeni kilisesinde, Basmane’de, Soğukçeşme’de ve Peştemalcıbaşı’nda birbiri ardına yangınların çıktığını öğrenmiş ve gittiği her yerde yanan yağlı paçavralar, tüfekler ve patlayıcı maddeler gördüğünü raporunda belirtmiştir⁶⁸.

İstanbul’daki Amerikan Robert Koleji Vakıf Heyeti, içlerinde Türk öğretmenlerin de bulunduğu bir heyetle İzmir’e gelerek yangınla ilgili iddiaları yerinde araştırmak istediğini Ankara’ya bildirmişti. Ankara’nın olumlu yanıtı ve Amiral Bristol’un tavsiye mektubu üzerine yedi kişilik bir heyet İzmir’e gelmişti. Amerikan heyetinin görüşlerini kapsayan Amiral Bristol’un hazırladığı bu rapor, İzmir yangını ile ilgili önemli kaynaklardan birisidir. Raporda, yapılan tahkik ve tetkikler sonucunda, yangının Türkler tarafından çıkarıldığı iddiasının tamamıyla mesnetsiz olduğu belirtilmiştir. Raporda ayrıca, yangını söndürmek isteyenlerin üzerlerine ateş açılmasının ve enkaz çalışmaları sırasında elleri ayakları bağlanmış, ağızları tıkanmış Türk ve Müslümanlara ait cesetlerin tespit edilmesiyle, yangının Türkler tarafından çıkarılmamış olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır⁶⁹.

Fransız Dışişleri Bakanlığında Washington Maslahatgüzarlığına 19 Eylül tarihinde çekilen telgrafta, Mustafa Kemal’in Fransız Başkonsolosuna Rum ve Ermenilerin silahlı askerlerden oluşan kundakçı birlik oluşturarak yangını başlattığını söylemesiyle, Türk askerinin geri çekilişinden sonra, Eskişehir’in Yunanlılar tarafından nasıl yakıldığı birleştirildiğinde, bu iddia doğru gözükmektedir ifadeleri kullanılmıştır⁷⁰.

26 Eylül 1922 tarihinde, Fransız Dışişleri Bakanlığı’nun Washington’daki Maslahatgüzarlığına yolladığı bir başka telgrafta General Pele, Amiral Dumesnil ve M. Graillet’in İzmir yangınından Türklerin sorumlu olmadığı kanaatinde oldukları, Fransa Konsolosu’nun müdahalesi olmasaydı Bursa’nın da aynı kaderi paylaşacağı belirtilmiştir⁷¹.

67 Kadir Mısırhoğlu, *Türkün Siyah Kitabı: Yunan Mezalimi*, Sebil Yay., İstanbul, 1973, s.181’den akt.: Umar, *a.g.e.*, s.324.

68 *A.g.e.*, s.s.324-326.

69 Parlak, *a.g.e.*, s.s.479-480.

70 *Documents Francais Sur L’Occupation Grecoque Anatole, ...*, s.165.

71 *A.g.e.*, s.167.

Sonuç

Bu çalışma ile İzmir Yangını'nın Fransız basını tarafından nasıl ele alındığı aktarılmaya çalışılmıştır. Fransız gazetelerinden elde edilen bilgilerin ışığında, İzmir yangınının sorumlularının şehirde yaşayan Ermeniler ve Rumlar olduğu görülmektedir. Günümüzde, anılardan yola çıkarak Yangın'ın sorumluluğunu Türklere atmaya çalışan kimi yazarlar, o dönemde Fransız gazetelerine yansımış olan mültecilerin ve gazete muhabirlerinin tanıklıklarını göz ardı ettikleri görülmektedir. Fransız basınının ortaya koyduğu bu gerçeği, o dönemde hazırlanmış olan Amiral Dumesnil, Amiral Bristol ve şehrin İtfaiye Komutanı Greskoviç'in raporları da doğrulamaktadır. Ayrıca Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilen telgraflarda da olayın sorumlularının Türkler olamayacağı açık bir biçimde ortaya konmuştur.

Tarihimizin önemli olaylarından biri olan İzmir yangını, günümüzde halen malum çevreler tarafından kasıtlı biçimde manipüle edilmeye çalışılmaktadır. Atatürk, tarih yazmanın tarih yapmak kadar güç olduğunu, tarihi yazanların, yapanlara karşı sadık olması gerektiğini "*Tarih ne güzel bir aynadır*" sözüyle vurgulamıştı⁷². Buradan hareketle, konuyla ilgili birincil kaynakların, gazetelerin ve benzeri dokümanların objektif bir biçimde, ayıklanmadan ortaya konması büyük önem arz etmektedir.

72 Kemal Arı, *Tarih Yöntemi*, İleri Kitabevi, İzmir, 2011, s.286.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Journal Des Debats

La Croix

Le Figaro

L'Echo de Paris

L'Humanité

L'impartial De L'est

Le Matin

Le Petit Journal

Le Petit Parisien

Le Temps

II. Kitaplar ve Makaleler

AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.

ARI, Kemal, *Üçüncü Kılıç*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011.

CORAL, Mehmet, *Ateşin Gelini*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

DOBKİN, Margaret Housepian, *Smyrna 1922: Destruction of a City*, The Kent Press University Press, 1988.

Documents Francais Sur L'Occupation Grecoque Anatole, (Der.: Enis Tulça), Center For Strategic Research, SAM Papers No:4/2002, Ankara, Aralık 2002.

ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı*, Derlem Yay., İstanbul, 2010.

HORTON, George, *The Blight of Asia*, The Bobbs-Merril Company, Indianapolis, 1926.

İzmir Gazeteciler Cemiyeti, *Atatürk ve İzmir*, Anıt Matbaası, İzmir, 1981.

KİNROSS, Lord, *Atatürk: Bir Millet'in Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.

KOLOĞLU, Orhan, "İzmir Yangını'nın Ardındaki Gerçek", *Popüler Tarih*, Sayı: 37, Eylül 2003.

MİLTON, Giles, *Paradise Lost*, Basic Books, New York, 2008.

PARLAK, Türkmen, *Yunan Ege'den Nasıl Gitti*, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yay., İzmir, 1983.

UMAR, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973.

VİLLALTA, Jorge B., *Atatürk*, Yonca Matbaası, Ankara, 1982.

YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

BELLEKLERDEN SİLİNMEYE YÜZ TUTAN BİR GÜN: LOZAN SULH BAYRAMI

Gurbet GÖKGÖZ*

Özet

Lozan Antlaşması, Türkiye'nin uzun ve yıkıcı savaş yılları sonrasında bağımsız bir ülke olarak yaşamasını garanti altına alan bir antlaşmadır. Kurtuluş Savaşı'ı sonrasında Lozan'da itilaf güçleriyle birlikte aynı masaya oturmaya hak kazanan Türkler, konferansın sonucunu uzun süre sabırla beklediler. Bu bekleyişleri 23 Temmuz 1923 günü son buldu. Ve başta kapitülasyonlar olmak üzere bağımsızlıklarını engelleyen tüm yaptırımları kaldırma fırsatı yakaladılar. Bu önemli gün Türkler tarafından uzun yıllar Lozan Sulh Bayramı şeklinde kutlandı.

Her yıl Lozan Sulh Bayramı günlerinde üniversite çevreleri, halkevleri ve belediyeler tarafından anma törenleri, konferanslar, yarışmalar düzenlendi.

Lozan Sulh Bayramı veya kutlamaları 1923-1950 arasında düzenli, Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle yalnızca sınırlı bir çevre tarafından kutlanan bir gün haline dönüştü.

Anahtar kelimeler: Lozan Sulh Bayramı, İsmet İnönü, Halkevi, Demokrat Parti.

A DAY THAT HAS BEEN ERASED FROM MEMORIES:

LAUSANNE PEACE DAY

Abstract

The Treaty of Lausanne which guarantees Turkey to live as an independent state after the long and devastating war. Following the War of Liberation, Turks who is entitled to sit in the same table with Allied forces had awaited patiently the outcome of the conference for a long time. These expectations came to an end on July 23, 1923. They seized an opportunity to lift all sanctions, as primarily capitulations. This important day was celebrated as Lozan Peace Day for many years.

Every year, commemoration ceremonies, conferences, conferences were held by university communities, community houses and municipalities in days of Lausanne Peace Day.

By coming into power of Democratic Party, Lausanne Peace Day or celebrations had turned into a day, regularly celebrated by only a limited environment between 1923-1950.

Keywords: Lozan Peace Day, Ismet Inonu, Community House, Democratic Party.

* Öğretim Görevlisi (31.md.), Dokuz Eylül Üniversitesi, (gurbet.gokgoz@deu.edu.tr).

Giriş

Türklerde bayram kutlamaları erken dönemden beri devam eden bir gelenektir. Bunun ortaya çıkışında yaşam koşulları ve dini inanışlar etkilidir. Kutlama kültürü bireyin aidiyetlik duygusuyla da orantılıdır. Milliyetçilik kavramı ve ulus devletlerin önem kazanmasıyla birlikte insanlar ulusal kimliklerine sahip çıkmaları gerektiğini düşünmeye başlar. Osmanlı dünyasında Müslümanlar her ne kadar dini bir kimlik altında toplansalar da özellikle Genç Osmanlılar ve onun devamı olan Jön Türkler sayesinde, ulusal kimlik anlamında Türk kimliğine sahip çıktılar.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için Batı dünyasının demokrasi deneyimlerini kendi dünyasında da içselleştirmeye başladığı bir dönem olarak görülür. Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve ardından aydınların yoğun uğraşları sonucunda başarıya ulaştıkları ve padişahın (II. Abdülhamit) egemenlik gücünü ilk kez halkla paylaştığı I. Meşrutiyetin ilanı gelir. 3 Aralık 1876'da Meşrutiyet ilan edildi; ancak bu uygulama kısmında birçok sorunu da beraberinde getirdi ve Osmanlı dünyasının ilk meşrutiyet denemesi kısa sürede rafa kalktı. Osmanlı aydınları bu durum karşısında görel olarak uzun sayılabilecek bir sürede örgütlenerek 23 Temmuz 1908'de meşrutiyet rejiminin yeniden ilan edilmesini sağladılar. İlkine oranla ikincisi, halk tarafından da daha bilinçli olarak sahip çıkılan bir rejim olmuştur.

İlber Ortaylı tarafından da “İmparatorluğun en uzun yüzyılı” olarak nitelendirilen 19. Yüzyılın sonlarında giderek artan bir şekilde demokratik yönetim biçimlerinin önemi algılanmaya başladı. Ulus olma bilinci de bu süreçte özellikle Türk ulusu üzerinde derin izler bıraktı ve Yeni Türkiye'nin kuruluşuna giden yolda köklü dönüşümlere sahne oldu.

1. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ulusal Bayram Algısı

II. Meşrutiyet'in bir dizi olay ve isyan sonrasında 23 Temmuz 1908'de ilan edilmesiyle artık Osmanlı Devleti'nde önemli bir döneme girildi. Artık Türk aydını ve Türk halkı egemenlik kavramını içselleştiriyor, elindeki gücün ne kadar değerli olduğunu anlıyordu. Türk aydını çok uzun zamandır bu günü bekliyordu. Özgür olacağı, günlerin özlemiyle yanıp tutuşan aydınlar artık amaçlarına kısmen ulaşmışlardı. Önemli Türk aydınlarından Namık Kemal, bu bekleyişi rüyasında gördüğü Hürriyet adlı kıza anlatıyordu. Rüyasında uygar dünyanın tüm simgeleri Osmanlı dünyasında, Osmanlı şehirlerindedir. Bu rüyada Halkı temsil eden vekillerin olduğu, güçler ayrılığının uygulandığı, sansürün olmadığı bir dünya vardır. Hürriyet konuştuğunda Namık Kemal'de geleceğe umutla bakmaktadır¹. Aydınların hürriyet özlemleri Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle kısa bir süreliğine giderilecektir.

1 Kemal Arı, *Türk Devrim Tarihi-I*, 4. Baskı, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s.151.

Bu anlamlı günün her yıl kutlanması gerektiğini düşünen bazı Mebusan Meclisi üyelerinin sundukları önerge sayesinde 10 Temmuz (Miladi: 23 Temmuz 1908) günü ulusal bayram olarak kabul edildi ve her yıl resmi makamlar ve halk tarafından coşkulu bir şekilde kutlanmaya başlandı. Meşrutiyet gibi önemli bir kavramın halk nezdinde anlamını bulması ve yerleşmesi bakımından büyük önem taşıyan Hürriyet Bayramı, Cumhuriyet'in ilanından sonra da kutlanmaya devam etti. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Ulusal bayram kutlamalarındaki coşku daha da arttı. Benzeri örnekleri bugün bile karşımıza çıkmaktadır. Ulus olma

Cumhuriyet, 23 Temmuz 1925

bilincinin sınandığı bu vb. günler halkın bir arada olduğunun, düşman olarak görülen devlet, toplum veya topluluklara karşı bir bütün haline geldiğinin gösterilmesi bakımından önemli bir simgedir. Bayramlar, Savaşın en zor dönemlerinde bir bakıma halka moral destek vermektedirler. Bu anlamda ulusal bayramlar, ulus-devlet kavramının pekiştirildiği ve tam da anlamını bulduğu; devlet ve halk kitlelerinin bütünleştiği zamanlardır. Osmanlı dünyasında da, ülke emperyalist güçlere karşı savaşırken halkın buna karşı tepkisi ve desteği sanılandan daha önemliydi. Her ne kadar Hürriyet Bayramı kutlamalarının sönük geçtiği düşünülse de² ülkenin önemli merkezlerinde kutlamalar devam etmiş, meydanlarda ateşli konuşmalar yapılarak her fırsatta ordunun yanında bulunduğu dile getirilmiştir³.

Halkın bilinçlenip örgütlenmesine, bir anlamda kamuoyu yaratma gücüne Kurtuluş Savaşı sırasında da rastlamaktayız. Mondros Mütarekesi sonrasında gerçekleşen İzmir'in işgaline, halkın verdiği tepki dış basında önemli bir kamuoyu yaratmakla kalmamış mücadelenin ilerleyen dönemlerinde bu durum maddi desteğe de dönüşmüştü. Osmanlı Devleti'nin arkasında bir halk desteği vardı. Fakat Osmanlı bu desteği kullanma konusunda basiretsizlik gösterdi. İşgali gerçekleşen şehirlerde her geçen gün asayiş problemleri görülürken Müslüman halk bu durumdan en fazla etkilenen kesimdi. Daha birkaç yıl öncesine kadar her yıl büyük bir sevinçle kutladıkları ulusal bayramlar 1919'dan itibaren yasaklamalarla karşılaştı. Kendini onurlu ve bağımsız bir devlete ait hissetme düşüncesi her bireyin benliğinde olan bir duygudur. Oysa artık bağımsızlığından söz edilecek bir devlet düşüncesi yerinde bunu kendi çabasıyla gerçekleştirmeye çalışan Ulusal Güçler (Kuva-yı Milliye) vardı. Artık umutlar Anadolu'daydı. Bayram nidaları ise Onlardan gelecek haberlere bağlıydı. Yasaklamalar devam ederken kutlama günlerinde gazetelerde tek bir sütun habere bile yer verilmiyor, Resmi kişi ve kurumlardan uzak köşelerde

2 Hasan Babacan, "Uğur Üçüncü, Türk Basınına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Meşrutiyet Kutlamaları", *History Studies*, S.2, 2010, s.s.415-439.

3 Hasan Akbayrak, "Osmanlıdan Cumhuriyete Milli Bayramlar," *Tarih ve Toplum*, C.8, S.43, s.s.31-34.

ve sükûnet içinde saygı duruşları ve törenler yapıyordu. Hürriyet Bayramları adeta hürriyet özlemi içinde geçer olmuştu.

Bir devir kapanırken ona ait kutlamalarda yerini yavaş yavaş, yeni ve farklı bir söyleme sahip kutlama kültürüne bırakacaktır. 1920-1922 yılları arasında yasal olarak hala varlığını sürdüren Osmanlı Devleti, tören yapılmasını yasaklasa da Anadolu, çoktan bayram havası içindeydi. TBMM'nin açılışının ilk yılında itibaren 23 Nisan, Ankara da çeşitli etkinliklerle kutlanmaya başladı. 1922 yılında 23 Nisan törenlerinin yanı sıra 10 Temmuz (23 Temmuz) Hürriyet Bayramı 'da meclis başkanlığı düzeyinde yapılan bir törenle kutlanmaya devam etti⁴.

Cumhuriyetin bir rejim olarak benimsenmesinin ardından Hürriyet Bayramı algısı 29 Ekim Cumhuriyet bayramıyla bütünleştirilmeye başladı. Tabi bu durumun değişmesinin sebeplerinden birisi de tam da o günlere denk gelen Lozan Sulh Bayramı'dır. (konu ileride ayrıntılarıyla ele alınacaktır.)

23 Temmuz Hürriyet Bayramı, Önceleri ayrı bir bayram şeklinde kutlanırken özellikle 1926 yılı itibariyle Hürriyet Bayramı kutlamaları her yıl giderek azalan bir hevesle kutlanmış 1935 yılından itibaren de (ulusal bayramlarla ilgili kanun gereğince) unutulmaya yüz tutmuştur. 1926 yılındaki kırılmanın temelinde Mustafa Kemal Atatürk'e yönelik suikast girişimi vardır. Tarihte İzmir Suikastı olarak bilinen bu girişim önceden haber alınmasıyla durdurulur. Suikast girişimcileri ise kısa sürede yakalanarak İstiklal Mahkemelerinde yargılanırlar. 2 Ağustos 1926 günü başlayan duruşmada Kara Kemal, Ziya Hürşit gibi isimlerin öne çıktığı görülmektedir. Davada İstiklal Mahkemesi savcısının iddiasına göre; Kara Kemal aslında Enver, Cemal ve Talat Beyler' in adamıdır... İttihatçılar tekrar bir hükümet darbesiyle iktidara getirmek için çalışmaktadır ve bu amaç doğrultusunda da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurmuş fakat bu belli olmasın diye kendisi partiye girmemiştir. Bu vb. iddialar mahkeme sonunda kabul edildi⁵. İttihat ve Terakki Partisi'nin, Cumhuriyet'in değerlerine karşı savaş açtığı düşüncesi elbette hoş karşılanmadı.

Dönemin önemli gazetelerinden *Vakit*, 23 Temmuz tarihli baskısında "*Türk Milleti asla nankör değildir. 23 Temmuz İnkılâbı'nı hazırlayan kimseleri takdir, hatta takdis etmiştir. Fakat ne kadar elim bir hakikattir ki bu adamlardan bir takımları mücadele-i milliyeden sonra inkılâbın tekâmülü. Milli istihsalin tahakkuku yolunda yardım vazifelerini ifaya devam edecek yerde, cumhuriyet inkılâbımızın ruhu olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya düşman kesilmiş, kendi menfaat ve mevkilerini temin etmek için suikastlar ile onun vücudunu izaleye çalışacak kadar ileriye bile gitmiştir.*" Sözleriyle durumun Türk basınında nasıl algılandığını ortaya koymaktadır.

Böylece İttihat ve Terakki Partisi veya İttihatçılıkla özdeşleşen Hürriyet Bayramları'na bakış iyiden iyiye farklılaştı. Hürriyet Bayramları 1935 yılına kadar her yıl kutlanmaya devam etti. Bu tarihten sonra milli bayramların bir kanunla belirlenmesiyle resmi bayram niteliğini kaybetti.

4 Hasan Akbayrak, *a.g.e.*, s.35.

5 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s.s.228-229.

2. Bağımsızlık Yolunda Son Adım: Lozan ve Lozan Sulh Bayramları

Türkiye, Ulusal Kurtuluş Savaşımı sonrasında Batılı güçlerle eşit şartlarda oturduğu Lozan masasından önemli kazanımlarla döndü. Batılı güçlere karşı verilen kurtuluş mücadelesinin, Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşmalarıyla sonlandırılması Türkiye Cumhuriyeti'nin en anlamlı günlerinden biridir. Mustafa Kemal, Lozan Antlaşması'nın yıl dönümlerinden birinde kendisini ziyarete gelen İstanbul Üniversitesi Talebe Cemiyeti Heyetine aşağıdaki konuşmayı yaparak, konunun önemine dikkat çekmiştir.

“Lozan antlaşması, Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır. Türk milletli için siyasal bir zafer oluşturan bu antlaşmanın Osmanlı tarihinde eşi yoktur. Milletimiz bununla hakkıyla övünebilir ve Türk milleti yüksek bir eseri olan bu antlaşmanın yüksek kıymetini bilmesi gereken gençliğine bunu geçmişte kararlaştırılmış antlaşmalarla karşılaştırmasını önermelidir. Bu nedenle Lozan görüşmelerinde her türlü siyasal mücadelelere göğüs vererek sonucu elde etmede büyük bir anlayışlılık göstermiş olan İsmet Paşa'yı yücelterek anmak görevimdir... Gençliğin gerçek gösterişinden pek duygulandım. Lozan antlaşması imza gününün milli bayram olarak kabul edilmesi uygundur”⁶.

Lozan Antlaşması ile İtilaf Devletleriyle olan ilişkiler yeniden düzenlenirken, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olduğu uluslararası arenada kabul edildi. Bernard Lewis'in söylemiyle; *“Uzun süreden beri aşağılık ve kölelik sembolü olarak kızılan Kapitülasyonlar tüm sonuçlarıyla kaldırıldı”⁷*. Batılı Güçler Misak-ı Milli'yi büyük ölçüde kabul etmek zorunda kaldılar. Elbette Lozan'da çözümlenemeyen meselelerde vardı; ancak sözünü ettiğimiz iki maddenin bile kabul edilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

İsmet İnönü önderliğinde Lozan'a giden heyetin dokuz ay süren yoğun çabaları sonrasında 17 Temmuz'da konferansın gidişi netleşti. İsmet İnönü, Atatürk'e hemen durumu bildirerek bir cevap istedi. İnönü'nün üç gün süren bekleyişi Atatürk'ün telgrafıyla yerini sevince bıraktı.

“Elde ettiğiniz başarıyı en sıcak ve en içten duygularımızla tebrik etmek için antlaşmanın usulüne göre imza edildiğinin bildirilmesini bekliyoruz, kardeşim.”

Ankara'nın gözü kulağı Lozan'dan gelecek haberlerdeydi. Bu haberi İsmet İnönü, Lozan'dan gönderdiği tarihi telgrafla Ankara'ya duyurdu. Telgrafta

6 Ataturk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, M. Akif Tural, İzzet Öztoprak. Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.

7 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (10. Baskı), TTK, Ankara, 2007, s.254.

barış antlaşmasının 24 Temmuz günü öğleden sonra yapılacağı bildirilmekteydi ve haber hızla Anadolu'ya yayıldı.

17 Temmuz günü Meclisten tüm Türkiye'ye resmi bir tebliğ yayımlandı. Anadolu ajansı gururla bildiriyordu: “Baş delegemiz İsmet Paşa hazretlerinden gelen telgraf namede... Milli menfaatlerimize zararlı olmayacak, iktisadi bağımsızlığımızı ihlal etmeyecek makbul bir şekilde sonuçlandırıldığı...”⁸ Metnin birkaç güne kadar imzalanacağı bildirildi.

Lozan'a giden heyetten gelen haberler basın aracılığıyla halka duyuruluyordu. İsmet Bey'in başarılı görüşmeleri halkta heyecanları artırıyor. Gazeteler ana sayfalarından analiz yazılarla durumu anlatırken arkada sayfalarda Lozan, karikatür çizerlerinin kaleminden gözlere hitap ederek adeta halkın psikoloji ve tansiyonu yansıtıyordu. Kimi zaman İsmet İnönü, diğer yabancı temsilcilerle müsabakaya çıkan kaslı, dev bir pehlivana benzetilirken kimi zaman kör ebe oyununda barışı oynayan bir aktör olarak karşımıza çıkıyor. Görüşmeler uzadıkça halkın barış konusundaki sabırsızlıkları da yine karikatürlerle ortaya dökülüyor. Örneğin: Lozan trenini bekleyen iki kişi arasında şu konuşmalara yer veriliyor.

-Ya hu Lozan'dan gelen trenleri bekleye bekleye ayaklarıma kara sular inecek. Harp mi olacak sulh mu? Olacaksa olsun da biz de yapacağımızı ona göre bilesek.

-Nafîle bekliyorsun azizim, ne sulhun olacağı var ne harbin. Avrupalıların maksadını anlayamadın mı? Vakit kazanıp bizim dâhili tefrikaya uğramamızı bekliyorlar ve o zaman dilediklerini bize kabul ettireceklerini zannediyorlar⁹.

Lozan, bağımsızlığın sembolü olmuştu. Bu önemli antlaşma için İngiltere'nin en önemli gazetelerinden *Times*, Türkleri kutluyor ve çabalarının önemini vurgulayan yazılar yayımlıyordu.

Yayımlanan bir makale Lozan'da Türklerin elde ettiği başarılar şöyle dillendiriliyordu; “Lozan konferansı nihayet sona yaklaştı. Müttetiklerle Türkler arasındaki son mücadelede bitti ve anlaşma yapıldı... Batı ile Türkiye arasında yeni bir ilişki şekli oluşmaktadır. Artık eski günler geçmiştir. Türk memleketlerinde ayrıcalıklar ve sultanlar devri kapanmıştır. Jön Türkler tarafından vaktiyle uygulanan Meşrutiyet, bu durumda pek az değişiklik yapmıştı. Şimdi yapılan değişiklik ise çok büyüktür. Lozan konferansında gelişen

8 Ali Naci Karacan, *Lozan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.502.

9 Kelebek, Gülyüz ve Akbaba dergilerinden aktaran; Sezai Dumlupınar, *Türk Mizah Dergi ve Gazetelerinde Siyasi Hayata Bakış (1923-1946)*, İstanbul Üniversitesi, AİT. Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.s.121-128.

**İstanbul Üniversitesinde
Lozan Günü Kutlamaları**

durumlarla Türkiye büyük devletlerle aynı ayak üzerinde konuşmuştur... Bu konferansta Türkiye, tam egemenlik ve bağımsızlık noktasında ısrar etmiştir. Artık bu devlet kendi başına yürümeyi istemektedir..."¹⁰.

Makalenin devamında ise Lozan'da masaya oturan Türkiye'nin eski Türkiye ile çok farklı olduğu artık yeni bir Türkiye'nin olduğu vurgulanıyordu. Mustafa Kemal'in tam da istediği buydu; Batı'nın Doğu'ya bakışını ve onu algılayışını kökten değiştirmek. Yaklaşık 3 yıl süren bağımsızlık mücadelesi, Anadolu halkının barışa olan özlemini artırmış, Çok değil kısa bir zaman önce kendi yurtlarında derin bir nefes alabilmek ve özgürce yaşayabilmek bir hayal iken artık o hayali gerçekleştirmeye bir adım daha yaklaşılmıştı.

1923 yılında, 23 Temmuz Hürriyet Bayramı İstanbul'da kutlanırken Ankara daha sönük geçti; çünkü aynı tarihlerde Ankara'nın gözü kulağı Lozan'dan gelecek haberlerdeydi. Lozan antlaşması ile Batılı devletlerle olan ilişkiler yeniden düzenlenirken, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olduğu milletlerarası arenada kabul edildi. Bu tarihi haberi İsmet İnönü Lozan'dan gönderdiği tarihi telgrafla Ankara'ya duyurdu. Telgrafta barış antlaşmasının 24 Temmuz günü öğleden sonra yapılacağı bildirilmektedir. Haber Anadolu'ya hızla yayılır.

1923 yılının 24 Temmuz günü gazeteler barış haberini süslü sütunlarla duyurur. "Bugün Sulh Bayramıdır." manşetiyle yayımlanan Tercüman-ı Ahval'de Lozan kahramanlarının resimlerine yer verildi¹¹. Aynı gün Ankara da yüz bir pare top atışı yapıldıktan sonra mecliste bir tören düzenlendi. Mecliste milletvekilleri heyecan içindeydi. Nihayet rahat bir nefes alınacaktı. İstanbul basını da Lozan zaferini kutlayan yazılar yayımlar. Tevhid-i Efkâr Gazetesi haberi, "Bugün sulh bayramı: hakiki halas (kurtuluş) ve istiklal bayramıdır" diyerek tam sayfa süslü baskılarla duyurdu¹². İleri Gazetesi "Tarihimizde İki Temmuz" olarak yayımladığı bir yazıda 1920 ile 1923 Temmuzlarını karşılaştırmaktadır¹³. Bilindiği gibi 1920 Temmuz'unda Sevr, Osmanlı'nın önüne koyulmuş ve imzalaması istenmiştir. Fakat tarih tekrerr eder ve aynı masaya bu kez eşit şartlarda oturan Türkiye Devleti'dir.

10 Times, 18 Temmuz 1923'dan Akt. Ali Naci Karacan, *Lozan*, s.520.

11 Tercüman-ı Ahval, 24 Temmuz 1923.

12 Tevhid-i Efkâr, 23 Temmuz 1923.

13 Songül Doğan, *Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri*, Danışman: Ali İhsan Gencer, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, A.İ.İ.T.E., İstanbul, 1999, s.89.

Bu tarihten sonra Lozan'da kazanılan başarılar her yıldönümünde yurt genelinde törenlerle kutlanmaya başladı. 23 Temmuz 1924'te "Türk milletinin boynuna geçirilmek istenen esaret zincirlerinin kırıldığı gün" olarak duyuruldu¹⁴. Kutlanılan onca sıkıntının ardından Anadolu artık rahat bir nefes almaktaydı. Çünkü Lozan, Anadolu için özgürlüğü temsil ediyordu. Kutlamalar her yıl bir öncekinden renkli görüntülere sahne oldu. "Sulh Bayramı" adıyla kutlanmaya başlanan Lozan Günleri'nde her yer tatil edildi. Gazeteler o günlerde cıvı cıvıldı. Özgürlüğü simgeleyen karikatürler, hatta şiirler. Sütunların neredeyse tamamı bu anlamlı gün için ayrılmaktaydı. Ayrıca Lozan Günü'nün 23 ve 24 Temmuz olmak üzere iki günde de kutlandığı görülmektedir. Her ne kadar ulusal bir bayram olmasa da resmi makamlar ve halkın birlikte kutlamaya özen gösterdiği günlerdir. Gazete manşetlerinden de anlaşılacağı gibi Lozan Antlaşması'nın yıldönümleri bayram günü olarak kabul edilmektedir¹⁵. Lozan'da elde edilen başarı tam anlamıyla Türkler için bir başarıydı. Bu nedenle halkın gözünde adeta bir savaş kazanılmış gibi görülmektedir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde de Lozan Antlaşmasının yıldönümünü ifade etmek için zaman zaman Lozan Sulh Günü ya da Lozan Sulh Bayramı şeklinde bir söylem benimsenmiştir.

1925 yılında Lozan'ın önemi basın yoluyla halka anlatılmaya devam eder. Cumhuriyet Gazetesi "Sulh Bayramı Şerefine" adlı bir şiiri baş sayfadan okuyucularıyla paylaştı. Gün baş sayfanın tamamı Lozan Sulh Günü için ayrılmıştı:

Büyük Müncimizin Huzuru Dehasında

Deha türkün kılıcından saçarak berrak celal,
Çık salın gök de, zafer silahıdır ey şanlı hilal,
Şimale sal, teş'edün ervahu dağılsın şu zılal,
Kalmasın teşne göklerde ne hasret ne malul,
Azim ve imanla kazandık, yaşasın istiklal!

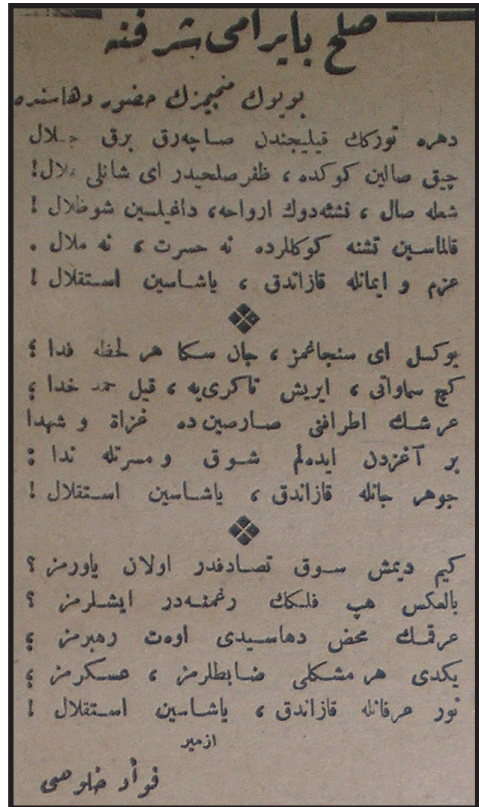
&

Yüksel ey sancağımız, can sana her lahza feda,
Geç semahu, eriş taa geriye kıl hamd-ü hüde
Arşın etrafını sarsında gazad-u şüheda,
Bir ağızdan edelim şevk-ü meserretle nida,
Cevher-i canla kazandık, yaşasın istiklal!

&

Kim demiş şevk-i tesadüftür olan yaramız,
Bilakis hep feleğin rahmanıdır işlerimiz,
İrkımın maha-sı dehasıydı, evet rehberimiz!
Yendi her müşkülü, zabitlerimiz, askerlerimiz:
Nur-u irfanla kazandık, yaşasın istiklal!

İzmir; Fuad Hulusi¹⁶

14 Cumhuriyet, 23 Temmuz 1924.

15 Ulus, 25 Temmuz 1939.

16 Cumhuriyet, 24 Temmuz 1925.

1927 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, Lozan Günü çerçevesinde Fakülte'nin konferans salonunda düzenlenen törende konuşan fakülte hocalarından Reşat Bey, Lozan'ın hukuk-u düvel yani devletler genel hukukundaki yeri üzerine bir konuşma yaptı. Törene çeşitli fakültelerden pek çok hoca ve öğrenci de katıldı. Lozan Sulh Bayramı'nı her yıl törenlerle kutlamayı geleneksel hale getiren İstanbul Üniversitesi Talebe Cemiyeti tarafından aynı yıl Lozan Sulh Bayramı anısına çeşitli kartpostallar bastırıldı. Bu kartpostallarda Mustafa Kemal ve Lozan heyetinin çeşitli resimlerine yer verilmekteydi. Cemiyet törende yapılan konuşmaları da bastırma konusunda bir karar aldı¹⁷. Sulh Bayramı'nın beşinci yıl dönümünde de Darül-Hukuk Fakültesi'nde bir tören yapıldı ve bir önceki yıllardan daha parlak şekilde kutlandı. Cumhuriyet Gazetesi kutlama haberini ertesi gün manşetten verdi:

"Gençlik ve Halk Lozan Zaferini Muazzam Tezahürle Tesid ve Bize Zafer Kazandıranları Minnet ve Şükranla Yâd Edildi."

24 Temmuz günü İstanbul Üniversitesi'nin salonunda yapılan törene her yaşta izleyici katıldı. Gönüllü öğrenciler salonun her yerini bayraklarla donattılar. Törenin saat ikide yapılacağı önceden duyurulmasına rağmen halk erkenden sıraları doldurdu. 13.30 itibarıyla oturulacak yer kalmamıştı. Durmadan Tezahüratlar ve marşlar çalınıp söyleniyordu. Bu sıcak yaz ayında buram buram terleyen izleyiciler, sıcağa aldırılmadan töreni sonuna kadar izlemekte direttiler. Öyle ya! Bağımsızlığın onaylandığı bugünün Türkiye'de ne kadar coşkuyla kutlandığı herkese gösterilmeliydi.

Törene Reisi Cumhur Kâtib-i Umumiyesi (Genel Sekreter) Tefvik Bey, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Fırka Müftüsü Hakkı Şinasi Bey, Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet Beyler katıldılar. Okunan İstiklal Marşı'nın ardından açılış konuşmasını yapmak üzere Talebe Cemiyeti Başkanı Munip Hayri Bey kürsüye geldi ve kalabalığı coşturan ateşli konuşmasına başladı:

"Aziz vatandaşlar, geldiğiniz için sizlere teşekkür etmeyeceğiz. Çünkü kıymetli huzurlarınızla şereflendirdiğiniz bu merasim uzun senelerdeki cümle hatıratın tesbit edildiği elim bir felaketten, bas-ü madelmevd (diriliş) Cümlesiyle sıyrılan kahraman Türk milletinin ulu gayesinin fazla bir inkişaf safhasıdır ki onu tesid (kutlamak) için yapılan merasime içten gelen bir arzu ile iştirak etmek her Türk vatandaşının mühim vazifesidir. Lozan muahedesi işte bize böyle bir vatan temin eyledi. Onu nasıl tesid etmeyelim. Türk tarihine kazandırdığı bu siyasi zafer muhterem ismet paşa hazretlerine gençliğin şükran hislerini bu vesileyle ıblağ ediyorum"¹⁸.

17 Cumhuriyet, 24 Temmuz 1927.

18 Cumhuriyet, 25 Temmuz 1928.

Bu dönemde Lozan Sulh Bayramları'na daha çok devrimci kadronun önem verdiği görülürken Abdülhamid İstibdadı'nın yıkılışını ve Meşrutiyeti temsil eden Hürriyet Bayramları ise eskiyi temsil ettiği için üzerinde durulmayan bir gün olarak zihinlerde yer etmeye başladı. Hürriyet Bayramları 1935'e kadar düzenli olarak kutlansa da¹⁹ 1923'ten itibaren her yıl dönümünde Hürriyet Bayramı ile 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı arasında bir fark olmadığı ve bu günlerin birbirlerini tamamlayan özellikleri olduğu vurgulanmaya devam edilmiştir.

"Türk milleti en çetin savaşlardan sonra 23 Temmuz'da noksan kalan inkılâbı tamamlamış ve cebbar (zorba) bir saltanati def ederek onun yerine istiklali, hâkimiyet-i Milliye'yi cumhuriyet ederek kurmuş ve ilan etmiştir. Gözlerimizi biraz maziye çevirip ufak bir mukayese yaparsak 23 Temmuz 1908' de atılan adımla 29 Ekim 1923'te elde edilen gayenin arasında küçük seneler içine sokuşmuş hazin bir tarih safhası görürüz. 23 Temmuzda milletimiz elindeki zincirleri kırmış fakat ayağındaki onu azade bırakmayan zincirleri koparıp atmamıştı. Fakat nihayet bu zincirler 29 Ekim 1923'te koparıldı."²⁰

Hürriyet Bayramları, Lozan Sulh Günü'nerastladığı için bu iki gün aynı gün içerisinde de kutlandığı görülmektedir.²¹ Hatta o günler resmi tatil kapsamında görüldüğünden özellikle 23 Temmuz'da resmi daireler tatil edilmektedir²². Fakat bu uygulama 1 Haziran 1935'te "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" hükmünün yürürlüğe girmesiyle tatil kapsamından çıkarılır²³. Hürriyet Bayramı ve Lozan Sulh Günleri'nin çok sık olmasa da ilerleyen yıllarda aynı gün kutlandığına da rastlamaktayız.

1933 yılında Lozan Sulh Bayramı'nın onuncu yıl dönümü sebebiyle törenlere ayrı bir hava gelir. Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti her yıl olduğu gibi bu yılda tören organizasyonuna ev sahipliği yapmaktadır. Törene İsmet İnönü, Kazım Karabekir ve Reşit Galip Beyler'de davet edilmiştir. Sulhun yıl dönümü samimi ve yüksek tempolu bir havada kutlanır. Konferans salonu her yıl olduğu gibi 1933 yılında da hınca hınç dolar.

Törenlerin farklı bir havada geçeceği daha ilk dakikadan belli olur. Şehir bandosunun çaldığı İstiklal Marşı'yla başladığında Öğrenciler öyle yoğun

19 Araştırmalarımız sırasında 1923'ten itibaren her yıl Hürriyet Bayramı kutlamalarına rastladık. Burada yalnız birkaç örnek vermeye yetiyoruz. *Saday-ı Hak* 23 Temmuz 1924, *Cumhuriyet* 26 Temmuz 1925; 23 Temmuz 1927.

20 *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1928.

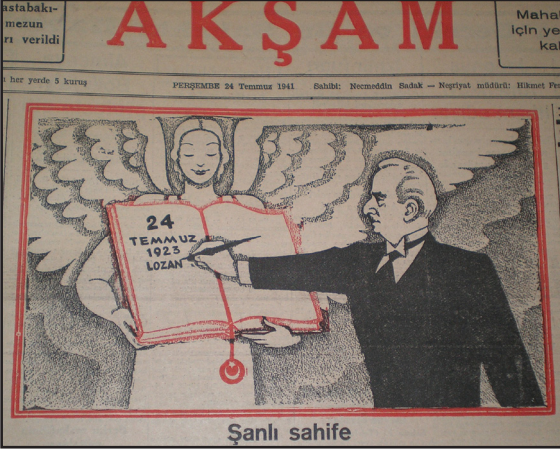
21 *Milliyet*, 23 Temmuz 1932.

22 *Hizmet*, 23 Temmuz 1930.

23 *Düstur*, Üçüncü Tertip, C.16. s.550.

duygularla doludur ki marş salonun kubbelerinde uzun süre yankılanır. Törende alkışların çoğunu gençlik ateşiyle salonu mest eden Fethi Bey alır. Öyle ki konuşması sık sık alkışlarla kesilir:

“Efendiler, bugün saadet günüdür, bugün sarayların çöktüğü gündür, bir millet gururunun, bir millet isyanının haşmeti karşısında hülyaların kahrolduğu gündür. Efendiler, şaşın ki bu milleti esir etmek istediler. Bu hayal ile mesut olacak kadar kendinden geçenler vardı...”

Bu konuşma sırasında dinleyiciler arasında ki Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey öyle heyecanlandı ki bravo.. bravo... diye bağılmaktan kendini alamadı. Kazım Karabekir’de konuşmasını başından beri dinlediği bu genci alnından öperek tebrik etti²⁴.

Kutlamalar yalnız Talebe Cemiyeti’nin etkinliğiyle sınırlı değildi tabi ki, ülkenin yer yerinde kutlamalara rastlayabilirdiniz. Kurtuluş Savaşı’nın simge şehirlerinden İzmir için bağımsızlığı simgeleyen günlerin ayrı bir yeri

vardır. Bu nedenle 24 Temmuz günü de şehir boydan boya bayraklarla donatılır. Savaş günlerinde kurtuluş ümidiyle gizlice dikilen bayraklar çıkarıldı sandıklardan. Kalabalıklar kordonda buluşur. Denizdeki kayıklarda bayram gününden nasibini almıştır.

Aydın’da da durum pek farklı değildi. Halkevi “Lozan Günü” kapsamında güzel bir organizasyon yaptı konuşmalardan sonra Mustafa Kemal’in seyahat filmleri gösterildi. Daha sonrada “Kahraman” adlı bir tiyatro eseri sahnelendi. Büyük şehirlerin yanı sıra küçük ilçelerde de törenler tüm coşkunluğuyla devam etti. Samsun’un Bafra ilçesinde Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünü kutlama komitesi kaymakamın başkanlığında toplanarak bir tören düzenlediler²⁵. Ama bu komitelerin asıl amacı olan Cumhuriyet kutlamaları daha da görkemli bir şekilde yapılacaktır.

19 Nisan 1341 (1925) tarihinde Ali Fethi Okyar’ın önerisi ile alınan bir kararla 29 Ekim 1923’te rejim olarak benimsenen cumhuriyeti aynı zamanda bir bayram olarak kutlama kararı alınmıştır. Ali fethi Bey önerisinde şunları dillendirmektedir.

“Her milletin kendisi için millî bayram olarak tek bir gün kabul ettiği, o günün memleket içinde ve dışında yabancı elçiliklerde kutlandığı, bu günün Fransa’da 14 Temmuz, Amerika’da 24 Temmuz olduğu, Türkiye Cumhuriyeti için de bu günün Cumhuriyet’in ilan edildiği gün olan 29 Ekim olarak kabul edilmesi gerektiği, 23 Nisan’ın benzer bir gün olarak kabulü ifade edildiği takdirde o günün Türk inkılâp tarihinde bir merhaleyi ifade ettiği ancak

24 Milliyet, 25 Temmuz 1933.

25 Milliyet, 24 Temmuz 1933.

Cumhuriyet'in ilanının tamamlanmış bir süreci ortaya koyduğu için 29 Ekim'in bayram olarak ilan edilmesi gerekir"²⁶.

Cumhuriyet'in değerlerinin benimsenmesi başta Mustafa Kemal'in üzerinde önemle durduğu konudur. Cumhuriyet rejiminin kabul edildiği günün halk nezdinde bunun bir görsel şölene dönüşerek kalıcı hale gelmesi gerekmektedir. Uzun savaş yılları boyunca bağımsız bir ülke hayali kuran halk, tüm umutlarını kurulan yeni Türkiye'ye bağlamıştır. Türk devrimin eylemsel boyutundan sonra artık kurumsal boyutuna sıra gelmiştir. Yeni Türkiye'nin kurumlarıyla, kutlamalarıyla adet ve alışkanlıklarıyla farklılığını ortaya koyması gerekmektedir. Buda istenilen boyutlara ulaşmıştır.

Bu doğrultuda Cumhuriyet'in onuncu yılı tüm görkemiyle göz doldurmalı ve yeni Türkiye'nin sadece on yıl içerisindeki büyük değişimi dünyaya duyurulmalıdır. 1933 yılının haziran ayında çıkarılan bir kanun çerçevesinde Cumhuriyet Bayramı'nın onuncu yıldönümü kutlamaları ülkenin tüm il ve ilçelerinde komisyonların denetimlerinde düzenlenen törenlerle kutlandı. Onuncu yıldönümü için yapılan kutlamaların yanı sıra tiyatro eserleri, romanlar, şiirler yazıldı ve yayımlandı. Bu günün anısına Reşat Nuri Güntekin "İstiklal" adlı tiyatro oyununu yazarken Etem Izzet ise "On Yılın Romanı" adlı romanını okuyucuyla buluştu²⁷.

1930'lar Türkiye'sinde Türk halkının çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşmasını ve yapılan inkılapların kökleşmesini sağlamayı amaçlayan yegâne kurumlarından Halkevleri de Lozan Sulh Bayramları'na ayrı bir önem vermektedir. Pek çok Halkevi şubesinde Sulh Bayramları için törenler yapılır. Konularında uzman hukukçu, edebiyatçı, siyasi kişilikler ve ünlü isimler bayram kutlamalarına katılır. Ankara Halkevi, bayram kutlamalarını her yıl aralıksız düzenlemektedir. Lozan'ın 14. yıl dönümünde Ankara Halkevi önünde yapılan törende Enver Behnan Şapolyo, İsak Refet Işıkman ve Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi Edebiyat Şubesi Başkanı Hıfzı

26 Yasemin Doğaner, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2007, s.s.119-143.

27 Selçuk Çıkla, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebî Yayınlar", *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, C.I, S.1, 2006, s.54.

Oğuz Bekata, günün anlam ve önemine uygun birer konuşma yaptılar. Ardından milli filmler ve halk oyunları sergilendi. Yöresel kıyafetli kızlı erkekli gruplar izleyenlere Lozan ruhunu yeniden yaşattılar²⁸.

Lozan Sulh Bayramı'nın 16. Yıl dönümü coşkusu aynı tarihlerde Hatay'ın Anavatana katılmasıyla iki kat arttı. Ve iki bayram bir arada kutlandı.²⁹ Bu tarihten itibaren hayatın anavatana katılışı özellikle Hatay'da ulusal bayram havasında kutlanmaya devam etti³⁰. Aynı gün devam eden Lozan kutlamaları nedeniyle, Ankara Halkevi'nin önü kalabalıklarla doldu taştı. Gazetelerin yorumlarına göre adeta ciddi bir bayram manzarası oluştu. Ankara Radyo Evi'nde günün anlam ve önemi nedeniyle bir program gerçekleştirildi. Aynı

programda Vasfi Raşit Seviç canlı bir konuşma gerçekleştirdi. Konuşmasında İnönü'nün Lozan da ki başarısını "asırlarca bir hal tarzına varamamış bir davaya zaruri ve şerefli hal tarzını verememiş" olmasına bağlamakta ve bundan dolayı hem Türk tarihinin hem de dünya tarihinin İsmet İnönü'ye minnet duyması gerektiğini vurgulamaktadır. Gazetecilere verdiği demeçte İsmet İnönü Lozan antlaşması için *Avrupa'nın göbeğinde dikilmiş ebedi bir sulh abidesidir*. İfadesini kullanmaktadır³¹.

3. Değişen Söylemler ve Algılar: İsmet İnönü ve Sonrası

16. Yıldönümü Lozan Sulh Bayramlarında bir farklılığında ortaya çıktığı yıl oldu. Atatürk'ün ölümü sonrasında İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'da yerini aldığı bir dönemdir. Araştırmalarımız sırasında Milli Şef dönemi olarak bilinen 1939-1950 arasında dönemde kutlamalara İsmet İnönü'nün kişiliği ve söylemlerinin hâkim olduğu görülmüştür. *Tek Adam*'ın ardından ikinci adam olarak halka yansıtılan İnönü, Lozan Günü'nde gazetelerin sütunlarında bir kahraman olarak yer alır. Manşetlerde İnönü'ye bağlılık duyguları kendini yoğun olarak hissettirmektedir.

*"1940 Temmuz'unun 24'ü bizim için milli birliğe ve onu temsil eden yüce şefe karşı yeni bir ahit vesilesi olmuştur. O şef ki İnönü'den başlayarak garp cepheleri ordularını kumandanı sıfatıyla zaferin, Lozan'da sulhun ve uzun yıllar başvekil mekiinde ilerlemenin temsilcisi olmuştur. Devlet reisi olarak emniyet ve refahını arttırdığı yeni Türkiye'nin iç ve dış kuvvetleri, onun bilgili ve kahraman elinde yurda saadetin bütün nimetlerini verecektir"*³².

28 Ullus, 23 Temmuz 1937.

29 Deniz, Ağustos 1939, S.50.

30 Demokrat İzmir, 24 Temmuz 1952.

31 Akşam, 25 Temmuz 1939.

32 Ullus, 24 Temmuz 1940

Bu tarz söylemlerin temelinde Atatürk sonrası Türkiye'nin nasıl olacağını merak eden çevrelere karşı bir güven tazeleme amacı yatmaktadır. Dönemin koşulları göz önüne alındığında böyle bir gereksinim yadırganamaz. Dünya büyük bir savaşın içerisindeydi. Ve Türkiye her an savaşa girme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Gazeteler bağımsızlık ve ulusal duyguları güçlendirecek böyle günlerde halka istediği güveni aşılar. Bağımsızlık savaşında ülkesi için her türlü fedakârlığı yapmış Lozan'ı imzalayarak "*esaret zincirlerini kırmış bir kahraman*"³³ olarak İnönü çok uygun bir portredir. Aynı zamanda Lozan İnönü'dür Şeklinde manşet haberlerde görülmektedir³⁴.

1941 yılında Falih Rıfki Atay, *Ülkü* dergisindeki makalesinde de Lozan barışının önemine dair söylemleriyle halkı bilinçlendirmeye devam etmektedir; "*Lozan Sulhu'nun parolası şuydu: milli sınırlarımız içinde kayıtsız ve şartsız müstakil kalmak ve bizden gayrılarının hakkını kayıtsız şartsız tanımak! Bizim bu davamızın samimiyetine Lozan'da belki hiç kimse inanmamıştı. Fakat Atatürk ve İsmet İnönü, onlar biliyorlardı ki zafer olmaksızın bu hukuku elde etmeğe imkân yok... biz istiklalimize dokunulmadıkça, 18 senelik barışçı ve nizamcılar olarak kalacağız; istiklalimiz tehlikeye girdiği vakit, 1922 Ağustos kahramanlarının hatıralarına yeniden şan vereceğiz... Türk milletinin Sulh Bayramı'nı kutlarız*"³⁵.

1942 yılındaki kutlamalar aynı coşkuyla devam eder. Amerika Birleşik Devletleri 24 Temmuz cumartesi günü Türkiye saatiyle 19.00 'da WCBX VE WCRC istasyonlarından Lozan Günü anısına Türkçe bir program hazırlayarak dinleyicilerine sunar³⁶. 1943 yılına gelindiğinde de törenlerin büyük coşkularla devam ettiği görülür. Lozan barışının 20. yıldönümünde Ankara Halkevi'nin düzenlediği törene İsmet İnönü damgasını vururken İstanbul Üniversitesinde yapılan törenlere de hükümetten önemli isimler katıldı. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu, Meclis Başkanı Vekili Şemsettin Günaltay, Müstakil Grup Başkan Vekili Ali Rana Tarhan, Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, Yavuz Abadan, Partinin İl İdare Heyeti Başkanı Doktor Behçet Uz, Orgeneral Fahrettin Altay, bunun yanı sıra pek çok üniversite hocası ve kalabalık bir izleyici grubu yapılan törenlere katıldılar³⁷.

Sulh Bayramları, halkın gözünde yalnızca resmi törenlerin yapıldığı bir bayram değil giderek genç, yaşlı tüm halk kesimlerinin dâhil olduğu ve sivilleşen günlerdi. Kutlamaların yaz aylarına denk gelmesi nedeniyle de daha da eğlenceli geçiriliyordu. İstanbul, Üsküdar Halkevi tarafından da *Lozan mükâfatı* adıyla Üsküdar plajında bir yüzme yarışı düzenlendi. Behçet Uz'un da keyifle izlediği yarışlara büyük küçük her yaşta insan destek verdi. Katılım yoğunu. Sadece Küçükler 50 metre yarışına 30 genç yüzücü katıldı. Bu anlamlı günde yaşlıları arasından sıyrılıp altın madalyayı göğüsleyen İrfan'ın madalyasını alırken nasıl sevindiğini tahmin etmek güç değil. 100 metre serbest ve kurbağalama ve atlama stillerinde devam eden yarışlara bayanlarda yoğun ilgi gösterdiler³⁸. Sulh Bayramı ülkenin birçok şehrinde aynı coşkuyla devam etti.

33 *Ulus*, 25 Temmuz 1940.

34 *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1943.

35 Falih Rıfki Atay, "*Lozan, Montrö ve Değişmeyen Dava*", *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi yayınları, Ankara, 1982, s.440.

36 *Akşam*, 13 Temmuz 1942.

37 *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1943.

38 *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1943.

Aynı gün Kadıköy Halkevi 'de Moda Plajı'nda yarışlar düzenledi³⁹. Kazananlar ödülleri şehrin ileri gelenlerinden alırken yarışlar geleneksel hale getirilerek sonraki yıllarda da organize edilmeye devam etti. Ertesi yıl Salacak Plajı'nda düzenlenen yarışlarda da halkın yoğun katılımı gözlemlendi⁴⁰.

1908'de Meşrutiyet'in ilanının hemen ertesi günü sansüründe kaldırılışı nedeniyle 1945 yılından itibaren Lozan Sulh Günü dışında 24 Temmuz'da "Basın Günü" kutlamaları başlar. Sansürden kurtuluş günü olarak adlandırılan bu gün daha çok Gazeteciler Cemiyeti tarafından kutlanmaktadır⁴¹. Kutlamalara 1980'li yıllarda da rastlamaktayız.

İmzalandığı ilk günlerden itibaren yaklaşık yirmi beş yıl düzenli olarak kutlanan Lozan Sulh Bayramı, 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıldan itibaren daha sınırlı kutlamalara sahne olmaktadır. Dikkatimizi çeken bir noktada aynı dönemde devletin üst kademesinin Lozan Günü'nden ziyade 1908 Hürriyet Bayramı'nı yeniden kutlamaya başladıkları görülmektedir. Artık bayram kutlamaları üzerinden siyaset yapıldığı görülür. Bayramlar üzerinden halk kitlelerine ideolojileri yansıtmaya düşüncesi adeta bir yarış halini almaya başlar. 1950 yılında ki Hürriyet Bayramı kutlamalarını Demokrat Parti İstanbul İl Teşkilatı bizzat yürütmektedir... Şişli'deki Hürriyet Abidesi'ne çelenk bırakılır ve Hürriyetin 41'inci yılı kutlanır. Hükümet yanlısı Gazetelerde de aynı söylem devam eder.

*"10 Temmuz'dan sonra yurdumuz maalesef yine çeşitli istibdat ve diktatörlüklere sahne olmuş 14 Mayıs seçimleriyle ki hürriyete, demokrasiye kavuşmuştur. Artık bu defa hürriyet ve demokrasinin, milli irade hâkimiyetinin ebedi olmasını diler ve böyle olacağını umarız"*⁴².

Söylemlerin alt metinlerinde 1908 ile 1950 arasında demokrasinin olmadığı, yapılanların da demokratik olarak nitelendirilemeyeceği vurgusu yapılmaktadır.

İlerleyen tarihlerde Lozan kutlamalarının Valilikler tarafından engellemelerle karşılaştığı da görülür. İzmir'de yapılması planlanan Lozan kutlamalarına Valiliğin izin vermemesi üzerine İsmet İnönü, adeta isyan eder gibi bir yorum getirmektedir:

*"Yani İzmir valisi Lozan gibi bir tarih hadisesinden bahsedilmesini kabul etmiyor. Ne anlayıştır bu, ne haktır..."*⁴³

Her ne kadar Lozan Barışı, artık devlet katında itibar görmese de İsmet İnönü, ölünceye kadar Lozan'ın öneminden bahsedecektir. Bu konuya hatıralarında da geniş yer verir.

*"Lozan muahedesi, Türk siyasi hayatında başlı başına bir yer tutan milli eser halindedir. Lozan muahedesi yeni Türkiye devletinin kurulmasında temel unsur olan siyasi bir vesika olmuştur. Bu milli devlet tam manasıyla medeni ve bağımsız bir devletin bütün haklarına sahip olmuştur"*⁴⁴.

39 Akşam, 24 Temmuz 1943.

40 Cumhuriyet, 25 Temmuz 1944.

41 Cumhuriyet, 24 Temmuz 1965.

42 Yeni Asır, 23 Temmuz 1950

43 İlhan Turan, İsmet İnönü- Lozan Barış Konferansı- Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s.243.

44 İsmet İnönü, Hatıralar/2, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987, s.158.

Kutlamalar yaşanılandönemin koşullarında zaman zaman Coşkusunu Yitirse de İsmet İnönü'nün ölümüne kadar yapılan kutlamalara bizzat katılarak Lozan'ın önemini her fırsatta hatırlattığı görülür. 1957 yılındaki Lozan kutlamalarında İsmet İnönü'nün gençlerle birlikte Lozan üzerine sohbet ederek bu anlamlı günü andıkları bilinmektedir. Örneğin: Lozan kutlamalarının 31. yılında yaptığı bir konuşmada "altı yüz milyonluk Çin ülkesine kadar, bütün şarktan, kapitülasyonların kalkabileceğini, Türkler Lozan da ispat etmiştir"⁴⁵. Diyerek Lozan'ın önemine vurgu yapmaktadır.

1960'lardan sonra bir zamanların görkemli törenlerine sahne olan Lozan Sulh Bayramları sık sık olmasa da kutlanmaya devam etmektedir. Hatta 1960'lardan itibaren 24 Temmuz günü hem Lozan günü, hem Sansürden Kurtuluş (Basın Bayramı) hem de İşçi Bayramı olarak kutlanmaktadır. Araştırmalarımız sırasında 1983 yılında da Lozan Günü kutlamalarına rastladık. Fakat ilk dönemlerde olduğu gibi heyecanlı kutlamalara günümüzde rastlamak oldukça güçtür. Lozan Günü'nü hala kutlayan kuruluşlar arasında İnönü Vakfı da bulunmaktadır. Vakıf, her yıl Heybeliada'daki köşk'te tören yapmaktadır.

Sonuç

Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti için bağımsızlığının simgelerinden biridir. Bu önemli antlaşma imzalandığı günden itibaren ülkede görkemli kutlamalarla anılmıştır. İlk yıllardan itibaren çeşitli törenler, toplantılar, gençlerin katıldığı çeşitli yarışmalarla şenlik havasında kutlanmıştır. Araştırmalarımız sırasında çeşitli gazete ve dergilerde *Lozan Sulh Bayramı*'na ilişkin konuların kutlama günlerinde yoğun olarak sayfaları süslediği görülmüştür. Aslında Lozan antlaşmasının kabul edildiği gün resmi olarak ulusal bayramlar arasında yer almasa da uzun yıllar boyunca Halkevleri'nin özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir şubelerinde kutlanmıştır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinde, kutlanmaya devam eder.

Lozan Sulh Kutlamaları, hiçbir zaman resmi bir bayram niteliği taşımasına rağmen Lozan antlaşmasına verilen önem dâhilinde uzun yıllar devam eden adeta milli bir bayram havasında kutlanmıştır. Gazetelerde çoğunlukla "*bugün, Lozan Sulh Bayramıdır*" şeklinde başlıklara rastlanması da bunun bir göstergesidir. Kutlamalar yoğun olarak Atatürk dönemi diye bilinen Cumhuriyet'in ilk yıllardan başlayarak sonrasında da devam eder. Lozan konferansında Türk heyetinin başkanı olan İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yıllarında ise Lozan antlaşmasına özel bir önem verildiği görülmektedir. Ebedi şefthen sonra milli şeflik yıllarıdır. Fakat İsmet Bey, talihsiz bir dönemde Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Bu dönemde Dünya, yeniden büyük bir savaşın içindedir. Avrupa, Amerika Asya ve Afrika olmak üzere dört kıtaya yayılan bu büyük savaştan Türkiye kıl payı kurtulur ancak ekonomik olarak zor bir boğazdan geçer. Halkın, kimi zaman ekmek bile bulamadığı; karaborsacılık, fiyat yükseltme gibi olayların sık sık yaşandığı bir dönemdir. İsmet İnönü'ye yönelik eleştirilerin yükseldiği görülür. Bu tarihlerdeki Lozan Sulh Kutlamaları bir anlamda İsmet İnönü'nün imaj tazeleme veya güven artırma zamanları olarak görülebilir.

45 Cumhuriyet, 25 Temmuz 1957.

1946'da çok partili hayata geçiş ve sonrasında Mayıs 1950 seçimleriyle iş başına gelen Demokrat Parti iktidarıyla *Lozan Sulh Bayramları*'nın eski görkemli günleri son bulur. Özellikle bu dönemde siyasi tercihlerin tam bir dönüş yaşamasıyla Atatürk ve İnönü Dönemi'nin önem verilen kutlamalarının yerini ittihatçıların simgesi olarak görülen Hürriyet Bayramları alır. Artık devlet kademesinde Hürriyet Bayramı kutlamalarına özel önem verildiği; Lozan Sulh Bayramı kutlamalarına ise İzmir örneğinde olduğu gibi valilik katında yasaklamaların getirildiği görülür.

Lozan Sulh Bayramları'na yönelik kısıtlamalar önemli bir soruna da işaret etmektedir. Bu olay Türkiye'de bayram ve kutlama geleneğinin, hükümetlerin benimsediği ideolojilere göre değişiklik gösterdiğinin önemli bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Kaynaklar

Düstur, Üçüncü Tertip, C.16. s.550.

II. Gazeteler ve Dergiler

Akşam

Cumhuriyet

Deniz

Demokrat İzmir

Hizmet

Milliyet

Saday-ı Hak

Tercüman-ı Ahval

Tevhid-i Efkar

Ulus

Yeni Asır

Vakit

III. Kitaplar ve Makaleler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, M.Akif Tural, İzzet Öztoprak, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.

AKBAYRAK, Hasan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Bayramlar," *Tarih ve Toplum, C.8, S.43, s.s.31-34.*

ARI, Kemal, *Türk Devrim Tarihi-I, 4. Baskı, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011.*

ATAY, Falih Rıfki, "Lozan, Montrö ve Değişmeyen Dava", *Ülkü Seçmeler (1933-1941), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1982, s.s.439-440.*

BABACAN, Hasan, ÜÇÜNCÜ, Uğur, "Türk Basınına Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Meşrutiyet Kutlamaları", *History Studies, S.2, 2010, s.s.415-439.*

ÇIKLA, Selçuk, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebî Yayınlar", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi, C.I, S.1, 2006, s.s.46-63.*

- DOĞAN, Songül, *Lozan Barış Görüşmeleri ve Antlaşmasının Türk Kamuoyunda Etkileri*, Danışman: Prof. Dr. Ali İhsan Gencer, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, A.İ.İ.T.E., İstanbul, 1999.
- DOĞANER, Yasemin, “Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.9, 2007, s.s.119-143.
- DUMLUPINAR, Sezai, *Türk Mizah Dergi ve Gazetelerinde Siyasi Hayata Bakış (1923-1946)*, İstanbul Üniversitesi, AİİT. Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.
- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar/2*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- LEWİS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (10. Baskı), TTK, Ankara, 2007.
- TURAN, İlhan, İsmet İnönü- *Lozan Barış Konferansı- Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2003.

KURTULUŞ SAVAŞI KOMUTANLARI EKSENİNDE CUMHURİYET REJİMİ TARTIŞMALARI

Ercan YALÇIN*

Özet

Cumhuriyet, Osmanlı'dan miras kalan bir yapı üzerine inşa edilmiş bir rejim olarak doğdu. Eski algı ve duruşları yıkmak, yüzyıllardır toplumun benliğine işlemiş fikirleri söküp atmak kolay olmadı. Rejimin ne olduğu halka ve halkın nabzını tutan kişiliklere tam olarak anlatılmalı ve yapılması gereken her şey, onlar tarafından da içselleştirilmeliydi. Cumhuriyet rejimi bir takım çevreler tarafından tam olarak algılanmasına algılanmıştı, ancak öyle kişiler vardı ki onların Cumhuriyet rejimini algılayıp içselleştirmeleri işleri daha da kolaylaştıracaktı. Ancak düşünülen gerçeğe dönüşmedi. Yıllarca aynı dava uğruna savaşmış olan Paşalar, siyasal arenada aynı davanın savunucusu olamadılar. Ayrılık çanları her devrim sonrası gibi onlar için de çalacaktı. Buna rağmen devrimler tüm hızıyla gerçekleşme dinamiklerini içinde barındırdı.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Rejim, Devrim, Paşalar.

ARGUMENTS OF THE REPUBLICAN REGIME IN THE AXIS OF COMMANDERS OF THE WAR OF INDEPENDENCE

Abstract

Republic was born as a regime which was constructed on a structure inherited from Ottoman. Breaking down old perceptions and attitudes and detaching which have located society's personality forages, were not easy. What exactly the regime must have told to public and the people who take the pulse of the public and what should be done must have been internalized by them. The regime of republic was comprehended by some circles but there were such a circles that their perceiving and internalizing the republican regime would make things more easier. However, thought was not turn to reality. Pashas struggled with the same case for years were not defender of the case on the political arena. Division bells would ring for them as the post-revolution. Nevertheless with all the speed of reforms housed the dynamism of realization in.

Key Words: Republic, Regime, Revolution, Pashas.

* Tarih Uzmanı, (ercan_yalcin_55@hotmail.com).

Giriş

Cumhuriyet, Türkçeye Arapçadan girmiş bir sözcüktür. Arapçada bu kavram “*halk*”, “*büyük kalabalık*” anlamında kullanılır. Cumhuriyet kavramının tüm dünyaya yayılmasına kaynaklık eden Fransa’daki Fransızca karşılığı ise “*La Republique*”dir. İngilizce karşılığı olarak “*The Republic*” olarak kullanılan bu kavram Latince’de “*Res Publica*” kelimesinden türemiştir¹.

Cumhuriyet sözcüğünü ona yüklenmiş bir rejim arka planıyla ortaya koymak için ise dar ve geniş anlamda bu kavramı açmak yerinde olacaktır. Cumhuriyet rejimi dar anlamda ele alındığında Monarşi’nin karşıtı olarak tanımlanabilir. Monarşilerde devlet başkanlığı, babadan oğula veraset yoluyla sürüp gider. Cumhuriyet’te ise, Monarşi’nin karşıtı olarak, devlet başkanlığı herhangi bir veraset bağına dayanmadan her yurttaşın -doğal hakkı olarak- seçilebileceği bir rejim olarak görülür. Egemenliği, zümreye ya da kişiye ait olan bir güç olarak değil de, toplumun tümüne ait olan bir güç olarak ele alır. Başta devlet başkanı olmak üzere, devletin başlıca temel organlarının seçim ilkesine göre kurulmuş olduğu; ayrıca bunların hiçbir şekilde veraset ilkesine dayanmadığı bir hükümet biçimi olarak kabul görür².

Cumhuriyet rejimini geniş anlamda ele aldığımızda ise, yukarıda saydığımız özellikler kısır kalır. Cumhuriyet’in geniş anlamdaki tanımında daha çok demokrasi hedef alınır. Cumhuriyet’in sadece Monarşi’nin karşıtı olarak tanımlanması, özü bağlamında Cumhuriyet rejimini etkisiz kılar. Demokrasiye dayanmayan Cumhuriyetler de, bu anlamda ele alındığında, Monarşilerde olduğu gibi despot bir yönetim aracı olarak varlık gösterebilir³. Dolayısıyla Monarşi’ye dayalı bir hükümet şeklinde Demokrasi’ye dönük çok daha fazla uygulamalar yer alacağı gibi; Cumhuriyet gibi bir rejimde -tam tersi olarak- otoriteye dayalı, Demokratik olmayan, insan hak ve özgürlüklerinin son derece kısıtlı olduğu bir hükümet var edilebilir. Doğal olarak; Demokrasi’ye dayanmayan bir Cumhuriyet rejiminin; ortaya çıkma amacına ters bir istikamette hükümet ettiği anlamına gelir.

Türk Devrimi’nin önderi sıfatıyla ortaya çıkan ve Monarşi’ye dair ne kadar kurum varsa her birini tek tek ortadan kaldıran Mustafa Kemal de; yukarıda dar ve geniş anlamıyla ele aldığımız Cumhuriyet rejimini, dar kalıpta değil, geniş kalıpta ele almış ve Cumhuriyet’ten ne anlaşılması gerektiğini *Medeni Bilgiler* adlı kitabıyla ortaya koymuştur. O, Cumhuriyet rejiminin tanımını yaparken; onu Demokrasi’den uzak bir rejim olarak görmemiş ve mihenk taşı olarak Demokrasi içerisinde ele almıştır. Onun gözünde Demokrasi ve Cumhuriyet öz itibarıyla birbirinin aynıdır. O Cumhuriyet’i:

“*Demokrasinin tam anlamıyla ülküsü, milletin bütününün aynı zamanda yöneten durumunda bulunabilmesini, hiç olmazsa, devletin son iradesini, yalnız milletin ifade ve açığa vurmasını ister’. Ne yazık ki milletlerin nüfus çokluğu, fikri eğitim*

1 Ayrıntı için bkz: İsmet Giritli, “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.56, C.XIX, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80. Yılı Özel Sayısı, Temmuz/2003, çşt. syf.

2 Zehra Odyakmaz, Ümit Kaymak, İsmail Ercan, *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, İkinci Sayfa Yay., İstanbul, 2006, s.s.249-250.

3 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yay., Bursa, 2007, s.s.58-59.

dereceleri, ülküsünün uygulanmasında büsbütün ülküden yoksunluğu gerektirebilecek ihtiyatsızlıklardan sakınmayı gerektirir. Bundan dolayı demokrasi prensibinin en çağdaş ve mantiki uygulamasını sağılayan hükümet şekli cumhuriyettir"⁴ diyerek ifade eder.

Milli egemenliği Cumhuriyet'in temeli olarak görüp, Türk Milleti'ne, bu hükümet şeklini uygun gören Mustafa Kemal, Milli Egemenliği de şu şekilde tanımlar:

"Milli egemenlik öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, taç sahipleri mahvolur. Milletlerin tutsaklığı üzerine kurulmuş kurumlar her tarafta yıkılmaya mahkûmdur"⁵.

Mustafa Kemal, Osmanlı'nın yıkımı üzerinden hayat verdiği Türk Milleti'ne, teokratik yapıyı da üzerine alan Monarşik sistemi uygun bulmayarak "Türk milletinin tabiat ve adetlerine en uygun idare, Cumhuriyet idaresidir"⁶ algısıyla, Türk milletinin üzerine kâbus gibi çöken saltanatı her türlü zorluğa karşı yok edip Cumhuriyet sistemini Türk milletinin yeni rejimi olarak hayata geçirmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı sonucunda ortaya çıkabilen Cumhuriyet, Mustafa Kemal'in de söylediği gibi, en büyük eser olarak görülür. Ve kanla, irfanla kurulduğu Mustafa Kemal tarafından sürekli tekrarlanır⁷.

Cumhuriyet'in İlanı ve Muhalif Yapı

Milli Mücadele'nin kazanılmasını takiben yeni kurulan Türk Devleti'nin en önemli sorunlarından biri, Osmanlı Devleti'nden miras kalan Saltanat makamıydı. Saltanat'ın 1 Kasım 1922'de kaldırılmasının ardından ise, Meclis'te ve Meclis dışında yaşanan ikinci kriz Cumhuriyet'in ilan edilmesi mevzusudur. Rejiminin ne olduğu tam olarak bilinmeyen bir yapının ortaya çıkmış olması, köklü devrimlerin yaşanması konusunda sağlam adımların atılmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak bu dönemde hem Meclis'teki ikinci grup taraftarları hem de eski İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer almış kişilerin muhalif hareketleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca Cumhuriyet'in ilanı konusunda Mustafa Kemal ile yakın dava arkadaşları arasında kesin ayrılıklar da, bu dönemde tam olarak ortaya serilmiştir.

Ulusal hareketin en başında yer alan Kazım Karabekir Paşa, Rauf (*Orbay*) Bey, Ali Fuat Paşa (*Cebesoy*), Refet Paşa (*Bele*) gibi önemli kişiler, yeri geldiğinde Mustafa Kemal'e muhalefet edebilecek dirayette kişiliklerdi. Daha sonra ise Mustafa Kemal'in etrafına, ona tam tamına bağlılık göstererek sadakat içerisinde olacak yeni isimler katıldı. Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Recep Peker, İsmet İnönü ve Yunus Nadi (*Abaloğlu*) olarak sayabileceğimiz bu isimler, Mustafa Kemal'in çevresinde ve yakınında yer aldıkça, diğer liderler kendilerinin dışlandığı sonucunu çıkarıyor ve yavaş yavaş süreçten geriye itildikleri kanısına varıyorlardı⁸. Eski liderler alınacak olan temel siyasal kararlarda kendilerine danışılması gerekliliği üzerinde duruyor

4 A. Afetinan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, AAM Yay., Ankara, 2010, s.42.

5 A.g.e., s.45.

6 Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, AAM Yay., Ankara, 2007, s.366.

7 Kemal Arı, *Türk Devrim Tarihi I -Temelleri, Gelişimi ve Oluşumu-*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s.70.

8 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yay., İstanbul, 2008., s.205.

ve bunun tersine, çoğu zaman siyasal süreçten ve karar alma mekanizmalarından dışlanmışlıkla karşı karşıya geldikleri savını ortaya atıyorlardı⁹. Bu da doğal olarak Mustafa Kemal'e karşı muhalif hareketlerin çoğalmasına sebep oluyor ve eski arkadaşların arasına bir takım ayrılıklar giriyordu¹⁰. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'yi birlikte gerçekleştirdiği arkadaşlarına daha sonradan yapacağı devrimler konusunda yeterince bilgi aktarımı yapmayışının ve birlikte hareket etmek gibi bir yöntemden uzak durmasının nedeni olarak, yapılacak olan inkılaplara karşı çıkılabileceği düşüncesini ortada bir tehdit olarak görmesindedir. Yukarıda adını saydığımız kişilerin muhaliflikleri söz konusu olduğunda ve en az Mustafa Kemal kadar saygınlıkları da göz önünde bulundurulduğunda, Mustafa Kemal'in neden bu yolu seçtiği rahatlıkla anlaşılabilir¹¹. Paşalar arasında yaşanan ayrılıklar; hem siyasal süreçte yaşanan ayrılıklar hem de kişisel husumetler sebebiyle yaşanan ayrışmalardı. Ortaya çıkan bu durum, aslında çoğu ihtilâlde yaşanmıştır. İhtilaller tarihi göz önüne alındığında her ihtilalin hazırlık aşaması; birlik, beraberlik içerisinde geçer. İhtilal yapıp ülkenin inşası tasarılarına geçildiğinde ise, ihtilali yapanlar arasında fikir ayrılıkları cereyan eder ve en sonunda da ihtilal bir şekilde kendi yavrularını yer. Bu, tarihsel yaşanmışlıklar bağlamında normal olarak değerlendirilen bir durumdur¹².

Cumhuriyet'in ilan edilmesi meselesine gelindiğinde, bu hükümet şekli Mustafa Kemal'in çok öncelerden itibaren aklında olan bir yönetim şekliydi. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında Türkiye için en uygun rejimin Cumhuriyet olduğuna karar verdiği bilinir. O, Türk vatandaşlarında mevcut olup, asırlardır geliştiremedikleri büyük kabiliyetlerin ve potansiyellerin, Cumhuriyet ile yeşereceğine inanmıştır¹³. Milli mücadeleye başladığı günlerde dahi bu konu hakkında yakın arkadaşlarına konuşmuş; hatta -Erzurum Kongresi'nden

9 A.g.e., s.206; Mustafa Kemal, Cumhuriyet'in ilanı öncesi Ankara'daki bütün arkadaşlarını çağırıp görüşme lüzumunda bulunmamıştır. Mustafa Kemal, tüm arkadaşlarının kendisi gibi düşündüklerini söyleyerek, Ankara'da bulunmayan kişilerin yetkileri olmadıkları halde haber verilmeden ve rızaları alınmadan Cumhuriyet'in ilan edilmiş olmasına güvenmelerine ve onlardan ayrılma nedeni saymalarına bir anlamda tepki göstermiştir. Bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk: 1919-1927*, AAM Yay., Ankara, 2006, s.543.

10 Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Rauf Bey gibi Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları, Mustafa Kemal'in etrafında "tufeyli" (*dalkavuk, asalak*) adını verdikleri bir takım çıkarıcı kimselerin toplanmasından şikâyetçidirler. Bunlar Paşalara göre Milli Mücadele yıllarında hiç görünmemişler, ancak zafer kazanıldıktan sonra ortaya çıkan nimetlerden faydalanmak üzere meydana çıkmışlardır. Paşalara göre Mustafa Kemal bu tufeylileri çevresinden uzaklaştırmalı ve eski Milli Mücadele arkadaşlarıyla el ele vermemeliydi. Bkz: Vahdettin Engin, *Hesaplaşma -Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti-*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s.22; Örneğin Kazım Karabekir Mustafa Kemal'le aralarına giren bu kişilerle ilgili olarak şunları söylüyor: "...Sadece memleket ve millet sevgisiyle birbirimize canla, başla bağlı olarak yaptığımız hürriyet ve istiklal savaşı esnasında adları sanları duyulmamış bir takım cılız ve menfi ruhlu tufeylilerin mantar gibi biterek, araya girişleri ile yarattıkları ayrılık havasında, Milli Mücadele günlerine ait birçok gerçeklerin örtbas edilmek istendiği görülüyor...". Bkz: Feridun Kandemir, *Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İçyüzü*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1964, s.13.

11 Sedat Yaralı, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Demokratikleşme Hareketleri", *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2003, s.219.

12 A. Cenani Gürbüz, *Mondros'tan Milenyuma Türkiye'de İsyandar, Olaylar ve Bölücü Faaliyetler*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2006, s.180

13 *Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, (Haz: Osman Okyar, Mehmet Seyiddanhoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.33.

önce- 20 Temmuz 1335 (1919) de Mazhar Müfit'in "Milli mücadelenin muvaffakiyete ulaştığı takdirde hükümet şekli olarak ne düşünüyorsunuz?" sorusuna: "Şekli hükümet zamanı geldiğinde Cumhuriyet olacaktır" yanıtını vermiştir. Ancak bu düşüncesinin o an için gerçekleşmesinin mümkün olmadığını bildiği için de Mazhar Müfit'ten bu konu hakkında kimseye bahsetmemesi telkininde bulunmuştur¹⁴. Şimdilik izlenilecek yöntemde zamanın olgunlaşmasını beklemek, uygulanacak politikaları evrelere ayırmak ve tüm bunları da ulusal bir sır olarak saklamanın şart olduğunu düşünüyordu. Sonunda, şartlar olgunlaştığında tüm planlar gerçekleştirilecekti ve de öyle oldu. İlk olarak Amasya Genelgesi'nde "Milletin azim ve kararı", ardından Erzurum Kongresi'nde "Milli iradenin hâkim kılınması", Sivas'ta ise milli iradenin hâkim kılınmasının ve halkın azim ve kararlılığının ülke geneline yaygınlaştırılması ifadeleri kullanılmaya başlandı. İngiliz Yüksek Komiseri Sir J. de Robeck'in de sezinlediği gibi bir Anadolu Cumhuriyeti'ne doğru hızla gidildiğinin sinyalleri veriliyordu¹⁵. Meclis açıldığında M. Kemal'in "hükümet teşkilinin zorunlu olduğunu, geçici olmak kaydıyla bir devlet reisi tanımak ya da bir Padişah kaymakamı ihdas etmenin gerekli olmadığını, TBMM üzerinde başka bir kuvvetin mevcut bulunmadığını ve TBMM'nin yasamaya ve yürütmeye ilişkin yetkileri kendi bünyesinde toplayacağını"¹⁶ belirttiği tavrı, bu esaslara dayanan hükümet şeklinin Halk Cumhuriyeti'nden başka bir şey olamayacağını ortaya seriyordu. Bu dönemde "Cumhurreissiz bir Cumhuriyet" yönetimi yaşanmıştır denebilir. Saltanatın kaldırılmasından itibaren ise Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilan olunacağı günü sabırsızlıkla bekledi ve hükümette bulunan kişilerin tam olarak kendi inandığı ve güvendiği kişilerden oluştuğu bir yapı ortaya koymaya çalıştı. Bunu başardığında da Cumhuriyet'in ilanı gerçekleştirildi.

Ancak, Rauf Orbay'ın Meclis İkinci Başkanı, Sabit Sağıroğlu'nun da Dâhiliye Nezareti'nde bulunuyor olması Mustafa Kemal'de tedirginlik yaratmaktaydı. Sabit Bey İttihat ve Terakki'nin yönetiminde olduğu dönemde valilik yapmış bir kişiydi. Ve Mustafa Kemal milli mücadelenin İttihatçılara mal edilmemesi için azami çaba harcamıştı. Bu sıralarda da İstanbul'da "İttihatçılar yeniden iktidara geliyorlar" denerek propagandalar yapılıyordu. Bu açıdan Mustafa Kemal Sabit Bey'in Dâhiliye Vekili olmasına karşı çıktı¹⁷. Mustafa Kemal bu tedirginliğini gidermek üzere yeni bir kabinenin kurulması gerekliliği kararına vardı ve Ali Fethi Bey'in yönettiği hükümet düşürüldü¹⁸.

14 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009, s.74.

15 "İngiliz Yüksek Komiseri İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 17 Eylül 1919 tarihli yazısında Anadolu'daki Kemalist hareketin gittikçe yayıldığını ve bir Anadolu Cumhuriyeti'ne doğru hızla geliştiğini bildiriyordu". Bkz: Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.104'ten akt: Osman Demirbaş, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu", İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, S.8, 4/2005, s.s.51-52.

16 Mahmut Soydan, *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, (Haz: Necdet Bilgi), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., s.13.

17 Kazım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1994, s.27.

18 Halim Demir, *Milli Mücadele (Kuvayı Milliye-İttihatçılar ve Muhalifler)*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.124.

1. Bunalımlar, Tartışmalar ve Cumhuriyet'in İlanı

Mustafa Kemal Cumhuriyet'in ilan olunabilmesi için, hükümetin zor durumda olduğu bir anı kolluyor ve adeta bu durumu kendisi yaratmaya çalışıyordu. İttihatçı Sabit Bey Dahiliye Vekili olmuştu. Yine muhalifler Rauf Bey'i de Meclis ikinci başkanlığına seçmişti. Mustafa Kemal 25 ve 26 Ekim günlerinde hükümeti Çankaya'da topladı ve hükümetin istifa etmesi gerekliliği üzerinde durarak, o anda hükümette yer alan kimselerin yeni seçilecek hükümette görev almaması telkininde bulundu. Fethi Bey, 25 Ekim 1923 Cuma günü, "*Güçlü bir Meclis'in tam güvenine sahip bir Bakanlar Kurulu'na ihtiyaç olduğunu*" gerekçe gösterip, arkadaşlarıyla birlikte Mustafa Kemal'in isteğini yerine getirerek istifa etti¹⁹. Bu şekilde Mustafa Kemal, muhalefetin kendisinin bir hükümet kurma girişimine girmesini istiyor, sonunda da tam olarak uyumlu bir idare ortaya çıkmayacağını düşünüp²⁰, bu karışıklıktan da yararlanarak, kendisinin çözüm oluşturacağı bir düzen işletiyordu. Ardından Meclis'te yeni hükümetin oluşması adına birçok liste ortaya konuyor; ancak yeni hükümet bir türlü kurulamıyordu. Çünkü yeni oluşturulan listelerde ağır top olarak sayılabileceklerin çoğu Mustafa Kemal'e yakın kişilerdi ve bu kişiler yeni hükümette yer almaktan kaçıyor, adeta ne onlarla ne de onlarsız bir hükümet kurulması imkânsız hale geliyordu. Burada muhaliflerin yapması gereken iki yol vardı; ya Mustafa Kemal'i tasfiye etme yoluna girişecekler –ki bu o dönemde çok zordu- ya da Mustafa Kemal'le aynı yolda yürüme politikasına girişeceklerdi. Mustafa Kemal öyle bir durum yaratmıştı ki bu durum ancak onun hakemliği ile içinden sıyrılabilecek bir buhrana dönüşmüştü²¹.

Muhaliif basın organları ise Meclis'te hükümet kurma girişimleri yaşanırken Mustafa Kemal'e muhalefet amacı güderek; Rauf Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Dr. Adnan Adıvar Bey'i ön plana çıkartan yayınlar yapmaktaydılar²². Muhaliif organların yardımları pahasına yeni bir hükümet teşkil edilemeyince Mustafa Kemal otoriteyi tamamen ele aldı. 28 Ekim akşamı Çankaya'da yaptığı toplantıya İsmet Paşa, Ali Fethi, Milli Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Paşa, Kemalettin Sami, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat ve Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey katıldılar²³. Mustafa Kemal kendisi ile hemfikir olmadıklarını düşündüğü arkadaşlarını çağırma gereksinimi duymadı²⁴. Mustafa Kemal bu toplantıda arkadaşlarına "*Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz, beni fırka grubuna davet edin, bir konuşma yapacağım*" dedi ve konuklar erkenden dağıldı. Misafirler Çankaya'dan ayrılınca İsmet Paşa'yla Mustafa Kemal bir kanun müsveddesi hazırlama işine başladılar ve 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini değiştirme çalışmasını yürüttüler²⁵. Ertesi gün de Kemalettin Sami Paşa bir takrir vererek

19 *Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.214.

20 Cezmi Eraslan, "*Cumhuriyetin İlanı*", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AAM Yay., Ankara, 2009, s.428.

21 Falih Rıfki Atay, Çankaya, Pozitif Yay., İstanbul, 2004, s.411.

22 Cezmi Eraslan, *a.g.e.*, s.428.

23 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, 2006, s.543.

24 *Fethi Okyar'ın Anıları*, s.34.

25 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.543.

gruba Mustafa Kemal'i davet ettirdi²⁶. Bu takrirde "Umumi Reis Mustafa Kemal Paşa hükümet sorununa çare olunması için davet edilmelidir" deniyordu. Ve Mustafa Kemal de Çankaya'da bu kararın kabul edilmesini beklemekteydi. Sonunda Mustafa Kemal, kararın ardından salona girdi ve kısa bir süre kaldıktan sonra "Bana bir saat müsaade ediniz, bulacağım hal tarzını arz ederim" diyerek odasına çekildi²⁷. Mustafa Kemal'in izin isteyerek odasına çekildiği bu bir saatlik zaman dilimi, adeta Türkiye Devleti'nin kaderini belirleyen andan başka bir şey değildir²⁸.

Mustafa Kemal'in teklifi, Başkan Fethi Bey tarafından oya sunulup kabul edildi ve ardından Parti Genel Kurulu 13:30'da Fethi Bey'in başkanlığında tekrar toplanarak ilk sözü Mustafa Kemal'e verdi ve Mustafa Kemal şu şekilde açıklamada bulundu: "Saygıdeğer arkadaşlar, üzerinde durduğumuz meselenin çözümünde karşılaşılan güçlüklerin sebebi, bütün arkadaşlarca anlaşılmıştır sanırım. Eksiklik ve yanlışlık uygulamakta olduğumuz usul ve şekildedir. Gerçekten de yürürlükteki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre, bir hükümet kurmaya teşebbüs ettiğimiz zaman, bütün arkadaşların her biri bakanları ve hükümeti seçmek mecburiyeti ile karşı karşıya kalıyor. Hepinizin birden hükümet üyelerini seçmek zorunda kalmanızda görülen güçlüğü giderilmesi zamanı gelmiştir. Geçen dönemde de aynı şekilde güçlüklerle karşılaşılıyordu. Görülüyor ki, bu usul bazen birçok karışıklıklara yol açıyor. Yüksek heyetiniz bu güçlüğü çözümlenmesi için beni görevlendirdi. Ben de bilginize sunduğum bu görüşten hareket ederek düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse kuvvetli ve kendi içinde uyumlu bir hükümet kurmak mümkün olacaktır. Devletimizin şekli ve niteliğini tespit eden ve hepimiz için bir gaye olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarına açıklık kazandırmak gerekir"²⁹ diyerek, Mustafa Kemal gece İsmet İnönü ile hazırladıkları tasarımı okutmak üzere kâtip beylerden birine uzattı. Mustafa Kemal bu tasarıyla Teşkilat-ı Esasiye'nin 1. maddesine "Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti, Cumhuriyettir" ek hükmünü getirip³⁰, yönetim şeklinin Cumhuriyet olması gerektiği düşüncesini ortaya koydu.

Mustafa Kemal'in anayasa değişikliğini içeren tasarısının ardından vekiller tarafından birçok konuşmalar yapıldı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu değişikliğinin, bunalımı çözecek nitelikte olmadığını savunan mebusların yanında, Cumhuriyet'in ilanının şu an için erken olduğu, öncelikli hedefin o an yaşanmakta olan hükümet krizini giderici önlemleri almak olması gerektiği fikirlerini ortaya attılar. Ancak muhaliflere nazaran şekli hükümetin Cumhuriyet olması gerektiğini savunan mebus sayısı çok olduğu için bu muhalif grup susturulmuş, İsmet Paşa'nın ve ardından Abdurrahman Şeref Bey'in net demeçleri amacına ulaşmıştır. Abdurrahman Şeref Bey muhalif olarak görüş öne süren vekillere konuşmasında, "Doğan çocuğun adını koymaktan başka ne yapıyoruz?"³¹ diyerek çıkışıyordu. Fırka toplantısı uzun süre devam ettikten sonra akşama doğru grup toplantısı meclis toplantısına dönüştürülerek saat sekiz buçukta Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikler hakkında oylamaya geçildi³² ve alkışlar arasında Cumhuriyet'i ilan eden maddeler aynen kabul

26 Kazım Özalp-Teoman Özalp, a.g.e., s.27.

27 Falih Rıfki Atay, a.g.e., s.413.

28 Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, s.215.

29 Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.547.

30 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009, s.284.

31 Falih Rıfki Atay, a.g.e., s.413.

32 A.g.e., s.413.

edildi³³. Diğer maddeler üzerinde ise Anayasa Komisyonu tarafından değişiklikler yapıldı. Değişikliklerin ardından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan tavzih (açıklama) ve tadillerle (düzeltme) kabul edilen maddeler şunlardır:

“Madde-1: Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli halkın kaderini bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır. Türkiye Devleti'nin yönetim şekli Cumhuriyet'tir.

Madde-2: Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslam'dır. Resmi dili Türkçedir.

Madde-4: Türkiye Devleti, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin kısımlara ayırdığı idareyi İcra Vekilleri (Bakanlar) vasıtasıyla idare eder.

Madde-10: Türkiye Cumhurbaşkanı TBMM genel kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi için seçilir. Başkanlık vazifesi yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar devam eder. Tekrar seçilmek mümkündür.

Madde-11: Türkiye Cumhurbaşkanı, Devlet'in başkanıdır. Bu sıfatla gerek gördükçe Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

Madde-12: Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer Bakanlar, Başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, tümü Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplanmamışsa, konu Meclis'in toplantısına ertelenir”³⁴.

Diğer maddelerin de kabul edilmesinden sonra şair Mehmet Emin Yurdakul'un isteğiyle Meclis'te bulunan tüm milletvekilleri ayağa kalkmış ve hep bir ağızdan *“Yaşasın Cumhuriyet!”* diye bağırmişlardır. 29 Ekim 1923 akşamında TBMM'nde yapılan oylamalar sonucunda da Ankara Milletvekili Mustafa Kemal, Meclis'in 158 üyesinin oybirliği kararıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçildi³⁵. Durum aynı gece bütün memlekete bildirilerek her tarafta gece yarısından sonra yüz bir pare top atışı yapılarak ilan edildi³⁶. İlk Kabine Malatya Milletvekili İsmet Paşa tarafından oluşturuldu ve İsmet Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı oldu. Meclis Başkanlığı görevi de Fethi Bey'e verildi³⁷. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesi yabancı ülkeler tarafından da yakından takip edilen bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerikan belgelerine Cumhuriyet'in ilan olunacağı Bristol tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“26 Eylül 1923, İstanbul

Resmi basının Ankara'dan bildirdiğine göre, Türk Anayasasında değişiklikler hemen hemen hazırdır ve belki de gelecek hafta görüşülmesine başlanacaktır. Yeni anayasaya göre Türkiye bir Cumhuriyet ve “Halk Hükümeti” (People's Government) olacaktır. Yasama organının süresi dört yıl olacak ve her yıl dört ya da altı ay çalışacaktır. Cumhurbaşkanı aynı

33 Cezmi Eraslan, a.g.e., s.429.

34 TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339; ayrıca bkz: Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, s.216; yine Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan ve Tadiline Dair Kanun için bkz: Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006, s.119.

35 TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339.

36 Konya Mebusu Eyüp Sabri Bey, Cumhuriyet'in tüm Türkiye'de ilanının yüz bir pare top atışı ile yapılması için meclise teklifte bulunmuş ve bu teklif kabul olunmuştur. Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339.

37 Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.551.

zamanda Büyük Millet Meclisi Başkanı olacak ve Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olacaktır"³⁸. Yine Amiral Bristol tarafından Amerika'ya gönderilen belgede Cumhuriyet'in ilan olduğu şu şekilde bildirilmiştir:

"30 Ekim 1923, İstanbul

Ankara Meclisi dün gece Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Kemal oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilmiş, o da İsmet Paşa'yı Başbakan atamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşu bu sabah İstanbul'da 101 top atışı ile selamlanmıştır"³⁹.

2. Rauf Bey'in, Hüseyin Cahit Bey'in ve İstanbul Basını'nın Cumhuriyet Rejimi'ne Bakışı

Cumhuriyet'in ilanı, İstiklal Savaşı'nın en önemli kahramanları olarak anılan Rauf (Orbay) Bey⁴⁰, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa ve Kazım Karabekir Paşa'nın Ankara'da bulunmadıkları bir dönemde gerçekleşti. Kurtuluş Savaşı'nın önderlerinden Rauf Bey, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın Cumhuriyet'e karşı duruş sergiliyor olmaları, diğer muhalif kişilere göre çok daha acı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır⁴¹.

Mustafa Kemal saltanat ortadan kaldırılmadan önce, daha Cumhuriyet rejimi tartışmaları ortaya çıkmadan, yakın arkadaşlarıyla konuşmuş ve saltanat konusunda fikirlerini almıştı. Cumhuriyet rejiminin önündeki en büyük engellerden biri olan saltanat sorunu konusunda Mustafa Kemal, yakın arkadaşlarının nasıl bir duruş sergilediğini Refet Paşa'nın Keçiören'deki evinde sohbet ederlerken almıştı. Bu sohbette Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa bulunuyordu⁴². Mustafa Kemal arkadaşlarıyla yaptığı o günkü sohbeti şöyle anlatır:

"Rauf Bey'den Padişahlık ve Hilafet konusundaki düşüncesinin ve kanaatinin ne olduğunu sordum. Verdiği yanıtta şu açıklamalarda bulundu: Ben, Padişahlık ve Halifelik katına gönül ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda bu ekmeğin vardır. Ben iyilikbilmez değilim ve olamam. Padişah'a bağlı kalmak borcumdur. Halifeliğe bağlılığım ise görgümün gereğidir. Bunlardan başka genel görüşlerim de vardır. Bizde kamunun birliğini korumak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği ölçüde yüksek görülmeye alışılmış bir kat sağlayabilir. O da padişahlık ve Halifelik katıdır. Bu katı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir kat koymaya çalışmak, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur; bu da hiç uygun bir iş olmaz. Rauf Bey'den sonra karşımda oturan

38 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.183.

39 A.g.e...

40 Rauf Bey kendisinin Ankara'da olmadığı bir anda ilan edilen Cumhuriyet'i nasıl haber aldığını şu şekilde anlatır: "29/30 Ekim 1923 gecesi, geç vakit henüz yatmıştım ki, top sesleriyle uyandım. Merakla kulak verdim. Top sesleri dinmiyordu. Yüze yaklaştığımı fark edince içimden doğan bir hisle "Mutlaka Cumhuriyet'tir öyle ise, memlekete ve millete hayırlı ve uğurlu olsun" diyerek haberi olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni -Siyasi Hatıralarım-*, C.2, Emre Yay., İstanbul, 1993, s.134.

41 Çetin Özek, *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, Gerçek Yay., İstanbul, 1968, s.76.

42 M. Galip Baysan, *Türkiye'de Demokrasi'nin Kuruluşunda Ordunun Rolü (İkinci Kitap: 1918-1950)*, Üniversiteler Ofset, İzmir, 2003, s.137.

Refet Paşa'dan düşüncesini sordum. Refet Paşa'nın düşüncesi şu idi: Rauf Bey'in bütün düşünce ve görüşlerine katılırım. Gerçekten bizde Padişahlıktan, Halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz. Ondan sonra Fuat Paşa'nın düşüncesini öğrenmek istedim. Paşa Moskova'dan yeni geldiğinden durumu, kamunun düşüncesi ve duygularını gereğince incelemeye daha zaman bulamadığından söz ederek görüşülen konu üzerinde kesin bir düşünce ve görüş ileri süremeyeceğini bildirdi"⁴³.

Saltanat konusunda yukarıda Mustafa Kemal'den alıntı yaptığımız şekilde tavır ortaya koyan liderler, Cumhuriyet konusunda da bir takım çekinceler barındırıyorlardı. Bu liderlerden Rauf Bey, Cumhuriyet rejimiyle ilgili olarak İstanbul'da basına verdiği demeçlerde "Cumhuriyet'in ilanının erken gerçekleştirildiğini"⁴⁴, "zamansız bir uygulama olduğunu, sadece Cumhuriyet demekle rejimin özgür sayılmayacağını ve asıl sorunun istibdat ile demokrasi arasında olduğu"⁴⁵nu belirttiler. Rauf Bey'in muhalifliğinin esas noktası ise; Cumhuriyet'in zamansız ilan edildiği yönündeydi. Öyle ki Rauf Bey beyanatlarında: "Bu aceleli sebebinin Meclis ve hükümet millete izah ve ispat etmelidir ve edecektir"⁴⁶ diyordu. Yine bir diğer ifade olarak da ekliyordu: "Bazılarının kuvvetli hükümetten yumrukla işleri idare eden bir hükümet kastettiklerini hayretle işittim. Cumhuriyet'in ilanı acele olmuştur. Çünkü Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tadil ve münakaşa edilmeden emrivaki şeklinde yapılmıştır"⁴⁷...

Bu yaklaşımları, onların bu süreçte yer almamalarından kaynaklandığı kadar, bu rejimi kafalarında tam oturtamadıklarından da kaynaklanıyordu. Rauf Bey bu dönemde Cumhuriyet idaresinin Türkiye için iyi bir sistem olmadığı kanaatini Kazım Özalp'in Cumhuriyet rejiminden bahsettiği bir sırada, O'na, "Buna mani olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" sözleriyle de ortaya koyuyordu⁴⁸.

Mustafa Kemal Nutuk'ta Rauf Bey'i tam olarak Cumhuriyet karşıtı olarak göstermemekle birlikte, Cumhuriyet'i savunan ve isteyen bir kişi olmadığını açıkça söyler⁴⁹. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in en iyi hükümet şekli olarak Teşkilat-ı

43 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.s.463-464.

44 Rauf Orbay hatıralarında Cumhuriyet'in ilanının 23 Nisan'da TBMM'nin açılmasıyla zaten fiilen hayata geçtiğini sadece adının sarih olarak verilmediğini, bazı gazetelerin yazdıkları gibi ilanının aceleye getirildiği gibi bir bahsin mevcut olmadığını belirtir. Ve "fiilen mevcut olan bir rejimin, nasıl olsa konacak olan adı, üç yıl sonra konmuş oluyordu" diye de ekler. Daha sonra da Cumhuriyet'in aceleye getirilme olayını şu şekilde açıklar: "...Yalnız bu formalite yerine getirilirken, Meclis'teki müzakerelerin dar bir zamana sıkıştırılmış olması ve böylece acaba neye karar verilecektir diye bekleyen umumi efkârın hazırlanmadan ani bir karar karşısında kalması yüzünden telaşlanıp, heyecanlanması varit olabilir". Meclis'te birçok tartışmaya konu olan Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin ve Tasvir-i Efkâr gazetesi başyazarı Velit Ebuzziya Beylere verdiği demeçte de aynı şeyleri söylediğinden bahseder. Bkz: Rauf Orbay, *a.g.e.*, s.s.134-135.

45 Halim Demir, *a.g.e.*, s.124-125.

46 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, C.I-II, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2011, s.442.

47 *A.g.e.*,s.442.

48 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006, s.191.

49 İlk Meclis'in vekillerinden Edirne Mebusu Mehmet Şeref Bey'in Rauf Bey'le ilgili düşünceleri oldukça eleştirel ve hakaret içeriklidir. Mehmet Şeref, Rauf Bey'le ilgili olarak: "...Zaten Rauf Bey, cumhuriyetin ilanı müzakeresinde yüzünden maskeyi silkip atan Kütahya Mebusu Recep Bey'in karşısında kekelemeye başlamış ve nihayet dayanamayarak meclisteki beyanatına muhalif olarak gönlünde ve fikrindeki söylemişti: 'Kemiğimi kırsalar Hanedanın ekmeği vardır. Ben Türk milletine değil, Osmanlı hanedanına minnet ve şükran borcu taşırım. Müslümanlığın emri budur'. Bu sözünde, işte sadık idi. Türk'ün şerefli tarihine bir dakika iman etmemiş, bir dakika için Türk milletinin ona verdiği

Esasiye Kanunu'nun öngördüğü Meclis Hükümeti sistemini gördüğünü söyler. Bu sistemin daha sonradan Halife'nin başa getirilebileceği bir sistem olabileceği düşüncesiyle Rauf Bey'in eski sistemi daha iyi bulduğu görüşünü de ortaya atar. Cumhuriyet'in ilanını Rauf Bey ve onun gibi düşünenler için Halifenin başkan olma lüksünün kalmamasından duydukları telaş ve heyecan olarak anlatır⁵⁰. Rauf Bey'in bu dönemde Halife'ye nezaket ziyaretine gitmiş olması⁵¹ Mustafa Kemal'in bu yorumları getirmesine bir kaynak oluşturmuştur. Kazım Karabekir Paşa da Cumhuriyet'in ilanı ertesinde Halife'yi ziyaret edenler arasındaydı. Kazım Paşa 11 Kasım 1923 Pazar günü Rauf Bey'le görüştüğünde Rauf Bey ile konuşmasını şöyle dile getirir: *"Rauf Bey Halife'nin pek ziyade korktuğunu, Ankara'nın umdelerin ikinci maddesine rağmen hanedan aleyhinde umur tuttıklarını söyledi. Halife benim ziyaretimi de arzu ediyormuş. Çok iyi olur dedi"*⁵². Karabekir Paşa, Rauf Bey'le görüşmesinin ertesi günü Halife'yi ziyaret eder ve bir buçuk saat Halife Abdülmecit ile sohbet eder⁵³. Karabekir'in Halife'yi ziyareti, Rauf Bey'in ziyareti kadar dikkat çekmemekle birlikte Cumhuriyet rejimini tesis edenler tarafından şüpheye celp edici nitelikte görülmüştür.

Rauf Bey Meclis'teki birçok vekilden gördüğü muhalif tavır üzerine Halife'ye yaptığı ziyaretle ilgili olarak yaptığının yanlış bir hareket olmadığını beyan ederek sunları söylemiştir:

"Hilafet makamını işgal eden muhterem zat, Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiştir. Ve bu Meclis, bu makamın istinatgâhudur (dayanağıdır). Bana tariz edenler bilmelidir ki, bu mevki ve vaziyette bulunan zat beni davet ederse, ben bu davete icabeti; dini ahlaki ve milli bir vazife bilirim. Şunu da söyleyeyim ki; ben son İstanbul Mebusan Meclisi'ne, Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşı ve Kuva-yi Milliye'nin mümessili olarak gittiğim zaman, hatta vatansever olarak tanınan birçokları benimle temastan çekinerek benden kaçtıkları halde, bugün Halife ve o zamanın Veliht'ı olan bu zat, bir toplantıda yanıma gelip samimiyetle elimi sıkarak bana (Niçin görüşemiyoruz?) dedi, açık söyledim (cesaret edemedim, çekiniyorum. Görüşsem sizi müşkül mevkie sokabilirim) dedim. (Hayır ehemmiyeti yok, görüşelim) dedi ve ısrarla davet etti. Bu cihan mertliği gösteren zat, hele Büyük Millet Meclisi kararıyla Halife seçildikten sonra, beni davet eder de, gitmezsem, dünyanın en saygısız adamı olurum. Gittim efendiler.. Yarın davet ederse, yine giderim.. Ama Fırka kararından bahsediyorlar, hangi karardır bu bilmiyorum. Esasen Fırka'nın henüz tespit ve tayin edilmiş bir programı dahi yoktur ki, ben onun dışında hareket etmiş olmakla muaheze edileyim. Hatalarım olabilir, hatalarım; hatta kabahatlerim olursa itiraf ederim. Yalnız, kanaatim dışında ve başkalarının arzularına göre hareket etmek kabiliyetini bende

azameti, huzuru, şerefi ve nihayet nimeti tanımamış, beşeriyet tarihinin yüzünü kızartan insanlığın parazit mahlûku bir iki müstehâsenin (fossil) namus şerefini asla anlamamış, düşkün birkaç şahsın önünde diz çökmeyi koca bir milletin iltifatına tercih etmiş bir adam şimdi Vekiller Heyeti Reisi olmuş iken, o zihniyetinden uzaklaşabilir mi idi?" yorumunu dile getirir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Edirne Mebusu Mehmet Şeref, *Tarihi ve Siyasi Tefrika Birinci Millet Meclisi*, (Haz: Taner Lüleci), Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s.s.263-264.

50 Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.s.544-559.

51 Lord Kinross, *Atatürk -Bir Millet'in Yeniden Doğuşu-*, (Çev: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2007, s.449.

52 Kazım Karabekir, *Günlükler 1906-1948*, 2. Cilt, (Haz: Yücel Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009, s.886.

53 *A.g.e.*, s.886.

görmek isteyenler, fikirlerini düzeltmelidirler. Ben bunu yapamam⁵⁴.”

Halife’yi ziyareti hususunda yukarıda bahsettiğimiz şekilde savunmasını yapan Rauf Bey, her şeye karşın, inandırıcılığını kişiler üzerinde etkileyici olacak şekilde anlatamıyordu. Bunların başında da Milli Mücadele’yi omuz omuza gerçekleştirdiği Paşalar vardı. Mustafa Kemal ve onun gibi birçok çevrenin Rauf Bey’in Cumhuriyet’e şüpheli yaklaştığı görüşüne karşılık; Rauf Bey, Cumhuriyet rejiminin tam olarak kendi zihninde var olan bir rejim olduğunu savunur ve Cumhuriyetle ilgili görüşlerini şöyle ifade eder:

“Bence Cumhuriyet kelimesi üzerinde mütalaa ve münakaşa doğru değildir. Benim içtihadım, her millet gibi hür ve refah içinde yaşama liyakatini, tarihte ender tesadüf edilmiş bir tarzda ispat eden asil milletimizin istiklal ve refahının tamamiyetini sağlayan şeklin, en doğru olacağı kaidesidir. Kuvvetini yalnız ve yalnız milletin rey ve muvafakatinden alarak ve başka hiçbir tesir veya kuvvetin karşısında eğilmeyerek, en isabetli kararlarıyla millet ve memleketi her gün arta arta saadet ve selamete doğru yükselteceğine zerre kadar şüphe olmayan hükümet tarzı işte budur. Millet esasen bu idare şeklini hak edip zaferiyle temin etmiştir.⁵⁵”

Rauf Bey Cumhuriyet rejimi ile ilgili olarak bu şekilde kanaat beslediğini söylemesine karşın, ikna edici olamamış ve Meclis’te -yukarıda da değindiğimiz üzere- birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Meclis’te, Rauf Bey’in gazetelere vermiş olduğu demeçlerden ötürü yaşanan tartışmalar üzerinde durmaya değer. Özellikle İsmet Paşa’nın eleştirileri Meclis’te oldukça ses getirmiştir. İsmet Paşa, Rauf Bey’e Halife’den gördüğü desteğe de değinerek şu şekilde açıklamalarda bulunuyordu:

“Cumhuriyet’in ilan edildiği günlerde milli davanın hizmetkârı ve timsali sayılan başlar arasında ihtilaf görülürse o manzara, Cumhuriyet’in ilanından dolayı Rues’a’nın (Önderlerin) ikiye ayrılması demektir... Bir idare şeklinin muvaffakiyeti eserleri ile ölçülür. Nazariyesini çürük bulurum. Yeni bir yolun yolcusu, o yolun nihayetinin behemehal selamete varacağını idrak etmelidir. Rauf Bey, herhangi bir mebusumuz, herhangi bir siyasi şahsiyetimiz değildir. Bu ciheti göz önünde bulundurmaya mecburdur... Böyle inkılap zamanlarında hükümet adamları bir siyasi şahsiyet gibi, herhangi bir şüphe gösteremez. Aksi hareket hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi... Rauf Beyefendi beyanatlarında gördüğümüz noktaları geri alarak, bu Fırka içinde yaşamak kararında mıdır?..⁵⁶”

Ertesi gün de Rauf Bey’in; Saltanat’a karşı olduğunu belirten ve Cumhuriyet’ten yana olduğunu dile getiren bildirisi yayınlandı⁵⁷. Rauf Bey konusunda duyulan endişenin asıl nedeni; Rauf Bey’in muhalif bir parti kuracağı söylentileri ve Halifelik aracılığıyla saltanata dönme isteğinin yarattığı korkuydu⁵⁸. Ancak Rauf Bey bu şekilde yargılamaların yapılmasını hiç hoş karşılamaz ve

54 Rauf Orbay, a.g.e., s.140.

55 Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1965, s.132.

56 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s.s.165-166; ayrıca bkz: Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yay., Ankara, 2003, s.85.

57 Lord Kinross, a.g.e., s.450.

58 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.s.5-6.

yapılanların Gazi ile ünlü Paşalar arasında kopmalar yaratmak isteyenlerin bir oyununu olduğu savını ortaya atar. Rauf Bey; Gazi ile aralarına soğukluk getirmek isteyenlerin olduğunu ve bu durumdan hoşnut olmadığını, kendisinin başka bir parti kurma gibi bir niyetinin de bulunmadığını, kendisini Meclis'teki tartışmaların ertesinde ziyaret eden Ali Fuat Paşa'ya açık bir şekilde anlatmıştır. Rauf Bey, Ali Fuat Paşa'ya:

“Yorgundum, hastaydım. Üç ay mezuniyet almıştım. Bu vaziyetim esaslı, mühim bir fırka içtimaine çağrılmama mani olmamalıydı. Benim vaziyetimde, hariçte bulunan diğer arkadaşlarımın hepsi isimleriyle davet edilmişlerdi. Yalnız ben çağırılmadım. Bunun elbette bir sebebi olacaktı. Bu gibi mühim anlarda beni, Gazi'den ve fırkamızdan uzak bulundurmak isteyenler eksik olmayacaktır. Ben mutlakiyet aleyhinde, fakat milli hâkimiyeti iyice temsil eden bir Cumhuriyet idaresinin tamamıyla taraftarıyım. Malum olan umdelerle intihap edilmiş olan bizler nasıl muhalif bir fırka teşkil edebiliriz? Haber aldığıma göre, Ankara'da hükümet mahafilinde, benim İttihad-ı İslam taraftarı olduğum işaa ediliyormuş. Fuat Paşa, siz resmi ve hususi işlerimizi iyi bilirsiniz. Benim bu hususta Gazi'yle İsmet Paşa'dan fazla alaka göstermediğime vakıfsınız. Türk Devleti'nin menfaatlerini ihmal ettirecek en küçük bir dikkatsizlik yapmadığıma şahit olmuştunuzdur. Kazanılan milli davamızı bu gibi yalanlarla zayıflatmaya hiçbirimiz müsaade edemeyiz. Ben menfi propagandaların arkasında, başta siz olmak üzere bizi Gazi'den uzaklaştırmak isteyenler bulunduğunu hissediyorum. Buna fırsat vermeyelim”⁵⁹.

Rauf Bey'in tüm bu yakınışı Ali Fuat Paşa'dan tam destek buluyor ve Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in söylediklerinin tam olarak arkasında olduğunu belirtiyordu. Ayrıca Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine verdiği beyanatlarından hiçbir şekilde Cumhuriyet karşıtlığı çıkarılamayacağını belirtip, demeçlerin özellikle Cumhuriyet karşıtlığı fikri taşıdığını ortaya kaymak için girişimlerde bulunulduğunu ifade ediyordu⁶⁰.

Rauf Bey'in gazetelere verdiği beyanlar çok ses getirmişti, ancak Cumhuriyet'in ilanının farklı şekillerde gerçekleştirilebileceği düşüncesi diğer Paşalar tarafından da destek buluyordu. Konuyla ilgili olarak, Ali Fuat Paşa hatıralarında şunları söyler:

“Cumhuriyet'in normal usullerle ilanı mümkündü. Bilakis emrivaki suretiyle ilanı ve başka yerlerdeki emsaliyle kıyas edilemeyecek kadar geniş salâhiyetlerle intihap edilmiş bir Reis-i Cumhuriyet'in, mevcut tek partinin reisi olduğu nazar-ı dikkate alınacak olursa, yeni Cumhuriyetimizin memlekette Büyük Millet Meclisi Hükümeti kadar tutulamayacağı aşikârdı. Çok şükür ki Gazi gibi memleketi kurtaran ve kalpleri kazanmış olan bir şahsiyetin ilk Reis-i Cumhuriyet intihap edilışı vaziyeti kurtarmaya sebep olmuştu”⁶¹.

59 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.443.

60 *A.g.e.*, s.442. Ali Fuat Paşa, 9 Aralık'ta Konya'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrılmadan önce Gazi ile yaptığı görüşmesinde de yukarıda belirttiğimiz gibi Rauf Bey hakkında, Cumhuriyet karşıtı olmadığı yönünde sözler söylemiştir. Gazi'nin, Rauf Bey'in Cumhuriyet taraftarı olup olmadığı sorusuna Ali Fuat Paşa: *“Rauf, milli hâkimiyet esaslarında bir şey kaybetmemiş olan Cumhuriyet şeklinde ve sizin de her nevi teşkilatın üstünde Cumhurreisi olmanıza tamamıyla taraftardır...”* yanıtını vermiştir. Bkz: Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.457.

61 *A.g.e.*, s.446.

Ancak tüm bu ortaya konulan fikirlere nazaran bir hususu dile getirmek gerekir. Yukarıda verdiğimiz gibi; Rauf Bey, Ali Fuat Paşa'ya yaptığı konuşmasında herhangi bir siyasi fırka kurulması teşekkülünde bulunmasının mümkün olmadığını dile getirip, Meclis'te kendisi adına böyle savlar ortaya atanları Gazi'yle arasını açmaya çalışan kişiler olarak tasavvur etmişti. Rauf Bey bu açıklamalarından yaklaşık olarak bir yıl sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında bir parti kuracak ve bu partide kendisi Başkan Yardımcılığı görevi alarak, Ali Fuat Paşa da Genel Sekreter olarak partiye hizmet edecektir. Yeni fırkanın oluşması ya -Meclis'te bahsedildiği gibi- bu dönemde partide yer alan Paşalar tarafından kurgulanmıştı ya da yaşanan süreç ve dışlanmışlık Paşaları yeni bir siyasi partide teşkilatlanmaya itmişti.

Tüm bu tartışmalar Cumhuriyet rejimi adına yaşanmış ve siyasal olarak ciddi çekişmelerin olduğu bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından, Rauf Bey'in dönemin yönetimini istibdat rejimi gibi tasvir ediyor olması, meclis içinde birçok tartışmalara yol açtığı gibi, partiyi de Aralık ayında bölünme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Asıl muhalefet konusu ise, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Halife'nin konumunun ne olacağı kaygısından ibaretti. Cumhuriyet'in ilanı bir anlamda Halifelik'in de sonu anlamına geliyordu⁶². Eski İttihatçı Hüseyin Cahit (Yalçın), Cumhuriyet'in ilanının ardından *Tanın'*de yaptığı yorumunda; Cumhuriyet'in ilanını, 1922 yılında saltanattan ayrılmış olan Halifelik'in kaldırılmasına doğru bir ilk adım olacağından endişe olarak belirtiyordu⁶³. Ayrıca Hüseyin Cahit eleştirilerine devam ederek "*BMM'nde alkışlarla kabul, dışarıda toplanarak ilan ettiğimiz Cumhuriyet'in gerçekten yaşamasını istiyor muyuz?*" diye soruyor ve "*Cumhuriyetin alkışlarla, duayla, şenliklerle yaşatılamayacağını*" dile getirerek "*bir put gibi buna tapınamayacağını*" söylüyordu⁶⁴. Hüseyin Cahit'in Mustafa Kemal'e ve daha sonradan kurulacak olan CHP'ye karşı muhalefetinin arkasında ise birkaç neden yatmaktadır. İlk olarak eleştirilerinin arkasında belirgin İttihatçı muhalif oluşu vardır. Mustafa Kemal'e "*Gel başımıza geç*" diyen ve olumlu karşılık göremeyen İttihatçılar⁶⁵, İttihat ve Terakki varken CHF'nin kurulmasını da yerinde bulmadılar. Bu, Hüseyin Cahit'in muhalifliğinin arkasında yatan nedenlerinden bir tanesidir. Diğer ise, kişisel nedenlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü Hüseyin Cahit de Cumhuriyet Partisi adında bir parti kurma niyetindeyken bunu Mustafa Kemal yapmış, bu da Hüseyin Cahit'in Mustafa Kemal'e ve CHF'ye muhalifliğinde önemli bir yer etmiştir⁶⁶.

Mustafa Kemal, muhakkak ki Cumhuriyet'in ilanının belli çevreler tarafından tenkit edileceğini biliyordu; ancak Cumhuriyet'in ilan zamanı gelmişti ve bu amaçla adımların atılması gerekliydi. Mustafa Kemal Cumhuriyet ilan edilmeden, 1923 yılının başlarında yerli ve yabancı gazetecilerle yaptığı mülakatlarında hükümetin ne olacağı hakkında üstü kapalı da olsa demeçler verip Cumhuriyet'in ilan edileceğini

62 Halim Demir, *a.g.e.*, s.125.

63 Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s.207.

64 Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.202.

65 İttihatçıların Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'nin başına geçmesini istediklerini Hüseyin Cahit Yalçın anılarında belirtmiştir. Bkz: Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, (Haz: Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000, s.369.

66 Hilmi Bengi, *a.g.e.*, s.203.

az çok belli etmişti⁶⁷. Cumhuriyet'in ilan edileceği günler yaklaştığında da Mustafa Kemal Avusturyalı bir gazeteci olan Lazar'ı Meclis riyaset odasına çağırıyor ve Neue Freie Presse gazetesine Cumhuriyet'in çok yakında ilan edileceğini bildiriyordu. Mustafa Kemal'in Lazar'a verdiği beyanat şu şekilde başlıyordu:

*“Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra kudreti, teşri salâhiyeti, milletin yegâne hakiki mümessili olan Meclis'te tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki maddeyi bir kelime ile hulâsa etmek kabildir: Cumhuriyet..”*⁶⁸.

Ardından ise, Cumhuriyet'in ilan olunacağı tüm Ankara ve İstanbul basınında yer almaya başladı ve bu şekilde Cumhuriyet'in ilan olunacağı ortaya çıkmış oldu⁶⁹. Cumhuriyet tartışmalarının ortaya çıkmasıyla birlikte Ankara basınının aksine İstanbul basınında Cumhuriyet'e muhalif tartışmalar başladı. Tevhid-i Efkâr gazetesinde imzasız yazılar yayınlanıyor ve Cumhuriyet rejiminin gereksizliği üzerinde duruluyordu. Ayrıca Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan bir yazıda “Cumhuriyet millet meclislerinde doğar, istasyon binasından ise olsa olsa tren çıkar. Yeni Cumhuriyet istasyonda hazırlandığı için bir sürat katarı gibi azami şiddetle ortaya atıldı”⁷⁰ deniyordu. Cumhuriyet rejimine karşı olan muhalif grup genel itibarıyla yapılması düşünülen rejim değişikliklerinin aceleye getirildiği ve üzerinde tartışılmayarak dikte edildiği görüşü üzerinde birleşiyor ve muhalifliklerini bu ana çerçeveye oturtmaya çalışıyordu. İstanbul gazetelerinde üzerinde çok durulan bir diğer muhalefet konusu ise “Türkiye’de oluşturulacak olan Cumhuriyet’le birlikte hangi sistem kabul edilecekti? Fransız modeli mi yoksa Amerika’nın başkanlık sistemi mi benimsenecekti?” karmaşasıydı. Diğer bir soru da Cumhurbaşkanı seçilecek kişide meclis ve parti başkanlığının devam edip etmeyeceği mevzusuydu⁷¹.

Yine, 23 Ekim 1923 günü “Cumhuriyet Terazisinin Hangi Kafesi Ağır Basacak”⁷² adlı bir yazı kaleme alınır ve Cumhuriyetçiler ile Cumhuriyet karşıtları bir terazinin iki tarafında iki karşıt grup olarak karikatürize edilir; ancak yazıyı kaleme alan kişinin adı bu gazetede belirtilmez. Yazıda Cumhuriyet mevzusu ile alakalı birçok dedikoduya yer verilerek istasyon binasında yapılan görüşmelere atıfta bulunulur. Ayrıca, Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayınlanan bu imzasız yazıda, halk fırkasında siyasal bağlamda bir takım karışıklıkların meydana geleceği belirtilerek, fırkada Cumhuriyet’i savunanlar (Cumhuriyetçiler) ve Cumhuriyet karşıtları (Lâ-Cumhuriyetçiler) şeklinde iki esaslı grubun olduğu; Cumhuriyetçilerin içinde ise kendi aralarında üçe ayrılmış Amerikanvari-Fransızvari ve Türkiye tarzı olmak üzere değişik grupların olduğu üzerinde durulur⁷³. Cumhuriyet karşıtı olarak nitelenen Lâ-Cumhuriyetçilerin ise İttihatçılar ve Hâkimiyet-i Milliyetçiler olmak üzere iki farklı zümre teşkil ettiğine dikkat çekilir⁷⁴.

67 Halim Demir, *a.g.e.*, s.124.

68 Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.437.

69 Mazhar Müfit, bir gün Anadolu lokantasında yemek yerken bu gazeteciye rastlamış ve gazeteci Mazhar Müfit’i tebrik ederek Cumhuriyet’i ilan ediyormuşsunuz diyerek Mustafa Kemal’le yaptığı mülakatı anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s.595.

70 Hasan Türker, “İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları”, *Toplumsal Tarih*, C.10, S.59, Kasım 1998, s.8.

71 Hasan Türker, *a.g.m.*, s.8.

72 *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923.

73 *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923.

74 *Tevhid-i Efkâr*, 23 Teşrinievvel (Ekim) 1923.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da Cumhuriyet'e muhalif olan grup susmadı ve Cumhuriyet aleyhine olan düşüncelerini gazete köşelerinde dile getirdi. Cumhuriyet ilan edilmeden önce Cumhuriyet aleyhinde birçok yazı yazan Velit Ebüzziya, ilanın ardından karşı düşüncelerini devam ettirerek "*Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri de Düzeltilecek Misiniz*" başlıklı yazısıyla Cumhuriyet'in ilanında önemli görev alan Ağaoğlu Ahmed'e ve Celal Nuri'ye olan karşı duruşunu sakınmadan dile getiriyordu⁷⁵. Velit Ebüzziya'nın yukarıda bahsettiğimiz yazısı şu şekilde bitiyordu:

*"Bu memleketin bugün havassın da, avâmın da yegâne temennisi artık şu dırılıtlı, dedikodulu, üzüntülü şekl-i hükümet tebdili devresine hitam verilerek cidden menâfi-i mülk ü millete hâdim işlere başlanılmasından ibarettir. Eğer dün ilan edilen Cumhuriyet'in erkan ve mensûbini bunu yapabileceklerinden emin iseler, biz de kendilerine 'öyle ise Cumhuriyetiniz mübarek olsun efendiler!' deriz"*⁷⁶.

Mustafa Kemal Nutuk'unda Velit Ebüzziya'nın Cumhuriyet'i benimsemediğini ve Cumhuriyet'le hiçbir ilgisinin bulunmadığını yazar. Yukarıda sözü edilen yazılarının da bu çıkarıma dayanak olduğunu vurgular⁷⁷. Cumhuriyet'in ilanını takiben muhalif İstanbul basınında Tevhid-i Efkâr gazetesi hariç diğer gazeteler ve onların yazarları -direk olarak Cumhuriyet'e muhalif olmamakla birlikte- yapılış tarzına tam manasıyla karşı çıktılar ve bu surette hem Ankara'ya karşı olan Rauf Bey'e hem de Halife Abdülmecit'e etki ederek onları ön plana çıkaran bir yayın politikası yolunu seçtiler⁷⁸. Daha sonra bu muhalif hareketler hilafet konusu üzerinde şekillenecek ve bu konuda da çeşitli tartışmalar yaşanacaktır.

Cumhuriyet'in ilan edileceği konusunda çeşitli gazetelerin ve meşhur Paşaların iddia ettiği gibi, ilan gizli olarak gerçekleştirilmemiştir. Cumhuriyet'in ilan olunacağı konusu 23 Eylül'de basına duyurulmuş ve ilanın gerçekleştiği tarihe kadar hem İstanbul hem de Anadolu basınında sürekli olarak ele alınarak konu üzerinde tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Trabzon'da İstikbal Gazetesi 27 Eylül'den itibaren bu konuyu devamlı surette işlemiştir. İstanbul gazetelerinde ise 24 Eylül'den itibaren konu hakkında makaleler ve haberlerle mevzuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Tanin, İkdam, Tevhid-i Efkâr, Vatan, Vazife gibi İstanbul'da yayınlanan gazetelerde Cumhuriyet konusu çeşitli makaleler ve röportajlarla sürekli tartışma konusu edilerek gündemde tutulmuştur. Özellikle Tanin ve Tevhid-i Efkâr yukarıda da değindiğimiz üzere Cumhuriyet aleyhine propaganda yapmışlardır⁷⁹.

75 Hasan Türker, "İlanından Sonra Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.10, S.60, Aralık-1998, s.42.

76 Yücel Demirel, "İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.2, S.10, Ekim-1994, s.6; ayrıca bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.553.

77 Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.553.

78 Hasan Türker, *a.g.m.*, s.45. cumhuriyet rejimi konusunda basında çıkan ve Cumhuriyet rejimini savunan haberler ve makaleler için bkz: Ramazan Tosun, "Cumhuriyet'in İlanında Kamuoyu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, S.12, Bahar/2002, s.s.99-107.

79 Ayrıntılı bilgi için bkz: Yücel Özkaya, "Cumhuriyet'in İlanı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Cumhuriyet'in 80. Yıl Özel Sayısı), S.56, C.XIX, Temmuz/2003, çşt. syf.

3. Kazım Karabekir Paşa ve Cumhuriyet Rejimi

Cumhuriyet rejiminin Türkiye’de benimsendiği bu dönemde, Batı dünyasında bile Cumhuriyet rejimi ile yönetilen devlet sayısı parmakla gösterilebilecek kadar azdır. Bu yüzden Türkiye Devleti’nin bu rejimi benimsemiş olması gerçekten dönemin dünya konjonktürüne göre çok zor bir iştir. Üstelik Türkiye’de, “meşrutiyetçi, mukaddesatçı, şeriatçı” ve daha da vahimi bazı “ulusçular” için dahi Cumhuriyet tasavvur edilecek bir uygulama olarak görülmemekle birlikte “kızılık” olarak algılanıyordu⁸⁰. Bunların yanı sıra bazı gazetelerde de (Örneğin; Tanin, Vatan ve Tevhit Gazeteleri) Cumhuriyet rejimi hakkında muhalif yazılar yayınlanıyor ve tenkitler yapılıyordu. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Milli Mücadele içerisinde en önemli görevlerde bulunmuş liderler de Cumhuriyet’in kendilerinden habersiz ilan edildiği görüşünü öne sürerek bir takım muhalif beyanatlarda bulunmuşlardı.

Cumhuriyet’in ilanı konusunda Mustafa Kemal’e kızan ve yapılanın yanlış bir tutum olduğunu değerlendiren bir diğer kişi de Kazım Karabekir Paşa’dır. Paşa’nın Mustafa Kemal’le dostluğu II. Meşrutiyet dönemine kadar geriye götürülebilir. İlerleyen zaman dilimleri içerisinde de iki ünlü Paşa’nın araları daha da iyi olacak ve bu, büyük bir dostluğa dönüşecektir. Öyle ki Mustafa Kemal Şişli’deki evinde Milli Mücadele’yi başlatmak gibi bir vatan müdafaasına giriştiğinde ona en büyük desteklerden biri de Kazım Karabekir Paşa’dan gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkmasını takiben Erzurum’da gerçekleştirdiği Kongre’nin icra edilmesindeki en büyük paya sahip kişilerden birisi de yine Kazım Karabekir Paşa’dır. Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum’da ordu müfettişliğinden ve askerliğinden istifasının ardından, en samimi arkadaşları dahi rütbeleri kaybedilmiş Mustafa Kemal’in yanında olmaktan çekince duyarken Kazım Karabekir Paşa: “Kumandamda bulunan zabitin ve efradın hürmet ve tanzimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız... Emrinizdeyim, Paşam..”⁸¹ sözleriyle Mustafa Kemal’in sonuna kadar arkasında olduğunu belirtmiştir.

Kazım Karabekir Paşa’nın Mustafa Kemal’e gösterdiği bu dostluk örneği, aynı şekilde Mustafa Kemal tarafından da Kazım Karabekir Paşa’ya karşı gösterilmiştir. 22 Ocak 1921 tarihinde Birinci Meclis’in bir gizli oturumunda yapılan görüşmeler sırasında Mustafa Kemal’in Kazım Karabekir Paşa’yı nasıl koruduğu ve arkasında durduğu açıkça görülür. Bu gizli görüşmelerde Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ve arkadaşları tarafından Kazım Karabekir Paşa’ya Doğu’da uygulamaya koyduğu teşebbüsler ile ilgili suçlamalar yöneltilmiştir. Bu suçlamalarda özellikle üzerinde durulan iki konu vardır ki bunlardan bir tanesi Ermeni Hareketi sırasında çok fazla kayıp verildiği meselesidir. Diğer konu ise, Doğu’da Kazım Karabekir önderliğinde Komünizm’e hoşgörülü yaklaşıldığı ve bu konuda taviz verildiği savı olmuştur. Kazım Karabekir Paşa’ya karşı yapılan bu suçlamalara daha fazla dayanamayan Mustafa Kemal arkadaşını savunma gereksinimi hissetmiş ve suçlamaları yapanlara karşı, savlarının doğru olmadığını belirterek şunları söylemiştir:

80 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Haz: Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2008, s.509.

81 Yaşar Semiz, “Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Konya, 1997, s.195.

“...Hüseyin Avni Bey biraderimiz gayet mühim bir konuya temas ettiler ki bunun hakkında hiçbir söz söylemek istemiyorum. Fakat kendileri temas ettiği için heyet-i ali'nizden zihinler karışmış olanlar bulunabileceği için bir iki kelime izah etmek istiyorum. Bir defa Kazım Karabekir Paşa'yı içimizden tanıyanlar ve tanımayanlar vardır. Paşa gayet zeki, ahlaklı, namuslu, fevkalade haluk, namuskâr bir adamdır. Bunların fevkinde hasletleri vardır ki ilk temasa geldiği vakit Hüseyin Avni Bey anlayamaz..”⁸².

İki Paşa'nın birbirlerini yukarıda bahsettiğimiz şekilde savunuyor ve kolluyor olmaları, birbirleri arasındaki dostluk ve arkadaşlığın da derecesini ortaya koyar. Ancak iki Paşa'nın nasıl olurda bunca dostluk arka planına sahip olmalarına karşın, bu dostluklarının dargınlığa dönüştüğü sorusu akli bir hayli karıştırır. İki Paşa arasındaki ayrılıkları ve anlaşmazlıkları açıklarken en önemli görülen hususları dört noktada belirtmek mümkündür. İlk olarak sayabileceğimiz neden, milli mücadele yıllarında ortaya çıkmıştır, ancak ülkenin diğer sorunları yanında küçük kalan ve o zaman için sorun teşkil etmeyen bu olaylar çok da dikkate alınmamıştır. İkinci olarak, Paşaların arasındaki iletişim eksikliğidir. Bu iletişim eksikliğini var etmeye çalışan kişiler de mevcuttur. Üçüncü olarak, Paşalar arasındaki duygusal yaklaşımlar sayılabilir. Son olarak ise, devrim mantığının her iki Paşa tarafından da farklı kavranılmış olmasıdır⁸³.

Yukarıda saydığımız tüm nedenler, kendini Cumhuriyet'in ilanı esnasında göstermiş ve Paşalar arasında yaşanan dargınlıklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanı konusunda Kazım Karabekir Paşa'nın haberdar edilmemiş olması buna örnek olarak gösterilebilir. Kazım Karabekir, Cumhuriyet'in ilan edilmesini yüz bir pare top atışı yapıldığı sırada Trabzon'da, Trabzon Mevki Komutanı Kazım Orbay'dan öğrenmiş ve top atışı için “neden bana sormadınız” şeklinde serzenişte bulunmuştur⁸⁴. Ayrıca, Cumhuriyet'in ilan edileceğinden Trabzon Valisi Hazım Bey'in de haberi yoktur. Karabekir Cumhuriyet'in ilanının kendisinden habersiz yapılması konusuna hem “şaşırmış” hem de “kırılmıştır”. Karabekir duygularını şöyle belirtir: “Ben hem mebus hem de bir ordu kumandanı olduğum halde bana da kimse bir şey bildirmemişti. Bu vaziyet haklı olarak halkı da orduyu da telaş ve endişeye düşürdü. Daha dün yüreklerine ferahlık verdiğim zatlar benden bu şeklin manasını soruyorlardı. Bu vaziyette tabii Cumhuriyet'in ilanını ertesi günü dahi kutlayamadık”⁸⁵. Kazım Karabekir Paşa, Cumhuriyet'in ilanı konusunda kendisine ve arkadaşlarına yapılan bu durumu tenkit ederek eleştirilerini şu şekilde dile getirir:

“İstiklal Harbi'nin tehlikeli günlerinde sonuna kadar feragat, fedakâr arkadaşlarının rey ve irşadına ihtiyaç gösteren M. Kemal Paşa, artık muzaffer bir başkomutan sıfatıyla maiyet komutanlarına Cumhuriyet'i dikte ettirmiştir. Eski arkadaşlarının rakip olabileceği endişesi ile sui şahsiyetler icadı da lazım gelmişti; bunun için eski arkadaşlarını kötölemek lazımdı. Bunu da hakkıyla yapmıştır”⁸⁶.

82 Mustafa Kemal Paşa'nın Kazım Karabekir Paşa'yla ilgili yaptığı gizli oturum konuşmasının tamamı için bkz: Kazım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları/411, Ankara, 1992, s.s.446-459; yine bkz: Yaşar Semiz, *a.g.m.*, s.197.

83 Yaşar Semiz, *a.g.m.*, s.200.

84 Ayrıntılı bilgi için bkz: Falih Rifki Atay, *a.g.e.*, s.415.

85 *Kazım Karabekir Anlatıyor*, (Haz: Uğur Mumcu), Yekin Yay., İstanbul, 1993, s.109.

86 *A.g.e.*, s.111.

Cumhuriyet'in ilan edilmesinin kendisinden habersiz gerçekleştirilmesi nedeniyle kırgınlık yaşayan Kazım Karabekir'in, bu duygusunu günlüklerinden de çıkarmak mümkündür. Kazım Karabekir Paşa 29 Ekim 1923 Pazartesi günü günlüğüne sadece şu notu yazmakla yetinmiştir: *"Ankara'da dün akşam Cumhuriyet ilan edilmiş.."*⁸⁷. Kazım Karabekir günlüğünde Türkiye için en önemli günü sadece bu sözlerle kaleme almıştır. Paşa, 30 Ekim 1923 Salı günü günlüğüne ise, Fevzi Paşa'nın telgrafıyla öğrendiği, Gazi Paşa'nın 158 rey ile Reiscumhur olduğunu yazıyordu⁸⁸. Paşa, 31 Ekim 1923 Çarşamba günü notunda ise şunları belirtiyordu: *"Sabahleyin 100 pare top Cumhuriyet'i tebcil etti. Hükümet avlusunda Cumhuriyet tesit etti. Bir bölük asker, mektep çocukları ve heyet-i hükümet. Yalnız dua oldu. Vali Bey'e Belediye Reisi demiş ki belki aksi nutuk söyleyecek de olur. Vali Bey de münasip görmüş. Hükümetin berbat örümcek ve kirliliğini Vali Bey'e gösterdim"*⁸⁹. Paşa'nın kaleminden de anlaşıldığı üzere, Cumhuriyet'in Paşa'nın nezdinde pek de heyecanla karşılanmadığı görülüyor. Bu, Paşa'nın Cumhuriyet rejimine karşı olmasından değil de, süreçten uzak kalmasından kaynaklanan bir durum olarak yorumlanabilir.

Daha önce de değindiğimiz üzere; Kazım Karabekir'den ayrı olarak, en büyük tepkiyi gösterenlerden biri Rauf Bey'di. Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanı üzerine gazetelere verdiği olumsuz demeçler⁹⁰, Meclis'te birçok tartışmaya neden olacak ve Rauf Bey kendisinin Cumhuriyetçi olduğunu Meclis'e ve kamuoyuna anlatmakta güçlük çekecektir. Rauf Bey'in muhalif tavrı Ankara tarafından hoş karşılanmayacak ve Rauf Bey gericilik gibi söylemlerle karşı karşıya kalacaktır. Rauf Bey'e destek ise bu dönemde Karabekir Paşa'dan gelir. İstanbul'dan Ankara'ya dönen Rauf Bey'i; Kazım Karabekir, Refet ve Ali Fuat Paşalarla birlikte kalabalık bir öğrenci grubu uğurlar. Kazım Karabekir Rauf Bey'i uğurlarken *"Ben Cumhuriyet'e taraf olmakla beraber, şahsi yönetime de tamamen karşıyım"* diyecek ve Rauf Bey'in yanında olduğunu belirtecektir⁹¹.

Cumhuriyet'in ilanı ertesinde yaşanan tüm tartışmalara ve karşı duruşlara bakıldığında bu olayların genel itibarıyla Cumhuriyet'in erken ilan edilmekte olduğu, bu konunun yeterince tartışılmadan kabulüne gidilmeye çalışıldığı üzerinedir. Yukarıda da değindiğimiz üzere Cumhuriyet'in ilanı aceleye getirilmiş bir mevzu olmamıştır. Cumhuriyet'in ilan olunacağı düşünceleri aylar öncesinden gazetelere yansımış ve bu konuda birçok gazetede neşriyatlar yapılarak tartışmaya sunulmuştur. Meclis içerisinde de Cumhuriyet'in ilan edileceği sırada tartışmaların ve görüşmelerin yeterince yapılmadığı öne sürülür. Ancak dönemin zabıt cerideleri incelendiğinde ve tartışmalara bakıldığında bunun hiç de azımsanacak bir vaziyette olmadığı görülür. Fakat bazı çevreler yine de bu görüşmeleri az bulur. Ali Fuat Paşa'nın aktardığına göre Mustafa Kemal, Rauf Bey'e, bu konu hakkında şu şekilde cevap vermiştir:

87 Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.882.

88 *A.g.e.*, s.883.

89 *A.g.e.*, s.883.

90 Hüseyin Rauf Bey kendisi gibi aynı düşünceleri besleyen Vatan gazetesi sahibi ve baş yazarı Ahmed Emin'e ve Tevhid-i Efkâr gazetesi sahibi ve aynı zamanda başyazarı olan VelidEbüzziya ile Refet Paşa'nın Kalamuş'taki evinde mülakat verir. Cumhuriyet'in ilanıla ilgili Rauf Bey'in yaptığı konuşmalar bu iki gazete sahibinin gazetelerinde yayımlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Türker, *a.g.m.*, s.43.

91 Süleyman Yeşilyurt, *Atatürk-Karabekir Kavgası (Zirvedekiler ve Unutulular)*, Kültür Sanat Yay., Ankara, 2005, s.s.251-252.

“Gazi, Cumhuriyet’in ilanında emrivakii neden istediğini, buna neden zaruret olduğunu anlattı ve şu izahatı verdi: ‘İhtisas heyetlerinden başka, Mebus Ağaoğlu Ahmet, Yunus Nadi, Celal Nuri, Ziya Gökalp Beylerden Türkiye Cumhuriyeti’nin Teşkilatı Esasiesi hakkında birer proje hazırlamalarını istemiştim. Bunlar projelerini hazırlayıp bana vermişlerdi. Bu projeleri çok uzun ve mufassal buldum. Yapılacak mücadelenin günlerce, haftalarca uzaması, bu yüzden Cumhuriyet’in ilanının bir karışıklığa gelmesi mümkündü. Bu sebeple emrivakii tercih ettim. Mevcut Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerini Cumhuriyet esasına göre tadil ve birkaç madde ilave etmek suretiyle bizzat hazırladım. Meclise kabul ettirebilmek için teşebbüse geçtim”⁹².

Mustafa Kemal’in yukarıdaki sözlerinden de anlaşıldığı üzere O, Cumhuriyet tartışmalarının çok fazla uzaması taraftarı değildir. Çünkü Meclis’te yaşanacak herhangi bir karışıklık ve siyasi kaos toplum üzerinde olumsuz etkiler doğurabilecek ve bu durum Cumhuriyet’in ilanının uzamasına neden olacaktır. Yapılması gereken tartışmalar zaten daha önce gazetelerde köşe yazarları tarafından uzun uzadıya yapılmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet’in ilan olunacağından her kesimin haberi vardı. Halk da bu süreci yakından takip ederek Cumhuriyet mevzusunda herhangi bir muhalif kesimin etkisinde kalmadı ve bu rejimi benimseyeceği konusundaki tutumunu muhalif hareketlere katılmayarak gösterdi. Bu yüzden Mustafa Kemal, Cumhuriyet’in ilanı konusunda Meclis’te günler alan görüşmeler yapılmasının gereksiz olduğu düşüncesiyle hareket etmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ertesinde ise, atılması gereken yeni bir adım ortaya çıkacaktır. Bu da basınun bir kısmının bir süre sonra Cumhuriyet yönetimine karşı Halife’yi destekleyip onu göreve çağırmasıyla tamamen gündeme gelecektir. Halife’ye siyasi anlamda görev verme yönelimi, beraberinde Halife’nin de bu havaya girmesini sağlayacak, sonuç olarak Halifelik’in tamamen Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkisinin sona erdirilmesi girişimi hızlanmış olacaktır⁹³.

92 Hikmet Özdemir, *Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s.21.

93 Yücel Özkaya, *a.g.m.*, çst. syf.

Sonuç

Cumhuriyet Türkiye’de, Batılı Devletlere nazaran daha geç uygulamaya konmuş bir yönetim biçimi olmasına karşın; Doğu’nun bir ayağı da Batı’ya bakan bir devleti olarak burada hayata geçmesi, üzerinde kafa yorulması gereken ve diğer Doğulu Devletler tarafından da örnek alınması gereken bir dönüşümdür. Halen Abdülhamit’in İstibdat yönetimine benzer bir rejimle yönetilen bu devletler, Türkiye’nin 89 yıl önce gerçekleştirdiği devrimleri yaratabilmiş değiller. Doğu’ya uzanan bir bakış açısıyla konu ele alındığında Türkiye’nin ne kadar ileri düzeylere ulaştığı görülebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, yönümüzü Batı’ya çevirdiğimizde aynı kaniya varamamakla karşı karşıya kalırız. Yüzyıllar boyunca tek bir hanedanın yönetimi altında kalarak, zorba yönetimlerin altında ezilmiş bir halkı, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmak gayesiyle yola çıkanlar; içlerindeki umut, çalışkanlık ve özveri ile devrimleri gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet rejimini nasıl kurdukları, nelerle mücadele etmek zorunda kaldıkları oldukça aşıkâr. Nitelikli ve içi dolu bir rejim yaratma gayesiyle yola çıkan bu devrimci insanlar; aynı devrimci duruşu sonraki kuşaklardan da beklemiş ve bırakılan mirası (Cumhuriyet) koruyacak ve yükseltecek kişiler olarak yeni kuşaklara emanet etmişlerdir. Cumhuriyet’in demokrasiyle bütünleştiğinde, Demokrasi’ye uygun haklar ve kazanımlar ortaya koyduğunda gerçek manasına ulaşacağını belirten Mustafa Kemal Atatürk de; demokratik bir yönetim biçiminin en güzel dışavurumlarından biri olan Çok Partili Sistemi ülkede var etmeye çalışmıştır. Cumhuriyet rejiminin dahi bin bir zorluklarla hayata geçirildiği bu dönemde, elbette ki çok partili sistemi yaşatmak kolay olmadı. Her şeye rağmen ülkede çok partili düzen denemeleri ortaya konmaya çalışıldı, fakat rejim olgunlaşma dönemine ulaşmadığı için bu atılımlar kısa süreli oldu.

Tek Partili dönemde iki kez denenmiş olan çok partili demokratik sistem, ancak 1946’da hayata geçirilmiş ve Cumhuriyet’in emanet edildiği yeni kuşak, atalarının mirasını ileriye taşıyabilme yetisini ortaya koyabilmiştir. Bu çalışma, Cumhuriyet rejiminin Türkiye’de nasıl uygulamaya konulduğu konusunu açıklamakla birlikte; asıl önemle vurgulamak istediği, bir takım dava arkadaşlarının bu konuda yol ayırmasına girdiği vurgusunu yapmaktı. Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Refet Paşa ve Rauf (Orbay) Bey ekseninde ele aldığımız bu ayrışmalar, konunun özünü teşkil etmişti. Vatan savunması uğruna canlarını feda etmekten çekinmeyen ve Türk tarihi açısından önemleri tartışma konusu dahi olamayacak bu kişiler, devrim gündeme geldiğinde Mustafa Kemal kadar atılgan olamamış ve devrimden ziyade evrim yoluyla toplumsal ve siyasal dönüşümlerin yaşanması taraftarı olmuşlardır. Liderler arasında yaşanan tartışmaların ve dargınlıkların altında yatan asıl neden de bu olsa gerekir.

Paşalar arasında Cumhuriyet rejiminin ortaya konuş şekliyle meydana gelen tüm tartışmalar; Cumhuriyet’in ilanını takiben gerçekleştirilen Hilafet’in Kaldırılması sürecinde de yaşanmış ve konu uzun tartışmalara neden olmuştur. Devrimlerin gerçekleştiği bu dönemde, devrimler gerçekleştikçe Paşaların arasındaki mesafe daha da arttı. Yaşanan bu ayrışmalar ve ortaya konan muhalif duruş bir takım Paşaların rejime ve Mustafa Kemal’e karşı duruşlarından dolayı yargılanmalarının da sebebi olacaktır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C:2, İ:130, 1.11.1338.

TBMM Zabıt Ceridesi, D:2, C:1, İ:43, 29.10.1339.

II. Gazeteler

Tevhid-i Efkar

III. Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu

İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Toplumsal Tarih

Türkiyat Araştırmaları Dergisi

IV. Kitaplar ve Makaleler

AFETİNAN, A., *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, AAM Yay., Ankara, 2010.

ARI, Kemal, *Türk Devrim Tarihi I –Temelleri, Gelişimi ve Oluşumu-*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2011.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk: 1919-1927*, AAM Yay., Ankara, 2006.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Der: Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

BAYSAN, M. Galip, *Türkiye'de Demokrasi'nin Kuruluşunda Ordunun Rolü (İkinci Kitap: 1918-1950)*, Üniversiteliler Ofset, İzmir, 2003.

BENGİ, Hilmi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, AAM Yay., Ankara, 2000.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Haz: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

- CEBESÖY, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete, C.1-II*, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul, 2011.
- DEMİR, Halim, *Milli Mücadele (Kuvayı Milliye - İttihatçılar ve Muhalifler)*, Ozan Yay., İstanbul, 2008.
- DEMİRBAŞ, Osman, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu", *İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S.8, 4/2005.
- DEMİREL, Yücel, "İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.2, S.10, Ekim/1994.
- DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.
- Edirne Mebusu Mehmet Şeref, *Tarihi ve Siyasi Tefrika Birinci Millet Meclisi*, (Haz: Taner Lüleci), Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.
- ENGİN, Vahdettin, *Hesaplaşma -Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti-*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.
- ERASLAN, Cezmi, "Cumhuriyetin İlanı", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AAM Yay., Ankara, 2009.
- Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, (Haz: Osman Okyar, Mehmet Seyiddanloğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.
- GİRİTLİ, İsmet, "Atatürk ve Cumhuriyet", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.56, C.XIX, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılı Özel Sayısı, Temmuz/2003.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yay., Bursa, 2007.
- GÜRBÜZ, A. Cenani, *Mondros'tan Milenyuma Türkiye'de İsyanlar, Olaylar ve Bölücü Faaliyetler*, Bilge Karınca Yay., İstanbul, 2006.
- KANDEMİR, Feridun, *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1965.
- KANDEMİR, Feridun, *Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İçyüzü*, Yakın Tarihimiz Yay., İstanbul, 1964.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2009.
- KARABEKİR, Kazım, *Günlükler 1906-1948, 2. Cilt*, (Haz: Yücel Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009.
- Kazım Karabekir Anlatıyor*, (Haz: Uğur Mumcu), Tekin Yay., İstanbul, 1993.
- KİLİ, Suna - Gözübüyük, Şeref, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.

- KİNROSS, Lord, *Atatürk -Bir Millet'in Yeniden Doğuşu-*, (Çev: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2007.
- Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, AAM Yay., Ankara, 2007.
- ODYAKMAZ, Zehra - Kaymak, Ümit - Ercan, İsmail, *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, İkinci Sayfa Yay., İstanbul, 2006.
- ORBAY, Rauf, *Cehennem Değirmeni -Siyasi Hatıralarım-*, C.2, Emre Yay., İstanbul, 1993.
- ÖZALP, Kazım - Özalp, Teoman, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1994.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- ÖZEK, Çetin, *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, Gerçek Yay., İstanbul, 1968.
- ÖZKAYA, Yücel, "Cumhuriyet'in İlanı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Cumhuriyet'in 80. Yıl Özel Sayısı), S.56, C.XIX, Temmuz/2003.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları*, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları/411, Ankara, 1992.
- SEMİZ, Yaşar, "Atatürk ve Kazım Karabekir Paşa Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, Konya, 1997, (s.s.191-209).
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006.
- SOYDAN, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar Ankaralı'nın Defteri*, (Haz: Necdet Bilgi), Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,t.y.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2009.
- TOSUN, Ramazan, "Cumhuriyet'in İlanında Kamuoyu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, S.12, Bahar/2002, (s.s.99-107).
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi Yay., Ankara, 2003.
- TÜRKER, Hasan, "İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.10, S.59, Kasım/1998.
- TÜRKER, Hasan, "İlanından Sonra Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, C.10, S.60, Aralık/1998.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, (Haz: Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2000.
- YARALI, Sedat, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Demokratikleşme Hareketleri", *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 2003, (s.s.217-226).

YEŞİLYURT, Süleyman, *Atatürk-Karabekir Kavgası (Zirvedekiler ve Unutulanlar)*,
Kültür Sanat Yay., Ankara, 2005.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yay., İstanbul, 2008.

1930-BELEDİYE SEÇİMLERİ SÜRECİNDE KAMUOYU'NDA "KADIN" A YÖNELİK SÖYLEMLER

Ahmet YILMAZ*

Özet

Kadın ve kadın hakları, Türk Devrimi'nin en önemli konularından biri olmuştur. Türk kadını, ilk olarak Medeni Kanun ile toplumda erkekle hukuki olarak eşit konuma gelmiştir. Belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması ile de bu konu kamuoyunda değişik açılardan tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle kadınların fiziksel ve duygusal özelliklerine vurgu yaparak onların bu türlü siyasal-toplumsal etkinliklere katılıp katılmayacakları söz konusu edilmiştir. Bu makale, 1930 yılında kadınların belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması üzerine kamuoyunda yer alan tartışmaları konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kadın Hakları, Belediye Seçimleri, Kamuoyunda Kadın.

DISCOURSES INTENDED FOR WOMAN IN THE PUBLIC OPINION IN THE PROCESS OF 1930 MUNICIPALITY ELECTIONS

Abstract

Woman and Woman rights are one of the most important issues of Turkish Revolution. Turkish woman at first with Civil Code, has legally come to equal position with man. This theme, by the recognition of the rights to participate in municipal elections has been discussed various aspects in public opinion. In particular, by emphasizing on women's physical and emotional characteristics, whether they contribute that kind of political- social activities has been discussed. This article raises discourses in the public opinion about the recognition of participation of women to the municipality elections.

Keywords: Woman, Woman Rights, Municipality Elections, Woman in the Public Opinion.

* Okutman, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
(ahmet.deu@hotmail.com).

Giriş

Türkiye, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, toplumsal alanı kapsayan her türlü konuda yoğun devrimlerle karşılaşırken, bu süreçte kamuoyunda canlı tartışmalara da tanık olmaktadır. Bu köklü dönüşümlerin en önemlilerinden biri de; toplumda ve aile içinde kadının yeni rolüne ilişkin oldu. Böylece kadın ve kadınlık üzerine canlı bir tartışma ortamı ortaya çıktı. 1924 Anayasası'nın ilanı ve sonrasında toplumsal olarak kadın ile erkeği birbirine eşit kılan 1926 Türk Medeni Kanunu'nun kabulü bu tartışmalara önemli bir ivme kazandırmıştı. Bu tartışmaların, yeni atılımlar yapılırken, önemli bir etki alanı yarattığı da gözden kaçmamaktadır. Yine de bu dönemde kadınların siyasi hakları kısıtlıydı. Osmanlı'da kadının konumunun aksine Türk Devrimin önderi Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce dünyasında kadın, toplumun diğer yarısını ifade etmekteydi ve yine topluma her yönüyle etkin bir biçimde katılmalıydı. Bu çerçevede kadın için öngörülen yeni toplumsal, siyasi ve kültürel kimlikte, başta seçme ve seçilme hakkının tanınması olmak üzere, bir dizi yenilikler yapılması zorunluluğu bulunuyordu. Bu çabalara 1930'da Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının tanınması, önemli bir ivme kazandırmış; bu aşamada kadın ve kadınlık üzerine yapılan tartışmalar da yeni bir evreye girmişti.

Türk Devrimi'nin öncü kadrosunun bu kazanımları "*Devlet Feminizmi*" olarak nitelenebilecek bir duruşla devlet eliyle gerçekleştirmesine rağmen dönemin Türk Kadını da hak ve kazanımlarının farkında olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Öyle ki, 1930 yılında kadınlara tanınan belediye seçimlerine katılma hakkı kamuoyunda, kadınların toplumdaki ve siyasetteki yerini sorgulayan bir dizi tartışmaya neden olmuş ve birçok olumsuz görüşe karşın dönemin aydın kadınları, öncü kadronun teşviki ya da dayatması olmaksızın elde ettikleri hakları büyük bir kararlılıkla savunmuşlar ve dile getirmişlerdir. Kadınların bu kazanımlarına olumsuzlukla yaklaşan geleneksel söylemler karşısında, dönemin kadınları oldukça tutarlı ve etkili bir duruş sergilediler ve bu çerçevedeki düşüncelerini çeşitli gazetelerde kaleme aldılar.

1. Kadının Toplumdaki Yerine Yönelik Söylemler

Kamuoyunun düşüncelerini yansıtan ve nabzını tutan en etkili araçların başında gelen basın, Türk Devrimi sürecinde de özellikle gerçekleştirilecek yeniliklerin halka duyurulmasında etkili bir biçimde kullanılmıştır. Devrimlerle ilgili köşe yazıları ve haberler, kamuoyu oluşturulmasında ve halkın bu yeniliklerden haberdar edilerek devrimlerin yaygınlaştırılmasında etkili olmuştur. Bu çerçevede, 1930 yılında kadınların belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması sürecinde basında şöyle bir haber yer almaktaydı: "*Kadınlar, İntihap eder ve edebilirler. Yeni*

belediye layihası önümüzdeki Perşembe günü B.M.Meclisinde müzakere edilecektir. Malum olduğu veçhile bu layiha Türk kadınlara da intihap etmek ve intihap olunmak hakkını vermektedir”¹.

Layiha ile ilgili görüşmeleri henüz sürdüğü sıralarda ise şu haber dikkati çekmektedir: “Kadınlara İntihap Etmek Hakkı Verildi”². Haberde, bu konu ile ilgili olarak Adliye vekili Mahmut Esat Bey’in “memlekete ait her felaket ve her acıya birlikte katlanan büyük kalpli Türk kadınının aramızda bulunması en büyük hakkıdır. ...zaten cumhuriyette demokrasi bunu görüyor. Türk kadınının evinde olduğu gibi belediye işlerinde de rey sahibi olacak ve idare hakkını elde edecektir” biçimindeki sözlerine yer verilmektedir.

Şükrü Kaya Bey’in ise Türk Kadınının yakında mebus olarak seçileceğine de şüphe bulunmadığını ifade eden sözleri de yer almaktaydı³. Şükrü Kaya Bey verdiği demeçte, kadınların belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması ile ilgili verilen layihanın *Büyük Gazi*’den aldıkları ilhamla ve onun çizdiği direktiflerle verildiğini vurgulamaktaydı: “Bu layihanın açık vasıflarından biri de Türk kadınının erkeği ile müsavi olan şerefli hakkını belediye işlerine de tamamilere tayin etmesidir. Türk tarihinin her sahasında ve her safhasında erkeği ile yan yana her fedakârlığı yapan millet ve vatan işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete ve her cefaya ve her acıya katlanan milletinin ve vatanının felaket ve saadetlerine aynı hisle iştirak eden büyük kalpli ve yüksek faziletli Türk kadını müşterek eseri olan bu cumhuriyette elbette ve elbette kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de temiz ve ciddi mevkiini alacaktır”⁴.

Kadınların belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması sürecinde kamuoyunda yer alan haberler yalnızca bu yeniliğin duyurulması çerçevesinde olmamış; bir taraftan halk, devlet yetkilileri tarafında basın aracılığıyla bilgilendirilirken, diğer taraftan da çeşitli gazeteler, kamuoyunun kadına bakışını yansıtan haberlere, anketlere, değerlendirmelere ve tartışmalara yer vermişlerdir.

Bu süreçte, kadının toplumdaki yerinin ne olduğunu sorgulayan tartışmalar arasında en ilgi çeken, *Vakit* gazetesinin “Kadın nedir?” adıyla başlattığı ve kadına yönelik çeşitli bakış açılarını ele alan anketi oldu.

“Kadın Nedir? Bugüne kadar birçok âlimler, içtimaiyatçılar, hayatçılar, beşeriyetçiler, hukukçular ve muhtelif dinler Kadın’ı tarif etmek istediler. Erkeğe nazaran kadın nedir?”⁵ başlığı ile açılan ankete Millet Meclisi Komisyonu eski müşavirlerinden, *Vakit* gazetesinin ve “*Dedikodulu Saat*” adlı yayının yazarlarından Fuat Bey’in verdiği yanıt, kadının, “*Erkek Egemen*” anlayış tarafından ikincilleştirilmesini göstermesi açısından anlamlıdır: “Kadın, erkeğin tereddidi etmişidir. Vaktiyle, on bin, yüz bin, üç yüz bin sene evvel, beşer erkek olarak dünyaya gelmiştir. Sonra git gide bunların tereddidi eden kısmı kadın olmuş. Bence kadın, erkeğin tereddidi etmişidir”⁶.

1 Hizmet, 17 Mart 1930

2 Anadolu, 21 Mart 1930.

3 Anadolu, 23 Mart 1930.

4 Anadolu, 23 Mart 1930.

5 Vakit, 17 Mart 1930.

6 Vakit, 22 Mart 1930.

Fuat Bey'in, kadını erkeğin tereddi⁷ etmiş hali olarak tanımlayan düşüncesiyle uyuşan bir düşünce de "*Darülfünun Ruhiyat Müderrisi*" olan Tokadizâde Şekip Bey tarafından ifade edilmekteydi: "*Bence kadın daha olmamış erkektir*"⁸.

Aynı ankete Valâ Nurettin'in aynı ankete "*Kadın erkeğin yozlaşmış halidir*" yanıtını vermekteydi ve Fuat Bey ile Şekip Bey'in kadını ikincilleştiren söylemlerine katılmaktaydı. Ancak kadının bu yozlaşmasını; ev işlerinde ve aile içinde, örneğin mutfakta ve orta hizmetlerinde çalışmak durumunda bırakılmasına bağlıyordu. Kadının dışarıda çalıştırılmaması nedeniyle eve para getirmediğini söylüyor, hatta okuyan kadınların bile hayatla savaşmayı göze alamayarak geçimin şartlarını eşine yüklediklerini dile getiriyordu. Kadının toplumsal yaşamda yer almadığını ve zaten yer alamayacağını da, ona "*Tufeyli*"⁹ sıfatını yakıştıyordu. Çoğunun "*Aman bir koca bulsak ta sahili selâmette yan gelsek!*" diye bekleştiklerine vurgu yapmaktaydı: "*Samimi fikrim budur: Bugünkü cemiyetimizde şehirli kadınımuz (kasaba ve köylü kadını istisna ediyorum) müthiş bir tufeylidir; lâakal manen tufeylidir*"¹⁰.

Kadını "*Erkeğin olmamış hali*" biçiminde tanımlayan anlayış, beraberinde "*Kadının ancak erkekleşerek tamam olabileceği*" algısını da getirmektedir. Örneğin M. Zekeriya Bey, bu düşünceyi şöyle ifade etmektedir: "*Bence kadın dışıdır ve iptidai*¹¹ *bir mahlûktur. Bütün terakkiyata rağmen kadın henüz bu iptidailikten kurtulamamıştır. Kadın erkekleşmedikçe bu iptidailikten kurtulamayacaktır. Bence mütekâmil kadın, erkekleşmiş kadındır*"¹². Bu hali ile kadın, kendi bendesel varlığı ile "*Mütekâmil*¹³ *olmayan*" yani "*Olgunlaşmamış*" olarak tanımlanmaktadır.

28 Mart tarihli Vakit gazetesinde Safiye Mithat'ın, Valâ Nurettin Bey, Fuat Bey ve Şekip Bey'in düşüncelerini hicveden yazısı yer almaktaydı. Safiye Mithat, binlerce sene önce yeryüzünde önce hayvanların yaşamakta olduğunu belirtiyor ve sonrasında bunlardan İnsan'ın evrimleştiği düşüncesindeydi: "*Binlerce sene hayatı olan dünya üzerinde önce hayvanlar yaşıyordu. Sonradan bunlar tekâmül edip insanın erkeği haline geldi, erkekte tekâmül edip kadın haline geldi. Şu halde erkek bir taslak ve bir insan müsveddesi demektir*"¹⁴. Böylece Safiye Mithat; Kadın, eğer erkekten türeyip son biçimine ulaştıysa; erkek, kadının müsveddesidir, taslağıdır demek istiyordu.

Hizmet gazetesinde Cici Anne rumuzuyla yazan Sabiha Sertel "*Kadın mı Zavallı, Erkek mi?*" başlıklı yazısında erkeklerin bütün hayatın ağırlığını sırtladıklarından bahsetmekteydi. Yaz kış çalışarak evde soba başında oturan kadınların emirlerini ve isteklerini yerine getirmeye çalışıyorlardı. Gece gündüz bu amaç uğruna çalışmalarına karşın, "*Cins-i Latif*" denilen kadınlara yine de

7 Tereddi (a.i. redy ve redyân'dan); sozsuzlaşma, yozlaşma: Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın kitabevi, Ankara, 2001, s.1048/tercib.

8 *Vakit*, 26 Mart 1930.

9 Tufeyli (a.s.); 1. dalkavuk, çanakyalayıcı (bkz: kâselis). 2. Ekti, sığıntı: Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1112/tûfân-zede.

10 *Vakit*, 27 Mart 1930.

11 "İbtidâî" kelimesi "İlkel" anlamı ile kullanılmış olup, genel olarak kullanımı açısından: İbtidai (a.s.); 1. ilk ile ilgili, ilke mensup, ilk derecede. 2. ham, işlenmemiş: Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.405/icâ'.

12 *Vakit*, 30 Mart 1930.

13 Mütekâmil: Olgun, Bkz. Ferit Devellioğlu, *a.g.e.*, s.771/mütekattı'.

14 *Vakit*, 28 Mart 1930.

yananamamaktaydılar: “Erkeğin en küçük arzusu bile reddolunmakta ve hatta hayat inkâr edilmektedir”¹⁵.

İbrahim Necmi Bey ise kadının her erkek gibi bir “İnsan” olduğunu düşünmekteydi¹⁶. Ahmet Haşim Bey de “Kadının yeni bir tarife değer hiçbir tarafı yok. İyisi fenası, akıllısı budalası, temiz pisi bulunan erkeğin dişisi”¹⁷ biçiminde bir düşünce sergilemekteydi ve yine kadını erkeğe göre tanımlayan, “Erkek Merkezli” bir görüş sergilemekteydi.

Hizmet gazetesi yazarı Kemal Kamil Bey ise “Ah Bir Kadın Olsam!”¹⁸ başlıklı bir yazıyla, kadınları anlamak için kadın olmak gerektiğini ve kendisinin de ancak bu amaçla kadın olmayı isteyeceğini söylemekteydi. Yoksa kadınlığı yine erkeklikten daha kudretsiz ve nazarlı olduğu düşüncesindeydi: “Erkeklik gurur ve hissiyatı ile bakılırsa kadın olmak isteyişimin erkeklik âleminde pek garip bir hisle karşılaşacağıma eminim. Bir erkeğin kendinde mertlik, kudret görürken bu saftan ayrılarak ürkek, nazarlı ve nispeten kısa kudretli olarak kadın olmağı istemesinde ruhi ve marazi bir arzum mevcut bulunduğuna kani olacaksınız. Aziz ve mütefekkir karilerime arz edeyim ki kadın olmağı istemekleğim, kadınlığı erkeklığe tercih ettiğimden değildir”. Dolayısı ile ona göre “Kadınlık”, bir erkek tarafından kendisiyle “Empati bile kurulamayacak” bir konumda bulunmakta ve erkeklikten daha aşağı bir konumdaydı: “Ben de her erkek gibi kadın olmakta gururu azaldığını hisseden bir erkeğim. Benim kadın olmağı maksadım, kadınlık hissiyat ve ruhiyatını yaşamak ve bilmek ve yakından tetkik edebilmek içindir. Bir erkeğin kadın ruhiyatını tetkik edebilmesi için ancak bu çareyi bulabiliyorum”¹⁹. Kadınlık gururunun, Erkeklik karşısında daha az bir öneme sahip olduğu algısı bulunmaktaydı.

Celal Bey²⁰ ise “Kadın benim için kâinattır. Kadın bende, denizlerin, fezaların ve namütenahiliklerin²¹ yaptığı tesirin aynını yapar”²² diyerek kadınlığı övmekteydi. Celal Bey’in yorumu çerçevesinde, kadının erkeğin “Gelişmemiş hali” olduğu yönündeki geleneksel düşünce ile kadını “Şehvetin Kaynağı” olarak da gören algılayışa da değinmek gerekmektedir ki, örneğin Celal Bey’in “Kadın” yorumu ne kadar kadını olumsuzlayan anlayışın dışındaysa da kadını bir “Şehvet Unsuru” olarak gördüğünü düşündürmektedir.

Kadının “Fitneci” ve “Şehvet Kaynağı” biçiminde algılanışından rahatsız olduğunu dile getiren kişi ise Çubukçuzade Sıtkı Bey’di. En iyimser tavırla bile kadının “Tatlı bir yalan” biçiminde tanımlanmasını dahi eleştirerek kadının tüm geçmiş boyunca “ya fitne ve günah ortağı yahut zevk ve şehvet kaynağı” olarak

15 Hizmet, 4 Mart 1930.

16 Vakit, 30 Mart 1930.

17 Vakit, 1 Nisan 1930.

18 Hizmet, 28 Kânunusani 1930.

19 Aynı yer.

20 “Celal Bey” adıyla gazete yer alan kişi, gazetenin yayımlandığı tarihlerde Aydın/Balatçık köyünde makinistlik yapan, fakat önceleri öğretmenlik, yazarlık, memurluk, vapurlarda ateşçilik ve hamallık yaptığı belirtilen, toplumun yargılarını komik bularak eleştirmeyi adet edinmiş kalender bir kişilik olarak tanımlanan bir kimsedir.

21 Namütenahilik, -ği: (isim) Sonsuz olma durumu. Bkz. Türkçe Sözlük, Türk Dil kurumu, 10. baskı, 2005, Ankara, s.1456/namüsaidit.

22 Vakit, 1 Nisan 1930.

benimsenmesinin kadını alçalttığını üzülererek söylemekteydi. O, “Eski devrin harem ve kafeslerinden kurtulan kadının, yeni nesillerin gönüllerinde hapsolunduğunu zannedenler bilmelidirler ki, son neslin kadın telakkisi insanlığa aşk ve fazilet ifaza eden bir rumuzdur”²³ diyordu.

Sabiha Sertel’in Hizmet gazetesindeki “Cici Anne” rumuzlu köşesinde “Güzel kadın” ile “Enteresan kadın” arasındaki karşılaştırmayı konu edinen bir yazısı yayınlandı²⁴. Cici Anne; güzel olduğu halde kişiliği basit olan sevgilisinden şikâyet eden ve çirkin olduğu halde sevgilisinin iç güzelliğine âşık olan fakat sonunda çirkinliğinden dolayı sıkılacağından korkan iki gencin mektuplarını ele almaktaydı. Cici Anne de, kadının değerini güzelliği ve çekiciliği ile kıyaslıyordu. Güzelliği, asla kıymetini kaybetmeyecek bir değer olarak görüyor ve güzel bir kadının, asla çirkin bir kadının arkasındaki sandalyeye oturmayaacağını düşünüyordu. Yine de “Enteresan” olarak nitelendirdiği diğer kadına da olumlu bir bakış sergilemekteydi: “Fakat güzelliğe âşık olan erkeğin, güzel kadına niçin çabuk doyduğunun sebebi gayet basittir. Güzel kadın güzelliğine mağrurdur... Şahsiyetini yükseltmeye çalışmaz, basit kalır... Erkeğin, bilhassa entelektüel erkeğin ruhu ivicaçtan, mürekkepten hoşlanır... Gözleri güzelliğe alışınca kadının rolü biter. Pek çok kereler erkeğin çirkin değilse bile, güzel olmayan kadına âşık olduğu görülür... Enteresan bir kadın güzel kadından daha çok erkeği işgal eder... Bu kadının ruhi değişiklikleri, erkeğin monotondan kaçan zevkini daha çok tatmin eder.

Erkek güzel kadınlarla taş bir bebek gibi oynar, fakat oyundan sıkılıncaya kadar...

Erkek enteresan bir kadını meraklı bir roman gibi okumaya çalışır, sahifelerindeki ihtiraslar, heyecanlar tükeninceye kadar..."

2. Kadının “Edilgenliği”ne Yönelik Tartışmalar

Kadın’ın toplum içerisindeki yeri, toplumsal ve ekonomik alanda ne kadar yer alabildiği ile doğrudan ilgilidir. Ancak ilk insanlardan bugüne değin insanların toplumsallaşma süreçlerinde kadının toplumun görünmeyen kesimi haline gelmesi/ getirilmesi, özel mülkiyet ve veraset anlayışlarının ortaya çıkmasının yanında, kadınların fizyolojik özellikleri ile ilintilidir.

1930 yılında, kadınların belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması sürecinde, kadınların bu haklarının devlet tarafından tanınmasının tartışılmasından ziyade, asıl tartışılan şey; kadın doğasının, seçme-seçilme hakkına sahip çıkabilecek ya da bu hakkı sürdürebilecek özelliğe sahip olup olmamasıdır.

Bu süreçte ortaya atılan görüşlere bakılırsa: Kadının, toplum içerisindeki görünmezliği; bir taraftan “Yaratıcı’nın onları öyle (pasif-edilgen) yaratmış olması”na bağlanmaktayken, diğer taraftan da “Doğa’nın, kadının fizyolojik özelliklerinden dolayı toplumsal açıdan edilgen olmak zorunda bırakması”na dayandırılmaktaydı. 1930ların bilinçlenen kadını, artık fizyolojik/doğal koşullara rağmen kadının bu geleneksel hapsedilmişliğinin sona erebileceğini, toplumda yer edinebileceğini savunmaktaydı.

23 *Vakit*, 5 Nisan 1930.

24 *Hizmet*, 29 Mart 1930.

2.A. 1930 Yılında Kadının “Edilgenliği”ne Yönelik Söylemler

Ruh ve Sinir Hastalıkları Hekimi Dr. Mazhar Osman'ın “*Sihi Sahifeler*” adıyla yayınladığı dergide Seçme-Seçilme iradeleri konusunda yazdığı makalenin başlattığı tartışma, kadının edilgenliğine yaklaşım açısından oldukça yankı uyandırdı²⁵. Doktor Mazhar Osman, yazısında, kadınların daha çok duyguları ile hareket ettiğini; istekleri ve kızgınlıkları karşısında zayıf olduklarını belirtiyordu. Bu çerçevede ona göre; kadınların düşünme yetenekleri de oldukça güçsüzdü²⁶:

“Kadın tahakküm için, ezmek için yaratılmamıştır, mahkûmiyetten, himayetten ve esaretten zevk alır. Esaretten kurtulmaya çalışırken diğer bir ağın içine düşer.

Kadın her gün aldanır, kaplanın gözyaşına, kurdun yalvarışına inanır. Aşkı için her şeyi feda eder, kocası müslümansa kadın da müslümandır, sevdiği zalimse o da zalimdir”.

Mazhar Osman'ın kadına yönelik düşüncesi “*Öyle yaratılmış oldukları*” geleneksel ifadesinde kendisini bulmaktaydı. Öyle ki; sadece müzik ve estetik içeren sanat dalları ile uğraşmaları bile bir yana; kadınların, bilim ile dahi uğraşmalarındaki amaçlarının; üreme amacını sağlamak, yani bu becerileri sergileyerek eş bulmayı gerçekleştirmek olduğu kanaatindeydi. Elbette ki kadınların baskın olan merhamet duyguları da bunun bir parçasıydı ve “*Öyle yaratılmış olmalarından*” kaynaklandığını düşünüyordu.

Mazhar Osman'ın düşüncelerine ilk tepki İstanbul Kadınlar Birliği'nden 1 Mayıs tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlandı: Kadınlar da, Anneliğin oldukça “*Etken*” bir görev olduğunu vurguluyorlardı: “*Kadınların analık hakkı inkâr edilebilir mi?*”²⁷. Mazhar Osman'a yanıt vermek amacı ile gerçekleştirdikleri toplantıda ise aldıkları karar “*Yanıtlamaya değer olmadığı*” yönündeydi. Yine de Kadınlar Birliği yöneticilerinden Samia Refik Hanım, gazetecilere; Mazhar Osman'ın ifadelerinin “*Katiyeti fenniyesinden şüphe edilir*”²⁸ nitelikte olduğunu vurguladı. Ve kadının, medeniyette ve toplumsal yaşamda en az erkek kadar etkili bir biçimde yer alabildiğini de söylüyordu: “*Kadınlar deruhte ettikleri işlerde muvaffak mı olmuyorlar? Sonra bütün dünya müdekkik ve mütefenninleri bağırtıyor: ‘Bir annenin çocuk doğurup büyütmesi ne demektir? Çocuk ilk ve hakiki terbiyeyi ana kucağından alır, demiyorlar mı? Bu istisgar*²⁹ edilebilir bir iş midir?’”.

Kadınlar Birliği'nin bir başka üyesi de, Mazhar Osman'ın makalesinden şu alıntıyı yapıyordu: “*Kadınlar erkeklerin işlerine karışsaydılar beşeriyet daha mı düzelecekti?*”. Sözü edilen üye, “*Kadınlara göre elbet düzelecekti.*” diyerek kadınların “*analık*” görevlerine vurgu yapıyordu. Bu özellik onlara öncelikle “*Sulhperverlik*” düşüncesi kazandırmaktaydı. Bu yüzden kolay kolay savaştırmazlar ve çocuklarını da çok daha iyi terbiye ederlerdi. Kadınların göreve geldiği bir memlekette yollar

25 Cumhuriyet, 30 Nisan 1930.

26 Cumhuriyet, 30 Nisan 1930.

27 Cumhuriyet, 1 Mayıs 1930.

28 “*Bilimsel kesinliğinin şüpheli olması*”; Mazhar Osman, Anadolu gazetesinde yayınlanacak olan 4 Mayıs 1930 tarihli yazısında, Samie Refik Hanım'ın bu ifadesine karşı olarak, dile getirdiği düşüncelerinin “*Fennin ve İlmnin söylediği şeyler*” olduğu iddia edecekti.

29 İstisgar: (a.i sagır'den): Küçük görme, Küçük sayma, Küçümseme: Bkz. Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.463/istitâl.

ve hamamlar çok temiz olacaktı. Fakat erkeklerin böyle düşünmediklerini ve birçok hükümetin de bu yüzden kadınlara siyasi haklarını vermediklerini dile getiriyordu: “Mussolini bile kadınlar hayvanlardır diyerek kendilerini böyle bir hakka layık görmüyor”.

Diğer bir üye ise, Mazhar Osman’ın, kadınlara belediye seçimlerine katılma haklarının verilmesini kastederek dile getirdiği şu ifadeler üzerinde durmaktaydı: “...lakin biz verdik; hem de iyi ettik. Köpek kadar bile kafası büyümemiş ahmaklar, beyinleri çorak bir topraktan farksız nice ümmiler erkeğiz diye rey sahibi olurlarsa, hanımların, vatanın siyasetinde bir aşçı yamağı kadar neden alakası olmasın?”. Üyenin yanıtı ise şöyleydi: “Bunu yazana aşk olsun!”.

4 Mayıs’ta, Mazhar Osman’ın kadınların gösterdikleri tepkilere karşı verdiği yanıtı Anadolu gazetesinde yer aldı: kadınlara yönelik dile getirdiği eleştirilerinin yine kadınların “lehine” olduğunu söylemekteydi. Aynı zamanda Kadınlar Birliği’ni, kadınların “Öncüsü” olarak kabul etmediğini ve bütün kadınlar adına söz söyleyemeyeceklerini de belirtmekteydi. Kadınların, erkekler için “Hain, Zalim, İnsafsız” dediklerine vurgu yaparak, kendisinin sadece kadının fizyolojik özelliğinden ve bundan kaynaklı ruhsal durumlarından söz ettiğine dikkati çekiyordu. “Kadının tahakküm için, ezmek için yaratılmayan bir mahlûk olduğunu söyledim”³⁰ diyerek kadın birliğine verilecek en iyi yanıtın; kendisinin suskun kalarak, onların gösterdikleri telaşı, siniri ve heyecanı işaret etmek olacağını söylüyordu.

5 Mayıs’ta ise Anadolu gazetesinin “İzmir Hanımları Ne Düşünüyor?” adlı köşesinde söz alan İzmir’den, Kız Lisesi Türkçe Öğretmeni olan Kevser Ferit Hanım’a göre; “Kadınlara intihap hakkının verilmesinde ne gibi bir fayda ve netice hâsil olacağını düşünmek bile...” kadınlığı küçültmekteydi. Çünkü bu türlü bir sorgu, küçük bile görünse, kadınların bu hakları üzerinde bir endişeye neden olmaktaydı. Kevser Hanım’ın da ortaya koyduğu gibi bu, kadınların en doğal ve olması gereken, tanınması gereken haklarıydı. Çünkü ona göre kadın, toplumun bir uzvu değil, erkekle birlikte toplumun ta kendisiydi: “Gerçi tabiat kadınların vazifelerini kısmen ayırmıştır; fakat erkeklere de ‘siz onlardan fazla hakka malik olun’ demiş değildir ya!

Cemiyet kanunları, tabiatın kadınlara çizdiği faaliyet hududunu daraltmış, onları münhasıran eve terk etmiş... Şüphesiz kadın yuvanın, yuva kadınıdır... Yalnız siyasi haklara malik olmak, yuvadan ayrılmak demek değildir. Bugün bulunduğu cemiyet içinde erkekle müsavi bir mevki olmak isteyen kadın, anne olduğunu unutmamıştır. Vazife başka, hak başkadır”³¹.

Kevser Ferit Hanım, kadınlara o kadar güveniyordu ki, belediye seçimlerine katılmaktan ve öyle ki belediye de görev almaktan daha başka bir iş verildiği durumlarda bile, kadınların evlerine ait işlerini aksatmadan da o görevleri başarıyla yerine getirebileceklerini söylüyor ve soruyordu: “Kadın, şimdiye kadar aldığı işlerin hangisini becerememiştir?”³². Bu soruyu olumlayan bir şekilde de okullarda, devlet dairelerinde çalışan kadınları örnek olarak ele alıyordu. Bununla da kalmayarak, devlet işlerinde atıl kalan eylemlerin, kadınların bu işlere girmesi ile çok daha etken hale geleceğini iddia ediyordu.

30 Anadolu, 4 Mayıs 1930.

31 Anadolu, 5 Mayıs 1930.

32 Anadolu, 5 Mayıs 1930.

Yine 5 Mayıs'ta, İzmir gazetelerinde "Mazhar Osman Bey" makalesine verilen bir başka yanıtın başlığı şöyleydi: "Dr. Mazhar Osman Bey'in Makalesine Hayret Etmemeli!"³³. Makaleyi kaleme alan Feride Muzaffer Hanım; Mazhar Osman Bey'in makalesi için "bir doktorun bu kadar hezeyan yapacağını aklıma getirmemiştim" demektedir fakat makale sahibinin kim olduğunu öğrendiğinde de şaşırmadığını ekliyordu. Mazhar Osman Bey'in, kadınların yaptıkları her işi erkeklere kendilerini beğendirmek ve eş bulabilmek için yaptıkları savına da şu yanıtı veriyordu: "Mazhar Osman Bey'in fikrini bir an için kabul etmiş olalım ve kadınların kendilerini erkeklere beğendirmek için didindiklerini tasdik edelim:

Acaba erkekler için de vaziyet aynı değil midir? Çalışan, uğraşan ve hayatın en müşkül zorluklarına göğüs geren erkeklerin hayattaki gayeleri nedir? İnsanlar hayatta bir şeyi iktisap etmek ve bir şey kazanmak için çalışıyorlar.

Tabii erkek kazanmak için fedakârlıklar yaparak her türlü müşkülâtı iktiham ederken nihayet düşündüğü şey kadındır".

Dolayısı ile Feride Muzaffer Hanım; kadınlar kadar erkeklerin de hayatlarında bir eş bulmak ve yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla çalışıyor olduklarını belirtmekteydi:

"Erkek sevgilisine bir hediye takdim etmek, muhitindeki kadınlar tarafından takdir olunmak zevcesinin muhabbetini kazanmak, yani kadın ile yaşamak için hayatın güçlüklerini iktiham eder ve muvaffak olur. Eğer kadın olmasaydı ve eğer erkeğin kadına karşı ihtirası alelade hayvani bir arzudan ibaret olsaydı insanlar ne bugünkü medeniyeti vücuda getirirler ve ne de şahit olduğumuz hummalı faaliyete lüzum görürlerdi.

Cinsi ihtiras noktasında erkeklerin kadınlardan daha ziyade mütemayil oldukları iddiasında da ne dereceye kadar ilmi bir kıymet mevcut olduğu cayı süphedir. Hele tarih sahifelerini karıştırırsak binlerce seneden beri ve hatta bugün bile erkeğin taaddüt meselesinde kadında daha çok ileri gittiğini görürüz. Belki de kadının erkek kadar çalışmamasının sebebi erkek kadar muhteris olmamasındandır"³⁴.

Mazhar Osman Bey'in başlattığı tartışmanın sürdüğü sıralarda, belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması konusundaki önemli bir değerlendirme Benal Nevzat Hanım'dan geldi. 6 Mayıs 1930 tarihli Anadolu gazetesindeki "İzmir Hanımları Ne Düşünüyor?" adlı köşede yer alan yazıda Benal Nevzat Hanım; "Tam bir acze mahkûm olmak istemeyen..." bütün kadınların mutlaka siyasetle ilgilenmek zorunda olduklarını dile getirmekteydi. Ona göre, o dönemde diğer ülkelerde haklarını kazanma yolunda ilerleyen kadınları gören Türk Kadınları da, aynı haklara sahip olmak için çabalayacaklardı: Eşler, kardeşler, çocuklar ve servetler; hatta evlenme ve boşanma, bekârlık ve dulluk gibi konularda düzenleme yapan kanunlar sadece erkeklere yönelik olamazdı. Bu kanunlar erkekleri kapsadığı gibi, diğer muhatabı olarak kadınları da kapsamalıydı: ve hatta kadınlar yasaların oluşumları sürecinde de yer almalıydılar. Kadına haklarını vermeyi ve kadını esaretten kurtarmayı; toplumun düzeyini de yükseltmek olarak tanımlamaktaydı ve sözlerine, kadınların siyasi ve toplumsal haklara eriştiklerinde aile huzurunun ve

33 Anadolu, 5 Mayıs 1930.

34 Anadolu, 5 Mayıs 1930.

bütünlüğünün bozulacağı düşüncesinde olarak itiraz edenlerin varlığına değinerek devam ediyordu:

“Fakat itirazlar yeni değildir. Bu fikir bir zaman İsviçre’de de çok merak aver mübahaselere sebebiyet vermiş, hatta kadınlardan bile muarızlar bulunmuş!..

Hâlbuki bir kadının ev hanımı unvanından başka, daha birçok meşru namları vardır... O da her cihetçe erkeğe muadil, hakiki bir vatandaştır.

Vatanın bu faal uzvu olan kadın şimdiye kadar yaptığı gibi gizli gizli icrayı nüfus etmeye çalışacağına, şimdi alenen nüfuzunu ve reyini istimal etmekten çekinmeyecektir.

1900 senesi haziranında, Lüsern’deki İsviçre kadınları menfaati umumiye cemiyetine, o vakit yeni teşekkül etmek üzere bulunan İsviçre kadınları şurayı milisi müracaat ederek, tevhibi mensi teklif edince, menfaati umumiye cemiyeti diğer bütün cemiyetler siyasiyatla iştigal ettikleri için kendilerinin sırf hayrî hasenat ve umumi menfaatle meşgul olmak fikrinde olduklarını ve siyasiyatla alakadar olmak istemediklerini söyleyerek bu daveti reddetmişler.

Fakat bu dar ve sathi görüş İsviçre’nin en yüksek şahsiyetleri olan Bren Darülfünunu Profesörleri tarafından o zaman cebredilmiş ve ev kadınlığının, vatandaşlıkla kabili telif olduğu büyük bir sarahat ve vukufu anlatılmış.

Siyasiyatla menfaati umumiye yekdiğerine zıt iki saha değildir. Bunlar aynı şeye verilen iki isimdir. Siyasiyat; umumi menfaatlere en iyi olan şeyi bulup tatbik etmek sanatıdır...

Mesaili umumiye ile meşgul olmayan bir vatandaşa, faidesiz zatı nazarı ile bakılır...”³⁵.

Zehra Kemal Hanım ise 9 Mayıs tarihli Anadolu gazetesinde, kadın haklarının kazanımı ile kadınların, erkeklerin mesleklerini ellerinden alacakları yönündeki kaygıyı yükselttiklerini ve erkeklerin işsiz kalmaktan korktuklarını düşünüyordu; erkeklere *“Sizlere ne çocuk dadılığ, ne de mürebbiyelik ettirmek fikrinde değiliz!..”³⁶* diyerek sesleniyordu. Türk kadınının asırlardır *“kafesler ardında küflenmiş, pencereler içinde gizlenmiş, minder köşelerinde uyuşmuş”* bir halde tutsak hayatı yaşadığından söz ediyordu yazısında. Yine de tarihte yaşamış tüm kahramanların, yine kadınlar tarafından yetiştirildiklerini de eklemekteydi. Türk Devrimi sürecinin itici gücü olarak algılanması gereken Türk Kadını’nı ise *“esaret çemberini çoktan fırlatmış, elindeki kelepçeyi çoktan kırmış, boyunduruğunu çoktan parçalamış bir hayat kadını”* olarak tanımlıyordu: *“Bankalarımızda, resmi devairinizde çalışan doktor, dişçi, eczacı, avukat olaraktan çalışan hanımlarımızın hangisi başladığı işi başaramayarak geriye dönmüştür? Aynı şefkat altında iman silahlarıyla mücehhez olarak hayata atılan erkek çalıştıkça daha yüksek mevakilere geçebilirler. Hâlbuki aynı şeraiti haiz olan bir kadın olduğu yerde saplanıyor... Niçin, neden?”. Aynı zamanda, erkeklere, tarih boyunca kadınlara yüklenen toplumsal rollerin, erkeklere kalmasından korkup korkmadıklarını da sormaktaydı. Çünkü ona göre, bu geleneksel roller, kadınların boyunlarına geçirilmiş esaret zincirlerinden başkası değildi. İşte o, erkeklerin bu zincirlerin farkında olduğunu ve toplumsal yaşama katılan kadının bu zincirlerden kurtulması*

35 Anadolu, 6 Mayıs 1930.

36 Anadolu, 9 Mayıs 1930.

ile onların bu zincirlere mahkûm olmasından korktuklarını düşünüyordu: “Belki de çocuk bakmak, bulaşık yıkamak, ortalık süpürmekten ürküyorsunuz”. Erkeklerin sakın olmalarını salık veriyordu: “Müsterih olunuz! Sizler ve bizler aynı neslin, aynı terbiyeyi almış evlatlarıyız. Siyasi haklarımıza sahip olmak isterken, vazifemiz gene bizlere aittir. Mazi ise; dedelerimize racidir. Onu biz çoktan affettik; elveriş ki bizler siyasi hakkımıza sahip olalım”. Kadınların yine annelik görevlerini yerine getireceklerini ve erkeklere dadılık yaptırmak gibi bir amaçlarının olmadığını söylüyordu Zehra Kemal Hanım; zira erkeklerin bunu beceremeyeceğini de düşünmüyordu. Ve I. Dünya Savaşı’nı da “Erkek Zihniyeti” ne mal ediyordu; bu savaşın çıkardığı toplumsal sorunlar nedeniyle kadının sorumluluklarının daha da hissedilir olduğunu vurguluyordu: “Ya... Çocuklarımız! diyeceksiniz. Onlara kim bakacak?. Sizlere ne çocuk dadılığı, ne mürebbiyelik ettirmek fikrinde değiliz. Esasen beceremeyeceğiniz işler için sizlerden istidat beklemeyiz. Harbi umuminin bütün dünyada yaptığı erkek tahribatı bizde fazlasıyla vukua gelmiş ve nüfusumuzu azaltmıştır. Bir erkeğe dört kadının isabet ettiği bu devirde ne her kadın anne, ne de her kadın mebus olmaya namzet değildir.

Onun için bütün bu kendi vazifelerini ehline tevdi etmek suretiyle sizleri çoktan bu zahmetten kurtarmış oluyoruz”. Ardından da Türk kadınının, siyasi haklarını kazanması ile kadının “Özgürleşeceği”ni hatırlatıyordu ve ekliyordu: “Hürriyetini istimal etmesini bilen her kadın memleketine ve vatanına nafi olabilir”. Böylece kadınlar doğrudan bir “Kuvvet” idiler ve geçmişte atıl bırakılmış, görmezden gelinmiş bu gücü kullanmak gerekmekteydi: “İstihsal edilemeyen kuvvet ise atıl bir makineye benzer, istifade edilemez. Büyük kudretlere sahip olan işlek kadın dimağlarından istifade etmek zamanı çoktan gelmiştir kanaatindeyim.”

Zehra Kemal Hanım’ın makalesinin en önemli vurgusu ise Batı ve Orta Anadolu’ya yaptığı seyahatlerde rastladığı ve tespit ettiği Kadın-Erkek ilişkileriydi. Gittiği hemen bütün vilayetlerde Belediye ve Genel Meclis üyelerinin şalvarlı Hacı Efendilerden oluştuğunu dile getiriyordu. Üstelik bu üyelerin büyük çoğunluğu da eğitimsiz, bilgisiz kimselerdi. Fakat örneğin, İç Anadolu’dan İstanbul’a eğitim için gelen genç kızlar, bu gibi kimseler yüzünden devlet işlerinde ya da diğer işlerde görev alamadıkları için memleketlerine, bir işte çalışmak üzere geri dönmüyorlardı. Okudukları İstanbul gibi büyük memleketlerde yaşamlarına devam etmek zorunda kalıyorlardı ve bu yüzden İç Anadolu, kadınlar açısından “...sönük, ıssız ve zavallı bir halde kalıyor”du. İşte bu okumuş kadınlara, kendi memleketlerindeki şalvarlı efendilerin sandalyeleri verilmeli ve o makamlar eğitilmiş kadınlara bırakılmalıydı: Eğitilmiş bir kadının, eğitimsiz her erkekte daha başarılı işler yapacağı düşüncesindeydi: “Darülfünunun herhangi bir fakültesini bitiren bir genç hanım ideal ne mefkûre sahibidir. O memleketini, memleketinin ihtiyaçlarını, memleketinin enerjisini tanır. Vazifesinin mahrekini bilir ve kendisinden istifade edilir”. Büyükşehirlerden örnek vermeye başladığında ise gelişmiş olduğu sanılan şehirlerin sokaklarının pislikten geçilmediğini; esnafın hiç de temiz olmadığını söylüyordu: Esnaftan alınan her nevale ile birlikte, esnafın ellerinin kiri ve pası da alınmaktaydı... Hele orta dereceli lokanta ve gazinolara gelindiğinde, garsonların iştah kaçırıcı derecede pis olduğunu belirtiyor; belediyeden lokantaya kadar erkekler tarafından yönetilen hemen birçok yerin, kirden geçilmediğini ifade etmeye çalışıyordu: “Yüzlerce dilenci sizlere rahat adım attırmağa sanki yemin etmişlerdir. Borçlu imişsiniz gibi yakanıza sarılırlar. Yolların

yanru yumru bozuk kaldırımlarına ayda bir ayakkabı dayandıramazsınız. Hele biçare hayvanlara edilen zulümler... Dünyanın hiçbir tarafında bizim memleketimizdeki gibi hayvanlar hakir değildir. Ya... Zavallık metruk, orada burada sürünen çocuklar, ah... O biçareler... Unutmayalım ki onlar yarının büyükleridir.

Acaba hangi bir mücase bu çocukları kurtarabiliyor... Bir kadın herhalde yukarıda pekâlâ saydığım şeylerden olsun memleketlerimizi kurtarabilir”.

O mebus olma hakkının, sadece Türk Kadınları için değil, dünyadaki bütün kadınlar için kaçınılmaz bir hak olduğunu söylüyordu: “Kadınların mebus olmak için harekete gelmeleri dünyanın her müterakki memleketlerinde başlamış bir iştir. İlk mebus kadın İsveç’te, sonra İngiltere’de intihap edilmiştir. Şimdi de Amerika ve Avrupa’nın birçok memleketlerinde tatbik ediliyor”. Gelecekte de kadınların bu haklarını bütünüyle ele alacaklarını ve bunun dünyanın bütün her yerinde gerçekleşeceğini öngörüyordu. Ve böylece dünyada büyük bir barış ortamının sağlanabileceğine inanıyordu. Çünkü çocuk yetiştirmenin zorluğuna karşın kadınların “Annelik” gibi zor bir görevi yerine getirdiklerini; çocuklarını şefkat ve sevgi ile yetiştiren bir kadının da onları bile bile heba edemeyeceğini belirtiyordu. Bu yüzden askerlik mesleği, erkekler yapıyor da olsa, en çok kadınlara ağır gelen bir meslekti. Böylece kadınlar bilimsel alanlarda uzmanlaşarak daha barışçıl ve daha uzlaşmacı bir duruş sergileyeceklerdi. Belki savaş denilen olguya bütünüyle son verilemeyecekti; ancak savaşlar, kesin olarak azalacaktı: “Devletler bu kadar insan beslemeye ve birbirinin kanını emmeye pekte hacet bırakmayacaktır. Ne malum ki, kadınlar da erkeklerle omuz omuza çalıştıkları günden itibaren bu siyasi ve şiddetleri, kadınların şefkat ve nezahetleriyle mezcedilerek hali itidale gelecek, belki de pek uzak olmayan yarının pembe şafaklı ufukta ebedi sulhu sükûn yıldızı doğacaktır”.

Hasane Nalan Hanım’ın “Kadın hakkı ve kadınlık meselesi bir meselei fikrîyedir” başlıklı yazısı da 13 Mayıs tarihli Anadolu gazetesinde yayınlandı: “bu hakikatin sekiz sene evvelki telakkisiyle bugünkü telakkisi arasında çok büyük farklar vardır. O vakit ne olsa bu hakikate şimdiki kadar meşur bir kanaatle bakılamaz, adet, anane gibi zamanla tebdil ve tadile uğrayan tabayii fikrîye tahtı tesirinde bu mesele pek ciddi telakki edilemez, aynı zamanda bir meselei fikrîye halinde de kabul olunamazdı”. Kadın Hakları konusunun, o günün toplumsal yapısının etkisi ile artık geçmişten bütünüyle farklı bir hale büründüğüne vurgu yapmaktaydı. O güne değin, erkek izin verirse ancak, erkeğin yardımcısı olarak yaşamda bulunabilen kadın artık o gün en az erkek kadar toplumsal ve yaşamsal alanlarda kendini gösterebilmekteydi. Aklı ve psikolojisi, kadına toplumda yer edinebilecek gücü vermekteydi: “Zaten şimdiye kadar erkeğin hayatı içtimaiyede kadına karşı müteveffik bulunması, fitri ve hakiki olmaktan ziyade bittabi şekli içtimainin zaruri bir neticesi idi.

Erkekler içtimai imtiyazlarından birçoğunu şüphesiz bundan almışlardı. Kadın hukukunun içtimai kısmını da elbette bu doğurmuştu”.

Bu çerçevede, her dönemin gerekliliklerinin ve gerçekliklerinin, bazen sadece bir kimse tarafından görülebileceğine vurgu yaparak, kadınlara sağladığı haklar bakımından da döneminin “Şahsiyet Galibesi”nin de Mustafa Kemal olduğunu söylüyordu: “zamanımızın şahsiyet galibesi olan Gazi, Gaziden doğan Cumhuriyet, bize her hakkı kendiliğinden vermiştir”. Onun gerçekleştirdiği devrimlerinin her

birinin diğerinden parlak olduğunu söylüyordu: Devrimler, ulusun benliğini biçimlendirmekteydi. İslamiyet'in kabulünden beridir Türklerin de benimsedikleri kadının kapatılmasının ve harem anlayışının, geleneksel kültürün bir buyruğu olduğunun bilincindeydi. Fakat öncesinde kadın hukuku ile erkek hukukunu birbirine denk olarak algılandığı bir sürecin de yaşanmış olduğunu; anne intikamı ile baba intikamının bir tutulduğu, ekonomik faaliyetlere kadınlar ile erkeklerin birlikte katıldıkları ve hatta anne mirasının anne tarafına devredildiği, öyle ki dini merasimlerde kadınların ön planda tutulmuş olduğu bir dönemin yaşandığını hatırlatıyordu: *"menfi bir istihaleyi müteakip (patriyarka)ye geçilen devir pek uzun sürmüş, yakın bir mazinin bütün haklarımızı çiğneyen şerait hayatıyesi en medeni milletlerde hala cari olan bazı derecatı ile bizde de az çok bunun netayici tabiyesi olmuştur"*. Avrupa'da olduğu gibi Türk toplumunda da Avrupa'da olduğu gibi Türk toplumunda da zaman zaman kadın hareketlerinin görülmüş olmasına rağmen, eski hükümet kanunlarının, bu hareketleri yerinde bulmadığı ve onaylamadığı yönündeydi. Bu durumda da doğrudan, toplum içerisindeki kadınların ve kadın yaşantısının ilerlemesi ve gelişmesi engelleniyordu. Doğal olarak kadınlar, toplumsal ve siyasi yaşamdan oldukça uzak durmak zorunda kalıyordu. Fakat artık devrin, sözünü ettiği *"Zamanın Şahsiyet Galibesi"* nin gelip, o günün kanunlarını ve dolayısı ile o devri yaratan kişinin, yani Mustafa Kemal'in, bulunduğu devir olduğunu vurguluyordu. Mustafa Kemal, ona göre, o günkü gelişmeyi gören ve gösteren kişi idi. Böylelikle de kadınlara toplumdaki asıl yerlerini kazandıracak devrimlere kavuşmak aşamasındaydılar. Bu açıdan özellikle Fransa'yı örnek gösteriyordu: *"... Hatta birçok medeni devletlerin; mevki nisvan hakkındaki terakki tohumlarının ilk ekildiği toprak olan Fransa'nın bile tam henüz kadınlarına vermedikleri salahiyeti, cumhuriyetimizin son kanunu bize bahşetti. İçtimai ve siyasi haklarımıza da bugün malikiz"*.

Cumhuriyet rejiminin, toplumsal kurallara ve bilime uygun bir dalı olduğunu vurgulayan Sokrat'ın *"Siyaset hakkın ilmi ve kaidei içtimaiyedir"* sözündeki gerçekliği onayladığını ve uyguladığını vurguluyordu. Bir toplumdaki değişimlerin, o toplumun bilimselliği ve felsefesi ile orantılı olduğuna değiniyordu: *"Biz de: 'bir kavim arasındaki nisvanın mevki, o kavmin tebeddülâtı ilmiye ve felsefiyesiyle ahenkdardır.' kaziyesini, mevkiimizi; milletimizin irfan seviyesini yüksek göstermeye müekkel olması itibarıyla takdir ederek buna ciddi bir ehemmiyet vermek lazmesini içtimai, milli bir vazife şeklinde tefsir etmeliyiz ve pek tabiidir ki ediyoruz, edeceğiz de..."*.

Kadınların haklarının tanınması ile artık yeni bir toplumsal yaşama dair gereksinimler ve benimseyişler ortaya çıkmaktaydı. Bundan böyle *"kadınlık"* ve *"erkeklik"* gibi bir ayırım da söz konusu değildi: Her iki cinsiyetin ortak menfaatleri ve buna bağlı olarak toplumun ortak çıkarları söz konusuydu. Devlet de artık belirli bir ilerleyiş ve gelişim süreci içerisindeydi ve ona göre, bundan sonra artık toplumsal yarar, kısa zamanda kendisini belli edecekti. Böylelikle kadınların, devletin, toplumsal yararları en yüksek biçimde sağlaması gerekliliğinin farkında olmalarını, bu gerekliliğe en geçerli ve faydalı biçimde önem vermelerini temenni ediyordu: *"Verilen haklar, kadının rüşdünü teslim mahiyetinde olduğundan bundan hasıl olacak faide ve netice, doğrudan doğruya cemiyetin yaşayış tarzındaki hususiyetlere ait olacaktır"*.

Yine Anadolu gazetesinde 14 Mayıs 1930 tarihinde A. Hikmet Hanım, doğada; siyasi ve toplumsal çabaların yalnızca tek bir cinsten, yani erkekten, gelecek

diye bir kanunun olmadığına vurgu yapıyordu: *"Tabiatın bu uğraşmalar yalnız bir cinsten gelecektir diye bir kanunu yoktur!"*.

Şu soruyu yöneltiyordu A. Hikmet Hanım: *"Türk erkeğinin siyasi haklar almasından hakkı intihaba malik olmasından ne gibi faydeler ve neticeler hâsıl olmuştur?"*. Bu soruya verilecek yanıtın, kadın hakkında sorulan soruya da yanıt olacağı düşüncesindeydi. Ona göre: Olaylar, düzenini, ona etki eden kuvvetin -ki bu kuvvet kadın ve erkekten geldiğine göre- cinsine ve yeteneğine göre alırdı: *"Kadın ve erkekten evvel beşer vardır. Beşer önündeki hadısata kendine müfit kılmak için uğraşır. Tabiatın, bu uğraşmalar yalnız bir cinsten gelecektir diye bir kanunu yoktur"*. Kadın, her şey bir yana; erkek cinsinin olduğu ve her iki cinsin de *"Toplumsal Cinsiyet"* i bir kenarı bırakarak ele alınmaları gerektiği gibi, onların öncelikle *"beşer/insan"* olduklarını vurguluyordu. Ve yine erkeklerin olduğu gibi kadınların da gelişim için gerekli güce, yeteneklere ve eğilimlere sahip olduğunu söylüyordu. Hatta annelik, mesleklerin ve sanatların en zorlusu ve en yükseği olduğu halde, kadına sadece annelik yolunu açıp, diğer yolları kapatanlara *"eksik görüşlülük"* sıfatının yakıştırılmasını yerinde görüyordu. İfadelerine şöyle bir soru da ekliyordu: *"İyi bir anne olamayan bir kadın diğer istidatları itibarıyla de mi iflas etmiş bir kadındır?"*. Mantığın bu önermeyi reddetmesi durumunda, anne olamayan bir kadının iyi bir kimyager, mühendis ya da mebus olabileceğinin nasıl kabul edilemeyeceğini sorguluyordu. İyi bir baba olmadığı halde erkeklerin en yüksek meslekleri başarı ile idare edebildiklerini örnekliyordu ve kadınlara layık görülen olumsuz konumla ilgili olarak; *"Bu ondan başka bir şey midir?"* diye soruyordu. İnsanlığın, bir kadından öncelikle *"iyi bir anne"* olmasını beklemesi normaldi ve medeniyet için de bu uygundu. Ancak yetenekler dik kafalı, isyankâr bir ruha sahipti ve istenilen yönde hareket etmeyebiliyordu: *"Doktor olmasını şiddetle arzu ettiğimiz çocuğumuzu yüksek bir hukukşinas olması ve hak namına israf olan kıymetler önünde düşünen bir mevcudiyet olması ihtimali az mı basittir?"*.

Sözünü ettiği: olayların, düzenini, ona etki eden kuvvetin cinsinden ve yeteneğine göre aldığı düşüncesinin çoğu kimseye belki de ılımlı geleceğini düşünmekteydi: *"Bu kifayeti hemcinsimizde görüyor musunuz?"*.

Çoğu defa çıkarların gereklerinin, savunulan teze uygun geldiği için ya da herhangi bir nedenle unutulduğunu veya unuttur gibi görüldüğünü, yine de olayların köksüz ve dalsız, muallâkta kalan şeyler olmadıklarının bilindiğinden söz ediyordu. Olayları; *"Sebep"* denilen kaynaktan çıkan ve *"Neticeler"* denilen sonuca süren *"Vakıa"* olarak nitelendiriyordu.

O güne kadar kadın, erkeğin çizdiği programa göre yeteneği çerçevesinde gelişebilmişti: *"Erkeğin çizdiği program dâhilinde diyorum. Zira hangi kadının hemcinslerinin mukadderatına bir şey ilave etmesine yahut çizilen mukadderattan bir harf tay etmesine müsaade edilmiştir."* diyerek, erkeğin kadına biçtiği rol üzerinde, kadının kendisinin bile söz sahibi olmadığını dikkati çekiyordu. Ardından meseleyi en baştan ele almayı tercih ediyordu: En yüksek seviyeli ailelerden, en düşük seviyeli ailelerde Kız ve Erkek çocukların, geleneksel algılayış çerçevesinde atanan Toplumsal Cinsiyet algısıyla yetiştirilme farklarına değiniyordu: *"Kız çocuğu atlayıp sıçramaz, oraya buraya gitmez, annesinin eteğinden ayrılmaz, evinde oturur, dikmiş dikmesini öğrenir, yahut annesiyle beraber hanım hanım - daha çocukluğunu neşesine doyamadan"*

hanım olması matluptur – gezer”. Bu düşüncenin geçmişte kaldığını düşünecek olanların, hala kız çocuklarına verilen terbiye ile kendisinin ifade ettiği yetiştirme tarzını karşılaştırmalarını tavsiye ediyordu. Daha en başta, kendisinin tarif ettiği yetiştirme tarzının göz önüne çıkacağını ifade ediyordu. Bu terbiyenin, aile reisinin uygun görmesiyle, yıllardan kalma alışkanlığın gücü ile verildiğini söylüyordu: “İtiraf etmeliyiz ki, itiyatlar füle müncer olmak için mantığı da, muhakemeyi de devirirler...”.

Örneğin, erkeklerin “İzci” olmaları gayet normal görülürken; kızların “İzci” olmalarına anlam veremeyen mürebbiyeler vardı hala: “İzcilik nedir? Eğer benim telakki ettiğim gibi gençliği, sıhhate, zindeliğe, ahlaka, sanata götüren vasıtalarından biriye niçin her iki cinste bundan istifade etmesin?”.

Şöyle soruyordu: “Farklı terbiye ne demektir?”. Erkek çocuklar, onlara tanınan ayrıcalıklar ve imkânlar nedeni ile çevresini ve doğasını daha çabuk tanıyordu. Aynı zamanda çevresindekilerle de daha çabuk tanışıyor, böylelikle düşünce dünyasında daha çok şey şekillenme olanağı bulunuyordu. Bu, diğer taraftan, köy çocuğu ile büyük şehir çocuğu arasındaki farkı ortaya koyan en açık nedenlerden de biriydi.

Kız ve Erkek çocukların eğitimi konusunda, hangi eğitim önderinin, erkek çocuklarına gerekli gördüğü eğitim düzeyini, kızlar için de gerekli gördüğünü soruyordu ve ekliyordu: “Binaenaleyh kifayet kelimesi üzerinde tebessüm eden bir erkek arkadaşına bir kadın ‘programı siz çizdiniz, çizdiğiniz hudut dâhilinde bu noktaya eriştik, meydanda bir eser varsa sizindir’ dese haksız mıdır?”.

A. Hikmet Hanım amacını şöyle dile getirmektedir: “Bence kadınlara siyasi haklar verilmesi, kadınların hakkı intihaba malik olmasının eskiden beri önüne set vazolmuş bir membain seddini kaldırarak diğerine iltihaka müsaade etmekten başka manası yoktur. Bu hakları vermekte ilk faide bu yolda inkişafa meyyal kudretlerin gidasızlıktan mahvolmaması, körlenmemesi, israf olunmaması. İkinci faide artık hakkı hayatı inkâr edilmeyecek olan istidatların vereceği semere olacaktır ki bunu bize en iyi zaman gösterecektir”.

Satırlarının sonunda belirttiği düşünce; kadının, siyasi haklarının tanınması ile beraber siyasette birden atılım göstermesini bekleyenleriydi: Erkeğin, o güne kadar sürekli olarak siyaset ile ilgili olduğunu ve böylelikle bu konudaki deneyimlerinin, elbette ki kadınlardan fazla olduğunu belirtiyordu. Kadın, en başından beridir siyasetten uzak tutulmaktaydı; şimdi bu hakkı tanındıktan hemen sonra, birden büyük başarılar göstermesini beklemek “Harika beklemek” demek oluyordu.

18 Mayıs’ta Nevzat Eşref Beyin, Mazhar Osman Bey’i destekleyen düşünceleri yer alıyor ve Feride Mazhar Hanımefendinin bu yazıya ne yanıt vereceği merak ediliyordu Anadolu gazetesinde. “Akıl ve sinir hastalıkları doktoru Mazhar Osman Bey, geçenlerde İstanbul’da neşretmekte olduğu (Sıhhi Sahifeler) isimli mecmuasında kadınlara siyasi hak verilmesi münasebetiyle kadınlık hakkında dikkate şayan bir makale neşretmişti” diyerek sözlerine başlıyordu Nevzat Eşref Bey. Mazhar Osman Bey’in “Kadın fikrinden ziyade hisle yaşayan bir mahlûktur. İhtirasat ve infialâtına zebun, iradesi zayıf, ıztırarı ve aksevî hareketlere ve teamüllere meyyal, kısrı dimağının muadil hassası az, hemen fisyolojikman tenasül için yaratılmış (Passif) bir mahlûktur” biçimindeki ifadesine dikkati çekerek Feride Muzaffer Hanım’ın yazdığı makaleye değiniyordu:

O da Mazhar Osman Bey'in makalesinin "Bilimsel bir makale" olduğu kanısındaydı. Feride Muzaffer Hanım'ın makalesi için ise "Okuduk ve güldük" diyordu.

Bir "Emrazı Asabiye Mütahassısı" olarak, bu bilimsel tartışmaya girişmeyecek olduğunu söyledikten sonra Feride Muzaffer Hanım'a, Mazhar Osman'ın bu millete bilimsel ve bilgi bakımından birçok hizmetlerde bulunduğunu, ülkedeki hemen bütün "Emrazı Asabiye Mütahassısı"na doğrudan ya da dolaylı hocalık ettiğini hatırlatıyordu. Ardından ise Feride Muzaffer Hanımın makalesinin biraz daha az ciddi ve biraz daha akıl ve mantıkla yazılarak tartışmaya katılmış olmasını dilediğini ifade etmekteydi. O'na göre, Feride Muzaffer Hanım, açıkça bir hezeyan içerisindeydi ve tavırları, Mazhar Osman Beyin "Kadınlar akıl ve mantıktan ziyade hisleri ile hareket ederler" biçimindeki düşüncesinin gerçekliğini göstermekteydi. Ayrıca, Mazhar Osman Bey'in, "öyle yaratılmış olmaları" nı işaret ederek "Kadınlar akıl ve mantıktan ziyade hisleri ile hareket ederler" biçimindeki düşüncesi, yine Mazhar Osman'ın bir "Emrazı Asabiye Mütahassısı" ve hocası olması dolayısıyla, "Bilimsel" bir duruş olduğuna göre; bu düşünce karşısındaki bir ifadenin Bilim ile ilgisi olmayan Feride Muzaffer Hanım gibi kimseler tarafından ortaya atılmayacağını söyleyerek, sözlerini sonlandırıyor.

Feride Muzaffer Hanım'ın yanıtı, 20 Mayıs tarihinde yayınlandı Anadolu gazetesinde: "-Dedikodu Gittikçe Büyüyor- -Feride Hanımefendi Doktora Açıkça Cevap Veriyor- İzmir Hanımları Nevzat Eşref Bey'in Mektubuna Fena Halde Kızıyorlar-". Gazete önce Mazhar Osman Bey'in, tartışmayı başlatan ifadesini, ardından Feride Muzaffer³⁷ ve Hasene Nalan Hanımların mektuplarını hatırlatıyor; Nevzat Eşref Beyin, Mazhar Osman Bey'i destekleyen yazısının da İzmir Hanımlarının hemen hepsini hiddetlendirdiğini söylüyordu. Ardından da Feride Muzaffer Hanımın, Doktor Nevzat Eşref Bey'e verdiği yanıtı yayınlıyordu gazete: "Bir iğneli fıçıya benzeyen doktorun ilmi olduğunu iddia ettiği izahları doğrusu anlaşılmayacak kadar muğlak. Benim anlayabildiğim yegâne hakikat ise muhterem doktorun hakikate karşı cevap veremeyerek ortaya bir ilim mütalaası atmış olmasıdır". Feride Muzaffer Hanım, Nevzat Eşref Bey'in ifadelerinin bilimsel olmaktan uzak olmasının yanında, tartışmaya herhangi bir tez ile bile katılmadığını söylemekteydi. Ve Mazhar Osman Beyin hocalığına değinerek: "Yarabbi! Bu sözler, bu iddialar ve fenni mütalaalar kadınları tahkir için kullanılmış yabancı birer silah değil midir?" diyordu ve yine Mahzar Osman'ın kadınlar için kullandığı "Mahluk" kelimesini sorguluyordu: "Kadınlardan bahsederken 'Mahluk!.. Mahluk!..' diye haykıran o efendiler her şeyden evvel mahluk kelimesinin Türkçe lisanında hakaret makamında kullanıldığını ve hayvan manasına alındığını acaba henüz öğrenemediler mi?". Kadınlara "Mahlûk" diyen bu "muhterem ulema"nın hayat arkadaşlarının, annelerinin de mi aynı sığfata layık olduk olduklarını soruyordu. Nevzat Bey, Feride Muzaffer Hanım'ın gösterdiği tepkinin, Mazhar Osman Bey'i haklı çıkardığını iddia etmişti ve Feride Muzaffer Hanım da şöyle karşılıyordu: "Evet doktor bey!.. Ben insanların hisleriyle, vakarları, haysiyetleri ve izzeti nefisleri ile yaşadıklarına kaniim. İnsanlar hakarettten ve ilim kisvesi altına bürünen taarruzlardan memnun değil, müteessir olurlar".

37 Feride Muzaffer Hanım'ın adı, Anadolu gazetesinin bu 20 Mayıs 1930 tarihli nüshasında "Feride Mazhar" biçiminde yanlış olarak geçmektedir.

21 Mayıs'ta Anadolu gazetesi aynı konuyu "Kadınların Siyasi Hakları Meselesi" başlığıyla yarattığı köşeye taşıyordu. Bu sefer görüşlerini dile getiren kişi Hasane Nalan Hanım idi ve Mazhar Osman Bey'in gerçekten "İnhiraf Ettiği"³⁸ni düşünüyordu: Nevzat Eşref Beyin bir önceki günkü yazısını okuduktan sonra, önceden yayınlanmış tartışmaları da dikkatle okumak ihtiyacı hissettiğini ve okuduğunu söyleyerek sözlerine başlıyordu. "Sıhhi Sahifeler" dergisinin dördüncü sayısında bulunan Mazhar Osman Bey'in makalesini daha önce okuyup, birkaç noktayı abartılı hatta muhalif bulmuştu. Ancak Mazhar Osman Bey'in Bilimsel kimliği dolayısı ile bilimsel bir araştırma sonucunda belirli bir dayanağı olarak yazıldığı ihtimalini düşünerek bir yanıt vermek gereksinimi duymamıştı. Hatta tetkiklerin; genel kaideler üzerine yapıldığını düşünmek istemişti. Şimdi o, Mazhar Osman Bey'in, kadınlar hakkındaki, kadınların bütün hedefinin ve amacının kendini erkeğe beğendirmek olduğu iddiasına değiniyordu: "Kendine istediği erkeği arkadaş yapmış, idealini bulmuş hanımların, hiçbir mecburiyet olmadan ilimle müteveggil bulduklarını görüyoruz. Buna ne denir?.." diye soruyordu. Ve bu eğilimi, kadın için ulaşılmaz olduğu düşünülen bilgi ve fikirlere ulaşma kabiliyetinin kadınlarda da aslen bulunduğu kanıtı olduğunu düşünüyordu. Kadınların erkekler kadar çalışmamasının nedeni konusunda ise Feride Muzaffer Hanımın düşüncelerine hak veriyordu. Bunu, kadınların erkekler kadar hırslı olmamalarından başka, mevcut toplumsal yaşamın şimdiye kadarki süregelen gelişiminin doğal sonucu olarak görüyordu. Devrimden önceki toplumsal yapının; yaşantıyı ve çalışma sahasını sadece erkeklere ait kıldığına değiniyordu: Devirler boyunca bu alanlarda yalnızca erkeğin etkinlikte bulunması, çalışma yeteneğini, doğal olarak, erkekte fazlaştırmış haldeydi. Sözlerine son verirken, Mazhar Osman Bey'in bilimsel kişiliğine saygı duymakla birlikte, Feride Muzaffer Hanım'ın da düşüncelerine hürmet gösterdiğini belirtiyordu.

Doktor Nevzat Eşref Bey, Anadolu gazetesinin 22 Mayıs tarihli nüshasında yayınlanacak olan, Feride Muzaffer Hanıma yazdığı ve tartışmasının etik sorumluluğunu Anadolu gazetesine yükleyen yeni bir yazısını gönderdi. Ve gazete "Kadınların Siyasi Hakları Meselesi" adlı köşede şu başlıkla yayımlandı: "Kabihat Gene Biz Zavallı Gazetecilere Yükletiliyor- -Doktor Nevzat Eşref Beyin bu cevabını bitaraflığımızı binaen aynen neşrediyoruz".

Nevzat Eşref Bey, Feride Muzaffer Hanım'a verdiği yanıtı yazarken, Mazhar Osman Bey'i savunmak ya da tartışmaya katılmak amacıyla olmadığına değiniyordu. O sadece bir tespitte bulunmak istemişti ve bu amaçla yazdığı birkaç satıra, gazetelerin teşviki ve tahriki ile Feride Muzaffer Hanım'ın verdiği yanıtı okuduğunu belirtiyordu. Nevzat Eşref Bey, Muzaffer Feride Hanım'ın yazdığı karşı yazısında iğneli fıçıya benzettiği şeyin kendisi mi, yoksa Muzaffer Hanım'ın anlamadığı yazısı mı olduğunu pek algılayamadığını söylüyordu. Sonra, eleştirilen ilk yazısında, Mazhar Osman'ın tespitlerine hezeyanla yapılan karşı çıkışların, hissiyata mağlup olunarak yapılmış çıkışlar olacağından, doğru bir hareket olmadığını söylemek istediğini dile getiriyordu. Rahatsız olunan "Mahlûk" kelimesinin ise yazısının neresinden bulunup çıkarıldığını bir türlü anlamamıştı ve

38 İnhirâf (a.i.c. : inhirâfât): 1. münharif olma, dönme, sapma. 2. doğru yoldan çıkma. 3. değişme, bozulma. 4. kırıklık: Bkz. Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.438/inhâc.

Muzaffer Feride Hanım'ın, eşi ve annesine de aynı sıfatı layık görmelerini, dalaletle düşmeleri ile niteliyordu. Oysa Feride Hanımın sözünü ettiği "Mahlûk" ifadesi, Mazhar Osman Bey'in tepki toplayan makalesinde geçmekteydi ve Nevzat Eşref Bey, Mazhar Osman Bey'in makalesini destekleyerek bu ifadeyi de desteklemiş görünüyordu. Muzaffer Feride Hanım, bu açıdan sitem etmekteydi. Bununla birlikte Nevzat Eşref Bey "Mahlûk" kelimesinin, Allah'tan başka bütün yaratılmışlar için kullanılmakta olduğuna dikkati çekiyordu ve bir hakaret olmadığını düşünüyordu. Aynı zamanda, fikirleri biraz olsun bilimsel olarak inceleyen erkeklerin, toplumda belirli bir değerleri olduğunu düşündükleri kadınları hakir görmek gibi bir küçüklüğe düşmeyecekleri kanaatindeydi. Bu tartışmalardan gazeteleri ve gazetecileri sorumlu tutmaktaydı: "Siz yüz kuruşun bir lira ettiğini ve hele hele üst üste koymasını daha çok bilen gazetecilerin teşviklerine kapılmayınız. Onlar sizlerin zayıf noktalarınızdan olduğu kadar biz sinir hekimlerinin de doğruyu söylemekten korkmadığımızdan istifade ederler ve bizi birbirimize çatıştırmaya çalışırken neticede kendi ekmeklerini bizlerin yağımızda kavururlar". Feride Muzaffer Hanım için ise şunları dile getiriyordu: "...hissiyata mağlubiyet ile vekar, haysiyet ve izzeti nefis gibi her insanın sahip olması elzem olan seciyeleri birbirine karıştırarak kadar çok hassas ve... Çok zayıf olan zatîlileri gibi bir Hanımefendi ile her doğru bildiğini müdafaa hiç tereddüt göstermeyen benim gibi bir kör kadını ellerine geçirirlerse...".

Nevzat Eşref Bey, Bilimin hiçbir zaman ve hiçbir yerde saldırı ve hakaret aracı olmadığını ve bilimsel bir tartışmanın "Hezeyan" olarak adlandırılmayacağını söyleyerek de sözlerine son veriyordu.

Etem Vessaf Bey ise bu tartışmaların diğer bir erkek muhatabı idi. 23 Mayıs'ta yine Anadolu gazetesinin aynı köşesinde kadınları savunur nitelikteki "Erkekler de çok zaman hislerine tabi olarak yanlış kararlar vermişlerdir!.." başlıklı yazısı yayımlandı. Etem Vessaf Bey, Mazhar Osman ve Nevzat Beylerin konu ile ilgili yazılarını takip etmişti: "İstanbul gazetelerinde hocam Mazhar Osman Bey'in kadınların intihabı meselesi üzerine meozuubahs ettikleri ve bilahara İzmir asabiye mütehassıslarından aziz meslektaşım Nevzat Eşref neyin aynı zemin üzerine serdettikleri tenkitleri takip ediyorum.

Bu noktai nazar üzerine mensup olduğum şubem dolayısıyla ben de düşündüklerimi söylemeyi biz vazife telakki ettim".

Özellikle Mazhar Osman Bey'in "Kadınlar hisleriyle hareket ederler ve passifdirler" biçimindeki ifadesini, insanlığın bir zümresi olarak kadınlar için çok gaddarane bir hüküm olarak buluyordu. Öyle ki kadın ve erkek fizyolojik olarak bütün bir sinir merkezine ve bir beyne sahiptiler. Erkek beyni, kadın beyninden iki yüz gram fazla olsa bile, bunun akılda ve uslamlamada zaafiyete neden olmayacağını söylüyordu. Kadın hisleri konusunda ise, erkeklerin de aynı hislere sahip olduğunu ve onların esiri olabildiğini belirtiyordu. Kadınların "Pasif" olduklarının düşüncesinin ise doğal nedenlerden kaynaklandığını düşünüyordu: "Bu tabiatın kadınlara tenasül ve zürriyet için hediye ettiği bir mevhıbedir. Maamafile pek çok erkekler biliyoruz ki bunlarda dalaleti tenasülleri icabatı aynı şekilde pasif vaziyeti almaktan çekinmiyorlar". Buna dayanarak, kadınların pasif olmalarının irade ve hüküm sahibi olmamak gibi bir şeye neden olmadığını ifade ediyordu: "Atavizme göre; yeni doğan bir çocukta (erkek olsun kız olsun) ana ve babadan intikal eden hisler müsavıdır. O halde anadan ve babadan yarı yarıya geçen

bu hislere nazaran ve bugünkü vaziyette görünen erkeklerin hemşirelerinden ne gibi farklarla kendilerini ayırmaya hak kazandıklarını da düşünmek lazımdır”.

Zehra Kemal Hanım'ın düşüncelerine benzer bir nitelikte olmak üzere; erkeklerin hükümlerini sorguluyordu ve şimdiye kadar erkeklerin hüküm sürdüğü hangi memlekette hangi gün huzur ve sakinliğin mevcut olduğunu soruyordu: Erkekler de çoğu zaman hislerine kapılarak, kararlarında yanlışlıklar yapabilmekteydiler, hatta erkekler “hâkim” gibi görünseler bile en derin hisleri kadınların arzu ve isteklerine bağlıydı. Yuvayı kuran ve idare edenin kadın ve gıdayı temin edenin erkek olduğu düşünülürken, kadın ve erkeğin, hayatı düzenli biçimde sürdürebilecek ortak görevleri aldıklarının görüldüğünü belirtmekteydi. Mazhar Osman Beyin iddiasının da, kendi düşüncesine göre, hasta olan kadınlar için bir geçerliliğinin olabileceğini şöyle ifade ediyordu: “*Hocam Mazhar Osman Beyin iddiası, kanaatime nazaran: Hasta kadınlar üzerine daha kuvvetli bir müeyyede olmuş olur*”. Öyle ki kadınların koruyucu psikolojileri, doğum halleri, adet günlerinin bir dereceye kadar hastalık devirleri olarak nitelendiğinden bahsediyor, fakat erkeklerin de birçok suistimalleri olduğunu, alkol gibi alışkanlıklar sonucunda da senenin kaç gününü salim olarak geçirdiklerini dile getiriyordu.

“Bir kadın zayıf ve iradesiz ise mutlak surette dalalet içindedir” dedikten sonra güne kadar tarihte birçok iradeli kadının var olduğundan söz ediyordu yazısının devamında; artık toplum içindeki eski, kapanık ve babaların cehaletine mahkûm kadın devresinin kapandığına dikkati çekiyordu. Aydın Akliyye ve Asabiyye Mühassası Doktor Etem Vessaf Bey sözlerini şöyle sonlandırıyor: *“Yeni ve genç Türk kadını ve kız neslinin bizim eski ve yanlış düşüncelerimizi dimağlarımızdan sileceğine hiç şüphem yoktur.*

Biz erkeklere ve meslek sahiplerine (hâkimlere) düşen vazife onların muvaffakiyetlerine yardım ve onları teşvik etmek olacaktır”.

Cumhuriyet gazetesinin 24 Mayıs 1930 tarihli sayısında ise Mazhar Osman Bey, kendisinin haklı çıktığını iddia ediyordu. Yazısının, toplum tarafından bireylere dikte edilmiş Toplumsal Cinsiyete dayalı kadın-erkek ayrımını içselleştirdiğini gösteren başlığı şöyle idi: *“Bu hanımlar evde yıkanacak çamaşır varken ne diye başka meşgale arıyorlar!..”.* Mazhar Osman Bey, “*Sıhhi Sahifeler*” adlı dergide yayınlanan makalesindeki yazısına değinip; *“Bu yazımdan hanımların bir kısmı müteessir olmuş, derneklerinde toplanmışlar, gazetecileri kabul etmişler, bize gayz ve protestolar püskürmüşler...”* diyerek devam ediyordu. Kadınların bu çıkışlarını “*Manasız Asabiyet*” olarak görüyordu. Ona göre kadınların bu tavırları, onun kadınlar hakkındaki görüşlerini doğrular bir şeydi. Dile getirdiği tespitlerinin ise kadın fiziolojisine bağlı tespitler olduğunu iddia ediyordu: *“Muhterem hanım efendiler bu manasız asabiyetlerinde geçen yazılarımızın doğruluğunu ispat etmiş olmuyorlar mı? Yazımızda kadınlığa hakaret etmedik, tabiatın bu güzel cinse verdiği fiziolojiden bahsettik. Bu kusursa hilkatindir, bizim değil...”*. Bu kusurların doğal olarak kadınlarda var olduğunu düşünüyor ve bu kusurların olmadığı bir kadına “*Kadın*” denilemeyeceğini, ancak “*Ucube*” denilebileceğini savunuyordu: *“Analarımızdan kızlarımıza kadar en sevdiğimiz, hürmet ettiğimiz ne kadar kadın varsa böyledir”.*

Birçok doktorun da, kadınların birer meslek edinmedeki eğilimlerinden hoşnut olmadığını söylüyor ve onlara da hak veriyordu: “Kadınlar çocuklarını ve evlerini ihmal ettikçe evde yıkanacak çamaşırını bırakıp kulüplerde erkeklerle yarışa kalktıkça sade doktorların değil, her münevverin tenkidine hedef olacaktıydı”. Sözlerinin sonunda ise kadınların sadece evleri ile ilgilenmelerini diliyordu. Haklarının arayışında olan kadınları ise “Hayatın zevklerine zahmetsizce kavuşan bir grup” olarak niteliyor ve onlar için “... -yapacak iş bulamadıkları için galiba- erkeklerle müsaviyiz diye yuvaları haricinde meşgale arıyorlar” diyordu.

Anadolu gazetesinin 30 Mayıs tarihli nüshasında Feride Muzaffer Hanımın Nevzat Eşref Bey’e verdiği yanıt yer alıyordu. Bu yazı, “Kadınlık ve Siyaset” adlı köşede “Muhterem doktorların maksadı kadınlara hakaret ederek şöhret kazanmaktır” başlığı ile yayınlandı. Nevzat Eşref Bey’in ikinci mektubunda da yine önceki mektubunda olduğu gibi açıklama ve bilimsel tespit yerine kupkuru bir inat ile “İstemezük!” iddiasının var olduğunu tespitinde bulunuyordu: “Nevzat Eşref Bey bize (Kadın niçin zayıftır. Neden mütefekkir olamaz, neden hayatta mesuliyet deruhte edemez?) suallerine cevap vermiyor”. Ardından, Nevzat Eşref Beyin, doktorların ve özellikle kendisinin doğruyu söylemekten çekinmedi ifadesine değinerek, “... bu doğru olan hakikatler nedir?” diye soruyordu. Ona göre bir şey iddia etmek çok kolaydı. Fakat asıl önemli olan mesela, bu iddiayı kanıtlamaktı: “Mesela ben şimdi tıbbın henüz nezleye bile ilaç bulamadığını ve nihayet tıbbın uzviyetimiz, hastalıklarımız, biyoloji anasırımız hakkında ve bilhassa ruhi, seciye, irai ve içtimai hususatta pek az şeyler bildiğini iddia edersem bunun aksini isbat etmek zannetmem ki pek kolay bir şey olsun”. Dolayısı ile Mazhar Osman ve Nevzat Eşref Beylerin buldukları “Kadın pasif bir mahlûktur. Binaenaleyh kadını siyasi hayata iştirak ettirmemek lazımdır. Çünkü kadın zayıftır, kadın hissiyatına mağluptur” iddiasının mutlak bir araştırmanın ve geçerli bir yetkinin ürünü olup olmadığını soruyordu.

Kadının ayda üç defa hasta olduğunu iddia etmenin abartı olduğunu düşünüyordu: “Hâlbuki tarihlerde en büyük insanların ve en büyük dahilerin arasında İsterik, Saralı ve illetli kimselere rastgeldiğimiz zaman yine doktorlar ekser dahilerin isterik olduklarını fennen ispat ediyorlar”. Mazhar Osman ve Nevzat Eşref Beyin de “Bilimsellik” anlayışlarına dokunarak: “Ayol bu ne tuhaf fen!. Hem mükemmel insan olmak için mükemmel ve tam bir sıhhat lazımdır diyor ve hem de dâhilik için sarayı elzem telakki ediyor” diyordu. Buna dayanarak da insanların yetenekleri söz konusu olduğunda, o günkü tıbbın söylediği sözlerin ve ispat ettiği davaların gerçek olmaktan uzak olduğunu söylüyordu. Mazhar Osman ve Nevzat Eşref Beylerin, söyledikleri iddialara dair herhangi bir tutarlı bilgi ve bilimsel bir kanıt sunamadıklarını söyledikten sonra, kasıtlarının Bilimsel bir iddiayı kanıtlamak olmadığını ve asıl niyetlerinin kadınlara hakaret ederek şöhret kazanmak olduğunu dile getiriyordu: “... Ve ben de şuna eminim ki kendilerine kadınlık namına itiraz ederken fenalık etmiyorum, arzularını yerine getiriyorum”.

Döneme ait düşünceler sadece Mazhar Osman Bey’in başlattığı bu tartışmalarla gündeme gelmedi. Mesela Hizmet gazetesi yazarı Kemal Kamil Bey, Hizmet gazetesinde “Ah Bir Kadın Olsam!”³⁹ başlıklı bir yazıyı kaleme aldı. Kamil Bey, bu yazıdaki amacının, “Kadınları anlamak” olduğunu dile getirmekteydi:

39 Hizmet, 28 Kânunusani 1930.

"Erkeklik gurur ve hissiyatı ile bakılırsa kadın olmak isteyişimin erkeklik âleminde pek garip bir hisle karşılanacağıma eminim. Bir erkeğin kendinde mertlik, kudret görürken bu saftan ayrılarak ürkek, nazarlı ve nispeten kısa kudretli olarak kadın olmağı istemesinde ruhi ve marazi bir arzum mevcut bulunduğuna kani olacaksınız. Aziz ve mütefekkir karilerime arz edeyim ki kadın olmaklığı istemekliğim, kadınlığı erkeklığe tercih ettiğimden değildir. Ben de her erkek gibi kadın olmakla gururu azaldığını hisseden bir erkeğim. Benim kadın olmaktadır maksadım, kadınlık hissiyat ve ruhiyatını yaşamak ve bilmek ve yakından tetkik edebilmek içindir. Bir erkeğin kadın ruhiyatını tetkik edebilmesi için ancak bu çareyi bulabiliyorum"⁴⁰.

Cumhuriyet gazetesinde "Bana Sorarsanız" başlıklı bir bölüm "Cici Anne" rumuzuyla Sabiha Sertel, Kadın-Erkek ilişkilerine mizahi bir dille yaklaşmayı sürdürmekteydi. Cici Anne 21 Şubat'ta yayınlanan "Kadın Takip Edilmekten Niçin Hoşlanır?" başlıklı yazısında, kadının -istisnalar dışında- yegâne amacının "yuva kurmak" olduğunu düşünerek şunları söylemekteydi: "Kalp işlerinde kadına kimisi av, kimisi avcı der. Bence kadın bu iki rolü birden oynar. Evvela oku atar, sonrada av diye tuzağa kendi düşer. Oku atmaktan maksadı avcıya avın yerini göstermektir. Sonra avcının eline geçinceye kadar tavşan gibi kaçma, avcıya görünmek istemiyormuş gibi başını toprağa sokup ayaklarını meydana bırakmak zevkidir.

Aşk işlerinde kadın erkekten evvel rüşte varır. Fakat netice itibarıyla kadın daima tedefüi vaziyette kalır. İstenmek, takip edilmek, tesahup edilmek en büyük ihtiyacıdır.

Erkeğin zekâsı, kuvveti, cidalci oluşu, onu mücadeleye takibe sevk eder. Kadının hisleri ve iptidai devirlerinden tevarüs ettiği hayatını başkalarından bekleme itiyadı, onu bu harpte müdafaa siperinde bırakır. Pek azı müstesna, ekseriyetle kadının aşk yoluyla varmak istediği netice yuva ve yavrularını saklayacak bir çatıdır...".

Daha önce de sözü edilen, Vakit gazetesinin açtığı "Kadın Nedir?"⁴¹ başlıklı ankete, kadının zekası ve düşünme yeteneği ile ilgili ilginç bir yorum da Musikişinas Cemîş Bey'den gelmişti: "Strindberg kadını maymuna benzetiyor. Bu benzetiş beğenmekle beraber derim ki kadın bir kedidir" diyerek başlıyordu ankete verdiği yanıtına. O, kadını "Kedi"ye benzetiyor ve onun için: "Sevme ve Hainlik", "Hırçın ve Kavgacılık", "Tuvalet meraklılık", "Sinsilik", "Sevimlilik ama Tehlikelilik" sıfatlar kullanıyordu: Ona göre kadın, bir erkeğin hem dostuydu, hem de düşmanı. Bunlar, kadınlar ile kediler arasındaki ortak noktaldı. Fakat birde kadınlar ile kedilerin ortak olmayan, ancak kadının çabası ile benzer olabilecek özellikleri de vardı:

"Kedi ve kadının bu kadar müşterek vasıflarına mukabil gayri müşterek görünen tarafları da yok değil; mesela:

Düşünmek farkı,

Konuşmak farkı,

İki veya dört ayaklı yürümek farkı".

"Düşünmek" ayrımını açıklamak için "Peyami Safa"nın ruh görüşünü örnekliyor ve şöyle diyordu: "Peyami Safa'nın ruhiyat nazariyesine göre kedi kadından

40 Hizmet, 28 Kânunusani 1930.

41 Vakit, 17 Mart 1930.

daha çok düşünmüş, hatta mütefekkir sıfatıyla 'sağesse'⁴² haline gelmiş, vasılı hikmet olmuş demektir". Kedilerin, herhangi bir kadından daha bilge olduğunu düşünmekteydi. Hatta onun bu düşüncesine karşı çıkabilecek kadar düşünebilen bir kadının bile artık "Kadın" sayılamayacağını, çünkü o noktada artık "Kadın olmak özellikleri"ni aşmış olacağını söylüyordu. Yine de ona göre; herhangi bir kadının böyle bir karşı çıkışı "İçgüdü" olarak da nitelenebilirdi; öyleyse bir kadın en fazla bir "Kedi" olabilirdi; daha fazlası değil. Tarihte hiçbir kadının bir kedi mırıltısı kadar bile ses çıkaramadığı inancındaydı: Bir kadın, kediden daha fazla düşünemezdi. Giyim-kuşama meraklı kadınların da aynı değerde bir kuyruk takarak dört ayak üzerinde durmalarının daha uygun olduğu kanısındaydı: Ancak o zaman bir kedi kadar ilgi çekebilir ve gösterişli olabilirlerdi⁴³.

Seyyah Hakkı Süha Bey'in görüşleri ise şöyledir; "Küçükken avizelerden billur saçaklar koparır, dünyayı renk içinde seyrederdim. Büyüdükten sonra bana ömrü aynı güzellikte kadın seyrettirdi. Kadınsız dünyanın karaçalılıklarıyla insanı yırtan bir iniş yokuştan, bir bataklıktan başka manası yoktur."⁴⁴. Döneminde kadınlığın düşmanı olarak tanınan Selahattin Enis Bey ise, ankete Mesut Cemîş Bey'den çok daha ılımlı bir görüşle katılır. Bu görüşünde Ahmet Haşim'e katılır; "Erkek gibi kadını da her şeyden evvel beşeri adeseden görmek lazımdır. Ben vücudu beşeri teşrih masası üstünde görmüş bir insanım. İki ayak, iki kol ile yusuvarlak bir kafadan mürekkep olan ve insan denilen bu ucubenin ne şayanı merhamet bir mahlûk olduğunu anlamak için onu mermer masa üstünde upuzun yatmış bir halde görmek kâfidir. Burada vücut bir inhilali tam içindedir. Gözler tavana dikilmiş, çene düşmüş, beniz sapsarı, vücut kabarmıştır. Bütün beşereden yavaş yavaş keskin ve ağır bir taaffünün yükseldiğini hissedersiniz. İşte bu, kürenin mihverini değiştiren erkekler, bütün dünyayı kendisine rameden kadının hakikatidir"⁴⁵.

42 Bilge, bilgelik.

43 *Vakit*, 7 Nisan 1930.

44 *Vakit*, 9 Nisan 1930.

45 *Vakit*, 10 Nisan 1930.

Sonuç

Kadın Hakları konusu, Türk Devrimi'nin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde her ne kadar kadınlar ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamda yer bulmaya başlamış olsalar da, bu yer alış çoğunlukla savaş koşullarının ortaya çıkardığı erkek nüfusun azalması olgusu ile ilgiliydi. Türk Devrimi de "*Devlet Feminizmi*" denilebilecek bir surette, kadınların sahip olması gerektiği uygun görülen hakların devlet eliyle kadınlara teslim edilmesi sürecini yaşamak durumunda kaldı. Medeni Kanunun kabulü ya da kadınların belediye seçimlerine ve milletvekili seçimlerine katılma haklarının tanınması da bu çerçevede ele alınabilecek adımlardır. Fakat dönemin kamuoyunda kadın hakları konusu üzerine yaşanan tartışmalara baktığımızda; her ne kadar kadın hakları devrimci kadro tarafından tepeden inmece sayılabilecek bir biçimde tanınmış/verilmiş olsa bile, Türk kadınının bu haklara doğrudan sahip çıktığını ve çabucak benimsediğini görmekteyiz. Özellikle 1930 yılında kadınlarının belediye seçimlerine katılma haklarının tanınması ile başlayan tartışmalar, tartışmalara katılan kadınların ve temsil ettikleri Türk kadınlığının, kendilerine tanınan hakları edinmeye hazır olduklarını, özellikle bu hakların bilincinde olduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Anadolu

Cumhuriyet

Hizmet

Vakit

DEVELLİÖĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın kitabevi, Ankara, 2001.

Türkçe Sözlük, Türk Dil kurumu, 10. baskı, 2005, Ankara.

AFETİNAN'IN CENEVRE GÜNLERİ VE TARİH ÇALIŞMALARI

Hüsnü ÖZLÜ

Özet

Cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılan ve millî kültürümüzü tanımak, korumak ve çağdaş medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarmak adına yapılan girişimlerin en önemlisi tarih alanında başlatılan çalışmalardır. Bu kapsamda ortaya çıkan yeni tarih anlayışı millî tarih şuuru oluşturma adına önem arz etmektedir. Kurulan Türk Tarih Kurumu ile bilim, tarih ve kültürümüzün önü açılmış ve yapılan çalışmalar bilimsel esaslara bağlanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Afetinan birçok konuda araştırma yapmak ve Türk tarihini aydınlatmak adına 1935 yılında Cenevre'ye giderek öğrenimini devam ettirmiş ve önemli çalışmalar yapmıştır. Cenevre'de yaptığı çalışmalarda sürekli Atatürk ve Tarih Kurumu ile temas halinde olmuş ve tezlerini daima bilimsel esaslara oturtmuştur. Ayrıca, yaptığı tüm çalışmaların amacının Türk medeniyetini belgelere dayalı bilgiler ile araştırmak ve buradan elde edeceği sonuçlar ile yeni eserler ortaya koymak olduğunu belirten Afetinan araştırmalarını çok yönlü sürdürmüş ve hocası Profesör Pittard'dan bu konuda büyük destek görmüştür. Türk Tarih Kurumunun da kuruluşunda ve işleyişinde önemli hizmetleri olan Afetinan, Cenevre'de aldığı eğitimi Türkiye'ye döndüğü zaman 1939 yılından itibaren akademik boyuta taşımış ve Atatürk'ün başlatmış olduğu tarih çalışmalarını devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Kültür, Arkeoloji, Eğitim, Araştırma.

GENEVA DAYS AND HISTORY STUDIES OF AFETINAN

Abstract

One of the most substantial activities performed on the early days following the establishment of Turkish Republic was to initiate the history studies in order for knowing our national culture as well as ascending it over the contemporary civilizations. Within this context, the newly established history concept was of great significance for creating a national history comprehension. Upon the establishment of Turkish Historical Society, science, history and culture were appreciated and the studies were based upon science. Within the framework of such activities Afetinan was appointed to study in Geneva in the year 1935 in order to conduct researches upon numerous affairs and as well as to illuminate Turkish history and held substantial studies. In the studies she held in Geneva she continuously contacted Turkish Historical Society of Atatürk therefore confirming her thesis on scientific basis. In addition, Afetinan, disclosing that her primary objective in all studies was to do a research upon Turkish civilization with the documents and to publish new works by these new data

acquired, continued her studies from a very large perspective and gently supported by her instructor Prof. Pittard, PhD. Afetinan having excellent contributions in the foundation and functioning of Turkish Historical Society went on her education in Turkey as from 1939 in an academic perspective following her return to Turkey and continued the history studies initiated by H.E. Atatürk.

Keywords: History, Culture, Archeology, Research.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu ile birlikte her alanda başlayan değişim ve yenileşme hareketleri, özellikle kültür ve tarih alanında atılan somut atılımlarla kendini göstermiş, kurulan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu ile bilimsel esaslara dayalı çalışmalar başlatılmıştır. Türk Tarih Kurumunun kuruluşu ile birlikte başlayan ve bu kurumun gerçekleştirdiği Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongreleri'nde alışlagelmiş bakış açıları ve tarih zihniyetinin dışına çıkılmış ve yeni söylemlerle tüm dünyaya mesajlar yollanmıştır. Bu mesajın ana felsefesini ise "Türk Tarih Tezi" oluşturmuştur. Bu tez ile bütün dünyada Türklük ve Türk tarihi aleyhinde oluşturulmuş yalan ve yanlış kanaatlere, karşı tez ortaya atılmış ve bu tezin sağlam temellere oturtulması için çalışmalara başlanmıştır.

İşte bu çalışmalara temel teşkil edecek nitelikte olmak üzere, Atatürk, Afetinan'dan Türk Ocakları Yasası'nın 2. ve 3. maddelerinin açıklanması konusunda çalışma yapmasını istemiş ve 27 - 28 Nisan 1930 tarihlerinde gerçekleşen Türk Ocakları Kongresi'nde Aksaray delegesi olarak söz alan Afetinan; Türk Ocaklarının amacını, işlevini açıklayan bir konuşma yaparak "Türk Tarih Tezini" dile getirmiş ve Türk tarih ve medeniyetini bilimsel olarak incelemek üzere bir heyet kurulması için önerge vermiştir. Afetinan, bu önerge üzerine kongreden sonra oluşturulan Türk Tarih Heyeti'nin 16 kişilik kurucu üyeleri arasında yer almıştır.

Türk tarihi ile ilgili yapılan çalışmaları açıklamadan önce, bu çalışmalarda aktif görev alan Afetinan'ı kısaca tanıyalım. Afetinan, orman memuru İsmail Hakkı Bey (Uzmay), ve Doyran Müderrisi Emrullah Efendi'nin torunu olan Şehzane Hanım'ın çocuğu olup, 30 Ekim 1908 günü Selanik'in Doyran(Doirani) kasabasında doğmuştur. Ailesi, Balkan Savaşları'ndan sonra Anadolu'ya geçmiş ve babasının görevinden dolayı birçok yerde bulunmuşlardır. 1915 yılında annesini kaybeden Afetinan, ilköğrenimine Eskişehir'in Mihalıççık ilçesinde başlamış daha sonra öğrenimini Ankara ve Biga'da sürdürerek 1920 yılında ilkokuldan mezun olmuştur. Afetinan, 1922 yılında babasının görevi dolayısıyla buldukları Antalya Elmalı'da öğretmenlik belgesini alarak, Elmalı Kız Okulu'na öğretmen olarak atanmıştır. Daha sonra 1925 yılında Bursa Kız Muallim Mektebi'ni bitirerek İzmir'de Redd-i İlhak İlkokulu'nda göreve başlamıştır¹.

Afet Hanım, 1925 yılında Redd-i İlhak İlkokulu'nda yeni göreve başladığı sırada bir çay ziyaretinde Cumhurbaşkanı Atatürk ile tanışmış, ailesinin Selanik'in

1 Arı İnan, *Prof. Dr. Afetinan*, İstanbul, 2005, s.15.

Doyran kasabasından olması nedeniyle Cumhurbaşkanı'nın ilgisini çekmiş ve ailesini Atatürk ile tanıştırmıştır. Bu arada Atatürk'e öğrenimini sürdürmek ve yabancı dil öğrenmek istediğini açıklayan Afet Hanım, kısa bir süre sonra Ankara'ya atanmıştır². Afetinan, dil konusundaki eğitimini almak üzere İsviçre'nin Lozan şehrine Fransızca öğrenmek için gönderilmiş, 1927'de yurda döndüğünde bir süre Fransız Kız Lisesi'nde öğrenim görmüştür. Bu arada ortaöğrenim tarih öğretmenliği sınavına girerek öğretmenlik belgesini almış ve 1929-1930 eğitim döneminde Ankara Musiki Muallim Mektebi'ne Tarih ve Yurt Bilgisi öğretmeni olarak atanmıştır³.

Kendisine yeni kurulan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde öğretim görevliliği teklif edilince, Afetinan, yükseköğrenimini Cenevre'de yapmaya karar vererek, Cenevre Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Bilimler Fakültesi'nin Yakın Çağ ve Modern Tarih Bölümü'ne kaydolmuştur. Burada İsviçreli antropolog Eugene Pittard'ın öğrencisi olmuş ve "Türk Osmanlı Devrinin Ekonomik Tarihi" adlı tezini sunarak Temmuz 1938'de lisans diplomasını almıştır. "Türk Halkının ve Türk Tarihinin Antropolojik Karakteri Üzerine" konulu doktora tezi ile Temmuz 1939'da ise doktorasını tamamlayarak sosyoloji doktoru unvanını almıştır⁴.

1. Atatürk'ün Başlattığı Tarih Çalışmaları

Atatürk, tarih bilimini milletlerin hayatında en önemli rehber olarak görmüş ve bu konuda şunları söylemiştir. "Devletlerin, umumiyetle müesseselerin teşekküllerinde, bu müesseselerin mahiyetleri tebdilde ve bunların inhilâl ve inkırazlarında müessir olmuş olan sebepler ve amillerin tetkikinden çıkan neticeler olmalıdır. Bir imparatorluğun dogmasını intaç eden sebepler, mühim olduğu gibi, batması sebep ve amilleri tetkikinden çıkacak netice de, o kadar mühimdir"⁵. Okuduğu kitaplar ve incelediği eserlere bakıldığında, özellikle Türk medeniyeti tarihi araştırmalarına dikkat çektiği ve bu alanda yapılan yanlış değerlendirmelere yönelik incelemeler yaptığı görülmektedir. O, bu alandaki bilgilerini artırmakla yetinmemiş, üstün bir tarih bilincine sahip olarak, bilimsel esaslara dayalı araştırmalara önem vererek, konunun uzmanları ile tartışacak bir duruma yükselmiştir. Atatürk, Türk milletinin, yeni araştırmalar yapılarak, tarih temelini ortaya çıkarmak amacıyla daha savaş yıllarında çalışmalar başlatmış ve daha sonra bu çalışmaları bilimsel esaslara oturtmuştur⁶.

Atatürk'ün ulus devlet anlayışında tarih, ana öğelerden biridir. O, ulusları oluşturan 3 ana öğeden birinin 'zengin bir hatıra mirasına sahip olma' yani tarih olarak görmekte ve Türk ulusunun oluşmasında da tarihsel yakınlığın büyük etken olduğunu ifade etmektedir. Atatürk'e göre yalnız geçmişleriyle övünen insanlar, bu dünyada artık yapacakları işleri kalmamış olanlardır. Geçmişe dayanmayan bir ulusçuluk olamayacağına göre, önemli olan tarihten övünülecek noktaları bulup

2 A.g.e., s.97.

3 A.g.e., s.99.

4 A. Afetinan, *Atatürk'ün Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1981, s.28.

5 A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1968, s. 274.

6 A. Afetinan, "Atatürk ve Tarih", *Atatürkçülük*, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İkinci Kitap, İstanbul, 1984, s.152.

çıkarmak ve onları sürdürebilmektir. Bunun için de en belirgin ölçüt kültür ve uygarlıktır. İşte Atatürk tarih bilimi ile bunu aramaktadır⁷.

Atatürk 'tarih ilmini devletin sağlam temeller üzerine oturması için manevi bir güç olarak kullanmıştır. Bir başka deyişle, devletin kuruluş yıllarından sonra Türk halkının benliğini bulabilmesi için en güvenilir vasıtayı 'Tarih'te bulmuştur. Çünkü milletler böyle zamanlarda varlıklarını korumak, kudretlerini geliştirmek ve manevi kıymetlerine dayanarak geleceğe emniyetle yürümek için, kendilerini ve derin köklerini tanımak ve anlamak ihtiyacını duymuşlardır. Bu ise geçmişlerini tekrar gözden geçirmekle, daha doğrusu tarihlerine yeni bir bakışla mümkün olabilmektedir⁸.

Bir milletin kendi benliğini bulma çabası ve bilinci, o milleti tarihinin derinliklerinden bugüne, bugünden de yarına kesintisiz olarak uzandıran manevî bir çabadır. Bu güç milletleri birbirine kenetleyen ortak bir ruhtur. Bu ruhun canlı tutulabilmesi, o milletin yeni gelişmelere açık olmakla birlikte, kendi kültür değerlerine hakkıyla sahip çıkabilmesine; millî kültürün temel direklerinden olan dil ve tarih konularında hazırlıklı ve bilinçli olmasına bağlıdır. İşte bundan dolayıdır ki, Atatürk, millî kültür, dil ve tarih konularına, birer bilim dalı olmaları dışında, özel bir önemle eğilmiştir⁹.

*"Herhangi bir tarihi elinize aldığınız zaman onun gerçeğe uygun olup olmadığına güven duymak için dayandığı kaynak ve belgeler araştırılır. Bizim şimdiye kadar doğru bir tarihe malik olamayışımızın sebebi, tarihlerimizin, hakiki okuyucuların belgelerle dayanmaktan ziyade ya birtakım meddahların veya birtakım kendini beğenmişlerin hakikat ve mantıktan uzak sözlerinden başka kaynak bulamamak meddahlığıdır"*¹⁰ sözleri ile Atatürk, Türk tarihçiliğini vakanüvislik anlayışından kurtarıp modern tarihçilik anlayışına yaklaştırma çabaları içinde olmuştur.

Atatürk tarihçilerin bilimsel araştırmalarda ana kaynaklara inmeleri gerektiğini belirtmiş ve gerçeğin araştırılmasını başkalarından aktarmalar yapmak suretiyle değil, ancak ana kaynaklara dayanmak suretiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Tarih yazımında taklitçiliğin, ya da nakilçiliğin değil, orijinal olmanın esas olduğunu arkadaşlarına daima tekrarlamıştır. Bu konuda tarih bilimi hakkında: *"Tarih hayal mahsulü olamaz. Tarih yazarken gerçek olayları bulmaya çalışmalıyız. Eğer bulamazsak bilinmezliği ve bu noktada bilgisizliğimizi itiraf etmekten çekinmeliyim."*¹¹ demıştır.

Tarihin önemini her ortamda açıklayan Atatürk, siyasi bakış açısı yanında tarihin ilmi yönüyle de ilgilenmektedir. O, 16 Ağustos 1931'de TTK başkanı Tevfik Bıyıklıoğlu'na yazılan mektupta *"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır"* sözleri ile bunu ortaya koymaktadır¹².

7 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, III. Kitap-II. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.s.90-91.

8 Halil Demircioğlu, "Tarih, Biz ve Atatürk", *Belleten*, C.XXXV, S. 139, s.453.

9 A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1968, s. 271.

10 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984, s.138.

11 Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk ve Tarih", *Belleten*, C. XXXV, S. 140, s. 538.

12 Ekrem Akurgal, "Türk Tarih Tezinin Ortaya Konulmasındaki Sebepler", *Belleten*, C. XX, s.583.

Atatürk'ün tarih ile ilgili çalışmaları hızlandırmasına ve konuyla yakından ilgilenmesine sebep olan olay, 1928 yılında Afetinan'ın Fransızca bir coğrafya kitabında bulunan Türklerin sarı ırktan, ikinci sınıf bir ırk olduğu iddiasını görmesi ve bundan Atatürk'e bahsetmesi olmuştur. Atatürk bu iddiaya karşılık, "Hayır böyle olamaz" diyerek tepki göstermiş ve "bunun üzerinde meşgul olalım" diyerek bu iddialara yeterli cevabı verebilmek için yoğun bir biçimde tarih araştırmalarına ve çalışmalarına yönelmiştir¹³. 1929 yılında göreve başladığı Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde tarih ve yurt bilgisi dersleri için okutacağı kitap konusunda Atatürk'ün de talimatı ile yeni bir çalışma başlatılmış ve sonuçta "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adlı kitap yazılmıştır. Bu eserde vatandaşlara gerek devlet ve hükümetle ve gerek aralarındaki münasebete nazaran mevcut vazifeleri ve hakları ve umumiyetle devlet teşkilatını öğreten bilgiler medeni bilgiler adı altında toplanmıştır¹⁴. EK-1

Türk Tarihini gerçek boyutları ve içeriği ile ortaya çıkarmayı amaç edinen bir Tarih tezine ve dolayısıyla da bu tezi ispatlamak için yapılan tarih çalışmalarına ihtiyaç olduğunu vurgulayan Atatürk bu konuda bir dizi çalışma başlatmıştır. Atatürk'ün ortaya attığı Türk tarih tezine göre; Türk Milleti'nin tarihi, şimdiye kadar anlatıldığı gibi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türk'ün tarihi çok daha eskidir ve bütün milletlere kültür ışığını saçmıştır. Türkler sarı ırktan değil, beyaz ırktan insanlardır. Bugünkü yurdumuzun sahipleri, eski kültür kurucuları ile aynı vasıfları taşıyan insanlardır. Orta Asyalıların torunları olan bugünkü Türkler, dünya uygarlığını yaratan insanların soyundandır ve bu uygarlığa önemli katkılarda bulunmuşlardır. Dünya uygarlığı, insanlığın ortaklaşa malıdır. Bu tezin başlıca esasları; Medeniyetin ilk çıkış yeri ve beşiğinin Orta Asya olduğu, Brekisefal ve beyaz ırkın ilk yurdu Orta Asya olduğu, Türklerin brakisefal ve beyaz ırktan olup, anayurtları Orta Asya olduğu, ilk medeniyetin yaratıcısı Türkler olduğu, ayrıca, tarih öncesi devirlerde Orta Asya'da meydana gelen büyük kuraklık yüzünden bu medeniyetin dağıldığı ve sahibi olan Türklerde Hint'e, Çin'e, Mezopotamya'ya, Anadolu'ya, Kafkasya'ya ve dünyanın diğer yerlerine göç ettiği görüşlerine dayanmaktadır¹⁵.

Yapılacak tarih çalışmalarıyla yabancıların iddialarına karşı bu sorulara, belgelere ve gerçeğe dayanan cevaplar bulunacaktı. Özellikle Türk toprakları üzerinde yabancıların tarihi iddiaları, gerçeğe aykırı şekilde yazılan, değiştirilen tarihi bilgiler niteliğindedir. Tarihimizi gerçek yapısı ile ortaya koymak, Türklük ve ata yurdu hakkında gerçek tarihi bilgileri dünya kamuoyuna duyurmak, başta Atatürk olmak üzere Türk tarihi araştırmalarının amacıdır¹⁶.

Yeni tarih anlayışı çerçevesinde, Türklerin Anadolu'nun yerli halkı olduğu, Hititlerin ve Sümerlerin Türk oldukları, Türklerin medeniyete büyük hizmetleri dokunan on binlerce yıllık maziye sahip büyük bir millet oldukları öngörüsüne varılmıştır. Afetinan'ın 1932'deki Birinci Türk Tarih Kongresi'nde yapmış olduğu konuşmasında, "Kafası ve vicdanını en son terakki şuleleriyle güneşlendirmeye karar vermiş olan bugünün Türk çocukları biliyor ve bildireceklerdi ki, onlar 400 çadırlı bir

13 A. Afetinan, "Atatürk ve Tarih Tezi", *Bellekten*, C.III, 1939, s.242.

14 Arı İnan, *Prof. Dr. Afetinan*, s.104.

15 A. Afetinan, *Atatürk ve Tarih Tezi*, s.s.245-246.

16 Enver Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Atatürkçülük, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi*, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İkinci Kitap, İstanbul, 1984, s.s.158-159.

*aşiretten değil on binlerce yıllık arı medeni, yüksek bir ırktan gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir*¹⁷sözleri 1928’ den beri yapılan çalışmalarla desteklenilmeye çalışılan Türk tarih tezinin dört yılda aldığı şekli belirtmektedir.

Türkiye’de modern manada tarih araştırmaları Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşu ile başlamamıştır. Türk Tarih Kurumunun, Atatürk’ün önderliğinde kurulması ve çalışmalarında Atatürk’den destek almış olması bu alanda yapılan çalışmaların daha da kıymetlenmesine zemin hazırlamıştır. Türk Tarih Kurumunun faaliyetleri, Osmanlı Devleti’nin son yıllarında Osmanlı Tarih Encümeni tarafından icra edilmiş olup, 1924 yılında kurulan Türk Tarih Encümeni bu kurumun devamı niteliğindedir. Bu encümen, aynı adı taşıyan dergisi ve orijinal eserleriyle değerli çalışmalar yapmıştır. Adı geçen encümen daha sonra 6 Temmuz 1927 tarihinde 5419 sayılı kararname ile Maarif Vekâleti tarafından İstanbul’da yeniden örgütlendirilmiştir¹⁸.

23 Nisan 1930’da Ankara’da toplanan Altıncı Türk Ocakları Kurultayında, 28 Nisan 1930 tarihli toplantıda Aksaray delegesi ve Ankara musiki Muallim Mektebi tarih öğretmeni Afetinan, söz almış ve Türk tarih araştırmacılığının eksikliklerinden bahsederek, Türk ulusunun kurduğu büyük uygarlıkları konu alan bir konuşma yapmıştır. Konuşmanın ardından kırk imzalı bir önerge vermiştir¹⁹. Böylece ‘Sarı ırk meselesinin’ yarattığı önyargıyı ortadan kaldırmak için iki sene çalışan Atatürk, Afetinan ve çevresi, meselenin devlet düzeyinde çözümünden yana tavır almışlardır. Bu önergede, “*Türk tarihini ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik etmek için daimi bir heyetin teşkiline karar verilmesi ve bu heyetin azasını seçmek salahiyyetinin merkez heyetine bırakılması*” teklif edilmiştir²⁰.

Daha sonra önerge yasa encümenine sevk edilmiş ve encümenin raporunda, Türk Ocakları Yasasının 84. maddesine şöyle bir hüküm eklenmesi önerilmiştir. “*Merkez heyeti, Türk tarihi ve medeniyetini ilmi bir surette tetkik ve tettebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih Tetkik Heyeti teşkil eder*”. Böylece Türk Tarih Kurumu’nun çekirdeği olan Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti, Türk Ocakları Yasasının bu maddesi gereğince kurulmuştur²¹.

Türk Ocağı, Türk Tarih Tetkik Heyeti, ilk toplantısını 4Haziran 1930’da Türk Ocakları Merkez Heyeti binasında, Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver’in başkanlığında yaparak yönetim kurulunu seçmiştir. Afetinan yönetim kurulunda görev almış ve kurumun ilk sekreterliğine Uluğ İğdemir seçilmiştir. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin kurulma çalışmaları 1930 yılına uzanmaktadır. Bu dönemde düzenlenen Türk Ocakları’nın VI. Kurultayı’nda cemiyetin oluşumu ve tarih çalışmalarının önemi gündeme gelmiş, basta Afetinan olmakla “*Türk Tarih Tezinin*” bazı ana temelleri atılmıştır. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin ilk işi liseler için tarih kitabının yazılması olmuştur. Cemiyet içinde bunun için bir heyet oluşturulmuş, Ağustos ayında ise bu cemiyet, Dolmabahçe

17 A. Afetinan, “Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde”, *Birinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul, 1932, s.41.

18 Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyet’inde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Ankara, 1981, s. 299.

19 A. Afetinan, “Türk Tarih Kurumunun Kuruluşuna Dair”, *Belleten*, C.XI, 1947, s. 173.

20 Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983, s.2.

21 A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s.s.193-198.

Saray'ında lise tarih kitabının yazımına başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda da Liseler için Tarih I, II, III, IV kitaplarının yazımı gerçekleştirilmiştir.

Atatürk, 1934'ten 1938'e kadar Türkiye Büyük Millet Meclisindeki açış nutuklarında Türk Tarih Kurumun'dan bahsetmekle, bu cemiyete karşı hükümetçe önem verilmesini istemiş ve aynı zamanda kamuoyunun ilgisini bu kuruluşun üzerine çekmiştir. 1 Kasım 1934 tarihinde TBMM'nin açılışında yapmış olduğu konuşmasında "Kültür işlerimiz üzerine, ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz, bu işlerin basında da Türk tarihini, doğru temelleri üstüne kurmak, öz Türk diline, değeri olan genişliği vermek için candan çalışmakta olduğumuzu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere erişeceğine şimdiden inanabilirsiniz"²² diyerek ülke içerisinde tarih ve dil alanlarında yapılan çalışmalara değinmiş ve Türk Tarih Kurumuna duyduğu güveni yinelemiştir.

Yine cemiyetin kuruluşundan sonra hazırlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eserin amacı, asırlarca çok haksız iftiralara uğratılmış, ilk medeniyetin kuruluşundaki hizmet ve emekleri inkar olunmuş büyük Türk milletine, tarihi hakikatlere dayanan şerefli mazisini hatırlatmaktır. Afet Hanım bu eserin, Atatürk'ün "Türklerin cihan tarihindeki hakiki yeri ve medeniyet alemindeki? ne olmuştur" sorusuna cevap vermek amacıyla yazılmaya başladığını belirtmektedir.²³

Birinci Türk Tarih Kongresi'nden sonra Türk tarihinin açıklanması ve belgelenmesi için süregelen çalışmaların verdiği sonuçları bilim dünyasına sunmak amacı ile 20-25 Eylül 1937'de İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda İkinci Türk Tarih Kongresi toplanmıştır. Kongrenin birinci oturumu, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, vekillerin, yabancı elçi heyetlerinin, kalabalık üye ve dinleyici kitlesinin huzurunda Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çamlıbel'in bir nutku ile açılmıştır. Bundan sonra reis, fahri reis ve reis vekilleriyle kâtiplerin seçimleri yapılmıştır. Kongre başkanlığına Kültür Bakanı Saffet Arıkan, fahri reisliğe Cenevre Üniversitesi profesörlerinden Pittard, reis vekilliklerine Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afetinan, Hasan Cemil Çamlıbel ve Halil Ethem seçilmiştir. Bu Kongreye, Almanya, Amerika, Avusturya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Fransa, İngiltere, İsveç, İsviçre, Macaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan dünyaca ünlü bilim adamı katılmıştır. Böylece bu kongreye ilk defa yabancı bilim adamları da çağrılarak uluslararası bir nitelik kazandırılmıştır. Böylece "Türk Tarih Tezi" yabancı ilim adamlarının da incelemesine sunulmuştur. İkinci Türk Tarih Kongresi gerek bu niteliği, gerekse kongre dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen anlamlı sergisi ile önem kazanmıştır. Atatürk bu kongreyi büyük bir ilgiyle izlemiştir. Kongrede 46'sı yabancılar tarafından olmak üzere 97 bildiri sunulmuştur.

İkinci Türk Tarih Kongresi'nin açış konuşmasından sonra Afetinan, Kurumun arkeolojik faaliyetleri hakkındaki raporunu sunmuştur. Raporunda Cumhuriyet yönetiminin tarih alanında yaptığı yatırımın amacına ve kapsamına işaret ederek özellikle arkeolojinin, fiziki antropoloji aracılığıyla uygarlığın fiziki bir şekilde açıklanmasıyla bağlantılı başarılarından söz etmiştir. Bu konuşma kongrenin 'bilimsel' hedeflerini vurgulamaktadır²⁴. Kongre, Türklerin Anadolu üzerindeki

22 A. Afetinan, "Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında", *Belleten*, C. XXXV, 1971, s. 528.

23 A. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 193.

24 *İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937)*, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan

tarih öncesi kalıntılarını kanıtlamak, arkeolojiyi sadece buna tanıklık yapmaya zorlamak böylece Türklerin bir 'ulus' olarak büyük bir uygarlık sahibi olduklarını çıkarmayı esas almıştır.

İkinci Kongrede en çok ilgi duyulan ve üzerinde en çok rapor hazırlanan bilim dalı arkeolojidir. Kongrede, "Türk Tarih Tezi", yabancı ve yerli bilim adamlarınca tartışılmıştır. Kongre zabıtlarında bu amaç, "Türk Tarih Tezi, yeni tetkikler ve hafriyatlarla giderek kuvvetlenmiş, birçok yeni meselenin dünya ilim aleminin tetkik ve münakaşasına arz edilmesi lüzumu hasıl olmuştur." şeklinde belirtilmiştir²⁵.

2. Afetinan'ın Cenevre Günleri

Ankara Kız Lisesi tarih ve yurt bilgisi öğretmeni olarak görev yaptığı sırada Kültür Bakanlığı'nca yeni açılacak fakültede öğretim görevlisi olması teklif edilen Afetinan, bu görevin ancak yüksek lisans ve doktora öğreniminden sonra kabul edebileceğini bildirmiş, bunu üzerine kendisi 14 Ekim 1935 tarih ve 40390 sayılı yazı ile Cenevre'de öğrenim görmek üzere görevlendirilmiştir²⁶. Bu resmi görev üzerine Cenevre Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Bilimler Fakültesi'nin Yakın Çağ ve Modern Tarih Bölümü'ne kaydolan Afetinan öğrenimine başlayarak araştırma faaliyetlerini planlamıştır.

3 Kasım 1935 tarihinde Atatürk'e yazdığı mektupta, Cenevre'ye gelir gelmez derslere başladığını, sınavlar için zorunlu olan derslerin profesörleri ile tanışarak derslerine devam ettiğini, Profesör Pittard'ın dersinin gelecek yıl olmasına rağmen hocanın ısrarı ile aldığını belirtmiştir. Pittard kendisinin en iyi anlaştığı hoca olup, özellikle derslerde Türkiye'deki arkeolojik buluntulardan bahsetmesi, Türklüğe ve Küçük Asya kültürüne ilgi duyması bu yakınlığı daha da artırmıştır²⁷. Ayrıca bölüm derslerinden ayrı olarak Linguistique dersine de dinleyici olarak giren Afetinan, bölüm profesörlerinden ileriye yönelik akademik açıdan çok yararlanacağını bilgisini vermektedir²⁸. Derslerde özellikle Türklük üzerine sözler alması ve profesörlerle bu konuda tartışarak onları ikna etmesi aldığı eğitimin çok çetin ve

Tebliğler, İstanbul, 1943, s.s. 8-12.

25 A.g.e., s.14.

26 Arı Inan, Prof. Dr. Afetinan, s.149.

Bkz.: "Bayan Afet, Ankara Kız Lisesi Tarih ve Yurt Bilgisi Öğretmeni

1. Bakanlık size, Ankara'da açılmakta olan Dil ve tarih Coğrafya Fakültesi'nin tarih bölümünde bir öğretim ödevi veriyor.
2. Bu ödevi gereği gibi yapmaya hazırlanmanız için Cenevre Üniversitesi'nde ödevinize ilgili ders kurslarını yakından takibe bakanlıkça memursunuz. Bu ders kursları müddetince de izinizdir. Bakanlıktan bu ödevi aldığınız ve bu müddet zarfında izinli olduğunuz Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Ankara Kız Lisesi'ne ve Bakanlık Zat İşleri'ne bildirilmiştir.
3. Adı geçen üniversiteye girmeniz için gereken sertifikanın aslı size ve Fransızca sureti de Bern elçimize gönderilmiş ve üniversitede hangi tarihte bulunabileceğinizin bildirilmesi elçimizden rica edilmiştir. Elçiden gelecek cevabı ayrıca bildireceğim.
4. Şimdiye kadar üstünüze aldığınız bütün önemli işlerde olduğu gibi, Türk kültürüne büyük yararlar sağlayacak olan bu ödevinizde de tam bir başarı dilerim, sayın öğretmen.

Kültür Bakanı Saffet Arıkan"

27 ATAZB, K.39, G.93, B.93-2.

28 ATAZB, K.39, G.93, B.93-2a.

zorlu geçeceğinin belirtileridir²⁹. O, yazdığı mektupta özellikle dil teorisi ile ilgili olarak “insan güneşin aydınlığını ve sıcaklığını yeryüzüne indirdikten sonradır ki, kültür sahasında ilerlemiş ve kendi emeği ile tabiata hakim olabilmıştır. Ateşin keşfi kültür ışığının parlaması ve bu suretle dilde tekâmülü sağlamıştır.” Sözleri ile bu konuyu daha önce Ankara’da bizzat Atatürk ile konuştuğunu ifade etmektedir³⁰.

Sürekli Atatürk ile telefon, mektup ve telgraf yazışmaları ile haberleşen Afetinan’ın, 15 Kasım 1935 tarihinde yazdığı mektuptan, Cenevre’de entelektüel bir çevre edindiğini, bunda da Profesör Pittard’ın büyük katkısı olduğunu, kendisini Cenevre Kantonu Kültür Bakanı, Türk Konsolusu, üniversitenin rektörü ve Cenevre Tarih Cemiyeti Başkanı ile tanıştırdığını anlatmaktadır³¹. Bu tarihte artık dersleri tamamen yoluna koyan Afetinan, “Methodehistorique” dersi için özel çalışma yaptığını ve fırsat buldukça konferansları takip ettiğini belirtmektedir. Katıldığı bir konferansta Roma’yı anlatan bir bayan akademisyenden etkilenererek, Türkiye üzerine bir konferans verme kararı almış ve hazırlıklara başlamıştır. Bu arada dil kursuna da başladığını, Atatürk’ün kendisinden bazı kitaplar istediğini, ancak bunların bazılarını bulamadığı ve Paris’e ısmarladığını yazmaktadır³². Derslerde bir çok kez hocalar ile akademik tartışmaya giren Afetinan bunlardan birinde, Voltaire’in kitabından alıntı yaparak Atina Akropolü’nün Türkler tarafından cephanelik yapıldığı ve 1687 yılında Venedik tarafından bombalanarak tahrip edildiğini açıklayan Profesöre; Yunanistan’daki abidelerin Türkler sayesinde muhafaza edildiğini, belki geçici olarak silah deposu yapıldığını anlatmış ve bu konuda Tarih Kurumu’ndan destek istemiştir³³.

Cenevre’de tarih ve arkeoloji cemiyetine üye olarak kabul edilen Afetinan, buradaki konferans ve toplantıları da takip etmeye başlamıştır. Bu toplantılarda Türk tarihine, kültürüne ve arkeolojisine yönelik birçok tartışmaya girmiş ve Avrupalı profesörlere bilgi aktarmıştır. Bunlardan birinde 1929’da Topkapı Sarayı’nu müzeye dönüştürme çalışmaları sırasında bulunan Piri Reis haritası ile ilgili tartışmada, haritanın yeni baskısını tanıtarak Türk medeniyetinin örneklerini sunmuştur. Piri Reis haritasını coğrafya profesörüne göstermiş ve düşüncelerini sormuştur. Aldığı ön cevap; “Türkleri, Avrupa korsan ve soyguncu olarak tanır, bu kadar güzel ve ilmi eserlerin olduğunu tanıtmak ne büyük bir millî vazife” şeklinde olmuş ve haritayı etüt etmek için bir haftalığına ödünç almıştır³⁴. Özellikle dil derslerine ağırlık vererek Türkiye’den Atatürk’ün gönderdiği dokümanları inceleyerek hocaları ile görüşmeler yapmış ve incelemelerini aktarmıştır. Türk tarihine ait doküman ve belge bulmakta zorlandığını ifade eden Afetinan, bu konuda kütüphanelerden araştırma yaparak derslere malzeme toplamaktadır³⁵.

Afetinan’ın 30 Ocak 1936 tarihinde “Independance Turque et le Traite de Lausanne” adlı konferans sunumu oldukça başarılı geçmiş ve harita üzerinden yaptığı

29 ATAZB, K.39, G.93, B.93-3.

30 ATAZB, K.39, G.93, B.93-1.

31 ATAZB, K.39, G.91, B.91-1.

32 ATAZB, K.39, G.91, B.91-3.

33 ATAZB, K.39, G.91, B.91-3a.

34 ATAZB, K.39, G.85, B.85-2a.

35 A. Afetinan, *Atatürk’ün Mektupları*, s.46.

açıklamalar hem öğrencilerin hem de akademisyenlerin ilgisini çekmiştir³⁶. Yaklaşık 45 dakika süren konferansta Lozan Konferansı ile ilgili bilgiler aktarmış, konferans sonrasında profesör, Lozan Konferansı ile ilgili bir anısını şu şekilde anlatmıştır. “Lozan Konferansı’nı ben de takip etmiş ve ilgi çekici notlar almıştım. Hatta Mondros Mütarekesi’nden sonra Ermenistan Cumhuriyeti’nin Teşkilat-ı Esasiesi’ni yazmak için beni çağırmışlardı. Gitmedim çünkü böyle bir devletin olacağına aklım ermedi. Türk mukavemeti başladığı zaman bir Türk dostum ‘Biz kurtulduk’ demişti. Bende buna inanmıştım.”³⁷ Yapılan konferansla ilgili değerlendirmede profesör şunları söyleyerek kendisini onurlandırmıştır. “Çok çalışılmış iyi bir etüt, bilhassa mevzuu iyi develope etmişsiniz. Proportioniyi muhafaza edilmiş, herhangi bir yerde iyi bir makale olarak çıkabilir.” Ayrıca bu konferansın, Lozan Muahedesi’nin yapıldığı salona bir plaket koymak için yapılacak törende tekrarlanması için Afetinan bir girişimde bulunmuş ve olumlu netice almıştır³⁸.

Mart 1936 tarihinde Cenevre Tarih- Arkeoloji ve Coğrafya Cemiyetinde “Türkiye’de Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan arkeolojik kazılar ve Alacahöyük” üzerine projeksiyonlu bir konferans vermiş ve büyük bir beğeni toplamıştır. Konferansı bizzat takip eden Cemal Hüsnü Taray’ın, 12 Mart 1936 tarihinde, Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak’a yolladığı telgrafta Afetinan’ın yaptığı konferans ile ilgili izlenimlerini şu sözlerle aktarmıştır³⁹. “Bu akşam Londra’ya hareketimden evvel Bayan Afet’in Cenevre Tarih Cemiyetindeki konferansında hazır bulundum. Salon, Cenevre’nin üniversite matbuat ve ilim mahfiline mensup kadın erkek mutena zatlarla dolu idi. Heyeti Murahhasa ve konsolosluk erkânı ile Cenevre’deki bütün Türk talebesi de vardı. Reis Bayan Afet’e söz vermeden evvel kendisini samiine takdim ile Türk Tarih Cemiyetinin ikinci reisi bulunduğunu söyledi ve Tarih Cemiyetinin yazdığı mektuptan iki cemiyet arasında ilk teşriki mesai eseri olmak üzere Türk cemiyetinin yapmış olduğu arkeolojik araştırmalar hakkında bir konferans vermesinin Bayan Afet’ten rica edilmiş olduğuna dair bulunan fıkraları okudu. Bayan Afet gayet vakurane ve fasih bir lisanla konferansını verdi. Projeksiyonları izah etti. Konferans derin ve devamlı bir alaka ile dinlendi. Projeksiyonlar muvaffakiyetle gösterildi ve konferans sonunda Bayan Afet çok alkışlandı. Reis, Bayan Afet’i hararetle tebrik ve kendisine Türk Tarih Cemiyetine birçok faydalı konferanstan dolayı cemiyet namına teşekkürlerini iade ettikten sonra Bayan Afet’in Cenevre Tarih Cemiyetinin de azası bulunması hasebiyle bu akşamki muvaffakiyetten bu cemiyetinde bilhassa fahr duyduğunu ilan etti. Samiin arasında bulunan üniversite rektörü Journal de Geneve başmuharriri sair zevat Bayan Afet’i tebrik ettiler. Bu akşam Türk Tarih Cemiyeti Cenevre’nin ilim alemini de Bayan Afet’in konferansı ile çok parlak bir muvaffakiyet kazanmıştır. Atatürk’ün yüksek katlarına ellerinden derin tazimlerle öptüğümün ilavesi ile bu haberlerin ulaştırılmasını saygılarımla rica ederim.”.

Afetinan, o yıl 15 günlük yarıyıl tatilini Cenevre’de kalarak geçirmiş ve yapacağı “Economi” konferansının hazırlıklarını tamamlamıştır. O, Atatürk’e yazdığı 20 Aralık 1936 tarihli mektupta, konferansını Fransızca olarak hazırladığını ve bunun kendisini yordüğünü, zaman zaman üniversite hocalarından dil

36 ATAZB, K.39, G.85, B.85-1.

37 ATAZB, K.39, G.85, B.85-2.

38 ATAZB, K.39, G.85, B.85-2a.

39 ATAZB, K.39, G.102, B.102-1.

konusunda destek aldığını, bu konuda yaşadığı sıkıntıları anlatmıştır⁴⁰.

Bu arada Nuri Conker'in ölüm haberini alan Afetinan büyük üzüntü yaşamış ve bu üzüntüsünü etrafındakilerle paylaşmıştır. 26 Ocak 1936 Salı günü planlanan Konferans hazırlıklarını tamamlayarak hocası ile son düzeltmeleri yapmış ve yeni başlayan dönemin derslerine yoğunlaşmıştır. Konferans planlandığı tarihte değil 2 Şubat 1936 tarihinde yapılmıştır.

Kendisi zaman zaman farklı derslerin konferanslarına da dinleyici olarak katılmış ve tartışmalara girmiştir. Bunlardan biride hukuk dersinde yapılan konferanstır. O, burada geçen diyalogları şu şekilde anlatmıştır. "Atatürk hommepolitique" idi. Tartışma sırasında profesör şunu sordu. Acaba Atatürk hangi Avrupa muharrirlerini okur ve Türkiye'deki yeni rejim için nereden ilham almıştır? Bu soru üzerine söz isteyen Afetinan şu cevabı vermiştir. "Okur ve çok okur, fakat tenkit ederek okur. Yeni rejim için kendi milletinden ilham almıştır. Çünkü asıl etüdünü milleti üzerinde yapar."⁴¹ Bu konuşmalardan da anlaşıldığı üzere Afetinan katıldığı her toplantı ve konferansta tartışmalarda gerekli akademik cevapları vermiş ve eğer konu üzerinde yeterli kaynak ve doküman yoksa onun araştırarak ve Türkiye'den isteyerek mutlaka konuyu sonuçlandırmış ve karşı tarafı ikna etmiştir.

Derslerinde başarılı olan Afetinan, bazı derslerde zorlandığını açıkça ifade etmektedir. Bu derslerin başında "EconomiePolitique" gelmektedir. Dersin hocasının farklı bir yapıda olduğunu kendi anlatımlarının mutlak surette ezberlenmesi gerektiğini anlatmaktadır. Ayrıca "LesinstitutionsPolitiques" dersinde de ortaçağ kilise teşkilatı ve tabirleri anlatıldığı için zorlandığını belirtmekte, "Statistique" dersinde ise hoca ile iletişiminin iyi olduğu ve dersi anladığını belirtmektedir⁴². Özellikle ikinci yıl derslerine daha da alışan Afetinan, "Histoireeconomique" dersinin çok iyi geçtiğini ve Atatürk'ün kendisine öğrettiği ekonomi tasnifinin çok işine yaradığını ifade etmektedir. Bu konuda seminer hazırlama girişiminde bulunarak "la vieeconomiquechezles Hittites" konusunu seçmiş ve Tarih Kurumundan yardım talep etmiştir⁴³. Ayrıca, "Anthropologie" dersine özel çalışmalarla hazırlık yapmış ve hocası Pittard ile yaptığı görüşmede yapacağı tezini de bu alandan seçmek istediğini belirtmiştir. "Sociologie ve Economie Sociale" dersleri zor olsada bu derslerden keyif aldığı ve başarılı olduğu görülmektedir.

İkinci yıl yapacağı konferansları, "Histoireeconomique, Anthropologie, Geographie" derslerinden seçerek çalışmalara başlamış ve amaçlarını şu şekilde belirlemiştir. Türk tarihi üzerinde çalışmak, bu muhite ondan bir fikir vermek, mevzu üzerinde severek çalışmak, ilerisi içinde faydalı olmak⁴⁴. Bu nedenlerden dolayı basit konulardan ziyade bilinmeyen konuları tercih etmiş ve çalışmalarını bu doğrultuda yapmıştır.

Cenevre'de, müze müdürünün verdiği bir konferansta Yunanistan, İtalya ve Türkiye'ye yapılacak olan seyahatin ön bilgilendirme ve değerlendirmesi yapılırken, Yunanistan bölümünde sadece Osmanlıdan kalma bir mezarlığın gösterilmesi

40 ATAZB, K.39, G.98, B.98-12a.

41 ATAZB, K.39, G.84, B.84-2a.

42 ATAZB, K.39, G.85, B.85-4a.

43 ATAZB, K.39, G.94, B.94-2.

44 ATAZB, K.39, G.94, B.94-3a.

Afetinan'ı üzümüş ve daha sonra karşılaştığı müze müdürüne Yunanistan'daki Türk Osmanlı eserlerini anlatmış ve Türkiye hakkında niçin iyi şeylerden bahsetmediğini sorduğunda, müdür mahcubiyetini gizleyememiş ve kendi yanından uzaklaşmıştır⁴⁵. Buradan da Afetinan'ın özellikle Türkiye ve Türk medeniyeti ile ilgili karşılaştığı en ufak bir olumsuzlukta dahi bunu araştırıp ilgili şahıslara anlatarak onları ikna ettiğini görmekteyiz. Karşılaştığı benzer durumlarda mutlak surette Atatürk'ten ve Ankara'daki yeni kurulan Türk Tarih Kurumundan yardım almakta ve tezlerini sağlam temellere oturtmaktadır. Bu konuda Atatürk'ün kendisine yazdığı 4 Aralık 1936 tarihli telgraf açık bir örnektir. Bu telgrafta şunlardan bahsedilmektedir: *"Bugün mektubunu aldım. Yolda ve oraya vardığım ilk günlerinde geçirdiğim sıkıntı ve rahatsızlıktan çok müteessir oldum. Fakat derslerini kavrayışına ve yapacağın konferansları güzel seçip tanzim edişine memnun oldum. Bütün düşündüklerini ve konferanslarını arkadaşlarla görüşerek tasvip ettik. Tarih Kurumundan istediğin vesikalar gönderilmiştir. Yalnız Alacahöyük buluşları üzerindeki tetkikten çıkan ekonomik neticeler hakkındaki arzunuzu henüz yerine getirecek halde değiliz. Fakat arkadaşlar, çok yakında tespit edecekleri raporları size de bildireceklerdir. Mektubunuza kısa cevap olmak üzere yazdığım bu telgraf, tanıdığınız arkadaşlar ve Dil Kurumu üyeleri huzurunda yazılmıştır. Bu vesile ile çok alaka ile sizden bahs olunmuştur. Muzaffer, samimi olarak bütün dileklerinizi yapacağını söylerken, Dirik, Trakya'da yapılmasına büyük arzu gösterdiğiniz kazılardan sandıklarla seramik eserlerin etüt edilmek üzere Ankara'ya gönderildiğini bildirdi. Mu ve May yani Uygur Türk alfabesinin bütün medeni dünyada ilk alfabe olduğunu görmekle ve sizin bir haftalık tahsil tetkiklerinizin neticesini dinlemekle bahtiyarlığımı, bütün malum inadına rağmen gülerек ve sevinerek hikmet, beşâsetle gösterdi. Bütün Şark vilayetlerimizde zaten umduğumuz yeniliklerin çok kıymetli amili olduğuna kimsenin şüphesi bulunmayan, sempatik Tahsin Uzer'de hepimizle beraber olarak sizinle yüksek alakasını beğeneceğiniz tarzda izhar etti. Müştak, bildiğiniz gibi, sizin son gece hatıralarda yer tutan beyanatınızı aynen zaptetmiş. O gece, bu gece hep okur. O her okudukça başta şüphesiz ben bütün arkadaşlar sizi takdirle yadederiz. Hatta o bu yazıların behemehal dünya matbuatına intikal edecek kadar fikri ve ahlaki kıymeti olduğunu ısrar ederek, benden bu hususta müsaade istedi. Ben Müştak Mayokan'a bu yazıları her okuduğu gece sonunda fazlasıyla vermiş olduğum halde daima şu ihtiyatı kaydı koydum: "Bu defa Afet'e sor" Sanırım suretini size gönderdi. Umumi olarak takip etmek üzere çizdiğiniz tahsil planını Kültür Bakanı'da dahil olduğu halde tasvip ediyoruz. Yalnız herhalde bu bahsettiğiniz tarih hocası ile mutabık olarak bir süje seçmenizi münasip görürüz. İçinde bulunduğunuz vaziyet, münakaşadan ziyade mutabakatı tercih ettirmelidir.*

Ayrılık yamandır. Bunu, senden ziyade biz duymaktayız. Fakat sonunda duyacağınız yüksek zevk ve sevincin sizi mutlaka düşünebileceğiniz en büyük bahtiyarlığa kavuşturacağını hatırlamanız, bütün tahsil ve çalışma kuvvetinizin esaslı kaynağı olabileceğini söylemek isterim"⁴⁶.EK-2

Afetinan, bir taraftan tarih çalışmalarına yoğun zaman ayırırken bir taraftan da dil tetkiklerine özel zaman ayırmakta, bu konudaki tespitlerini aktarmaktadır. Eti'ler üzerine okuduğu kitaplarda "Tarku" kelimesi üzerinde birçok malumata rastladığı, ayrıca Eti yazıları içinde Türk diline ait tespitlerinin kendisini çok

45 ATAZB, K.39, G.85, B.85-5.

46 ATAZB, K.39, G.96, B.96-2.

heyecanlandırıldığını belirtmektedir⁴⁷. Atatürk'e yazdığı 15 Mayıs 1937 tarihli mektupta dil konusunda şunları belirtmektedir. "Okuduğum tarih parçaları bana bir kere daha şunu hatırlattı. Milletlerin istiklali dil birliğindeki kuvvetle oluyor. Senelerden beri, sizin dil seferberliği Türk'e ilim dilini ve halk dilini kazandıracak. Yorulmadan çalışmanızın, büyük hikmeti elbette bundadır"⁴⁸. Ayrıca hocası Pittard da Türk dili ile yakından ilgilenmekte ve Türk dilinin diğer diller arasındaki yerini araştırmaktadır.

Cenevre'de kendisine resmi çevrelerden dostlar edinen Afet Hanım birçok kez konferans, toplantı ve seminer faaliyetlerine katılırken sosyal aktivitelerden de uzak kalmamıştır. Cenevre Konsolosu ve eşi ile birlikte sık sık sinemaya giderek vakit geçirmiştir. Bunlardan birinde sinemada dünya haberlerinden bahsederken, Türk donanmasının Akdeniz ziyareti gösterilince heyecana kapılmışlardır. Kendisi bir anda Piri Reis konferansını düşünerek kendisinin bu konuda ne kadar önemli bir iş yaptığını, 16'ncı yüzyılın âlim amiralini Avrupa'nın ortasında tanıtmakla gururlandığını ifade etmektedir⁴⁹. Bu arada, Coğrafya Cemiyeti 8 Ocak 1937 tarihinde yapılacak olan Piri Reis konferansının ilan başlığını şu şekilde koymuş ve duyurmuştur. "Un amiral cartographe Tur edu XVI. Siecle Piri Reis, auteur de la plusancienne Carte de l'Amerique"⁵⁰. Atatürk, Piri Reis konferansı sonrasında Afetinan'a Eskişehir'den yolladığı 10 Ocak 1937 tarihli telgrafta, kendisini şu sözlerle kutlamıştır⁵¹. "Piri Reis konferansınızla elde ettiğiniz muvaffakiyeti haber aldık. Arkadaşlarla birlikte memnun olduk ve iftihar duyduk. Tebrik eder gözlerinizden öperim."

Afetinan 1-8 Eylül 1937 tarihinde Romanya, Bükreş'te yapılan "XVII. Uluslararası Prehistorik- Arkeoloji Kongresi'ne" katılarak burada "Türk Tarih Kurumunun Arkeolojik Kazıları ve Alacahöyük Eserleri" adlı tebliğ sunmuş ve Anadolu'da yapılan son kazılar hakkında akademik dünyayı bilgilendirmiştir. Ayrıca yine bu kongrede "İki yüz Türk Kadını Üzerine Antrapometrik İnceleme" başlıklı başarılı bir başka tebliğ daha sunmuştur. 1937 yılı Afetinan için hem yurt dışında hem de yurt içinde yoğun akademik çalışma faaliyetleri ile geçmiştir. Bu arada 20-25 Eylül 1937 tarihinde İstanbul Dolmabahçe Sarayında yapılan II. Türk Tarih Kongresinde "Türk Tarih Kurumu'nun Arkeolojik faaliyetleri" ve "Türk Osmanlı Tarihinin Karakteristik Notlarına Bir Bakış" başlıklı iki ayrı tebliğ sunarak başarılı çalışmalarını kamuoyuna anlatma fırsatını bulmuştur⁵². Bu konferansa yönelik olarak Profesör Zeki Velidi Togan, Afetinan'a Bonn'dan yazdığı mektup ile kendisine tebriklerini iletmış ve kısa süre içerisinde kendisinin çok ciddi bir ilim adamı olarak yetiştirmesinden dolayı memnuniyetini iletmıştır. EK-3

Afetinan ikinci yıl başlarken özellikle "İlimler tarihi" dersine ilgi duymuş ve o yıl yapacağı konferansları tarih ve iktisat tarihi alanından seçmiştir. Konusunu Osmanlı Devletinin ekonomi tarihi olarak belirlemiş ve Türkiye'den Tarih Kurumu vasıtasıyla belge talebinde bulunmuş, diğer konferansının konu başlığını ise "La

47 ATAZB, K.39, G.97, B.97-1a.

48 ATAZB, K.39, G.87, B.87-4.

49 ATAZB, K.39, G.97, B.97-3.

50 ATAZB, K.39, G.98, B.98-13a.

51 Afetinan, *Atatürk'ten Mektuplar*, s.42.

52 A.g.e., s.70.

vieconomiquechezlestrusques” olarak belirlemiştir⁵³. Osmanlı devri ekonomisine ait Türkçe neşredilmiş kitapların kendisine yollanmasını ve Başbakan Celal Bayar’ın bu konu ile ilgili malumat ve bilgilerinin kendisine destek olacağını Atatürk’e yazdığı 29 Aralık 1937 tarihli mektupta belirtmiştir⁵⁴. Bunun üzerine kendisine konu ile ilgili arşiv belgeleri yollanmış ve çevirileri yapılarak konferansta kullanmıştır. Bu çalışmayı hocası Profesör Antony Babel çok beğenmiş, lisans ödevi olarak kabul etmiş ve daha sonra da kitap olarak basıldığında kitaba önsöz yazmıştır.

Doktora çalışmasında tez konusu olarak Türkiye tarihinin genel durumu ve antropolojik veriler ışığında Türk milletinin dünya milletleri arasındaki yerini belirleme şeklinde tespit edilmiştir. Çalışmalarını ve araştırmalarını bu konu üzerine yoğunlaştırmış, tezin başlığını da “Türkiye Halkının Antropolojik Karakteri ve Türkiye Tarihi” koymuş ve 198 sayfalık bu çalışma 1947 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.

Yaptığı tüm çalışmaların amacının Türk medeniyetini belgelere dayalı bilgiler ile araştırmak ve buradan elde edeceği sonuçlar ile yeni eserler ortaya koymak olduğunu belirten Afetinan araştırmalarını çok yönlü sürdürmüş ve hocası Profesör Pittard’dan bu konuda büyük destek görmüştür. Ayrıca hocası her türlü konferans ve toplantıda kendisini yanında götürmüş ve mutlaka ona da söz hakkı vermiştir. 12 Mayıs 1938 tarihinde Tarih Cemiyetinde yapılan konferans buna örnektir. Afetinan bu konferansta arkeoloji raporunu sunmuş ve büyük övgü almıştır⁵⁵. Ayrıca dinleyici olarak katıldığı konferanslarda özellikle Türk medeniyetine dair hususları dikkatle takip etmiş ve mutlaka tartışmalara katılmıştır. Olumsuz beyanatlara araştırmalar neticesinde cevap vermiş ve tezlerini sağlam temeller üzerine oturtmuştur.

53 ATAZB, K.39, G.98, B.98-2a.

54 ATAZB, K.39, G.101, B.101-1a.

55 ATAZB, K.39, G.86, B.86-5.

Sonuç

20'nci yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ulus devletlerin kuruluş sürecinde, milletlerin tarihlerini araştırma, öğrenme ve ulusal kimlikleri bu temele oturtma çabası hızla yayılmış ve gelişmiştir. Devletler kendi kimliklerini tarihin derinliklerinden çıkarma ve ispat etme yarışına girmiş, ancak bunu yaparken kendinden olmayan milletleri ötekileştirme ve aşağılama komplekslerinden de uzak kalmamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk dünyada meydana gelen bu değişim sürecinde Türk ulusuna yeni bir kimlik kazandırma çabası ile birçok alanda gerçekleştirdiği hamlelere tarih ve kültür araştırmalarını da eklemiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini kültür olduğu bütün dünyaya ilan etmiştir. Bu yeni oluşum ve algıyı ortaya çıkarma ve tanıtma misyonunu da tarih ve tarihçilere vermiştir. Kurulan Türk Tarih Kurumu başlangıçtan itibaren üstlendiği bu modern misyonu yerine getirme çabası ile Birinci ve İkinci Türk Tarih Kongrelerini icra etmiş ve Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda Türk Tarih Tezini dünyaya duyurmuştur. 1932 yılında yapılan Birinci Türk Tarih Kongresinde fikirleri ve ortaya koydukları tezler ile Reşit Galip, Zeki Velidi Togan, Fuad Köprülü Türk tarihçiliğinin seyrini değiştirmiş ve yeni yaklaşımları ortaya koymuştur. 1937 yılında yapılan ikinci Türk Tarih Kongresi ise Türk tarihçiliğinin boyutlarını uluslararası alana taşımak gayesi ile toplantı, uluslararası nitelikte icra edilmiştir.

Türk Tarih Kurumu, başlangıçtan itibaren Türk tarihini tetkik ederek bilimsel esaslarla elde ettiği sonuçları yayınlamış ve tezlerini arkeolojik ve filolojik araştırmalara dayandırmıştır. Ancak dönemin şartları gereği, ilmi yetersizlikler ve hedeflerin tam ortaya konamaması neticesinde Atatürk'ün ölümünden sonra bu çalışmalar aynı doğrultuda ve hızda devam ettirilememiştir. Bu dönemde hazırlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" ve hazırlanan 4 ciltlik tarih kitapları hedeflendiği doğrultuda tam anlamı ile okutulamamıştır.

Cumhuriyet döneminde yapılan tarih çalışmalarında Afetinan'ın gayretleri ve çabaları her türlü övgünün üzerindedir. Gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında üstün bir çalışma azmi ve mücadele ile birçok başarıya ortak olmuş, Türk tarih Kurumunun kuruluş ve çalışmalarında aktif görev almıştır. Kendisine teklif edilen üniversite öğretim görevliliğini yeterli olmadığını düşünerek kabul etmemiş, bu eğitimi tamamlamak adına 4 yıl Cenevre'de araştırma ve incelemelerde bulunarak doktorasını tamamlamıştır. Daha sonraki süreçte gerek akademik ve gerekse bürokratik birçok alanda hizmetlerine devam etmiştir. Onun ortaya koyduğu çalışmalar daha sonra yapılacak arkeolojik, antropolojik ve tarih çalışmalarına öncülük etmiştir. Bu çerçevede Anadolu'da var olan medeniyet izleri daha modern esaslarla araştırma ve inceleme seyrine girmiş ve Atatürk'ün ortaya koyduğu Türk tarih tezinin kanıtlanmasına katkı sağlamıştır.

EK 1:

A	11
D	
F	1-46

MUKADDİME

Bah

GİRİŞ
ATAŞE
ZARFI

insanlar, tanıdıkları, bildikleri şeyleri severler ve sevdikleri şeylerle alâkadar olurlar.

Bu sebeple Yurt Bilgisinin vatandaşlarda memleket sevgisini beslemek noktasından çok ehemmiyeti vardır . Yurt Bilgisi notlarından intihap,Vergi,askerlik kısımlarını memleketimizin büyük zatlarının lütüfkâr yardımlarıyla birer kitap halinde toplamış ve Himayei Etfal cemiyeti menfaatına ayrı ayrı bastırtmışım .Bunlardan sora vatandaş için Medenî Bilgiler ismi altındaki kitap ta aynı suretle bastırıldı. Bütün bunları her zaman değişen kanunlara ait tafsilattan ayrıarak bir araya topladım . Bu suretle esas mefhumlar bir cilt altına girdi. Alâkalı kanunlar hulusası ayrıca lâhika olarak bastırılacak ve bunlar da değişiklik olunca lâhikalarda tadilât yapılacaktır .

Bu kitabın ikinci cildi olmak üzere devlet teşkilatına ait esasları da vücuda getirmek istiyorum . Bunun için topladığım notları , uzun müddet devlet ve fırka işlerinde mühim vazifelerde çalışmış olan Kütahya Mebusu Recep Beye verdim. Bana yardım etmesini rica ettim...

Bu suretle vücuda gelen eser kitabın ikinci cildi olarak kendi imzaları altında neşrolunacak bir mahiyet aldı .

Yurdul Bilgisi ve Tarih
imzalıdır
Apet

EK 2:

T.C.
P. T. T. U. M.

Telgrafname

Sahife

cumhurbaşkanlığı umumî kâtabı
bay hasan rıza soyak ankara =

6013 lausanne 26 219/218 13/3 202 etat via radio =

bu akşam londraya hareketimden evvel bayan afetin cenevre tarih cemiyetindeki konferansında hazır bulundum salon cenevrenin üniversite matbuat ve ilim mahafiline mensup kadın erkek mutifina zatlarla dolmuş heyeti muahhasa ve konsolosluk erkanile cenevredeki bütün türk talebesi de vardı reis bayan afete soz vermeden evvel kendisini samine takdim ile türk tarih cemiyetinin ikinci reisi bulunduğunu söyledi ve tarih cemiyetinin yazdığı mektuptan ilk cemiyet arasında ilk tesriki mesal eseri olmak üzere türk cemiyetinin yapmış olduğu arkeolojik araştırmalar hakkında bir konferans vermesinin bayan afetten rica edilmiş olduğuna dair bulunan fıkrabarı okudu bayan afet gayet vakurane ve fasih

T.C.
P. T. T. U. M.

Telgrafname

Sahife

BİR lisansla konferansını verdi ne projeksiyonları izah etti konferans derin ve devamlı bir ataka ile dindendi projeksiyonlar muvaffakiyetle gösterildi ve konferans sonunda bayan afet çok alkışlandı reis bayan afeti hararetle tebrik ve kendisine ve türk tarih cemiyetine bu çok faydalı konferanstan dolayı cemiyet namına teşekkürlerini ifade ettikten sonra bayan afetin cenevre tarih cemiyetinin da azası bulunması hasebile bu akşamı muvaffakiyetinden bu cemiyetin de bilhassa fahır duyduğunu ilane etti samin arasında bulunan üniversite rektoru journal de geneve basmuharriri sair zevat bayana afeti tebrik ettiler bu akşam türk tarih cemiyeti cenevrenin ilim aleminde bayan afetin konferans ile çok parlak bir muvaffakiyet kazanmıştır ataturkun yüksek katlarına ellerinden derin taamirime optüğümün ilavesiyle bu haberlerin ulaştırılmasını saygılarımla rica ederim = cemal husnu taray =++

EK 3:

Prof.Dr.A.Zeki Validi Togan
Poppelsdorferallee,25.Bonn,

20.İlkkânu,937.

Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Prof.sör Bayan Afete.

Sayın Prof.sör Bayan!

1)Tarih kongresinde verdiğiniz konfransları "Ulus" gazetesinde okuyarak çok müstefid oldum,bilhassa son konfransınızı tekrar ve tekrar okuduktan sonra az zaman zarfında Türk tarihinin,onun siyasi iktisadî ve ictimai tekâmül safhalarını bu derecede vüçuhla anıyan ve annatabilen ciddi bir ilim adamı olarak yükselmiş olduğunuzu göüp gıpta ettim.Bu tekâmül her halde kendi istidadifitrînizle beraber büyük Atatürkün ma'iyetinde bulunmak şerefiyle izah edilir.Bu münasebetle size bir mektupla müracaat etmek lüzumu aklıma geldi.Rica edıyorum,büyük Atatürk nezdlerinde tavassutt eylemek lutfunda bulunmanızla: belki bana da vatanda çalışmak imkânını verirler.

2)Biz bugün Türk tarihinde eşi az ve bir çok itibarla eşsiz olan bir devirde yaşıyoruz.Ben milletimiz içinde çalışmak için yetiştim.Yabancı ellerde yabancı bir dilde yazarak çalışmak bana çok ağır geliyor. Burada bir kitab yazınca kendi dilim olan Türkçe ile bir kaç kitab yazabilirim ve ondan dah'geniş bir karîler zümresini istifade eder.Burada bin müşîlatla yazıp çıkardığım bir ~~eser~~ ^{ise} ancak mutahassis alimler tarafından ^{okunur} istifade ediliyor.Senelerden beri türkçe olarak tab'a hazırlamış olduğum eserler vardır,bunların bir listesini ilave edıyorum.Atatürk imkan verirlerse ben bunları meydana çıkara bilirdim.Millî tarih sahasındaki hususî kanaatlatım ~~mm~~ muvafık görülmediği takdirde onları tay ederim,yalnız toplıya bildiğim mevaddın kısmen olsa bile neşrine müsaade eder ve imkan verirlerse bu da kâfi olurdu.Malûmunuz olsa gerektir,ki ben millî tarih menbalarımızı evvela Türkistanda ve Petersburgda,sonra da Türkiye ve Avrupa ~~mm~~ kütüphanalarında topladım.Bir çok tarihî menbalar vardır,ki onları görmek,yahut Türkistan,Afganistan ve İran kütüphanalarında görülen yazma menbalarındaki malûmatı onların Türkiye ve ~~mm~~

Avrupa kütüphanelerindeki yazma nushalarıyla karşılaştırmak şimdilik bana nasıp olmuştur. Bu itibarla ~~mesaimi~~ mesaimi, bilhassa toplıyabildiğim mevaddı ve onların mukayesesini büyük Atatürkün takdir buyuracaklarına umuyorum.

3) Ben Atatürkü daha Rusyada iken "Yeni Mecma"nın Çanakkala nushasını mükerreren okuyarak biraz öğrenmiştim. ~~sonra kendileri ben Orenburgda Başkurdistan hükümeti reisi iken Trabsondan bir telgraf çektiler. Biz dedik: "Türkiyenin ~~baş~~ başkumandanı bize samimî uhuvvet hislerini izhar ederek telgraf çekmesi gibi bir mertlik tarihta görülmemiştir, biz bu adamı bir gedip görmeli ve elini öpmeliyiz".~~ Sonra 1922 senesinde Pamir dağlarında ve Hindukuşte onun Anadolu'da muvaffakiyetini dileyerek "Yaşa yaşa Mustafa Kemal Paşa" şarkılarını söyledik. Elyevm Türkistnda kalan akrânımla temas için bir münasebet bulabilirim ^{onlara} dediklerim budur "Ana yurttaki Türkler için yegâne rehber Atatürktür, ona, onun Türkiye sine kalben marbutiyet, ona karşı sevgi bize karanlık günlerimizde yıldız olmalıdır". Ne de siyasette ve ne de kültür meselelerinde Atatürkten ayrı bir fikrim ve düşüncem yoktur. Kendilerine ilelebed ve bilakayduşart muti' ve munkadım. Onun zamanında yaşarken ondan ilham alarak çalışmak yegâne gâyemdir. Avrupada mesaim takdir edildiği ~~ma~~ gibi hayatım da maddeten te'min edilmiştir; fakat milletimin babasının, büyük Atatürkün itimadını bulmadıkça bunlar gözüme görünmez. Beni bu muracaata sevkeden ancak Atatürkü görerek ve ondan ilham alarak milletim efradı içinde çalışmak aşkıdır. Şu mealde bir mektubu Bay Şükrü Kayaya da yazdım.

1-89 4) Türk Tarih Kurumunun mesailerinde iştirak eylemek isterdim. Mümkünse onun neşriyatını bana göndermek lutfunda bulunmanızı çok çok rica ederim. Ben kendi neşriyatımı Atatürkün hususî kütüphanelerine gönderiyorum; istenildiği takdirde Türk Tarih Kurumu kütüphanasına da gönderirim.

Bilvesile derin saygı ve selamlarımı arz ederim

A. Zeki Vakıfı Tozcu

P.S. Kâhâletisâ yurtusa tatillerim, Avusturya ~~ve~~ alpdaglarında geçiyorum. A bu satırları ~~ve~~ abedi kâğıtlar arasında ~~ve~~ 'vakı' Okuzgel markisinde yazarken gibi bir dâku selamliyorum A. Z. V. T.

Zeki Validi Toganın daha neşrelunmamış eserleri:

- 1) "İstanbul kütüphanelerindeki yazmalardan", üç cilt:
 - a) Birününin eserleri
 - b) İstanbul ve bilmumu Türkiye kütüphanelerinde şark türk-çesince ve kıpçak şivesindeki eserler
 - c) Reşideddinin eserleri
(Benim daha 1926 de tamam olan bu eserim hakkında Köprülü Fuad "Hayat" mecmuasının 1926 N.3 nushasında malûmat vermişti).
- 2) "Türkistanın tarihî ve jografyası". dört cilt:
 - a) Türkmenistan ve Amudarya havzası
 - b) Zerafşan ve Sırderya havzaları
 - c) Talas-Çu ve İle havzaları ve Kazakistan.
 - d) Tarım havzası, şarki Tiyenşan ve Jungariya
- 3) "Türklerin tarihta intişar sahalarının tarihî jografyası", üç cilt:
 - a) Şimaligarbi Çin ve Mogolustan
 - b) Ural ve Edil sahaları ve şimli Kafkasiya ve Kırım
 - c) Azerbaycan ve Küçük Asiya.
- 4) "Köktürk ve Sasanî İnan münasebatı ve onun yedinci asrımiladî nisfievvelinde garbî Asya vakayı'ında ehemmiyeti"
- 5) "Urtasiyanın 5.-8. asırlardaki siyasi ve ictima'î hayatı".
- 6) "8.-12 asırlarda Ortasyada siyasi ve kultur hayatı". Burada bilhassa Karahanlıların tarihî mufassal yazılmıştır.
- 7) "12-13. asırlarda büyük Mogol ve Türk İmparatorlugunda siyasi ve istima'î hayat". (Çingiz den Kobila Kaana kadar olan devir)
- 8) "13-14. asırlarda Türkistan". Çagatay ulusu ve Temürün hayatı. Bu eser 1913 senesinden beri oğraşarak yazdığım en büyük eserimdir Gibb Memorial Series serisinde englizce olarak neşri kararlaştırılmıştır.
- 9) "Türklerde demircilik ve çelik imalı tarihi".
- 10) "İslamiyetten evvelki Türk medeniyeti".
- 11) "İbn-al-Faqih'in ~~Meşhûr~~ Meşhet kütüphanesinde bulunan eserinde Türklere ait verilen malûmatın tetkiki".
- 12) "İdrisinin Ortasya jografyasına ait verdiği malumatın arabi metni, türkce tercümesi ve tetkiki".
- 13) "Mahmud Kaşgarinin eserindeki Jografî malûmatın tahlili".
- 14) "Mogollarda haritacılık meselesine ait notlar".
- 15) "Hafzi Tanışın Özbek Abdulla han tarihine ait eserinin tercüme ve tahlili".
- 16) "Hayder Mirza Doglatın Kaşgar ve umumen Ortaasya tarihine ait eserinin tercüme ve tahlili".

2

- 17) "Türkistan ve İranın Mogol devrindeki maliye usulleri ve metroloji sistemleri".
- 18) "Eski Horezmin sikke ve ölçü sistemleri".
- 19) "Vasifinin 16.ıncı asırda Türkistan icrima'î ve medeni hayatına ait yazdığı büyük eseri 'Badâi' el-vakâi' nam kitabının türkçe hulasatan tercümesi ve tahlili".
- 20) "Garbi Köktürklerde feodal sistemi hakkında tetkikat".
- 21) "Eski Türklerin takvim usulları".
- 22) "Seyfi Çelebinin 16.ıncı asırda Ortasyada yaptığı siyahat-hatıralarının tahlili".
- 23) "Ütemiş Hacı'nın 1550 de yazdığı Altınorda tarihini (Tarihi Dost Sultan)'ın ~~man~~ çagatayca metnini ve onun tahlili".
- 24) "Oguz ve Nogay dastanlarının metin, farisi ve nogaycalarının tercüme ve izahı".
- 25) "Çinli Hüen-Çang'ın garbi Köktürlere ait verdiği malumatın tercüme ve tahlili".
- 26) "Şarki ve garbi Türkistana ait bu güne kadar neşr olunan ilmi neşriyatın muntazam bibliyografisi ve eserlerin kısa karakteristikleri" (büyükce bir eserdir).

Bu listeye benim almanca ve İngilizce neşrolunmak üzere hazırlanan eserlerim dahil değildir, Onlardan büyükceeleri "İbn-Fadlan's Reiseberichte" (İbn-Fadlan siyahatnamesi) ~~na~~ ki Leydin de Bibliotheca Geographorum Arabicorum serisinin dokuzuncu cildi olarak neşrediliyor, ve birde "Biruni's Picture of the World" (Biruninin Jografyası), ki Hindüstan asariatika idaresi mecmuası (Archaeological Survey of India)'nin 53 üncü cildi olarak basılmaktadır.

A	
D	///
F	1-91

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi; Atatürk Koleksiyonu (ATAZB)

ATAZB, K.39, G.102, B.102-1.

ATAZB, K.39, G.93, B.93-2.

ATAZB, K.39, G.93, B.93-2a.

ATAZB, K.39, G.93, B.93-3.

ATAZB, K.39, G.93, B.93-1.

ATAZB, K.39, G.91, B.91-1.

ATAZB, K.39, G.91, B.91-3.

ATAZB, K.39, G.91, B.91-3a.

ATAZB, K.39, G.85, B.85-2a.

ATAZB, K.39, G.85, B.85-1.

ATAZB, K.39, G.85, B.85-2.

ATAZB, K.39, G.85, B.85-2a.

ATAZB, K.39, G.85, B.85-4a.

ATAZB, K.39, G.94, B.94-2.

ATAZB, K.39, G.94, B.94-3a.

ATAZB, K.39, G.85, B.85-5.

ATAZB, K.39, G.96, B.96-2.

ATAZB, K.39, G.97, B.97-1a.

ATAZB, K.39, G.87, B.87-4.

ATAZB, K.39, G.97, B.97-3.

ATAZB, K.39, G.98, B.98-13a.

ATAZB, K.39, G.98, B.98-12a.

ATAZB, K.39, G.84, B.84-2a.

ATAZB, K.39, G.98, B.98-2a.

ATAZB, K.39, G.101, B.101-1a.

ATAZB, K.39, G.86, B.86-5.

ATAZB, K.39, G.102, B.102-1.

II. Kitap ve Makaleler

AKURGAL, Ekrem, "Türk Tarih Tezinin Ortaya Konulmasındaki Sebepler", *Bellekten*, C. XX.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Atatürk ve Tarih", *Bellekten*, C. XXXV, S. 140.

ÇOKER, Fahri, *Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1983.

DEMİRCİOĞLU, Halil, "Tarih, Biz ve Atatürk", *Bellekten*, C.XXXV, S. 139.

İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul 20-25 Eylül 1937, Kongrenin Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler, İstanbul, 1943.

Afetinan A., *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1981.

_____, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara, 1968.

_____, "Atatürk ve Tarih", *Atatürkçülük*, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İkinci Kitap, İstanbul, 1984.

_____, "Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında", *Bellekten*, C. XXXV, 1971.

_____, "Atatürk ve Tarih Tezi", *Bellekten*, C.III, 1939.

_____, "Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde", *Birinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul, 1932.

_____, "Türk Tarih Kurumunun Kuruluşuna Dair", *Bellekten*, C.XI, 1947.

İNAN, Arı, *Prof. Dr. Afetinan*, İstanbul, 2005.

KARAL, Enver Ziya, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", *Atatürkçülük*, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1984.

KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyet'inde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Ankara, 1981.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, III. Kitap-II. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

BİR KUTUP YILDIZININ HİKÂYESİ SAVAŞTA ASKER, BARIŞTA ELÇİ

Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU*

Özet

Kore Savaşı, ikinci dünya savaşının ardından yeniden kurulan dünya siyasal sisteminin şekillenmesinde ve Türkiye'nin bu sistem içerisindeki yerini almasında belirleyici faktörlerden biri olmuştur. Genç Türk Devleti'nin Cumhuriyet'in ilanından sonra ilk defa yurtdışına asker gönderdiği Kore Savaşı, askeri, siyasal ve sosyal sonuçları ile de Cumhuriyet dönemi Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından birini temsil etmektedir. Savaş süresince "North Star - Kutup Yıldızı" olarak adlandırılan Türk Tugayı'nda görev almış olan gazi Zeki Doğan Koreli'nin günlüğü tarihe düşülmüş notlar olması bağlamında önemli bir yer tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kore Harbi, Günlük, Savaş Gazisi, Hatırat.

THE STORY OF A NORTH STAR: SOLDIER AT WAR, AMBASSADOR AT PEACE

Abstract

The Korean War was one of the important factors for shaping the world political system at the end of WW II and for Turkey's new role in this system. The Korean War, by which the Young Turkish state sent troops abroad for the first time since the proclamation of the republic, is also a milestone for the republican period Turkish history with its military, political and social results. Diary of veteran Zeki Doğan Koreli, who served in the Turkish Brigade called "North Star", occupies an important place as historical notes during the war.

Keywords: Korean War, Diary, War Veteran, Memoirs.

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (a.mehmetefendioglu@deu.edu.tr).

Giriş

1950 yılının haziran ayında Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırmasıyla başlayan Kore Sorunu; Güney Kore'nin Birleşmiş Milletlere başvurmasıyla uluslararası bir boyut kazandı. Birleşmiş milletlerin Güney Kore'nin yardım talebine olumlu yanıt vermesiyle aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülke Kore'ye asker gönderdi. Türkiye, dönemin uluslararası siyasi dengelerinin de etkisiyle barışı sağlamak üzere binlerce askerini Kore'ye gönderdi¹.

Savaş süresince Birleşmiş Milletler Ordusu içerisinde görev yapacak olan Türk Tugayı'na "North Star - Kutup Yıldızı" kod adı verilmişti². Tugay, 19-20 Eylül 1950 tarihinde, 259 subay, 18 askeri memur, 4 sivil memur, 395 astsubay ve 4414 er olmak üzere toplam 5090 kişilik dört katarla İskenderun'a hareket etti. İskenderun'dan da Kore'ye. Kutup Yıldızları, düşmanla ilk teması sağladıkları 27 Kasım 1950 tarihinden savaşın sona erdiği 27 Temmuz 1953 tarihine kadar; büyük bir özveri içerisinde görevini sürdürmekle birlikte barış dönemi içerisinde de önemli görevler almıştı.

Genç Türk Devleti'nin Cumhuriyet'in ilanından sonra ilk defa yurtdışına asker gönderdiği Kore Savaşı'ı, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yeniden kurulan dünya siyasal sisteminin şekillenmesinde ve Türkiye'nin bu sistem içerisindeki yerini almasında belirleyici faktörlerden biri olmuş ve Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur³.

Yakın dönem Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından birini temsil eden Kore Savaşı, askeri ve siyasal kazanımlarının yanı sıra kayıpları ile de tarihe geçmişti. Üç senelik uzun ve zorlu mücadeleler sırasında Türk Tugayı; 37 subay, 26 astsubay, 658 er olmak üzere toplam 721 şehit; 2147 yaralı, 346 hasta, 234 esir ve 175 kayıp vermişti.

Zaferleri ve kayıpları ile bugün artık tarih içerisindeki yerini alan Kore Savaşı, savaşa katılanların hafızalarında da derin izler bıraktı⁴... Belki de çoğu ilk defa köy ve kasabalarından çıkıp askerliklerini yapmak için geldikleri şehirlerdeki birliklerinden, nedenini bilemedikleri ve anlayamadıkları bir savaşın neferleri olmak üzere kıtalar ötesine giderek kendilerini bir savaşın içinde buldular⁵. Onlar artık "Kutup Yıldızı"ydılar⁶.

1 Kore Savaşı için bkz.: Ali Denizli, *Kore Harbinde Türk Tugayları*, Ankara, 1994; Celal Dora, *Kore Savaşı'nda Türkler, 1950-1951*, İstanbul, 1960; Mim Kemal Öke, *Unutulan Savaşın Kronolojisi, Türkler ve Kore*, İstanbul, 1950; Nazım Dündar Sayılan, *Kore Harbinde Türkler*, İstanbul, 2003; Turgut Sunalp, *Kore Harbi*, İstanbul, 1954; Tahsin Yazıcı, *Kore Birinci Tugayından Hatırlarım*, İstanbul, 1963.

2 Hakkı İnceoğlu, "Kuzey Yıldızı(North Star) Sembolünün Öyküsü", *Korsavaş*, S.63, Ağustos 1980, s.s. 18-19.

3 Himmet Gündüz, "Kore Savaşı'nın Başlamasının Türk Basınına Yansımaları", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Temmuz 2003, S.377, s.s.47-53.

4 Gülsema Dalgıç, *An Oral History Study on Turkish Veterans of the Korean War*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Basılmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul, 2000.

5 "Bir Savaş Vardı Uzaklarda", *Atlas*, S.113, Ağustos 2002, s.s.98-122.

6 Şermin Hıfzı Erim, *Mehmetçik Kore Yolunda*, Ankara, 1950; Mustafa Deral, *Kore'ye Niçin Gidiyoruz*, İstanbul, 1950; İbrahim Artunc, *Kore Savaşlarında Mehmetçik*, İstanbul, 1980.

Kimisi kurayla, kimisi de gönüllü olarak savaşa giden ve bugün sayıları gittikçe azalan Kore gazileri, o günleri hatırlarken sıra dışı değerlendirmelerle bu durumu ifade ediyorlar⁷. Kendileriyle çeşitli tarihlerde görüştüğümüz Kore gazilerinin Kore'ye giderken çok değişik duygular içinde oldukları anlaşılıyor.

Aslında bu makale; biraz da savaşın isimsiz, sessiz tanıkların sesini duyurmayı amaçlıyor⁸. Çoğu savaş sonrasında doğduğu, büyüdüğü topraklara gazi olarak döndükten sonra kahraman olarak karşılanan, mahallesinde ve kasabasında "Koreli" olarak anılan hatta soyadlarını "Koreli" olarak değiştiren tanıkların... Bu makalenin hazırlanmasında, tanıklıklarından yaralandığımız ve artık çoğu hayata veda etmiş olan onlarca sessiz tanığın duyguları...

Birçoğu Kore'ye isteyerek ve gönüllü olarak içleri vatan sevgisi dolu olarak gitmiş. "Gönüllüydüm. Vatanım benim için çok önemliydi. Ben hayatımı kaybetmek pahasına, alnım açık başım dik olarak gittim"⁹... Kimi gaziler ise ailesine bu durumu nasıl söyleyeceğini bilememiş. "Eşime Kore'ye gideceğimi nasıl söyleyeceğimi bilemedim. Çünkü eşim sekiz aylık hamileydi. O yüzden 'Hanım, tayinim çıkmış, Çemişkezek'e gidiyorum.' demiş. Eşi "Vah, oraya çıkacağına Kore'ye çıksaydı, daha iyiydi". Deyince gerçeği açıklamak zorunda kalmıştı¹⁰.

Aklımıza şu soru gelebilir: "Sonuçta savaşa gidiliyor, insan vatanını ne kadar severse sevsin hiç korkmaz mı?" Bu duygularını açık yüreklilikle paylaşanlarda oldu. "Tabi korku vardı içimizde. Çünkü hiç görmediğin ve gitmediğin bir yere götürülüyorsun. Orada acaba ölecek miyiz kalacak mıyız? İnsan bilemez tabi"¹¹. Kore'ye gidenler içinde merak duygusu barındıranlar da vardı¹²: "Kore'ye gideceğim haberini aldığım anda biraz heyecanlanmıştım. Ama hiç korku hissetmedim. İçimde bir merak vardı. Bu da orada nelerle karşılaşacağımı düşündüğüm içindi".

Hatta askerlikten bıktığı için gidenler bile vardı¹³. "Açık söyleyeyim artık askerlikten usanmıştım. Hep zor işler yaptırılıyordu. Mutfağa gönderirler, nöbete gönderirler vesaire. Belki rahat ederim ümidiyle iki adım ileriye çıktım ama orası daha beter çıktı. Nereden geldim ben buraya yahu dedim keşke gelmez olaydım dedim ama iş işten geçmişti".

Konuştüğümüz Kore gazilerinde ortaya çıkan ortak bir diğer duygu ise, geride bıraktıkları, ailelerine ve sevdiklerine duydukları özlem¹⁴: "Oraya isteyerek gittim. Fakat giderken üzüntülüydüm. Çünkü sevdiğim insanları bıraktım. Ama ben vatanım için her şeyi göze aldım". Bir diğeri de bu ifadeyi tamamlıyordu¹⁵: "Savaşa giderken içimde ölüm korkusu vardı. Ayrılmak zor geldi ama mecburdum. Çünkü bu vatan göreviydi, kutsaldı".

7 Gülsema Lüyer, "Kore Gazileri İle Sözlü Tarih Çalışması", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2008, S.69, s.s.46-53.

8 Bu çalışma son on yıldır büyük ölçüde öğrencilerim, arkadaşlarım ve dostlarımla yardımlarıyla dayalı olarak bir plan çerçevesinde yaklaşık beş yüz Kore gazisiyle çeşitli tarihlerde yüz yüze yapılan bir projeye dayanmaktadır. Emekleri ve yardımları için hepsine teşekkür ederim. Artık birçoğu hayatta olmayan bu gazilerimizi rahmet ve saygıyla anıyorum.

9 Kore gazisi Yusuf Dikici ile yapılan görüşmeden.

10 Kore gazisi Fevzi Savaş ile yapılan görüşmeden.

11 Kore gazisi Rahmi Günay ile yapılan görüşmeden.

12 Kore gazisi Mehmet Ali Köprülü ile yapılan görüşmeden.

13 Kore gazisi Ahmet Güner ile yapılan görüşmeden.

14 Kore gazisi Niyazi Ünlü ile yapılan görüşmeden.

15 Kore gazisi Niyazi Kıntak ile yapılan görüşmeden.

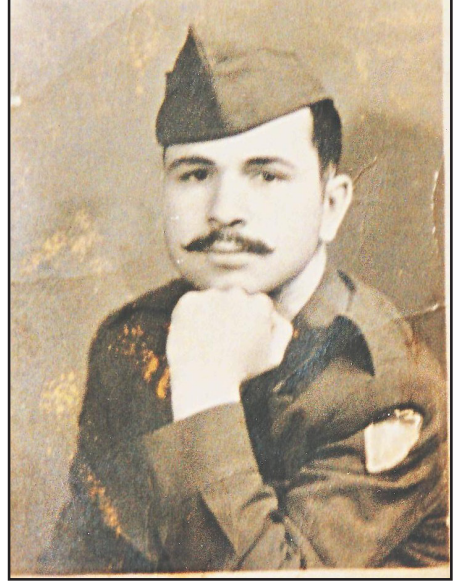
Gazilerin Kore'ye giderken verdiği bir diğer ortak tepki ise "Ya şehit, ya gazi..." olacaklarına dair güçlü inandı. Hepsi ölümü düşünmüş. Kimisi bundan korkmuş ve heyecanlanmış, kimisi de hiç korkmamış¹⁶: "Ölmekten korkmuyordum ama ailemi 30 aydır görmediğim için buruk gittim". Seçildiği için üzülenlerde vardı. Kore'ye gitmek istemeyenler de¹⁷: "Bizi seçenler üslerimiz oldu. Sen gönüllü olarak harbin, ateşin içine gider misin?"

Üzüntüsünü açık yüreklilikle ifade edenlerde vardı¹⁸: "Çok üzüldüm tabi. Sonuçta gittiğim yer savaş alanıydı, düğün evi veya bayram yeri değildi. Ama cephede insan öyle bir duyguya kapılıyor ki insanın içine ne korku geliyor ne de aklına ölüm." Kimileri de Kurtuluş Savaşında şehit olan dedesinin intikamını almak için bu savaşa gitmek istemişti¹⁹: "Asteğmenim Kore'ye asker gönderileceğini söyledi. Ben de hiç tereddüt etmeden öne çıktım. Asteğmen 'Neden istiyorsun?' dedi. Ben de "Dedem Yunanlılar tarafından şehit edildi, onun intikamını almak istiyorum" dedim. Asteğmen de "Kore'de Yunanlılarla savaşılmayacak" dedi. Ben de "Benim için bir yerde düzeni bozan herkes düşmandır ve bunlar benim için Yunan sayılır" dedim.

60 Yılın Tanığı

"Gideyim Şu Kore Savaşına Bitirip Geleyim..."

"Kore... Hala içim sızlar... Koreli o güzel çocukların bugün bile ilkokula başlarken ilk önce Kore'de onlar için şehit düşen Türk askerlerinin kabirlerini ziyaret etmesi beni çok duygulandırır. Biz Kore'nin barışı için ve Türk milletinin de barışa verdiği desteği bütün dünyaya yaymak için oralara gittik. Türk, barışı sever... Ülkesinin dünya çapındaki hürmetine, şerefine çalışır. Bizler inşallah layık olmuşuzdur... Gençtik, Fethiye'den dünyanın öbür tarafına Türk milletinin dünya çapındaki menfaatleri için gönderiliyorduk. Geri gelemeyenimiz çok oldu Allah rahmet eylesin... Lakin dedem, babam, amcam hep vatanının şerefi için çarpışmamış mıydı? Biz de Türk yurduna layık olmak için ve mağdur bir devlete barışı katmak için savaştık, çarpıştık... Hala Fethiye'de yazın sokakta gözleri çekik birini görsem Koreli misin diye sorarım, sarılırım hemen ona... Onlar bizim kardeşimiz... Allah bir daha böyle acılar yaşatmasın"...

Zeki Doğan KORELİ

Bu sözler ise bu makalede daha yakından tanıtacağımız Kore Savaşı'na ilk gönderilen birlikler arasında yer alan ve bugün 81 yaşında olan Fethiyeli Zeki

16 Kore gazisi Hasan Ali İlday ile yapılan görüşmeden.

17 Kore gazisi Hasan Kozak ile yapılan görüşmeden.

18 Kore gazisi Nadir Uzunkız ile yapılan görüşmeden.

19 Kore gazisi Hasan Zeybekgil ile yapılan görüşmeden.

Doğan Koreliye ait²⁰. Gazi Zeki Doğan, aradan geçen tam altmış yıl sonrasında hayatında önemli bir yere sahip olan Kore Savaşı'na ilişkin değerlendirmesine bu sözlerle başlıyor.

Kore Savaşı; "Kutup Yıldızı" Zeki Doğan'ın hayatı içinde önemli bir dönüm noktası olmuştu. Zeki Doğan 1950 yılında Kore'de savaşın patlak verdiğini dönemin günlük gazetelerinden Kocaeli Askeri Hastanesinde yatarken haberdar olmuştu. Hastanede yatarken henüz onaltı günlük asker olan Zeki Doğan Kore Savaşı'nın patlak verdiğini öğrendiği gün aynı koşu yatan arkadaşlarına "Gideyim şu Kore Savaşına bitirip, geleyim" diye takılmıştı. Sonra taburcu oldu. Birliğine döndüğünde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kore'ye asker göndereceğini öğrendi. Bu doğrultuda bağlı olduğu Kocaeli'ndeki 46. Piyade Alayı 1. Tabur Karargâh Bölüğü'nde de Kore birliği seçim yapıldı:

1042

Kor-deki Kit'ası : 241. P.A. I. 86. kh. n. l. 1035

Evvelki Kit'ası : 46. P.A.

Rütbesi : Çavuş

Adı ve Soyadı : Z. Doğan Beruş

Baba Adı : İsmail

Memleketi : Pehlive

Doğum : 919

Belgenin verildiği tarih : 20-8-951

Belgeyi veren makam : *[Signature]*

Belge sahibinin imzası : *[Signature]*

İkamet adresi : Pazar yerinde

Belgeyi veren makamın onayı : *[Signature]*

1 - Türkiyeye döndüğü tarih : 14.6.951

2 - Yaralanmışsa; bu yolda gördüğü işlem :

3 - Tabii olduğu diğer işlem :

4 - İzine başladığı tarih : 20-8-951

Belgeyi veren makamın onayı : *[Signature]*

Belgeyi veren makamın onayı : *[Signature]*

Askeri Kimlik Belgesi

"Kurada gideceklerin içinde ben de çıktım. Bizi ayırıp heyete gönderdiler. Sağlık raporu verildi ve raporu olanlar Kore birliğine ayrıldık. Yeni asker olduğum için arkadaşlar 'Git alay komutanına yeni asker olduğun ve hiç eğitiminin olmadığını söyle' dediler. Ben gitmedim. Bu benim alın yazım dedim. Kaderime boyun eğdim. Bu şekilde gittim.

Savaş ve Kore kelimeleri Zeki Doğan için de çok uzak kavramlardı: "Savaşın yüzü soğuk. Kimse ölmeden korkuyorum diyemez. Biz bu duyguyu orada yaşadık. Kore'ye gideceğimi aileme mektupla haber verdim. Onlar bana dua edeceklerini söylediler ve sağ salim

20 Kore gazisi Zeki Doğan Koreli ile öğrencim olan ve dedesinin adını ve soyadını taşıyan sevgili Zeki Doğan Koreli aracılığıyla tanıştım. Çalışmamın dedesine ilişkin bu kısmını sevgili Zeki sayesinde hazırladım. Konuşmaları, kayıt işlemlerini ve görsel malzemeyi büyük bir titizlikle hazırladı. 2002 yazında dede, torun Zeki Doğan Koreli beni Fethiye'de ağırladılar. Zeki amcanın elleriyle ağaçtan kopardığı Rodos incirinin tadı hala aklımda. Kendilerine teşekkür ediyorum.

dönmemi dilediler. Annem hep merak edip ağlardı. O ve birliğimdeki arkadaşlar da kaderime boyun eğmememi söylüyorlardı. Aslında hiç eğitimim yoktu. Daha silahım bile olmamıştı. Köy Enstitüsünde okurkenki askerlik dersindeki bilgilerimle savaşa gittim. Askerlikte bir eğitim almamıştım.

Kore'yi o zamana kadar bilmiyorduk. Vatanımız falan değildi. Sadece savaş çıktığında Kore'yi öğrenmiştik. Onun için çok üzülüyordum. Ne vatanımızı ne de milletimizi orası”.

26 Eylül 1950 tarihinde bir Amerikan gemisiyle başladığı Kore yolculuğu tam yirmi dört gün sürdü. Kore Savaşı'nın en önemli cephelerinde savaştı. Parmağından yaralandı. Bu makalede okuyacağınız günlükleri tuttu. Karavanasını, hayallerini paylaştığı silah arkadaşlarını kaybetti. 14 Ağustos 1951 de ülkesine döndüğünde onun için yeni bir hayat başlamıştı. Davul zurnayla karşılandığı Fethiye'de artık bir “Kutup Yıldızı” değil “Koreli Zeki'ydi”:

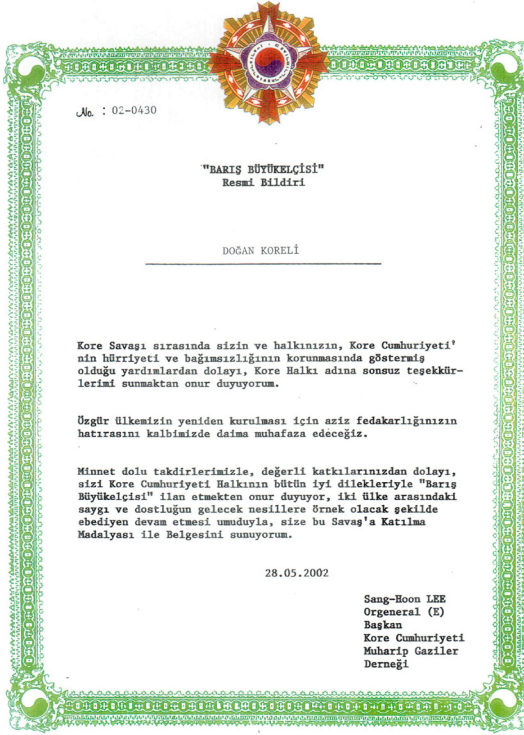
Kore Günlerine Ait Bir Fotoğraf

“Fethiye'ye döndükten sonra sokakta esnaf ve tanıdıklar beni oturtup, konuşturuyordu. ‘Savaşçı Koreli’ diye soyadıma lakap takmışlardı. Halk arasında ‘Koreli’ diye bildikleri için mahkemeye müracaat ettim. Koreli diye soyadımı değiştirdim.(1958). Küçükteki soyadımız ve lakabımız Çınaroğlu idi. Benim de Kore Savaşı'nın anısına saygı olarak andığım bu soyadı bugün çocuklarım Fethiye'de devam ettirtmektedirler. Mesela mektup üzerine sadece “Koreli Zeki” diye yazsalar mektup adresime, adresim yazılmadan gelir. Bu da çok gurur verici ve şerefli bir haldir”.

Kore Savaşı ve yaşadıkları Zeki Doğan'ın hayata bakış açısını ve görüşlerini de önemli ölçüde değiştirmişti; “Kore'ye gidince savaşta Amerikalılarla yan yana geldik. Onlarla beraber savaştık. Savaştan önce Amerika'yı sırf büyükçe ve güçlü bir devlet olarak biliyor ve görüyorduk. Beraber savaşınca onların insana çok kıymet veren, kadirşinas insanlar olduğu bizimle konuşmalarından anladık. Bir insanın ölmemesi için çok kıymet verirlerdi. Dağlarda bir ot kalmayın, insan kalsın derlerdi. Orada onları sevdim. Yaralanıp hastaneye yattığım zaman bir ben Türk vardım, bıyıklarım uzamıştı. Amerikalılar yanıma gelip “**Number one Turkish**” diye bıyıklarımı severlerdi. Hastane sinemasına, yemeklerine beni de yanlarında götürürlerdi.

Kore'de Türkiye'yi ve Türk insanını tanıttık. Mesela Amerikalı bir arkadaşım savaşta Türkiye'yi sorduğunda bilmiyordu ve haritayı çıkarıp göstermemi istiyordu.

Kore'ye gitmemizin faydaları, devlet ilişkilerimiz o dönemden sonra arttı. 1960'dan önceki sağ, sol hareketlerinde Amerika aleyhinde konuşanlara sosyal

Barış Büyükelçisi Belgesi

kahroldum. Keklik vuruyor gibi insan insanı vuruyordu. Dünyadaki en büyük lanetin savaş olduğunu anladım. Sivil halkın çektiği cefayı, küçücük çocukların açlıktan çektiği ıstırap, aç çocukların kumanya kutularının tenekelelerini yalamalarını gördükçe için için üzüldüm. Türkiye'ye döndükten sonra hep bu acıları tekrar tekrar yıllarca yaşadım. Rüyalarımdaya her gün bir daha yaşadım. Şu yaşımdaya bile zaman zaman aynı korkuları ve kâbusları rüyalarımdaya yaşıyorum”.

“Kutup Yıldızı” Zeki Doğan Koreli; Kore Savaşı sonrasında Fethiye’de başladığı yeni hayatını bugün Belediyeden emekli bir Barış Büyükelçisi olarak sürdürmektedir.

demokrat görüşlü olduğum halde Amerikan insanının savaşta bizim için gösterdiği ilgiyi düşünür üzüldüm”.

Zeki Doğan’ın belki de geçen bu süre içinde anlam veremediği tek şey ise Menderes hükümetinin Kore’ye asker gönderme kararı aldığı sıradaki tek yanlı anlaşılmaz tutumuydu. Zeki Doğan’a göre bu savaş Türkiye’nin gereksiz yere insan kaybetmesine yol açmıştı.

Sonuç

Aradan altmış yıl geçtikten sonra Zeki Doğan’ın hafızasında kalan yegâne gerçek ise yaşanan savaşın anlamsızlığıydı. Ona göre de ders alınması gerek tek gerçek de buydu. Hem de Kore Devleti’nden 2002 tarihinde aldığı “Barış Büyükelçisi” belgesine rağmen: “Savaşlar niye oluyor diye

Gazi Zeki Doğan KORELİ

EKLER

Kore Gazisi Zeki Doğan Koreli'nin Kore Günlüğünden...**26. 09. 950 / Salı - İskenderun**

Biz; Türk Savaş Birliğimiz 4500 kişilik kuvvetle vatan ve milletimizin menfaati için ve 18 milyon Türk'ün ününü bir daha yükseltmek için Kore Savaşı'na katılmak üzere vapura hareket etmek üzere bindik.

Ben atalarım gibi Türklüğün şerefini bir daha yükselteceğim.

İskenderun; kalkış tarihi 26.09.950'de

İşte biz bugün İskenderun büyükleri ve Genel Kurmay Başkanı tarafından uğurlandık. Generalimiz Tahsin Yazıcı ve K. Albay Celal Dora'da bizimle beraber gemiyle gidiyorlardı. Allah cümlemize zaferi kazanıp; açık, geri yurdumuza dönmeyi nasip etsin.

27. 09. 950 / Çarşamba

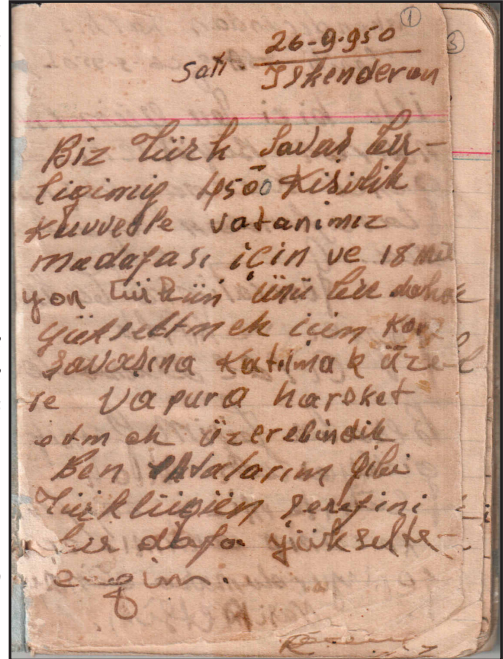
Bugün vapurla 23 saat gittikten sonra İskenderiye'nin Port Said Limanı'na akşam 8'de geldik. Bugün biraz canım sıkıldı, bilmiyorum, biz alışkın olmadığımızdan mı? Artık kendi Türk sularımızdan çıktık yabancı sularına girdik.

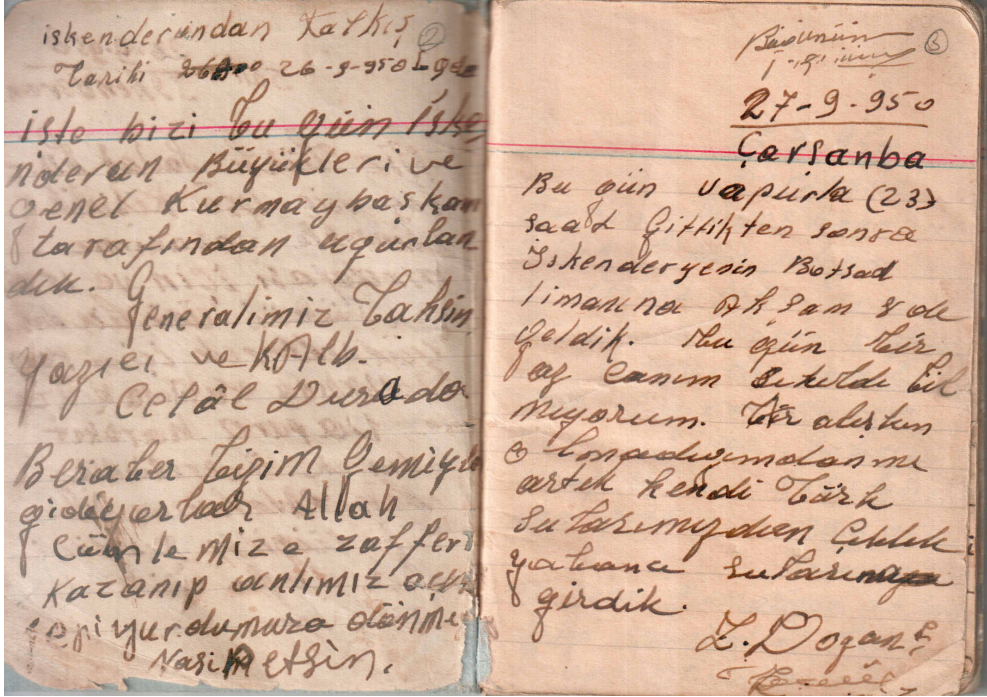
28. 09. 950 / Perşembe

Bugün Süveyş Kanalı'na çıktık. Bütün gittiğim yerler etraflı; şehir ve köylerden geçtik. Sonra köylerde ve şehirlerde camiler var. Sonra göçerler var. Süveyş şehirlerini aşip, İslam şehirlerinden geçtik.

29.09.950 / Cuma

Bugün gündüz ve akşam hep denizden, hiç kara yoktu, görünmüyordu.

30. 09. 950 / Cumartesi

Bugün bütün denizden ve gökten başka hiç bir yer görmedik. Yalnız Afrika sahillerinden 120 mil açıktan geçiyoruz.

01.10.950 / Pazar

Bugün Kızıldeniz'den çıktık. Arabistan Yarımadası'nın son şehri de geçtikten sonra, şehre 6 mil yakından geçtikten sonra Yemen hudutlarını saat 2'de geçtik. Burasını 1. Cihan Harbi'nde bizden aldılar. İşte ondan evveli burada bizim bayraklarımız vardı. Benim Hasan Amcam burada şehit oldu.

2. 10. 950 / Pazartesi

Babü'l Mendep Boğazı'ndan geçtik. Şimdi buradan Aden Körfezi'ne 13.30'da girdik. Akşam Aden Limanı'nu 20 mil güneyinden geçtik.

Bugün akşama kadar devam ettik. Hiç denizden başka yer görmedik. En son olarak Afrika kıtasının son hududundan ayrıldık.

Bugünkü hayatım; sabahleyin güverteden indim. Battaniyemi yatağıma koyarak 5.30' da kahvaltıya gittim. Yemekten sonra nöbetçi çavuş olduğum için koğu su temizlettim. Bugün tifo ve kolera aşısı olduk ve öğle yemeğine gittik ve aşı rahatsız ettiği için 1-3 saat kadar yatakta istirahat ettim sonra tıraş oldum. Saffet'le ağız kavgası yaptık; sonra akşam yemeğine gittik ve yattım.

3.10.950 / Salı

Bugün akşama kadar Hint Denizi'ne devam ettik. Günlük hayatım, sabahleyin kahvaltımı yaptıktan sonra geminin sol tarafında Amerikan tüfekleri üzerinde ders gördük ve oradan öğle yemeğine gittik. Sonra koğuşa yattım. Saat 3'te cankurtaran yeleklerini giydik, içtimate aldık. Tekrar koğuştta istirahat ettim ve akşam yemeğini yedim. İstirahate geçerek yattım.

04.10.950/ Çarşamba

Yolumuza devam ettik. Günlük hayatım; sabahleyin uykudan kalktım. Kahvaltımı yaptım. Bir saat istirahatten sonra derse gittik; yine dünkü derse devam ettik. Öğle yemeğine gittim. Öğleden sonra tüfek yağladık ve sildik. Sonra akşam yemeğini yedim. Yatma zamanına kadar eğlendim ve yattım.

05. 10. 950 / Perşembe

Günlük hayatım; sabahleyin kalktım ve yemeğimi yedim. Sonra tüfek sildim. Sabah 10'da Amerikan tüfekleriyle atış yaptık. Ben 34 tane fişek attım. Oradan öğle yemeğine gittim ve yine tüfek sildik ve yağladık. Saat 4'de tüfek muayenesi olduk. Ondan sonra yemeğe gittim. Ondan sonra güvertede Bolulu aşçı ve arkadaşım Hüseyin Arslan'la beraber neşeli zaman geçirdik. Zamanımız çok iyi geçti.

06.10.950 / Cuma

Bugünkü hayatım; aynı gündeki gibi yalnız kolera aşısı olduk. Nöbetçiyim. Bu gün çok rahat ettim.

07.10.950 / Cumartesi

5 dolar para aldım. Bugün sabahleyin sabah 7'de Colomba Adası'na geçtik. Yine yemeğe giderken, burada gemiyle akşama kadar kaldık. 7 de hareket ettik. Ve bugün ağabeyime ve arkadaşım Ahmet Açıan'a mektup yazdım. Buradan gönderdim. Burası güzel bir manzaralı bir şehirdi. Buranın halkı bütün Arap'tı. Burada çok hurma, muz meyvelikleri var. İlk Hindistan cevizini orada yedik.

08. 10. 950 / Pazar

Bu günlük hayatım bu gün sabah yemeğini yedikten sonra haber merkez dersi gördük. Sonra şifre kapalı açık kodlu dersler gördük ve öğrendim. Öğlen yemeğini yedikten sonra arkadaşım Kenan'la yıkandık ve çamaşır yıkadık. Ondan sonra yine derse gittim. Bu gün günüm neşeli ve ferah geçti. Yine yolumuza devam ediyoruz.

09. 10. 950 / Pazartesi

Bu gün sabahleyin kalktık. Yemeğimizi yedikten sonra yağmur başladı ve bu gün ders yapmadık. Güvertede arkadaşlar malzeme sandıklarının üzerine çadır kurmuşlar orada oturduk. Hatıraya değer zaman geçirdik. Denizde çok fırtına vardı. Hava sisliydi. Yağmur akşama kadar yağdı.

10. 10. 950 / Salı

Bugün kapalı ve açık şifre dersi gördük. Sonra hayatım bugün yine gündeki gibi geçti. Bu gün Sumatra Adaları'nın yanından geçtik. Buranın mevsimi bütün yağışlı geçiyor ve günleri hep bahar gibi geçiyormuş. Burada 70 milyon nüfus yaşıyormuş.

11. 10. 950 / Çarşamba

Bugün sabahleyin derste İngiliz alfabesine göre harf gruplarını yazdık ve öğrendik. Öğleden evvel çok yağmur yağdı. Sonra Singapur ve daha buna benzer birçok evli adalardan geçtik. Güzel şehirler ve ağaçlıklar görülüyor. Buralar çok güzel yerlerdi. Bugün Türkiye'den ayrılalı 7 saat fark etti.

12. 10. 950 / Perşembe

Bu gün artık denize öğleden sonra girdik. Bugün biraz neşeli ve dalgınım. Dünkü bir sebepten dolayı ve yine aynı devam ettik. Bugün hiç kara görmedim.

13. 10. 950 / Cuma

Bugün biz imtihan olduk. Fakat netice fena geçti. Ama bakalım o da o adamın kalleşliğinden oldu. Bunun için çok canım sıkıldı. Bu gün cankurtaran yelelerine içtima olduk. Çin'in 200 mil yakınından geçtik. Biz çok adaların yanından geçtik.

14. 10. 950 / Cumartesi

Bugünkü 100 sayfa angarya iş yaptım. Kantin açılmadı. Çikolata yiyemedim. Şimdi bir duştan sonra yatıyoruz. Türkiye'yle saat farkı tam yedi saat. Söyleyen Burhan Toksoy.

15. 10. 950 / Pazar

Bugünkü hayatım; öğleden evvel aşı olduk. Bu yine beni çok rahatsız etti. Fakat bunun üzerine bir de yemeğe giderken geçirdiğimiz bu rezillikleri sağ olur da geri döndüğüm zaman bu satırlarımı okur, bu günleri hatırlarım. Bu gün Filipin Adaları'nın yakınından ve denizinden geçtik ve bu hizada adalardan geçtik.

16. 10. 950 / Pazartesi

Bugün artık Kore için hazırlandık ve (90) tane Ankara tüfekleri mermisi aldık. Sonra koşuşta yine takımla temizlik yaptık. Bu günüm sıkıntılı geçti.

17. 10. 950 / Salı

Bugün Kore sahillerinden bir körfeze vardık. Orada bu akşam vakit geçireceğiz. Bugün nöbetçi çavuş oldum. Koşuşta temizlik yaptırdım ve yatakta yattığım zaman canım sıkıldı. Eski günlerimi hatırladım, ağladım. Benim de kaderim böyleymiş, alınma yazılmış.

18. 10. 950 / Çarşamba

Bugün dün geldiğimiz körfezde kaldık. Bugün yine nöbetçiydim. Fakat yine öğleden sonra yatakta yattım. Geçirmiş olduğum zamanlarımı hatırladım. Çok üzüntülü anlarla zamanları geçirdim. Billhassa düzgün hal olmadı onun için.

19. 10. 950 / Perşembe

Burada 24 saatten fazla kaldıktan sonra Pusan şehrine inerek gidecek olduğumuz yere hareket ettik. Gideceğimiz yer, (60) km sonra yemek yedik. Fakat kavurma, çerez o da çeşitli çikolata, bisküvi, peksimet, tatlı, pestil şeker, kahve, fasulye, sakız, sigara, naylon kaşık, kibrit aldık.

Hayatta yemediğimiz şeyler. Sonra gittiğim yerler bütün pirinç tarlası. Sonra buranın insanları hepsi aynı fabrika malı gibi çok birbirine benziyor. Yani insanların birbirinden hiç ayıramadım. O kadar benziyor. İşte insan neler görüyor. Artık gece yarısından sonra Degoo şehrine geldik.

20. 10. 950 / Cuma

Burada biz bir iyi şehre geldik. Büyük nizamiye ve kışlalar vardı. Burada çeşitli yemekler, yani hayatta karşılaşmadığımız, görmediğimizle karşılaşılıyor. Bu gün hayatım neşeli geçti. Kendim bu gün çavuş imtihanını kazandım, çavuş oldum. Yüzbaşı söyledi ve tebrik etti.

21. 10. 950 / Cumartesi

Bugün sabahleyin kalktık ve yemeğe gittik, geldik. Temizlik yaptık. Tüfek sildik ve bu gün Hilmi Çetin'le buluştuk, kavuştuk. Üzümlü bir arkadaşla tanıştık. Karaköylü arkadaş bulduk. Bu akşam biraz fazla rahatsız oldum ve üzüldüm ve ağabeyime mektup yazdım.

22. 10. 950 / Pazar

Bugün şehre gittim, gezdim. İyi gün geçirdim. Buranın insanları hepsi sanki bir makineden çıkmış gibi aynı. Sonra bizim şehirlerimize hiç benzemiyor. Bütün çarşı ve sokakları kokuyor. Artık bu gün arkadaşlarla toplu olarak tabanca ve süngülerle gezdik.

23. 10. 950 / Pazartesi

Bu gün bütün birlik ve kendimin mektubunu almak üzere mektuplarımızı gönderdik. Sabahleyin derste jimnastik yaptık. Kısımlara ayrıldık. Öğleden sonra uyuz muayenesi olduk. Bu günüm iyi geçti.

24. 10. 950 / Salı

Bugün ders yaptık ve bugün çok soğuk oldu. Bu gece rüyamda Faralya'da bahçede, evin önünde muşmuların yanında veya altında yıkandım. Arkasından abdest aldım. Gusül abdesti alarak yıkandım. Bundan evvel de küçük su döktüm. Bakalım Allah hayır etsin. Bugün aşı olduk. Her zaman memleket hiç aklımdan çıkmıyor.

25. 10. 950 / Çarşamba

Bugün sabahleyin kalktık ve yemeğimizi yedikten sonra derse gittik ve kendi kendimize çalıştık. Yine öğleden sonra devam ettik. Bu gün akşam hemşerim Hilmi Çetin geldi. Beraber konuştuk ve bana bir tane elma verdi. Yedim. Bu gün bize herkesin kendine ait Türkiye'den ayrılmış ilk olarak tahin verdiler. Günüm iyi geçti.

26. 10. 950 / Perşembe

Bugün aynı yine derse devam ettik. Yalnız 65 sente iç fanilasını aldım.

27. 10. 950 / Cuma

Bugün çalışmamız çok iyi. Fakat biraz canım sıkıldı.

Bize bu gece komünistlerin çeteleri baskın yapmışlar Güney Korelilere. Onun için bizi bu gece uykumuzdan kaldırdılar ve bu gece 9 kişi nöbet tuttuk. Ben de devriye nöbetçi çavuş oldum. Tezatla yattık. Hazır vaziyetle yattık.

28. 10. 950 / Cumartesi

Ben bugün temizlik yaptım ve öğleden sonra toplandık. General Cumhuriyet Bayramı hakkında konuştu. Bu bayramı yabancı yerlerde yaptığımız (27.) yıldönümü olduğunu konuştu. Ondan sonra muharebe malzemesi almaya gittik oradan. Çadırda artık hayatımı düşündüm, ağladım. Acı günümün birini daha geçirdim bu gün.

29. 10. 950 / Pazar

Bugün 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı resmigeçit yapıldı ve oradan koğuşa gittik. Yüzbaşı geldi. 5 dolar aylık verdi. Ondan sonra gezdik. Bu günüm iyi geçti. Cemil Ahmet Açıan'a mektup yazdım.

30. 10. 950 / Pazartesi

Bugün sabah erkenden kalktık ve sabah yemeğini yedik ve derse gittik. Orada ders gördükten sonra yine öğle karavanasına gittik yedik. Orada muayene olduk ve hastalıklı kimse bulunmaz ve akşam hemşerilerle konuştum.

01. 11. 950 / Çarşamba

Bugün malzeme tertip ettik ve öğleden sonra ilk olarak haber işlem yeri kurduk. Taburda artık çalışıyoruz. Bu gün en bir tüfek aldım. No: 3434809

05. 11. 950 / Pazar

Bugün aynı hatıram oldu.

06. 11. 950 / Pazartesi

Aynı hatıram yalnız bugün canım sıkıldı.

07. 11. 950 / Salı

Bugün akşam Amerikan elbisesi aldık. Ve akşam ağladım. Ağabeyimi hatırladım.

08. 11. 950 / Çarşamba

Bugün yine aynı dünkü gibi devam ettik.

09. 11. 950 / Perşembe

Bugün yine Amerikan elbisesi aldık.

10. 11. 950 / Cuma

Bugün Teagu şehrinden hareket ettik, öğleden sonra.

11. 11. 950 / Cumartesi

Bu yolculuk esnasında geçtiğimiz köyler ve şehirler bütün yıkılmışlar.

12. 11. 950 / Pazar

Bugün akşam 17.30 da Mosoon'a indik ve oradan gece vakti (3) km yol yürüdük. Bir çayın kenarında kaldık. Havada müthiş soğuk vardı. Artık sabahı nasıl ettik.

13. 11. 950 / Pazartesi

Bugün öğleden sonra yanımızda bulunan bir tepeye çıktık ve orada konakladık artık. Bugün öğleden sonra hiç yemek yemedik. Yine soğuk çıktı.

14. 11. 950 / Salı

Bulduğumuz muntikadan (4) km geri gittik. Tam akşam vardık. Müşkül vaziyette çadır kurduk. Soğuk kuru ve nöbetimde çok üşüdüm. Unutulmaz günler geçirdik ve bu gün trende vurulan bir arkadaşımızı burada defnettiler.

15. 11. 950 / Çarşamba

Bugün yine aynı yerde kaldık.

16. 11. 950 / Perşembe

Bugün oradan 50 mil kuzeye gittik. Gene unutulmaz gün gördük.

17. 11. 950 / Cuma

Geldiğimiz yerin ismi Koroho şehridir. Bu gün gelmiş olduğumuz köyde artık askeriye binalarına yerleştik. İrtibatlarımızı kurduk ve şehre gittim. Güzel yıkandım arkadaşım Kenan'la Korelilerin bir evinde.

27. 11. 950 / Pazartesi

Bugün ilk olarak muharebeye (Kunuri Meydan Muharebesi) girdik ve 28.11.950 Salı günü aynı devam ettik. Bu gün akşam geri çekildik. (4 gün sürdü.)

29. 11. 950 ve 14. 01. 951 de bugün bu kadar. Arkadaşım Ali Barçın'dan hediye aldım.

25. 01. 951

Bugün muharebeye girdik.

26. 1. 951

Bugün ağabeyimden resim ve fotoğraf aldım.

5. 3. 951

Bugün ağabeyimden mektup aldım.

16. 3. 951

M. Tekin ve Hilmi Savaşçı ağabeyimden mektup aldım. Cevap yazmadım. Ve radyodan istediğim şarkıları dinlemişler.

22. 10. 951 / Pazar

Bugün saat (9) da keşfe gittik ve düşmanla karşılaştık ve yalnız benim manga düşmanla bomba bombaya giriştik ve oradan da ateş ederek geri çekildik. Büyük bir tehlike atlattık. Allah'ımız kurtardı bizi. Hayatın en acı günlerini geçirdik. Unutulmaz bir gündüz.

22. 10. 951 / Pazar

Bu gece düşman tarafından dört tarafımız sarıldı ve bulunduğumuz yeri terk ederek geri çekildik. Fakat yola inince düşmanla boğaz boğaza çarpıştık ve oradan tek olarak kurtulma çarelerini düşündüm ve her gittiğim yerde ateşe tutuldum. Artık esir olacağım diye merak içinde kaldım. Hep aklıma gelen annem ve kardeşlerim.

24. 10. 951

Allah'ıma dua ederek düşmanın arasını yarararak kurtuldum çıktım. Çok şükür Allah'ıma.. Hayatın en büyük feci mücadelesidir unutulmaz.

23. pazartesi günü Pusan Hastanesi'ne yaralı olduğum için gittim.

26. 10. 951

Bugün Nazilli'li Zeki ile tanıştık ve beraber banyo yaptık. Günlük hayatım iyi geçti.

3.5.951

Bugün Pusan'da güzel Koreli kızlarla beraber gezdik.

12. 5. 951

Yeni kamptan aldığım tüfek numaralı: 3621751.

18. 5. 951/ Cuma (Souvan)

Bugün Binbaşı Mithat Uluünlü ve 9 er ve çavuş arkadaşım Ödemişli Nihat Sarıkaya şehit olmuş. Bu şehitlerimizin cesetlerini şehitler kabirliğine gömdük. Büyük kayıp.

2. VII. 951

Türkiye'den gelen birinci değiştirme kafilesi bugün saat 7'de geldiler. Artık onları sevinç içinde karşıladık.

25. 6. 951/ Pazartesi

(17000) mil uzaklık kadardık.

9. 7. 951

Bugün ağabeyime mektup yazdım.

57. Sayfa

Sevgili arkadaşım Bay Zeki'ye; Kore'de kenetlenmişti arkadaşlık bağları. Yazayım çirkin yazımla acı, tatlı hatıraları. Okudukça hatırlarsın arkadaşın garip Mehmet Atan'ı. Seni unutmayacak olan seni kalbinden seven arkadaşın

Mehmet Atan.

6.7.95

4. 7. 951

Bugün kıtalardan ayrıldık.

6. 7. 951

Bugün büyük bir kitle halinde bayram yaptık ve öğleden sonra ordu komutanı geldi ve bizi teftiş etti ve bazı milli eğlenceler yaptık, ayrıldılar.

12. 7. 951

Bugün şarkı istedim.

15. 7. 951

Bugün tugayımızdan ayrıldık. Türkiye'ye gitmek üzere saat (11) de İnçon'dan gemiye bindik.

Saat (15) de yolcu vapuruna bindik. Gece (5) de hareket ettik. (16.7.951)

17. 7. 95/ Japonya

Bugün öğleden sonra saat 2:30 da Sasebo'ya geldik.

19. 7. 951/Perşembe

Bugün saat (1) de Yokohama'ya geldik. Lepe hava filosu 200'den fazla tayyare vardı. Harp gemileri vardı. Üzerinde topları ve çelik mahmuzları vardı.

23. 7. 951 Pazartesi/Osaka

Bugün Osaka'dan saat tam 3'de ayrıldık. Tokyo'da duran Müslüman Türkler bizi uğurladılar ve çok müteessir durumda ağlaştılar. Amerikan bandosu ve Japon kızları uğurladılar.

2. 8. 951

Çarşamba günü Columba adasına geldik. Hindistan cevizi ve pineapple yedik. Oradan aynı günde hareket ettik.

9. 8. 951

Akşam üzeri saat 6.10'da ayrıldık, geçtik oradan Mekke ve Medine tarafına döndük. Orada şehitler ruhuna dua ettik.

11. 8. 951

Süveyş Kanalı'na geldik. Orada bizim bir şileple karşılaştık ve kanal (11) saat sürdü ve Port Said Limanı'na geldik. Gece bir de orada benim 10 dolarımı Araplar aldı.

13. 8. 951/Pazartesi

Günü, akşamüzeri saat (7) de Çanakkale'ye geldik. Bizi sivil asker kitleleri halinde karşıladılar. Artık öyle heyecan uyandı ki, artık nasıl anlatmakla bitmez üzerimizde uyanan tesir ve heyecanlar.

14. 8. 951

İstanbul'a geldik. Aynı şekil karşıladılar. Selimiye Kışlası'na geldik.

15. 8. 951

Bugünlük hayatımız saat (2) de Sirkeci'den merasim vaziyetinden çıkarak Taksim'de resmigeçit yaptık. 5.30'a kadar merasim yaptık.

16. 8. 951 / İstanbul

Bugün hayatım akşama kadar gezdik ve gezdiğimiz yerlerde sivil halk bizi artık karşılıyordu.

Kore'de 1. Tabur '2. Bölük Keşif Takımındaki mangamın listesi:

1. Kemal Konuk onbaşı
2. Veli Giçer
3. Ali Efe
4. Arif Gökçe
5. Yusuf Tanrıkulu
6. Satılmış Çakmak
7. Halil Tutuk onbaşı
8. Ali Han onbaşı
9. Mehmet Demirbay
10. Hüseyin Coşkun
11. Osman Tekin
12. Çavuş Zeki Doğan Şaröz (Koreli)

Ben bu bölükte 2 ay kaldım.

KAYNAKÇA

I. Kitap ve Makaleler

- ARTUNÇ, İbrahim, *Kore Savaşlarında Mehmetçik*, İstanbul, 1980.
- DALGIÇ, Gülsema, *An Oral History Study on Turkish Veterans of the Korean War*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul, 2000.
- DENİZLİ, Ali, *Kore Harbinde Türk Tugayları*, Ankara, 1994.
- DERAL, Mustafa, *Kore'ye Niçin Gidiyoruz*, İstanbul, 1950.
- DORA, Celal, *Kore Savaşı'nda Türkler, 1950-1951*, İstanbul, 1960.
- ERİM, Şermin Hıfzı, *Mehmetçik Kore Yolunda*, Ankara, 1950.
- GÜNDÜZ, Himmet, "Kore Savaşı'nın Başlamasının Türk Basınına Yansımaları", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Temmuz 2003, Sayı: 377.
- İNCEOĞLU, Hakkı, "Kuzey Yıldızı(North Star) Sembolünün Öyküsü", *Korsavaş*, Sayı: 63, Ağustos 1980.
- LÜYER, Gülsema, "Kore Gazileri İle Sözlü Tarih Çalışması", *Toplumsal Tarih*, Ocak 2008, Sayı: 69.
- ÖKE, Mim Kemal, *Unutulan Savaşın Kronolojisi, Türkler ve Kore*, İstanbul, 1950.
- SAYILAN, Nazım Dündar, *Kore Harbinde Türkler*, İstanbul, 2003.
- SUNALP, Turgut, *Kore Harbi*, İstanbul, 1954.
- YAZICI, Tahsin, *Kore Birinci Tugayından Hatırlarım*, İstanbul, 1963.
- GÖNCÜ, Gürsel, "Bir Savaş Vardı Uzaklarda", *Atlas*, Sayı: 113, Ağustos, 2002.

II. Sözlü Tarih Kaynakları

- Ahmet Gürer ile yapılan görüşme.
- Fevzi Savaş ile yapılan görüşme.
- Hasan Ali İlday ile yapılan görüşme.
- Hasan Kozak ile yapılan görüşme.
- Hasan Zeybekgil ile yapılan görüşme.
- Mehmet Ali Köprülü ile yapılan görüşme.
- Nadir Uzunkız ile yapılan görüşme.

Niyazi Kıntak ile yapılan görüşme.

Niyazi Ünlü ile yapılan görüşme.

Rahmi Günay ile yapılan görüşme.

Yusuf Dikici ile yapılan görüşme.

Kitabiyat

Vamık D. Volkan - Norman Itzkowitz, Atatürk / Anatürk, Alfa yayınları, İstanbul, 2011, 576s.

Özet

Türk tarihi içinde, hakkında en çok biyografi yazılan kişi şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Bu yazım süreci, henüz O hayattayken başlamış, ölümünün üzerinden 73 yıl geçmesine rağmen devam etmektedir. Burada incelenen ve tanıtılan eser de son dönemde yazılmış Atatürk biyografilerinden biridir. Eser, birden fazla yazar tarafından kaleme alınmış ve yazım sırasında belki de ilk kez olarak psikoloji biliminden yararlanılmıştır. Kitabı farklılaştıran nokta da budur. Doğumundan yaşamının sonuna dek, psikolojik tahliller ve açıklamalarla süslenen "Atatürk/Anatürk"ün, sade ve anlaşılır üslubunun yanı sıra döneme dair çözümlenmeleri de okuyucuya ışık tutacak niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Atatürk, biyografi, Türkiye, Vamık Volkan, Norman Itzkowitz.

Abstract

In the Turkish history, Mustapha Kemal Ataturk is the person that most of the bibliographies were written for without a doubt. The process of writing bibliographies, started while he is alive, over the 73 years after his death, and still continues. The work has been studied and introduced here is one of the written biographies of Ataturk recently. The bibliography was written by more than one author before, but probably the first time the author received help from science of psychology. This is the point that makes this writing different from others. From his birth until the end of his life, "Ataturk/Anaturk" fame, simple and straightforward style, decorated psychological tests and explanations. Moreover, the analysis of the period also attributes to shed light on to the reader.

Key words: Mustapha Kemal, Ataturk, biography, Turkey, Vamık Volkan, Norman Itzkowitz.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türk Milli Mücadelesinin önderi olmasının yanı sıra savaş sonrası Türkiye'sini biçimlendiren yegâne insan ve devlet kurucusu olarak Türkiye tarihindeki önemi büyüktür. Bu önemden dolayı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına dair yapılan çalışmaların neredeyse tamamı, Mustafa Kemal öznesinde kurgulanmıştır. Bu konu üzerine yazılan biyografilerin sayısı da azımsanamayacak derecede fazladır. Yabancı dilde yayımlanan ilk Mustafa Kemal biyografilerinden olup, en çok tartışılan¹ İngiliz yüzbaşı Armstrong'un "Bozkurt (1932)" kitabıdır. Doğumundan 1932 yılına dek Mustafa Kemal'in hayatını anlatan eser, yanlı ve ırkçı bakış açısı nedeniyle nesnellikten uzaktır. Fransız gazeteci ve diplomat Benoist-Mechin'in "Mustafa Kemal, Bir İmparatorluğun Ölümü (1954)" adlı eseri Türk tarihi içinde Mustafa Kemal'in yerini anlatan önemli bir eserdir. Lord Kinross'un, "Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu (1964)" kitabı bu ikisine göre daha dengeli ve doyurucudur. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra yazıldığı için nesnellik ölçütlerine daha uygundur ve günümüzde halen en çok okunan Atatürk biyografilerindedir. Kinross'un eseriyle aynı dönemde yazılmış "Tek Adam" üçlemesi Türk yazarlar tarafından kaleme alınmış en güzel Mustafa Kemal monografilerindedir. 1963-1965 yılları arasında, Şevket Süreyya Aydemir tarafından yazılan eser, akademik bir kavrayışa sahip olmamasına rağmen, yazım dilinin güzelliği ve Aydemir'in titizliği sayesinde her Atatürk kitaplığında önemli bir yer edinmiştir. Falih Rıfkı Atay'ın "Çankaya" adlı eseri, Atay'ın, dönemin görgü tanığı olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Arjantinli diplomat Jorge Blanco Villalta'nın Türk Tarih Kurumu yayınları arasında (orijinal dili İspanyolcadan) İngilizce çevirisi ile çıkan, Kültür Bakanlığı tarafından da Türkçe basımı yapılan "Atatürk" kitabı yabancı çalışmalar arasında gösterilebilir. Klaus Kreiser'in "Atatürk'ü", Alexandre Jevakhoff'un "Kemal Atatürk, Batı'nın Yolu" adlı eserleri de bu alanın örneklerindedir. Daha yakın tarihli bir Atatürk biyografisi ise Andrew Mango'nun "Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu" adlı eserinden Türkçeye çevrilmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra modern Türkiye tarihini anlatan eserlerin çoğu neredeyse doğrudan bir Mustafa Kemal biyografisidir². Bu durumun nedeni şüphe yok ki makalenin başında belirtilen, Mustafa Kemal'in tarih içerisinde yüklendiği önemden kaynaklanmaktadır.

Bu makalede incelenen Mustafa Kemal biyografisi ise konu üzerine yapılan çalışmaların en yenilerindedir ve "Atatürk/Anatürk" ismini taşımaktadır. Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz'in ortak çalışması olarak ortaya çıkan eser, diğer Mustafa Kemal biyografilerinden farklı olarak Mustafa Kemal'in iç dünyasını ve psikolojik durumunu çözümlemeyi hedeflemiştir. Böyle olunca yazarların uzmanlık alanlarını da tanıtmak faydalı olacaktır. Vamık D. Volkan uzun yıllar Amerika Birleşik Devletleri'nde görev yapmış bir psikiyatri profesörüdür. Bununla birlikte çeşitli ülkelerde hukuk ve siyasal bilimler kürsülerinde dersler vermiştir. Norman

1 Eser, hükümet kararıyla Türkiye'de yasaklanmıştır. Bununla birlikte Mustafa Kemal eserin çevirisini yaptırıp bir cevap yazmıştır. Mustafa Kemal'in Armstrong'un yazdıklarına cevabı için bkz.: *Atatürk'ün Armstrong'a Cevabı, 'Bozkurt' Kitabındaki Yanlıklar ve Çarpıtılmalar*, 4.Baskı, (Der.: Sadi Borak), Kaynak Yay., İstanbul, 2000.

2 Bu tür yayınların çokluğuna rağmen önde gelenleri şunlardır; Stanford Shaw, *Ezel Kural*; Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*; Roderic H. Davison, *Kısa Türkiye Tarihi*; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Ed. Sina Akşin), *Türkiye Tarihi*, IV.

Iitzkowitz ise Princeton Üniversitesi tarih profesörlüğünün yanı sıra pek çok ülkede psiko-politik çalışmalara katılmıştır.

Eser, Mustafa Kemal'in iç dünyasını çözümlmeyi hedeflemesi kadar birden fazla yazara sahip olması ve tarih disiplini dışındaki bir disiplinden, psikolojiden yararlanılmasıyla da dikkati çekmektedir. Tarihçilerin sosyoloji, coğrafya, siyaset bilimi, vb. disiplinlerle ilişkileri bilinmektedir ancak tarih ve psikoloji biliminin yan yana geldiği bir çalışmaya az rastlanmaktadır. Var olan çalışmalarda ise yazar, kendi his ve düşünce dünyasına uygun olarak Mustafa Kemal'i (veya biyografisini yazdığı kişiyi) çeşitli ruh hallerinde betimleyebilir. Ancak değerlendirilen eserdeki farkı yaratan, psikolojik tahlilin, alanında uzman kişiler tarafından yapılmasıdır.

"Atatürk/Anatürk", ikilinin birlikte çalıştıkları ilk eser değildir. Bizzat Mustafa Kemal'le ilgili bir diğer çalışmaları "Ölümsüz Atatürk" ismini taşımaktadır³. İki eser arasında kurguda ve yazar(lar)ın olayları betimledikleri arka planda ortaklıklar olmakla birlikte makalede incelenen eserin ilkinde göre daha detaylı olduğuna şüphe yoktur⁴.

Eser, Mustafa Kemal'in hayatını, yaşam çizgisine göre anlatan bir yöntemle sahiptir. Anlatımlerle birlikte, dönem içerisindeki politik hava, toplum yapısı, değerler, gelenekler, kadın-erkek ilişkileri, kurumlar ve aile konularında çözümlenmeler yapılmıştır. "Atatürk/Anatürk"ü diğer Mustafa Kemal biyografilerinden farklı kılan yönü de budur. Yine de bir lider portresi içerisinde ele alınan Mustafa Kemal'i değerlendirmeye geçmeden önce lider kimliğinin tarih içerisindeki değeri ve tarihe etkileri ile ilgili olarak genel bir kuram geliştirilmemiş olması bir eksiklik olarak görülebilir.

Şüphesiz Mustafa Kemal'in hayat çizgisi duygu yüklü anlarla ve tarihi kararlarla doludur. Ancak gerek özel yaşamını gerekse de ülke tarihini ilgilendiren kritik kararları verirken, içinde bulunduğu ruh halini anlayabilmek, bu kitaba başvurma gereksiniminin önceliklerindedir. Mustafa Kemal'in hayat çizgisini şekillendiren ilk köşe taşı, eğitim hayatının başında belirmiştir. Ailesinin tercihleri ve beliren alternatifler arasında iki çeşit okul ve iki çeşit eğitim vardır. Biri klasik-dini eğitim veren mahalle mektebi diğeri ise Batılı tarzda öğrenci yetiştiren laik Şemsi Efendi İlkokulu'dur. Baba Ali Rıza Bey'in ustaca bir hamleyle, annesinin de gönlünü alarak, Mustafa'yı Şemsi Efendi İlkokulu'na göndermesi, O'nun lider-kurtarıcı kimliğinin oluşmasındaki ilk aşamadır⁵.

Gençlik yıllarında, Mustafa Kemal'in politik kimliğinin oluşmasında, başta arkadaşı Ali Fethi (Okyar)'ın yönlendirmeleri olmak üzere, Manastır'da görülen Osmanlı Devleti ile azınlıklar arasındaki çatışma ortamı, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi ve Girit isyanı gibi birçok unsurun etkili olduğu değerlendirilmiştir⁶. 1899

3 İkilinin ayrıca, *Türkler ve Yunanlılar: Çatışan Komşular* isimli bir çalışmaları vardır.

4 Vamık D. Volkan, *Atatürk/Anatürk*, 2.Baskı, Alfa Yay., İstanbul, 2001, s.7'de bu konuyu; "2009'da Ölümsüz Atatürk'ün Türkçe'ye yeni bir çevirisi yapıldı ve amacımız bu yeni çeviriyi basmaktır. Fakat kitabın daha kolay okunmasını ve anlaşılmasını sağlamak adına yeni çeviriyi basmak yerine, kitabı teknik kelimelerden daha da arındırarak fakat özgün buluşlarımızı değiştirmeden 'Atatürk/Anatürk' başlığı altında yayınlamaya karar verdim" ifadeleriyle açıklamıştır.

5 Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk/Anatürk*, s.s.42-43.

6 Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk/Anatürk*, s.s.64-69.

Mart'ında Harbiye Mektebi'ne devam etmek üzere geldiği İstanbul'da yaşadığı yabancılaşma ve beğenilme/ön plana çıkma konularındaki sıkıntılarını, O'nun iç dünyasında yaşadığı sarsıntılar ve bunların sonuçları ilerleyen sayfalarda bilimsel bir yöntemle açıklanmıştır⁷.

Mustafa Kemal'e dair çözümlenmelerin en ilgi çekici olanı, O'nun ideal bir baba arayışı içinde tasvir edilmesidir. Buna göre, babası Ali Rıza Bey'in vefat ettiği ilköğretim yıllarından itibaren küçük Kemal, önce öğretmeni Şemsi Efendi'yi sonrada Suriye'deki sürgün hayatında kendisini Selanik'e davet eden Şükrü Paşa'yı ideal baba olarak tasvir etmiştir. Ancak Şükrü Paşa'nın kendisine sırt çevirmesi ve ideal baba imajının yıkılması Mustafa Kemal'in iç dünyasına ışık tutan sayfaları oluşturur⁸.

Mustafa Kemal'in askerlik hayatına olan tutkusu ve bu meslekten ayrılmak zorunda kalışı yalnız ele alınan eserde değil, daha birçok Atatürk biyografisinde hüznü ve çarpıcı cümlelerle değerlendirilmiştir. Örneğin Şevket Süreyya Aydemir, "Tek Adam" adlı çalışmasında, Erzurum'da 8 Temmuz gecesi askerlik mesleğinden istifa kararını, Mustafa Kemal'in hayatında aldığı en zor ve önemli karar olarak nitelendirir. Hatta bizzat Mustafa Kemal'den dinlemiştir. Olayı kurgular ve gaipten bir takım seslerin O'nun kulağına; "İstifa et paşam, askerlikten çekil! Onlar seni çıkarmadan, İstanbul'un emri gelmeden. Onlar senin rütbelerini, nişanlarını alıp seni bir hiç, bir ordudan kovulmuş haline getirmeden! Sonra belki de her şey biter ve sen, geç kalmış olursun"⁹ dediğini belirtir. Şüphesiz Aydemir'in yaptığı da bir psikolojik çözümlenmedir. Ancak bu olay Volkan-Itzkowitz'in kitabında böylesine duygusal ve psikolojik boyutlu değerlendirilmez. "Gençliğinden beri bir üniforması olmuş, askeri otorite onun için bir kaldıraç görevi görmüştü. Askerlikten ayrılışın ve üniformasını çıkarmanın onun için zor olduğunu tahmin edebiliriz"¹⁰ yargısının sadeliği, Volkan-Itzkowitz'in kitabının daha sağlam ve gerçekçi bir çerçevede kurgulanmasıyla ilgili olduğunu düşünebilir.

Mustafa Kemal'in iç dünyasına yönelik değerlendirmelerin en önemlisi kuşkusuz yaşadığı aşklar ve evliliğiyle ilgili olanıdır. Kendisinin birçok aşk yaşadığı bilinmektedir. Ancak ön plana çıkan ikisi, Fikriye Hanım'la olan birlikteliği ve Latife Hanım'la evliliğidir. Volkan/Itzkowitz'in Mustafa Kemal'in evliliğine dair değerlendirmeleri sıra dışı ve kitabın fark yaratan tarzına uygundur. Buna göre, kırk iki yaşındaki Mustafa Kemal'in yirmi dört yaşındaki Latife Hanım'la evlenmesi, aralarında benzer bir yaş farkı bulunan ebeveynlerinin evliliğine benzetilmiştir. Ayrıca, Latife Hanım'la olan ilişkisinin annesi ile olana benzetilmesi, "...Latife'yle olan ilişkisi de çocuklukta yas tutan annesi ile olan ilişkisi gibi O'nun için boğucu bir hal alacaktı"¹¹ ifadesinde, Mustafa Kemal'in kadınlarla olan ilişkilerindeki başarısızlığa

7 Mustafa Kemal, İstanbul'da 'gençlik hayallerine' tutulduğundan bahsetmiştir. Yazar(lar), O'nun gençlik hayali olarak tanımladığı dönemi, geceleri uyumakta zorluk çekme dâhil depresyon benzeri belirtiler olarak nitelendirir. "Muhtemelen abartılı kendilik kavramı, başkentte kendisini sürdürülecek sağlam yollar bulamıyordu. Birinci olma ve hayran kalınma ihtiyaçlarını karşılayabileceği kaynaklara ihtiyaç duyuyordu. İstanbul, O'nun için kimseyi tanımadığı yeni bir şehirdi ve bu ihtiyaçlarının kolayca karşılanmaması özsaygısına bir darbe indirmişti. Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk/Anatürk*, s.s. 69-70.

8 Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk/Anatürk*, s.s.79-81.

9 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam II*, 17. Baskı, İstanbul, 1999, s.96.

10 Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk/Anatürk*, s.s.216.

11 Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk/Anatürk*, s.s.348.

vurgu yapar niteliktedir. Fikriye Hanım bahsinde ise en çarpıcı an Fikriye Hanım'ın intiharıdır. Bu olayın etkileri üzerine yapılan değerlendirme, Mustafa Kemal'in özel hayatında büyük çalkantıların yaşandığı ve Latife Hanım ile arasının daha da açıldığı şeklindedir¹².

Şüphe yok ki özel hayatındaki sıkıntıların benzerlerini ülke sorunlarında da yaşayan Mustafa Kemal'e, İzmir'de gerçekleşen suikast girişiminin anlatıldığı bölüm dikkat çekicidir. Suikastçıların tutuklanmasından sonra gerek kiralık katiller gerekse de olayın planlayıcılarıyla görüşen Mustafa Kemal'in bu görüşmeleri neden yaptığı tartışılır. Volkan/Itzkowitz'e göre bu sorunun yanıtı, O'nun çocukluğunda başlayan, ölmek veya ölümsüz olmak çatışmalarının kamçılanmış olmasında yatmaktadır. Ayrıca kiralık katillerden biri ile yaptığı görüşmede silahını katile vererek kendisini vurmasını istemesi, "...hem ölümsüzlüğünü sınama fırsatı... hem de yoğun ölüm korkusuyla başa çıkabilmesi için fobi karşıtı bir eylem..." olarak değerlendirilmiştir¹³.

1926 yılında İzmir'de değil ama 1938'de, tutulduğu siroz hastalığı nedeniyle yakın bir gelecekte öleceğini öğrenmiştir. Bu gerçeklik, O'nda bazen bir kabullenme bazen de inkâr şeklinde belirmiştir. Örneğin, daha birçok yazarın belirttiği gibi Bursa'daki Çelik Palas Oteli'nde zeybek oynaması ve ertesi gün zatürre olması¹⁴ bu inkâr halinin örneği olarak anlatılmıştır¹⁵.

Yukarıdaki birçok örnekte görüldüğü gibi Volkan/Itzkowitz'in kitabı klasik bir Mustafa Kemal Atatürk biyografisi olmanın dışında bir iddia taşır. Yazarlarının uzmanlık alanları ve ortak bir çalışmanın ürünü olması nedeniyle bu iddialar bir yere kadar haklıdır. Kitapta, psikoloji konusunda uzman olmayan bir tarihinin ulaşamayacağı değerlendirmelere rastlanır. Ayrıca ikili, çalışmalarıyla ilgili bazı özel görüşmelerde yapmışlardır. Şüphesiz bunlar esere ayrı bir önem ve orijinallik katmaktadır. Ancak bunlar (doğrulukları tartışılmamakla birlikte) küçük detaylar ve bazı anılardan öteye gitmemektedir. Eserde farklı bir tarih yazımına yol açacak bilgilere ve bakış açısına rastlanmaz. Yine de tarih disiplini açısından yeni ve yol gösterici bir denemedir.

Umut KARABULUT*

12 İpek Çalışlar, *Latife Hanım*, 4.Baskı, İstanbul, 2006, s. 284'te anlatıldığına göre; Fikriye Hanım'ın vefatının hemen ardından, Mustafa Kemal'in Latife Hanım'a 'Fikriye' şeklinde hitap etmesi çok ciddi bir kavgaya yol açmıştır.

13 Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk/Anatürk*, s.s.429-430.

14 Bu olayla ilgili en bilinen eser, Can Dündar, *Sarı Zeybek, Atatürk'ün Son 300 Günü*, 13. Baskı, Milliyet Yay., İstanbul, 1998.

15 Vamık D. Volkan, Norman Itzkowitz, *Atatürk/Anatürk*, s.s.531-532.

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (ukarabulut@pau.edu.tr).

Makale G6nderme ve Yazım Kuralları

1- Dergi, altı ayda bir olmak 6zere yılda iki kez yayınlanır. Dergiye g6nderilen makalelerin bilimsel, 6zg6n ve daha 6nce hi7bir yerde yayınlanmamış olmasđ gerekir. G6nderilen makaleler, ilgili hakemler tarafından incelenir; olumlu onay verilmesi durumunda dergide yayınlanır. Hakemlerin d6zeltme yapılması 6nerisi oldu7unda, raporla birlikte makale yazarına g6nderilip, d6zeltme istenebilir. Gerekli d6zeltmeler metin 6zerinde yapıldıktan sonra, makalenin hakemden gelen hali ile de7işiklikler yapıldıktan sonraki halinin, tekrar g6nderilmesi gereklidir. Yayınlanmayan makaleler, sahibine geri verilmez. Makaleler, herhangi bir yerde s6zli olarak sunulmuş ise bu durum dipnotta g6sterilmelidir.

2- Makaleler, MS Word programında, 11 punto, Times New Roman karakteri ile tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış olarak yazılır. Sayfa yapısı A4 olmalı; kâğıdın sağ, sol, alt ve 6st kenarları 4 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başlarındaki girinti 1,25 cm ve paragraf aralarındaki boşluk ise 6 nk olmalıdır.

3- Makalenin genel kurgusu sırasıyla ř6yledir: Makale Adı, Unvansız Yazar Adı, T6rk7e 6zet, T6rk7e Anahtar Kelimeler; Makalenin İngilizce Adı, İngilizce 6zet, İngilizce Anahtar Kelimeler ve tam metin...

Makalelerin plan akışı ise; Giriş, Başlıklar (*Alt başlıklı ise numara sıralı; 6rnek: 1., 1.1., 1.2., 2., 2.1., 3. ... gibi*) ve Sonu7 şeklinde d6zenlenmelidir.

6zetler ortalama 150 s6zc6k; anahtar s6zc6kler ise en az iki, en 7ok altı s6zc6k olmalıdır. Yazarın (*akademik*) 6nvanı ve 7alıştığı kurum, e-mail adresiyle birlikte (*istenirse*) yıldız simgesi (*) dipnot ile sayfa altında g6sterilir. Derginin edit6r6 tarafından, g6nderilen yazılara standart g6r6nt6 oluşturmak i7in m6dahale edilebilir.

4- Dipnotlar, sayfa altında bilimsel kaynak g6sterme 6l76tlerine uygun numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda "ekle" komutuyla verilmeli ve 10 punto b6y6kl676nde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler trnak i7inde, kitaplar ise italik yazılmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam k6nye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil) verilmelidir. Kaynak tekrarında yazar soyadı ve kısaltılmış adı ge7en kaynak verilmesi yeterlidir. (*6rnek: Aybars, a.g.e., s. 123.*)

5- Metin sonunda makale yazımında faydalanılan eserler "Kaynak7a" başlığı altında yazar soyadına g6re alfabetik sırayla verilmelidir. Eğer kullanılan kaynak7a 7eşidi fazla ise; kendi t6r6 i7inde sıra numarası verilerek gruplandırılmalıdır.

6- Tablo, resim, belge v.b. konulması durumunda bu kaynaklarla ilgili tanımlama 6stte; bilgiler ise kullanılan doküman ya da kaynağın altında, parantez i7inde verilir. Tablolar MS Word formatında hazırlanmalı ve sayfa d6zenini aşmamalıdır. Yatay olarak uzun hazırlanması gereken tablolar ise yalnızca tablonun yer alacağı sayfanın yatay yapılması ile hazırlanmalıdır.

7- Makalelerde ek olarak yer verilecek belge, tablo, grafik, resim, fotoğraf v.s. gibi dokümanlar metin sonunda Kaynak7a verilmeden 6nce EKLER başlığı altında numara sırasına g6re verilmelidir.

8- 6rnek bir sayfa ve yazım d6zeni i7in Atat6rk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstit6s6 internet sitesinde yayınlanan derginin 12. ve sonraki sayılarına g6z atılabilir.

(<http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/tr/index.php>)

9- Dergideki yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına ait olup, dergide yer almasından sonra yazının b6t6n telif hakları Enstit6m6ze aittir. Enstit6'n6n onayı olmadan başka bir yerde yayınlanamaz ve bilimsel alıntılar dışında 7oğaltılamaz.